10916

A.Ü.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tefsir-Hadîs Anabilim Dalı

MUHAMMED ZÂHİD EL-KEVSERİ
HAYATI ESERLERİ FİKİRLERİ
Ve
HADİSÇİLİĞİ

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T-10916

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Talat KOÇYİĞİT
Tefsir-Hadîs Bölümü Başkanı

Tezi Hazırlayan:
Mehmet Emin ÖZAFŞAR

1989
ANKARA

DANIŞMAN: Prof. Dr. Talat KOÇYİĞİT
A.Ü İlâhiyât Fakültesi
Tefsir-Hadis Bölümü Başkanı

Ö N S Ö Z

Rahman ve Rahîm olan Allah (c.c.)'ın adıyla,

Hamd, âlemlerin Rabbı Allah(c.c.)'a, salât ve selâm O'nun rasûlüne, âl ve ashâbına olsun.

Türk milletinin çinden çıkardığı değerler halkasından biri olan Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin şahsî ve ilmî hayatını konu edinen bu master tezini almak ve O'nu toplumumuza tanıtma görevini deruhte etmekle bahtiyârız. Ayrıca, ilgili zâtın ömrünün en verimlî yıllarını geçirdiği Mısır-Kâhire'de incelememizi hazırlama fırsatı bulmamızdan dolayı, eserlerine muttalî olmayı kolaylaştırdığı için, bunu da kendimize bir avantaj sayıyoruz. Her nekadar çalışmanın Kâhire'de tamamlanması Türkçe bazı kaynaklara mürâcaat imkanını elimizden almış olsa da, bunun yanında birinci derecede referansları temin imkanını bize bahşetmiştir.

Bu arada, önce bu tezi hazırlamama danışmanlığımı kabüllenmekle fırsat ve şeref veren muhterem hocam Prof. Dr. Talat Koçyiğit'e en derin teşekkürlerimi sunmayı bir vazîfe telakkî ediyorum. Ayrıca, tezin hazırlanması esnâsında yardımlarını esirgemeyen herkese, husûsen de yazım konusunda en kıymetli vakitlerini ayırıp, geceli gündüzlü yardımımızda hazır bulunan değerli dostum Ahmed Duran'a da şükran duygularımı takdim ediyorum.

Mehmet Emin ÖZAFŞAR
1 / EYLÜL / 1989
KAHİRE

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ I
İÇİNDEKİLER II
GİRİŞ 1

I. B Ö L Ü M

YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYÂSÎ FİKRÎ VE KÜLTÜREL BAKIMDAN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

I- SİYASİ DURUM:
a) Osmanlı İmparatorluğu 9
b) Kacar Devleti 13
c) Mısır 13

II- FİKRÎ AKIMLAR:
a) Batıcılar 15
b) Milliyetçiler 15
c) İslamcılar 15

III- İLMİ DURUM:
a) Medreseler 17
b) Kütüphâneler 19
c) Fiîlî Çalışmalar 20

II. B Ö L Ü M

HAYATI

I- TÜRKİYE DÖNEMİ:
1) İsmi ve Nesebi 24
2) Doğumu ve Yetişmesi 25
a- El-Kevserî İstanbul'da 25
b- Âlimlik İmtihanı 28
3) Vazîfe Dönemi 29
a- Müderrisliği 29
b- Deniz Kazâsı 31
c- II? Sefer İstanbul'da 33
d- Ders Vekâletinde Azli ve Nedeni 34

4) Türkiye'den Ayrılışı ve Nedeni 34

II- MISIR DÖNEMİ:

1) Mısır'a Varışı ve Şam'a Yaptığı Seyahatler 36
2) Âilesi 38
3) Hastalığı ve Vefâtı 41

III. B Ö L Ü M

İLMÎ ŞAHSİYYETİ

I- HOCALARI :

1) Hocalarından Bazılarının İsim ve Doğum-Ölüm Tarihleri 43
2) İlmi Kişiliğinin Oluşumunda Ençok Tesiri Olan Hocalarının Tanıtımı 45
a- Hasan b. Ali el-Kevserî 45
b- Hasan b. Abdullah el-Kastamonî 48
c- İbrâhim Hakkı el-Erzînî 49
d- Ali Zeynel Abidin el-Alasonî 50
3) Mısır'da Kendilerinden İcâzet Aldığı Şahsiyyetler 53

II- TALEBELERİ :

1) Talebelerinden Bazılarının Kısaca Tanıtımı 55
a- Hacı Cemal Alasonî
b- Hüsâmeddin el-Kudsî
c- Hüseyin Atay
d- Hüseyin Hayreddin
e- Abdülfettah b. Muhammed Ebû Gudde
f- Muhammed İhsan b. Abdülazîz
g- Muhammed Emin Saraç
h- Ahmed Hayri

III- ESERLERİ :

1) Türkiye'de İken Yazdıkları 58
2) Mısır'da Yazdıkları 60
3) Ta'lik ve Tashîhinâ Yaptığı Mukaddime Yazdığı Eserler 62

4) Takdîm ve Takrîz Yazdıkları 64
5) Türkçe'den Arapça'ya Terceme Ettikleri 65
6) Eserlerinden Bazılarının Kısaca Tanıtımı 66

IV- ÇEŞİTLİ YÖNLERİ İLE ZÂHİD EL-KEVSERÎ

1) Nezâhet ve Dürüstlüğü 85
2) Hakkındaki Değerlendirmeler 87
a- Muhammed Yusuf el-Benûrî
b- Muhammed Ebû Zehre
c- Muhammed İsmâil Abdürabbinnebî
d- Mustafa Sabri Efendi
e- Ebu'l-Huseyn Mahbûb Ali Şah ve Abdurrahman Şah Velî
f- Tevfîk İslâm Yahya
3) Tasavvufî Yönü 93
4) Mezhep Taassubu Karşısındaki Tutumu 95
5) Eleştirmenliği 97
6) Arap Diline Olan Vukûfiyeti 100

IV. B Ö L Ü M

KUR'AN HADİS FIKIH VE KELÂM SAHALARINDAKİ ÇALIŞMALARI VE BAZI MÜTALAALARI

I- KUR'AN İLİMLERİ :

1) Bu Sahada Yaptığı Çalışmalar 105
2) Kur'an Tarihi Üzerine Notları 106
a- Kur'an'ın Ezberlenmesinin Keyfiyeti 106
b- Vahiy Kâtipleri 107
c- Dâru'l-Kurrâ' ve Ashâbu's-Suffe 108
d- Kur'an'ın Cem'i 110
1. İki Şahit Şartının Mahiyeti
2. Hz. Ebû Bekr'in Tereddüdünün Mahiyeti
3) İlk Mushaflar Hakkında Mâlûmât 112
4) Ahruf-u Seb'a ve Kıraat Meselesi 114

II- HADÎS İLİMLERİ :

1) Bu Sahada Yaptığı Çalışmalar 118
a- Kendi Telîfi Olanlar 118
b- Makâleleri 119
c- Ta'lîk ve Tahkîkin Yaptıkları 127
2) Hadis İlmine Âit Bazı Konulardaki Mütalaaları 137
a- Haber-i Ahad'ın İtikâdi Konularda delil Olma Bakımından Durumu 137
b- Hadislerin Sahih Ya da Zayıf Oluşlarına Hükmetme meselesi 139
c- Muaz b. Cebel Hadîsinin Sened Bakımından da Sahih Oluşu 145
d- Mürsel Haberlerin Kabûlü Meselesi 149
e- Haberlerin Değerlendirilmesi Esnâsında iki Esas 153
1. Sened Tenkîdi ve Önemi
2. Metin Tenkîdi
3) f- Halku'l-Kur'an Meselesinin Cerh ve Ta'dil Ameliyesine Etkisi 158
g- Cerh ve Ta'dîl Kitapları Hakkında Değerlendirmeler 160
3) Dirâyet Yönüyle Zâhid el-Kevsârî 166
a- Rivâyetlerin Tahlîlinde Dayandığı Temel Prensipler 166
1. 1. Senedlerin Tahlilinde Esas Alınan Kaideler 167
2. Metnin İncelenmesinde Asıl Olan Kaideler 173
4) El-Ezher'de Sünnet İlimlerinin Yeniden Canlılık Kazanması İçin Hazırladığı Öneri 177

III- FIKIH İLMİ :

1) Bu Sahadaki Çalışmaları 187
a- Te'lif Ettiği Eserler
b- Makâleleri
c- Ta'lîk ve Tashîhini Yaptığı Eserler
2) Fıkıh İlmi İle İlgili Bazı Meselelerdeki Mütalaaları 189
a- Ashâbu'r-Re'y Kimlerdir 189
b- İstihsân Prensibinin Mahiyeti 192
c- İslâm Fıkhında Örf ve Maslahatın Yeri ve Mahiyeti 194
3) Zâhid el-Kevserî'nin Fıkha Bakışı 199
4) Irak Fıkıh Ekolü'nün Genel Karakteri 203

IV- KELÂM İLMİ : 205

1) Bu Sahadaki Çalışmaları 206
a- Telif Ettiği Eserler
b- Makaleleri
c- Ta'lîk ve Tashîhini Yaptığı Eserler
2) Kelâm İlmi İle İlgili Bazı Meselelerdeki Mutalaaları 208
a- Kelâmî Mezheplerin Doğuşu ve Bunda Etken Olan Âmiller 208
b- Allah'ın Sıfatları Meselesi 213
c- Halku'l-Kur'an Mevzuu 213
3) İbnü Teymiyye'ye Karşı Muhâlefeti 214
4) Kulların Fiili Meselesi Ve Mustafa Sabri Efendi İle Aralarındaki Münazara 218
5) Tarih Boyunca Hâricî Unsurların İslâm Toplumuna Etkilerinin Kısa Bir Değerlendirmesi 223

V- SONUÇ :1) Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Genel Değerlendirmesi 229
2) Bu Araştırma Sonucu Üzerinde Çalışılabileceğini Uygun gördüğümüz Mevzûlar 232

BİBLİYOGRAFYA 234

G İ R İ Ş

Son Osmanlı İlmiye Teşkîlâtı'nın yetiştirdiği mümtaz şahsiyyetlerden biri olan Muhammed Zâhid el-Kevserî'yi, hayatı, eserleri, fikirleri ve bir nebze de hadisçiliği bakımından inceleme mevzusu olarak tercih etmemizde iki temel neden vardır: Birincisi: Türk toplumu içerisinden çıkan, âlemşümûl bir kişilik olma özelliği kazanan, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında otorite oluşunu ispatlamış bir şahsiyyetin, Türk efkârı umûmiyesine tanıtılmasıdır. Tanıtmak diyoruz, zîra, mezkûr şahıs hakkında İslâm âleminin çeşitli bölgelerinde, Mısır, Sûriye, Pakistan ve Hindistanda tanıtıcı mahiyette çalışmalar yapılırken, hakkında sayfalarca uzunlukta makâleler yazılırken, maalesef O'nun hakkında ülkemizde yazılanlar, bilebildiğimiz kadarı ile, şu âna kadar yarım sahifeyi aşmamıştır. Bizde durum böyle iken, aynı zamanda Mısır el-Ezher Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesinde, Kelâm sahasındaki görüşleri üzerine bir doktora çalışması yapılmıştır. Evet, bizde de kitaplarından birinin tercemesi dışında, bir çalışma yapılmıştır. Tez A.Ü. İlâhiyat Fakültesinde Lisans tezi olarak, Makâlâtü'l-Kevseri adlı eserin başından birkaç makâlenin Türkçeye tercemesinden ibârettir. Bunun dışında maâlesef biz başka bir incelemenin yapıldığını bilemiyoruz. İşte bu sebeple, ilk neden, bu boşluğun nisbeten giderilmesine yardımcı olmaktır.

Bu konuyu seçişimizde etken olan diğer bir husus ise: İslâmî ilimlerin her alanında kompleks bir şahsiyyet olan Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin ansiklopedik bilgisinden hareketle, Kur'an, Hadîs, Fıkıh ve Kelâm-İslam mezhepler tarihî'ne imkan nisbetinde muttalî olmak, referanslara âşinalık kazanmaktır. Master tezlerinde güdülen, öğrencinin ilgili sahalarda referanslarla tanışması bakımından, daha ileride yapacağı çalışmalara temel teşkîl edecek alt yapıyı hazırlaması amacını gerçekleştirmeye çalışmak olmuştur. Bu itibarla da incelememiz, tenkidli bir çalışma olmaktan ziyâde, daha çok tanıtımı esas alan, yukarıda işâret ettiğimiz gâyenin tahakkukuna yardımcı olacak bir tarzda ele alınmıştır

Bu sebepten dolayı, adı geçen şahısların mümkün mertebe doğum ve ölüm tarihlerinin tespitine, varsa en önemli eserlerinin yazımına ve lüzûm halinde kısaca hal tercemesine dâir bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır. Bunun ötesinde herhangi bir fikrin isbat yahut ta reddine çalışılmayıp, genellikle tarafımızdan yapılan değer yargısından uzak, incelemesini yaptığımız şahsın hayatı ve fikirlerine muttali kılmak baz olarak alınmıştır. Yalnızca sonuç kısmında umûmi bir değerlendirmesi tarafımızdan yapılıp, O'nun ilgi alanlarından hareketle üzerinde çalışılması faydalı görülen hususlar, başlıklar halinde işâret edilmiştir.

İnceleme beş ana bölümden oluşmaktadır:

1.Bölüm: Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin yaşadığı dönem aralığında, İslâm âleminin siyâsî, fikrî ve kültürel bakımdan oldukça kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. Siyâsî durum, Fikrî akımlar ve Fiilî çalışmalar olmak üzere üç kısımdan teşekkül etmektedir.

2.Bölüm: Hayatını içeren bölümdür. Türkiye ve Mısır dönemi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Elde edilen bulgular nisbetinde açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

3.Bölüm: İlmî şahsiyetini konu edinen bölümdür. Başlıca dört kısımdan meydana gelmektedir. a) Hocaları: Bu kısımda O'nun hayatında en çok müessir olan hocalarının tarihçei hayatlarına geniş yer verilmiştir. b) Talebeleri: Kısaca talebelerinden bazılarına işarette bulunulmuştur. c) Eserleri: Eserleri, Türkiye'de ve Mısır'da yazdıkları olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Tahkik ve tashîhini yaptığı eserlerle birlikte, takdîm ve takriz yazdığı eserler de liste halinde sunulmuştur. Türkce'den Arapça'ya tercemesini yaptığı kitapların ismi ile birlikte, te'lifi olan eserlerden bir kısmının tanıtımına yer verilmiştir. d) Çeşitli yönleri ile el-Kevserî: Bu kısımda, nezâhet ve dürüstlüğü, hakkında yapılan değerlendirmeler, tasavvufla olan ilişkisi, tenkitçiliği, mezhep taassubu karşısındaki tutumu ve Arap diline olan vukufiyeti birer başlık altında etraflıca izâha çalışılmıştır.

4.Bölüm: Bu bölümde ise, her kısmın başında, ilgili sahalara dâir yaptığı çalışmalara işâret etmekle birlikte, dört ana başlık altında incelenmiştir. a) Kur'an ilimleri: Daha çok Kur'an tarihine dair görüşleri nakledilmiştir. b) Hadis ilimleri: Hadis ilmine ait bazı konulardaki değerlendirmeleri ile, hadîs sahasında el-Kevserî'nin dirâyet yönü üzerinde ağırlıkla durulmuştur. Haberlerin tahlili esnasında kendisine esas aldığı prensipler te tespite çalışılmış, imkan nisbetinde bu prensipler misallerle açıklanmaya gayret edilmiştir. Son olarak da, Ezher Üniversitesinde Hadîs ilimlerinin yeniden canlılık kazanmasının temin etmek maksadına binâen, ilgililerin talebi üzerine hazırladığı teklif ile bu kısım bitirilmiştir. Ayrıca, bu kısmın başında hadîs ilmi ile alâkalı çalışmalarının tanıtımına yer verilmiştir. c) Fıkıh ilmi: İslâm fıkhına âit bazı meselelerdeki değerlendirmeleri, O'nun fıkha bakış açısı ve Kûfe'nin fıkıh ilmindeki yeri ve özelliğine dâir kanaatlerinin tespiti de bu bölümü oluşturmaktadır. d) Kelâm İlmi: Bu kısımda, bazı kelâmî mevzularda taşıdığı kanaatler İslam Kelâm mezheplerinden bir kısmının doğuşu ve bunda etken olan amiller , İbnü Teymiyye ve Mustafa Sabri Efendi ile olan münakaşaları işlenmiş, son olarak da, tarih boyunca İslâm dışı unsurların, islam cemiyetlerine tesirleri nelerdir, ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir.

5.Bölüm: Burada öncelikle, el-Kevserî'nin ilmi yönü itibarâ ile genel bir değerlendirmesi yapılmış,daha doğrusu incelemelerinde O'na esas olan"aklîlik, nedensellik ve zaman zaman idealden hareket etmek "gibi üç unsurun el-Kevserî'nin hareket noktaları olduğu tesbiki üzerinde durulmuştur. Son olarak da,Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin ilgi alanlarından hareketle İslâmda eğitim, Hadîs, Fıkıh ve Kelâm sahalarında, hangi başlıklar altında master yada doktora çalışmaları yapılabileceğine dâir önerilerimiz yer almıştır.

العلامة المحقق الكبير صاحب الفضيلة

الشيخ محمد زاهد بن الحسن الكوثرى

وكيل المشيخة الاسلامية فى الخلافة العثمانية سابقا

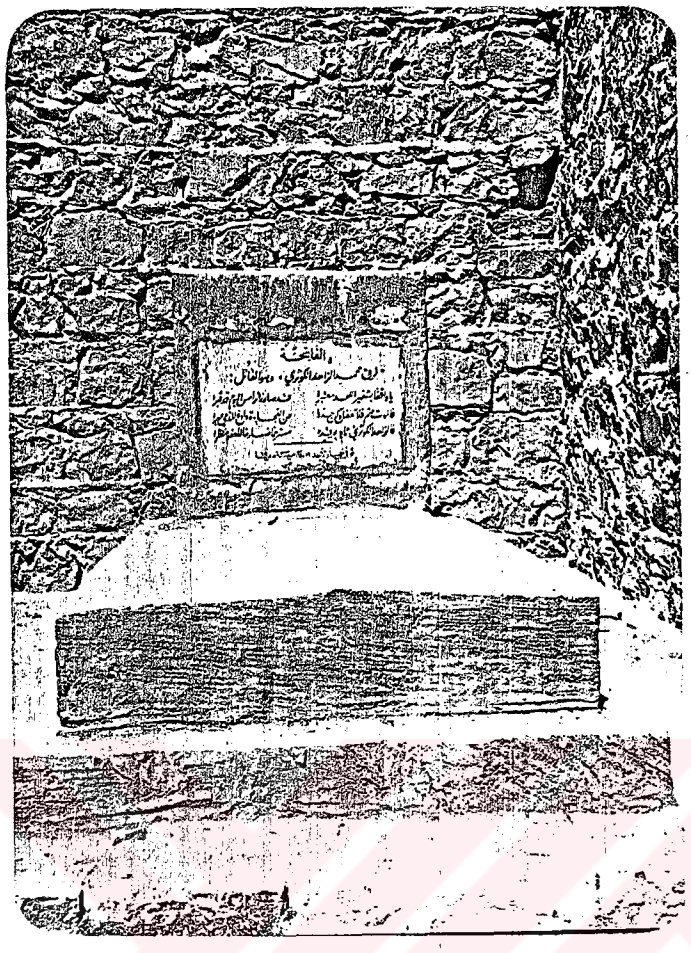

الفاتحة
لروح محمد الزاهد الكوثري ، وهو القائل :
يا واقفا بشفير اللحد معتبرا
فالموت حتم فاعقل كن جلدا
فالزاهد الكوثري ثاو بمرقده
فدصار زائر أمس اليوم قد قبرا
من النجاة وراع للذي عبرا
مستحضارا للعفو منتظرا

دارالرد مشیخت

مجلس تدقیقات شرعیه امضا سندن حسن خلقی افندینک معونیه برینه درس وکیلی احمد حمدی و درس واکانه در سعادتدن مدرسه سلیمانیه طبقات القرا والمفسرین مدرسی ووزجه لی زاده افندیه تعیین و مدارس علیه اعاشه قلمی مدیری یونس بکزاده افندینک آجیه جق برماهه مدرسیه تعیین اولنمق اوزره معونیه برینه دارالفنون مأذونلرندن و دیوان عمومیه مستخدمین سابقه سندن حسن فهمی افندی تعیین اولنمشدر

بنا علیه سنه تنک اجرا سند مشیخت مأمور در ۱۰۱

سح اسلام

Vesika:17.

هو

حضور عالی حضرت مستطابی

احمد بازار له مصطفی فهمی افندی	باطوطی علی رمزی افندی	دوزجه له خوجه نعمت افندی	باطوطی حسن فهمی افندی	قزلجه صار له احمد افندی
باطوطی محمد فوزی افندی	اسفلی محمد جاذم افندی	کره وه له صالح افندی	آتشله علی زکی افندی	جنابوله حافظ اسماعیل افندی
طوبوطی عثمان افندی	توپچیل محمد فوزی افندی	اسفلی محمد سعدی افندی	بروزه له محمد کمال افندی	استانه له صالح افندی
افیونله محمد ناصح افندی	میاوه یل حسین افندی	دیوکلی عبدالله افندی	آپشلی احمد افندی	بروزه له احمد افندی
اوزونله محمد علی افندی	عمشیلی محمد رمزی افندی	کیوه له حافظ اشیف افندی	خاوطی موسی افندی	اورکوپلی محمد افندی

دیوه له جمالی افندی — استانه له محمد نجاتی افندی

یک باب جوخ بکری مدت سنه تجدید سنه اجرا قلانمه رؤس انحاته و اثبات اعلیه علیه بورک باب جوخ بکری ابدالاسنه و سعادتلو جوامع شریفه نزدیه مجاورت
اورته سنه زیری علی التوالی تدیسانه دوام و مواظبت ایدمه بالاده اسامیسی محرر و مسطور افندیلرک اصول و امثالی وجهله استحصال رؤس علیه قیلنمغله خصوصنه
مساعده جلیله مستجلبانه بنا ایدلمسی بابنده امر و فرمان حضرت ولی الامرکدر ۱۲۳۱ و سنه ۱۲۳۱

تذکره
برنجیه جوخ - 2
صدر ۱۲۳۱
۴۹۴۳
نمره ۶۴
۱۰۵۵

Vesika:10

Hayatındaki Başlıca Hadiselerin Kronolojik Olarak Seyri

(28 Şevvâl 1296 h./ 16 Eylül 1879 m.) Doğumu

(1311 h. / 1894 m.) Tahsîl için ilk defa İstanbul'a gidişi,

(1322 h. / 1905 m.) Dirâsetini tamamladığı tarih,

(1324 h. / 1907 m.) Âlimiyyet Sınavına katıldığı tarih,

(1328 h. / 1911 m.) İstanbul Müderrisliği Rütbesine hak kazanıyor,

(1337 h. / 1919 m.) Deniz Kazası geçiriyor,

(1337 h. / 1919m.) Dâru'ş-Şafakati'l-İslâmiyye'ye tayin ediliyor

(1337 h. / 1919 m.) Medresetü'l-Mütehassisîn Süleymâniye Tabakatü'l-Kurra ve'l-Müfessirîn bölümü müderrisliğine getiriliyor,

(1338 h. / 1920)m.) Ders Vekâlâti (Şeyhulislâm'ın eğitim ve öğretimle ilgili yardımcılığı)'ne atanıyor,

(13 Rabiulevvel 1341 h. / 4 Aralık 1922 m.) Türkiye'den ayrılıyor,

(1342 h. / 1923 m.) Şam'a ilk ilmi seyahatini gerçekleştiriyor,

(1344 h. / 1925 m.) Kahire'ye geri dönüşü,

(1347 h. / 1928 m.) Şam'a ikinci ilmi seyahatini gerçekleştiriyor,

(1348 h. / 1929 m.) Kahire'ye tekrar geri gelişi,

(1349 h. / 1930)m.) Âilesini Türkiye'den yanına getiriyor,

(1353 h. / 1934 m.) Kızı Senâ'yı vefât ediyor,

(1367 h. / 1948 m.) Diğer kızı Melîha vefat ediyor,

(19 Eylül'de 1371 h. / 11 Ağustos 1952 m.) Vefat ediyor.

I
B Ö L Ü M

1296 - 1371 / 1879 - 1952

Yaşadığı Dönemin Siyasî, İkrî ve Kültürel Bakımından Genel Değerlendirmesi

I - Siyasî Durum :

a) Osmanlı İmparatorluğu

b) Kacar Devleti

c) Mısır

II - İkrî Akımlar :

a) Batıcılar

b) Milliyetçiler

c) İslamcılar

III - İlmî Durum :

a) Medreseler

b) Kütüphaneler

c) İlmî Çalışmalar

I- SIYASÎ DURUM

a) O s m a n l a İ m p a r a t o r l u ğ u

19. Asrın son çeyreğine girildiği vakit dünyada iki tane müstakil İslâm Devleti vadır. Bunlardan birisi, teb'asının sünni müslümanların oluşturduğu Osmanlı Devleti, diğeri ise, İranda kâim olan şiî Kacar Devletidir(1). Bu süre zarfında, dünya iki büyük cihan harbine ve çok önemli inkilaplara sahne olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu bu devreye III. Selim (1789-1807)zamanında başlatılan, devletin idarî kademelerinde siyâsî, iktisâdî, askerî ve bilimsel alanlardaki ıslahat hareketlerinin, başka bir ifâde ile batılılaşma girişimlerinin, II. Mahmud(1808-1839) zamanında yaygınlaştırılarak ictimâî boyut kazanması, Abdülmecid (1839-1861) döneminde, 1839 Gülhâne hatt-ı hümâyunu, 1856 Hatt-ı şerif Hümâyun'u ile idârî müesseselerin batı tarzına çevrilmesi sağlaştırıldıktan sonra(2), 15 milyon sterlin borçla Sultan Abdülaziz (1861-1876)'in selefleriden idâreyi devralmasının akabinde, nerede ise iflas etmiş bir vaziyette girmiştir(3).

1876'da V. Murad'ın tahttan indirilmesi üzerine II. Abdülhamid sultun ilan edilmiştir. Saltanata geçmesinin hemen ardından Mithat Paşa(1822?1855)'yı sadrâzamlığa getirmiştir. Kısa süre zarfında oluşturulan bir komisyon nezâretinde, Belçika Anayasası'ndan mülhem bir Anayasa hazırlanmış ve"Kanun-u Esâsî "adı ile ilan edilmiştir. Berâberinde "Meclis-i Âyân" ve "Meclis-i Mebusân olmak üzere, iki biriminden oluşan bir de meclis teşekkül ettirilmiştir. Ne var ki, çok geçmeden Mithat Paşa vatana ihânet suçu ile sürgüne gönderilmiş(1877), takip eden günlerde de mezkûr Anayasa'nın batı yasalarından ilhamla hazırlanmış olmasının

---

(1) Karl Brockelmann, Târihü'l-şuûbi'l-İslâmiyye, Arap. Çev? Nebih Emîn Fâris-Münîr el-Ba'lebekkî, 11.b., Beyrut, dârul-ilm,1968, s.537-656.

(2) Ahmed Fehd Berekât, Hareketü'l-Câmiati'l-İslâmiyye,1.b.Kahire, Mektebetü'l-Menâr,1984,s.31-32.

(3) Târihu'l-şuûbi'l-İslamiyye,s.574.

dan ilhamla hazırlanmış olmasının teb'a arasında ortaya çıkardığı sansasyona istinaden Sultan Abdulhamid Meclisi süsis olarak kapatma kararı almıştır (4).

1878'de Osmanlı -Rus Savaşının ardından, sırayla Romanya, Karadağ ve Sırbistan istiklallerini ilan etmiş, 1881'de Fransızlar Tunus'u almışlardır. 1896-97 Yunan Harbi ortaya çıkmış, Yunanlılar herpten yenik çıkmasına rağmen Girit Adası'na Yunanlı bir vali atanmıştır(5). 1902'de [illegible] ayaklanması baş göstermiştir.

Abdulhamid saltanatı müddetince, mütemadiyen devam etmekte olan toprak kaybını durdurabilmek için dış politikada dengeli bir siyaset takip etmiş, içerde ise ermeni, yahudi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi unsurlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Örneğin, bunlardan yahudiler devletin bütün maddî finanslarını kurumuş olduğu bir dönemde (1895) 150 milyon İngiliz Sterlini altın mukabilinde Filistinde toprak hakkının [illegible]lerine tanınması teklifinde bulunmuşlar, Abdulhamid bu teklifi sesurca geri çevirmiştir (6).

Abdulhamid'in Saltanata geçmesinden sonra faaliyetlerini ülke dışında sürdüren İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ya da genç türkler Enver Paşa ve Niyazi Bey başkanlığında 21 Temmuz 1908'de 1876 Kanûn-u Esâsi'sini ilan ettirmeye muvaffak oldular. 27 Nisan 1909'da da Abdulhamid'i şeyhulİslam'ın fetvası ile tahttan indirip Selânik'e sürgüne gönderdiler. Yerine V. Mehmed Reşad tahta çıkarıldı (1909).

İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin idareyi eline geçirmesi üzerine ülkedeki azınlık unsurlar güç kazanırken,bu arada İtalyanlar Trablusgarb ve Bingazi'yi işgal ettiler.1912'de de teslim aldılar. 1912 yılında bütün Balkan Ülkeleri Osmanlı'ya harb ilan etti. Bulgarlar Edirne'yi, Yunanlılar ise Selanik'i işgal ettiler. Osmanlı bu hangamede 1.Dünya Savaşına kadar geldi (7).

(4) A.g.e., s.584, Hareketü'l-Cemiati'l-İslamiyye, s.36.

(5) Sultan Abdulhamid, Müzekkerât-ı Siyâsiyye, Ş.B., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986, s.65.

(6) A.g.e. s.37.

(7) Tarihü'l-Mu'ûbi'l-İslamiyye, s.601-606.

I.Dünya harbi yirminci y.yılın başlarında cereyan eden dünyanın en önemli hadiselerinden biridir. Neticesi itibari ile dünya üzerinde dengelerin değişmesine sebep olmuştur. Aslında Avrupa ülkeleri arasında çıkan bu harp, doğrudan Osmanlıyı ilgilendirmemektedir. Bir tarafta İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, diğer tarafta ise Almanya ile Avusturya bulunmakta idi. Almanya ile daha önce de iyi ilişkiler içerisinde olan Osmanlı devleti, muhaliflerinden ağır çok yanlış için nasıl olmuşsa Almanyanın yanında savaşa iştirak etmiştir(8).1914 de başlayıp, dört yıl süren savaştan sonra Filistin, Irak, Suriye gibi bölgeleri elinden çıkardıktan sonra, bazı cephelerde başarı elde etmesine rağmen müttefikleri ile birlikte mağlup ilan edilmiş, 30 Eylül 1918'de Mondros Mütârekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Bu arada ülkeyi savaşın kucağına atan Enver Paşa ve Cemal Paşa ülkeyi terketmişlerdir. Cemal Paşa Afganistana gitmiş, orada Afgan ordusunun düzenlenmesi görevini üstlenmiş ve nihayet 1922'de bir ermeni tarafından öldürülmüştür(9). Enver Paşa ise Almanya ve Moskova üzerinden Türkistana geçmeyi başarmış, hatta Bolşeviklere karşı güçlü bir hareket başlatmış bazı bölgeleri hakimiyeti altına almayı dahi başarmıştır. Ne var ki 1922 Ağustosunda güçlü bir Rus saldırısı sonucu o da bu dünyaya veda etmiştir(10).

I. Dünya harbinin sona erdiği sıralarda Osmanlı devletinin başında Sultan Vahdeddin vardır. Savaştan galip çıkan İngiliz ve Fransızlar İstanbul'u işgâl etmişlerdir. 15 Mayıs 1919'da Yunanlar İzmiri işgâl etmiş, bu arada Mustafa Kemal komutanlığında Anadolu'da başlatılan Milli Mücâdele Hareketi günden güne güç kazanmış, 1920'de siyasi planda yeni bir adım atılarak Ankara'da T.B.M.M'i açılmıştır. 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi yapılmış, aynı yıl Rus ve Fransızlarla Ankara Andlaşması imza edilmiş, 9 Eylül 1922'de Yunanlar Ülke sınırları dışına atılmıştır. 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Andlaş-

(8) Abdülmütaal es-Saîdî, El-Müceddidûn Fi'l-İslâm, Beyrut, Mektebetü'l-Âdâb, t.y.,s. 510.

(9) Târîhu'ş-şuûbi'l-İslâmiyye, s. 606.

(10) Lothrop Stoddard, Hâdaru'l-Âlemi'l-İslâmi, Arap. Çev. Şekip Arslan, C. IV.,2. B.,Kahire, el-İkrü'l-Arabi, t.y, s.364-95

meclisine edilmiş, 29 Ekim 1923'de ise Cumhuriyet ilan edilmiştir(11).

Cumhuriyyetin ilanı hem Türk tarihinde ve hem de İslâm tarihinde bir dönüm noktasıdır. Zira, 17. asırdan itibaren devlet teşkilatında başlatılan batılılaşma hareketi Cumhuriyyetin ilanı ile neticesine ulaşmış oluyordu. Siyasi, sosyal, iktisâdi ve bilimsel alanlarda gerçekleştirilen devrimler, yeni Türk devletine yepyeni bir şekil kazandırıyor, onu bin yıllık tarihinden ve üstlendiği fonksiyondan tamamen uzaklaştırıyordu.

3 Mayıs 1924'de Hilâfet ilga edilmiş, Osmanlı hânedânından olanlar sürgüne gönderilmişlerdir. Aynı tarihte Vakıflar bakanlığı iptal edilip, onun görevini Maarif bakanlığa üstlenmiş, böylece Tevhid-i Tedrisât tahakkuk ettirilmiştir. Haziran 1925'de Sûfi tarikatlarının tamamının faaliyetleri yasaklanmış, Eylül ayında bütün Tekke ve Zâviyeler kapatılmıştır.1926'da İsviçre anayasasının tercüme edilmesiyle Medenî Kanun ilan edilmiş, kılık kıyafet devrimi gerçekleştirilmiştir. 1928'de Harf inkılabı yapılmış, bu arada Kur'anın türkçe okutulması yolunda girişimler başlatılmıştır. 1934'de Soyadı kanunu kabûl edilmiş, 1935 seçimlerinde kadına seçme ve seçilme hakkı verilmesi ile sosyal hayatta yeni bir kapı açılmıştır(12). 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal'in ölümü üzerine İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 20. Asrın ilk yarısının en önemli hadiselerinden biri olan,ve 1940 lı yıllarda Dünyayı kasıp kavuran II. Cihan Harbine Türkiye Cumhuriyeti iştirak etmemiştir.

---

(11) Târihu'l-Cumhûriyyeti'l-İslâmiyye, s. 687-96

(12) A.g.e, s. 698

b) K a c a r D e v l e t i

Gi Kacar Devletine gelince; 19. Asrın sonlarına gelindiginde, başında Nasuriddin şah vardır. 1896 yılında oğulları tarafından öldürülünceye kadar iktidarde kalmıştır. Yerine oğlu Muzafferüddin şah geçmiş, o da ülke idaresinde babasının takip ettiği siyaseti gütmüş, nihayet 1906'da kendisine karşı gerçekleştirilen bir devrim sonucu Anayasal düzeni uygulayacak bir hükümet teşekkül ettirmek zorunda kalmıştır. 1907'de ölümü üzerine yerine oğlu Mirza Muhammed Ali geçmiş, fakat çok geçmeden anayasal hükümetle arası açılmıştır. O da 1907'de Anayasa'yı ilga etmiştir(13). İç çalkantı ve karşılarla 1925 yılına kadar gelinmiş, bu tarihte Rıza şah Pehlevi'nin seçmiş olduğu yeni Anayasa uzun münakaşalardan sonra kabul edilmiştir(15 Aralık 1925). Ardından Nisan 1926'da Rıza şah Pehlevi tahata geçirilmiştir. Türkiye Cumhuriyyetinin batılılaşma yolunda attığı adımların hemen hemen aynısını gerçekleştiren Pehlevi iktidarı 1928'de yabancılara verilen imtiyazları kaldırmış, 1936'da kadınlara kılık kıyafet konusunda serbest bırakmıştır. Ve daha buna benzer siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda pekçok reformlar gerçekleştirilmiştir(14).

c) M ı s ı r

El-Kevserî'nin Türkiye'den sonra hayatının büyük bir kısmı sanı yaşadığı Mısır'a gelince, 1880'de başta Hidvî Tevfik Paşa vardır. O'nun döneminde (1882) İngilizler ülkenin idaresine hakim olmuşlardır. 1883'ten 1907'e kadar memleket idaresinde etkin olan tek şahıs, İngiliz [illegible] Lord Kromer'dir. 1888'de devletin mali işlerinden sorumlu olan iki zât, Sir Vansant ile Elwan Kromer'dir. Tevfik Paşa zamanında hükümet başkanı ise Ermeni

(13) El-Müeeddidûn, s. 513.
(14) Târihu'ş-şûbi'l-İslâmi, s. 736- 99.

asilla Nubar Paşa'dır. İngilizlere karşı ilk tavrı Tevfik Paşanın ölümü üzerine 1892'de idareye gelen II. Abbas Hilmi koyuyor. 1900 lerde çıkarmaya başladığı " El-Livâ'" gazetesi ile yabancı hegâmonyasına tavır koyan diğer bir zat ise Mustafa Kamil'dir. 1907' de " El-Hizbü'l-Vatanî" yi kurmuş, aynı yıl gazetesinin yayınlarını Arapça'nın yanında hem İngilizce ve hem de Fransızca olarak sürdürmüştür. Bu sıralarda ise iktidarda " Hizbü'l-Ahrar" vardır, Kromer'in ayrılması üzerine İngilizler, yerine Eldon Gourst'u atamışlar, memleketin idaresinde son derece etkili olan bu zata karşı Mustafa Kamil ciddi problemler çıkarmıştır. Ülkenin tamamını temsilen 1917 kişiden oluşan bir konferans düzenlenmesini talep etmiş, Kongre hayatı boyunca onu başkan ilan etmiştir. Ancak, kısa bir süre sonra 1908'de ölmüştür.

4 Ağustos 1914'de Türkiye'ye karşı harp ilan ediliyor. 10 Eylül'de İngilizler resmen Mısır'ı koruması altına aldığını açıklıyorlar. 18 Aralık 1914'de Abbas Hilmi alınarak yerine amcası Hüseyin Kâmil getiriliyor. Aynı tarihte İngilizler Mısır sorumlusu olarak Sir Henri Macmeher'i tayin ediyorlar.

9 Ocak 1917'de Hüseyin Kâmilin ölümü üzerine, yerine Ahmed Fuad geliyor. 1918'de Said Zağlul başkanlığında " El-Vefd " hareketi başlatılıyor. 1919'da Mısır halkı İngilizlere karşı ayaklanıyor. Said Zağlul son devir Mısır tarihinde önemli yeri olan bir şahsiyettir. Mısır halkını ecnebi istibdadına karşı ilk defa duyarlı olmaya sevkedebilen bir kabiliyettir. 1922'de Fuad " Melik-i Mısır " ünvanını alıyor. 1923'te Mısır yeni Anayasa'sının ilan edilmesinin ardından, 1924 seçimlerinde Zağlul 214 sandalyeden 195'ini alarak başbakan oluyor. Bir müddet sonra Melik Fuad'la arası açılıyor, 1927'de de ölüyor. 28 Nisan 1936'da Melik Fuad'ın ölümü üzerine, yerine 1930 doğumlu Kral Faruk getiriliyor. 20. Asrın ilk yarısının geride bırakıldığı günlerde, Mısır idaresinin başında hala o vardır(15).

---

(15) Târihü'l-Cuûbi'l-İslâmi, s. 711-39.

II - [illegible]

Su)dönemde İslam alemini içerisine düştüğü girdaptan kurtarmak için ortaya çıkan fikri akımları üç kategoride ele alabiliriz;

a) B a t ı c ı l a r

Bunlar; Ülkenin kurtuluşu, iktisadi ve sosyal bakımdan ıslahı, bilimsel ve teknik yönden gelişebilmesi için tek çarenin kayıtsız şartsız Batı standartlarında bir devlet yapısı teşekkül ettirmek olduğunu müdafaa eden akımdır. 19. Asırda bu akımın Osmanlı Devleti içerisindeki en hararetli temsilcileri, Fuad Paşa (1815-1869) ile Mithat Paşa (1822- 1885)'dır. Her ikisi de Osmanlı'da Sadrıâzam'lık görevinde bulunmuşlardır. Bu hareket içinde bulunduğumuz y. yılın ilk çeyreğinde siyasal alanda muvaffak olmuş ve 1923'te lâik Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmayı başarmıştır(16).

b) M i l l i y y e t ç i l e r

Kurtuluşun ve terakkinin tek çâresinin milliyetçilikte olduğunu, Kavmiyyet esasına dayanan bir sistemin teşekkülüne bağlı bulunduğunu ileri süren harekettir. Osmanlıda bunlar iki kısımdır; Turancılar ve Türk-İslam sentezini savunanlar. Aşırı olarak da nitelendirilen Turancıların Osmanlıdaki müdafiileri; Ziyâ Gökalp , Ahmed Ağayef, Yusuf Akçora, Celal Nûri, Yahya Kemal, Hamdullah Suphi, ve Mehmet Emin Yurdakul'dur(17). Genç Türkiye Cumhuriyyetinin kurulmasında ve öğretisinin tayininde bu akımın çok büyük payı vardır.

c) İ s l a m c ı l a r

Ümmet anlayışını kendine esas alan bu akımın taraftarları

---

(16) Hareketü'l-Câmiati'l-İslamiyye, s. 33.
(17) Hâdaru'l-Âlemi'l-İslâmi, c. I, s. 157.

İslam toplumunun dağınıklığa düşmesinde, geri kalıp zayıflamasında temel faktörün İslamî öğretilerden uzaklaşma olduğunu, yeniden kalkınıp medeniyyet seviyesini artırmanın ancak o prensiplere rücûetmekle gerçekleşeceğini savunurlar. Pan İslâmizm de denen bu hareketin Osmanlı içerisindeki müdafileri ; Ahmed Cevdet Paşa(18-(1822, 1895)'dir, " Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye"'i tanzim eden komisyonun başkanlığını yapmıştır. İskilip'li Atıf Efendi (1876-1925), Babanzâde Ahmed Nâim (1876- 1934) ve Mehmed Âkif (1873-1936) dir(18).

Bütün İslam âlemi bazında bu anlayışı savunan hareket ise, " Hareketü'l-Câmiati'l-İslâmiyye" denilen harekettir. Mısır merkezli bu hareketin önderleri Cemaleddin Efgânî (1839, 1897), Muhammed Abduh (1849- 1905), Mustafa Kâmil (1874- 1908) ve Muhammed Ferîd (1868- 1919)'dir(19).

---

(18) Hareketü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, s. 41-50.
(19) A. g. e, s. 50-126.

III - İLMÎ DURUM

a) M e d r e s e l e r

19. Asrın sonlarında, II. Abdülhamid (1842 - 1918)'in saltanatı döneminde, Osmanlı ülkesi hududları içerisindeki medrese sayısı ikiyüzbin'in üzerindedir. Buna rağmen ihtiyaca cevap vermemektedir. Bugün bizim " Lise Dengi" dediğimiz, "Medresetü's-Sanaviyye" lerin düzeyi yüksek olduğu için, bunlara hazırlık okulu olması bakımından batı tarzında ilk ve orta okullar açılmıştır. Bunun yanında muhtelif ilimlerde şu okullar kurulmuştur:Siyasi Bilimler Yüksek Okulu, Hukuk ve Edebiyat Yüksek Okulları, Güzel Sanatlar Akademisi, Mühendislik Yüksek Okulu, Deniz Ticareti Medresesi, Mâliye Medresesi, Ticâret Okulu, Yüksek Ziraat Okulu, Maden ve Yeraltı Kaynakları Medresesi, Hizan Okulu, Özürlüler Okulu, Kız Öğretmen Okulu ve Tıp Okulu. Yüksek Okulların asrın gerekleri doğrultusunda geliştirilmesi konusunda olan Abdülhamid, bu hususta ulemanın tutumundan şikâyetçidir(20).

İslami ilimlerin tedris edildiği medreselerde eğitim müddeti onbeş sene idi. Her sene bu medreselere yirmi kadar yeni hoca atanır, yeni gelen öğrenciler bu hocalardan dilediklerini seçip, onda eğitime başlarlar ve o hocadada öğrenimlerini tamamlarlardı. Hoca hergün iki ders verir, öğrencilerini bitirmesi üzerine de talebeye hem yazılı ve hem de sözlü icâzet verilirdi(21).

1914 yılında Medreselerde bir ıslahat yapılarak, modern ilimlerinde programa alınması ile birlikte , eğitim süresinin sekiz seneye indirilmesi, hocaların da dilekleri dersi istedikleri zaman miktarında okutmaları teklif edilmiştir. Ancak, ilgili komisyon eğitim ve öğretimin Arapça görüldüğü bu mekteplerde teklif edilen öğretim müddetini kısa bulmuş, iki yıl hazırlık, oniki yıl asıl eğitim süresi ve üç yıl da ihtisas müddeti ilavesiyle süreyi onyedi yıla çıkarmıştır(22).

---

(20) Müzekkerâtî es-Siyasiyye, s. 13 - 137.

(21) M. Zâhid el-Kevserî, et-Tahriru'l-Vecîz fi mâ Yebtegîhi'l-Müstecîz, 1. b., Kahire, Matbaatü'l-Envar, 1360, s. 9.

(22) Ahmed Hayri, el-İmam el-Kevserî, 1. b., Kahire, 1373, s. 7.

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkarılıncaya kadar bazı değişikliklere daha uğrayarak devamedegelen Osmanlı Medreseleri bu tarihten sonra kapatılmış, 1928 Harf inkilabı ile de islami ilimler hem şekli ve hem de mahiyeti itibariyle saf dışı bırakılmıştır.

Mısırda ise, Fâtımî'ler zamanında (h. 361 / m. 972)'de inşa edilen Câmiatü'l-Ezher bin yıl boyunca islami ilimlerin okutulduğu merkez olma özelliğini hala korumaktadır. İlk defa olarak 1892 de çıkartılan bir kanunla, Ezher programına; Matematik, Tarih, Coğrafya, Hikmet, Cebir, Hesap v.b. ve akli ilimler alınmıştır. Bundan sonra da çıkartılan pekçok kanunla yapısal değişikliklere gidilmiş, 1923'te çıkartılan bir yasayla ilk defa olarak bölümler ihdas edilmiştir. Örn: Tefsir bölümü, Hadis bölümü, Kısmü'l-Lüga ve'l-Usûl, Kısmü'n-Nahv ve's-Sarf, Kısmü'l-Belâga ve'l-Edeb, Kısmü't-Tevhîd ve'l-Mantık, Kısmü't-Târîh ve'l-Ahlâk gibi. 1936'da Mustafa el-Meragî 'nin şeyh'liği döneminde Ezher dört ana kısma ayrılmıştır: a- Ibtidâiyye (ilk okul), b- Sânevîyye (orta ve lise), c- Âliyye (yüksek okul), d- Tahassus (yüksek lisans) olmak üzere, bugün hala bu düzenlemeye göre öğretim yapılmaktadır(23). Ayrıca, yine derslerin bir kısmı camiden alınarak , bitişiğinde yapılan fakülte binalarına taşınmıştır.

---

(23) Ahmed Ûvf, el-Ezher fî Elf-i âm, Kahire, 1982, s. 27-88-93.

b) K ü t ü p h â n e l e r

Hiç şüphesiz, kültür mirasının en önemli merkezleri kütüphanelerdir. Bu dönemde bazı İslâm merkezlerindeki kütüphânelerin mahiyetleri şöyledir:

İstanbul; 1914 yılından önce Osmanlı Maârif bakanlığının yapmış olduğu sayıma göre, İstanbul'daki kütüphâne adedi 65 dir. Bu kütüphânelerdeki Arapça, Farsça ve Türkçe'den oluşan toplam kitap sayısı ise ikiyüzbin'in üzerindedir. En güzîde yazma eserleri ihtivâ eden bu kütüphânelerin içerisinde Topkapı, Ayasofya, Nuruosmaniye ve Köprülü kütphaneleri meşhurdur. Bu kütüphânelerden bazalarının ismi, kuruluş tarihi ve ihtiva ettikleri eser sayısı şöyledir:

-Köprülü k.	Köprülü Mehmed Paşa	h.	1072	es.	3117
-Yeni Câmi k.	Sultan III? Ahmed	"	1137	"	1544
-Cârullah ef.	Veliyyüddîn Ef.	"	1147	"	2134
-Ayasofya k.	I. Mahmud	"	1152	"	5300
-Fâtih k.	I. Mehmed S. Fâtih	"	1155	"	6614
-Nuru Osmani.	III? Osman	"	1169	"	5053
-Yıldız k.	II? Abdülhamid	"	1299	"	26766
-Murad Molla	Dâmadzâde M. Murad	"	1189	"	2276
-Osmanlı Hük.	Müz.	"	1306	"	15260
-Dâru'l-Fünûn		"	1325	"	3600

Kahire: Burada İslâmi eserlerin bulundukları en meşhur kütüphâneler şunlardır;

a) Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye: İsmâil Paşa zamanında (1870)'de inşa edilmiştir. 1865'de Sultan Abdülazizin Mısır'a ziyareti esnasında , insasını emretmesi üzerine yapılmıştır. 1914 yılı itibarı ile toplam kitap adedi 70.000'dir. Çok sayıda yazma eser bulunmaktadır.

b) el-Mektebetü'l-Ezheriyye: 1879'da inşa edilmiştir. Mezkûr tarih itibariyle 36.642 mücellet eser vardır.

c) Mektebetü'l-Evkaf : 1914'de 30.000 kitap vardır. Sadece Revâku'l-Etrâk'taki eser sayısı 9000'dir. İçerisinde çok kıymetli yazmalar mevcuttur.

ç) Mektebetü'l-Mesâcid ve Dâri'l-Âsâr: 1914'de 30.367 eser vardır.

d) Mektebetü'l-Bekriyye: 1860 mücellet eser vardır.

Şam:

a) Mektebetü'z-Zâhiriyye: Yazma ve matbu olmak üzere toplam 3566 eser mevcuttur(24)

c) İ l i l î Ç a l ı ş m a l a r

Bu dönem müslümanların siyasi istikrarsızlıklarının yanında ilmi sahada da geri kalışlarını sergilemektedir. Bununla beraber artık çöküş ve hüşiye dönemi dediğimiz süreçte yavaş yavaş devrini tamamlamakta, onun yerini 1400 senelik İslâm kültür mirasını yeniden araştırmacıların hizmetine sunabilmek için, yazma eserlerin neşri- Edisyon kritik çalışmaları almaktadır. Hiç şüphesiz, bunu gerçekleştirebilmenin yolu, kütüphanelerde mevcut eserleri bilmeye ve onlara rahatlıkla ulaşabilmeye bağlıdır. Bu maksatla Fihrist -Katalog çalışmaları yapılmıştır.

Geçtiğimiz asırda, İslâm ülkelerinde yapılan ilk fihrist İstanbul Dâmad İbrahim Paşa Kütüphanesinin Fihristidir (h. 1279 / m. 1862). Bunu (h. 1285 / m. 1868) Râğıp Paşa Kütüphanesi fihristi takip etmiştir. Daha sonra Tunus'ta (h. 1292 / m. 1875) Sâdıkıyye Kütüphanesi kataloğu çıkarılmış, aynı yıl Kahire'de Hidviye Kütüphanesinin ilk kataloğu düzenlenmiştir. (h. 1299 / m. 1881)'de ise Şam Mektebetü'l-Umûmiyye fihristini görüyoruz. (h. 1300 / m. 1882)'de II? Abdülhamid'in emri ile İstanbulda yazma eserlerin fihristlerinin düzenlenmeye başladığı müşahede ediliyor. Bunlardan: Yeni Cami, Hamidiye Türbe, Es'ad Efendi, Kara Çelebizade, Emir Hoca, Mihrişah Sultan Kütüphanelerinin fişleri düzenle-

---

(24) Cerci Zeydan, Târih-u Âdâbi'l-Lûğati'l-Arabiyye, son. bsk., Mısır, Dâru'l-Hilâl, t.y., s. 97-104-132.

niyor. (h. 1303 / m. 1885)'de Köprülü, (h. 1304 / m. 1886)'da Ayasofya, (h. 1306 / m. 1888)'de Âşir Efendi, (h. 1310 / m. 1892)'de Süleymaniye kütüphanelerinin fişleri tamamlanıyor.

Kahire'de (h. 1306 / m. 1888)'de Hidviyye Kütüphanesinin yazma ve matbu eserleri ihtiva eden yeni fihrist çalışması başlamış, (m. 1909)'da Cezair'de Mesacidü'l-Cezair el-Kebir umûmi kataloğu, " Fehresetü'l-Mahtûtâta'l-Arabiyye fi Mesâcidi'l-Cezâir el-Kebîr" isimiyle yayınlanmış, (m. 1913)'de Beyrutta " Fehresetü'l-Mahtûtâti'l-Mektebeti's-Sarkiyye", (m. 1924-27)'de " Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye" fihristi ; (m. 1927)'de Bağdad'da "Musul Yazmaları Kataloğu" ; (m. 1947)'de Şam "Fehresetü Mahtûtât-ı Dâril-kütübi'z-Zâhiriyye" ; (m. 1947 -48)'de Bağdad'a Vakıflar Umûmi Kütüphanesindeki en eski yazma eserler kataloğu ; (m. 1948)'de Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye bünyesinde Teymûriyye Kütüphanesi fihristinin I. cildi çıkarılmıştır(25).

Daha umumi anlamda ise, I9. y. yılda ilk ve en kapsamlı fihrist çalışmasını, Avusturyalı müsteşrik J. Von Hammer-Purgstall (m. 1774 - 1856) yapmış, 7 cilt halindeki eseri (m. 1850)'de Viyana'da neşredilmiştir. Daha sonra İngiliz A.P Arbuthnot (m. 1890)'da öncekine nisbetle biraz daha muhtasar bir eser hazırlamış, bunu Avusturya'lı Von Kremer Alfred (m. 1828 - 1889)'in eseri takip etmiştir. O da (m. 1877)'de Viyana'da neşredilmiştir. Kremer'in bu çalışmasını Alman Carl Brockelmann (m. 1868 - 1956)'an " Geschichte Der Arabischen Litterature " adlı eserinin (m. 1898)'de neşri takip etmiş, bilâhere (m. 1937-42,43 ve 49) larda daha kapsamlı olarak yeniden basımları yapılmıştır(26).

Bilhassa Brockelmann'ın söz konusu eserinden sonra, doğu ve batıda Yazma eserlerin neşri hız kazanmıştır. Müsteşriklerin yoğun ve etkin çalışmalarının yanı sıra, İslam aleminde belli cemiyetler oluşturulup, yayın faaliyetine hız verilmiştir. Bu kuruluşlardan: Hindistan'da "Ihyâü't-Türâsü'n-Nu'mâniyye" yi ; Pâkistan'da," el-Meclisü'l-'Ilmî"yi, Mısır'da "Cemiyetü Neşri's-Sakâfeti'l-İslamiyye"yi, Suriye'de " Mecmau'l-Lüğati'l-Arabiyye"yi saya-

---

(25) Salahuddin el-Münecid, Kavâid Fehresetü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, 2. b., Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1976, s. 49- 50.

(26) Carl Brockelmann, Orj. ad. " Geschichte Der Arabischen Litteratture", A rap. Çev. Abdülhalim en-Neccar, Tarihu'l-Edebi'l-Arabi, 5.b., c. 1.,Kahire, Daru'l-Maarif,1983,s. 5-6.

biliriz. Bunun yanında bireysel olarak bazı yayınevleri de bu işe ağırlık vermiştir.

Bu dönemin bir başka özelliği de, geçmiş devirlere nisbetle telif eserlerin oldukça azalmış olmasıdır. Bu işi yine de en iyi bir biçimde sürdüren hiç şüphesiz Hind müslümanları olmuştur. H. X. Asırdan itibaren, bilhassa Hadis ilimlerinde başı çeken Hind müslümanları, bu asırda da Hadis çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Kütüb-ü Sitte'nin daha öncekilere nisbetle çok daha güzel şerhleri yapılmış, Hadis usûlüne dâir çok güzel telif eserler verilmiştir. "er-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerh-i ve't-Ta'dîl" Yaz: Abdülhay el-Leknevi, " Kavaid fi Ulûmi'l-Hadîs" yaz: Zafer Ahmed et-tehânevî, bunlar arasından bazılarıdır(27).

Bu dönemde göze çarpan diğer bir hususta, müslümanlar arasında ilmi çalışmaların kısırlaşmasının yanında , bazı kavramların münakaşasının ön plana çıkmasıdır. Örneğin bunlardan bazıları şöylece sıralanabilir; Sünnetin teşrîdeğeri, sıhhati meselesi, Kur'an'ın başka dillere tercemesi konusu, İçtihad ve taklid meselesi, Fıkıh Din ayırımı, Fıkhın her zaman ve zemine uygulanıp uygulanamayacağı meselesi,Hilâfet meselesi, Kur'andaki kıssaların hakiki olup olmayışı konusu, Örf ve Maslahatın fıkıhtaki yeri, Ve Peygamberlerin mûcizelerinin gerçekliği konusu, hz. İsânın âhir zamanda yeryüzüne inip inmeyeceği v.b. mevzular. Çoğu Mısır merkezli olan, bütün bu münakaşa mevzularını en güzel biçimde dile getiren ve kritiğini yapan, bilhassa itikâdi mevzularda özellikle duran eser şeyhulislam Mustafa Sabri (ö. / 1954)'nin " Mevkıfu'l-Akl ve'l-Ilm" isimli 4 ciltlik muazzam eseridir. Değerlendirmesini yaptığımız dönemi bu yönü ile hülâsa etmiştir(28).

---

(27) Abdülhak ed-Dehlevî, Fî Usûli'l-Hadîs, Ta'lik. Yap. Süleyman en-Nedvî, 1. b., Kahire, Dâru's-Sahve, 1987, s. 30.

(28) Mustafa Sabri, Mevkifü'l-Akl ve'l-İlm ve'l-Âlem, 2.b., Beyrut İhyaü't-Türâsi'l-arabî, 1981.

II
B Ö L Ü M

H A Y A T I

I- TÜRKİYE DÖNEMİ :

1) İsmi ve Nesebi

2) Doğumu ve Yetişme Dönemi

a- Kevserî İstanbul'da

b- Âlimlik İmtihânı

3) Vazîfe Dönemi

a- Müderrisliği

b- Deniz Kazası

c- II. Sefer İstanbul'da

d- Ders Vekâletinden azli ve Nedeni

4) Türkiyeden Ayrılışı ve Nedeni

II- MISIR DÖNEMİ :

1) Mısır'a Varışı ve Şam'a Yaptığı Seyâhatler

2) Âilesi

3) Hastalığı ve Vefâtı

I- TÜRKİYE DÖNEMİ

1) İ s m i v e N e s e b i

Muhammed Zâhid el-Düzcevî el-Kevserî, Kafkasyadan hicret edip, Bolu'nun Düzce ilçesine yerleşen bir âileye mensuptur. Babasının adı, Hasan Hilmi el-Kevserî (h. 1245 - 1345 / m. 1831 - 1929)'dir. H. 1245 yılında Kafkasya'nın, adına Koban nehrine dökülen bir ırmaktan alan, Şebzer denilen bir mevkiinde dünyaya gelmiştir.

Orada, zamanın önde gelen ilim adamlarından Süleyman el-Esherî (ö.h. 1277), Sepuszâde Şeyh Mûsa (ö.h. 1276), Şeyh Şâmilin talebelerinden Şeyh Hasan es-Sushî (ö.h. 1295) gibi daha pekçok kimselerden ilim tahsil ettikten sonra, talebe yetiştirmeye başlamıştır. Ancak, Ruslar'ın memleketlerini işgâl etmesi üzerine, orada yaşanamayacağını anlayarak, talebeleri ile birlikte Osmanlı topraklarına hicret etmiştir. H. 1280 yılında Düzce'ye gelip yerleşmiş, orada kendi adı ile anılan bir Köy tesis etmiştir. Bilâhere aynı köyde bir medrese inşa ederek talebe yetiştirme işine orada da devam etmiştir. Hasan Hilmi Efendi h. 1345 / m. 1929)'da yaklaşık yüz yaşında, oğlu Muhammed Zâhid Mısırda iken Düzce'de vefât etmiştir(1).

Hasan Hilmi Efendi'nin babası " Beyzâde " diye meşhur Ali Rıza efendidir. Oğlu ile beraber Kafkasya'dan hicretlerinin akabinde, Düzce'de mezkûr köy bina edilmeden evvel (h. 1280) 'de vefât etmiştir. O4nun babası Necmüddin Hazu' (h. 1245) yılında Kafkasya'da ölmüştür(2). Bunun ecdâdı ise şöylece sıralanırlar; Bay el-Kevserî (ö.h. 1220), babası, Kuneyyit el-Kevserî (ö.h. 1180), babası, Kansu el-Kevserî (ö.h. 1140), bunların hepsi Kafkasyada yaşamış ve orada vefât etmişlerdir. Çerkes asıllı olan Muhammed Zâhid, " el-Kevserî " adını dedelerinden Kansu ile aralarında yedi kuşak bulunan ve " - Kevserek " nesi ile anılan Ceddinden alır. " " Kevserin oğlu' demektir(3). El-Düzcevî denmesi ise doğum yerine izâfetendir.

---

(1) M. Zâhid el-Kevserî, İrgâmü'l-Merîd fî Şerh-i Nazmi'l-Atîd li Tevessüli'l-Mürîd, İstanbul, Matbaatü Bekir ef., 1328, s.103.

(2) A. g. e.,s. 103.

(3) El-İmam el-Kevserî, s. 5.; Ahmed İbrahim es-Serâvî, " es-Seyh el-Kevserî," Tabakat-ı İbn-i Sa'd, ç. 1., l.b., Zahire, Matbaatü Lecneti Nes-rissakafeti'l-İslâmiyye, 1358, s. e.

2) D o ğ u m u v e Ye t i ş m e s i

Muhammed Zâhid el-Kevserî (d.h. 28 Sevval 1296 / m. 16 Eylül 1879)'da Salı günü sabaha karşı, Düzce'ye üç mil uzaklıktaki babasının adı ile anılan Hacı Hasan Köyünde dünyaya gelmiştir(4).

Dünyaya geldiği andan itibaren kendini ilmi bir ortamda bulmuş, ve bu ilim dünyasından ebedi aleme intikal edinceye kadar bir an olsun dışarı çıkmamıştır. Babasının yanında yetişmiş, Fıkıh, Hadîs v.b. ilimleri ilk olarak onda tahsil etmiştir. Rüsdiye mektebinde iken Düzce'li Şeyh Muhammed Hâzım efendi (ö.h. 1329)'den sarf, nahiv, tarih, riyâzat (matematik ilimleri), farsça, takvîmü'l-Büldan (coğrafya), ve bazı şer'î ilimleri okumuştur(5). Yine Rüşdiye yıllarında, babasıyla uzun yıllara dayanan arkadaşlığı olan Düzce müftüsü Üsküp(Düzce'ye bağlı bir köy)'lü Hüseyin Vecîh efendi (ö.h. 1312)'den bazı âlet ilimlerini almıştır (6). Ayrıca memleketin önde gelen ilim adamlarından Şaban Fevzi efendinin ders halkasına devam etmiştir(7).

a) K e v s e r î İ s t a n b u l ' d a

Muhammed Zâhid el-Kevserî, Rüsdiye'yi bitirdikten sonra yaklaşık onbeş yaşında iken, ilk defa olarak doğum yeri olan Düzce'den ayrılarak h. 1311 yılında Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye'ye, yâni İstanbula gelmiştir. Bu tarihte Kadıasker Hasan efendi (ö.h. 1044)nin bina ettiği ve bu isimle anılan " Kadıasker Hasan Efendi Dârü'l-Hadîsi"'ne intisap etmiştir(8).

İstanbul'a adımını atar atmaz nasıl bir ilim merkezine yerleşmişse, ondan sonra da orada mevcut zamanın güzîde âlimlerinden ders alabilmek, istifâde alabilmek için büyük bir çaba sarfetmiştir.

---

(4) İrgâmü'l-Merîd, s. 109 ; el-İmam el-Kevserî, s. 5 ; Ömer Rıza Kâhhâle, Mu'cemü'l-Müellifîn, c. x., Beyrut, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, t.y., s. 4.

(5) et-Tahrîru'l-Vecîz, s. 35.

(6) A. g. e, s. 26

(7) İrgâmü'l-merîd, s. 110.

(8) el-İmam el-Kevserî, s. 5.

Bu arada amcası Hafız Mûsa Kâzım es-Sîrâzî el-Kevserî'(Ö.h. 1353 nin (9) yanına devam etmiş, Ondan; el-Kâfiye, Kavîdü'l-İ'râb, A-rûz-u'l-Endelüsî, Şerhu'l-Ebyâti's-Seb'a el-Beyâniyye gibi Arap dili grener ve edebiyatına yönelik eserleri okumuştur(10). Aynı zamanda Âtih Câmiindeki derslere devam etmiş, orada Çekmece'li İsmail Zühdü efendi'den, en-Netâic, ve Şerhu'l-Minye'yi tamamla-mıştır(11). Yine Robalzâde Yusuf Ziyâüddin efendi (Ö.h. 1339)'den el-Müsalsel bi'l-Evveliyye'yi işitmiş, onun talebelerinden olan allâme Muhammed Hâlis es-Sürvânî(ö.h. 1331)'den ; Makâmâtü'l-Ha-rîrî, Muhtasaru'l-Maânî, Mir'âtü'l-Usûl ve Şerhu'd-Devvânî'yi o-kumuştur. Bu arada aynı zatın talebelerinden Muhakkik Ahmed Remzi es-Şehrî (Ö.h. 1341)'de Mutavvel'i tamamlamıştır(12).

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin, kendisinden dersa aldığı zât lardan birtanesi de Halil Efendi el-Karamânî'dir. Ondan Şerhu'l Vaz'iyye'yi, Kastamonulu Seyh Hasan Hilmi efendi (Ö.h. 1240 - Ö. h. 1329)'den Rûmûzü'l-Ahâdîs'i okumuş ve ondan icâzet almıştır((13). Hasan Hilmi efendi el-Kevserî'nin hayatında önemli bir ye-ri olan bir şahsiyyettir, Evvelâ babasının çok samimi ve eski bir dostudur, ikincisi; el-Kevserî'nin tasavvufta üstadı ve şeyhi dir, üçüncüsü, O'nun ilmde rehberi olarak telakki ettiği Ali Zey-nelâbidin el-Alasônî'nin de üstâdıdır. el-Kevserî Ali Rıza el-Rakrî es-Sa'dî'den Lücceti'l-Esrâr'ı, Seyh Muhammed Es'ad Dede el-Mevlevî'den; Câmi'in Şerhuş-Rubâiyyât'ını, Hafız Sîrâzî'nin de Dîvân'ının bir kısmını ve Silistreli Hacı Selim efendiden de es-Sirâciyye'yi okumuştur(14).

Hiç şüphesiz, el-Kevserî'nin ilmi şahsiyyetinin oluşmasın-da en büyük rolü oynayanlardan biri de, Eğinli Hacı Hafız diye meşhur olan İbrahim Hakkı (d.h. 1243 - Ö. h. 1313)'dır.

---

(9) H. 1353'de el-Kevserî Mısırda iken, Adapazarında vef. etmiştir.
(10) İrgâmü'l-Merîd, s. 110.
(11) A. g. e. , s. 110.
(12) et-Tahrîru'l-Vecîz, s. 41-42.
(13) A. g. e. , s. 45.
(14) İrgâmü'l-Merîd, s. 110-111.

O'ndan;" el-Câmî, es-Sûfiye, el-Akâ'id, hasiyesi ile birlikte el-Fenârî, Muhammed Emin'in Risâletü Ciheti'l-vahde'si, Takrîrü'l-Kavânîn'in birinci cildi, Ibn-i Abidin'in takrir'i ile beraber ed-Dürrü'l-Muhtar, Tasavvurlar bahsinin sonuna kadar es-Seyyid ve es-Seyâlkûtî serhleri ile birlikte el-Kutb'u, Müsned-ü ileyh konusunun sonuna kadarda Muhtasaru'l-Maânî'yi, Ali el-Kârî'nin es-Sifâ'sının bir kısmı ve Kâdî Beydâvî tefsirinin de bir cüz'ünü okumustur(15).

Eğinli İbrahim Hakkı efendinin vefatı üzerine, tavsiyesine binâen el-Kevserî Alasonyalı Ali Zeynelâbidin (d.h. 1263 - ö. h. 1336)'in derslerine devam etmistir. Ondan; 'Icâmu't-Tasdîkat ile birlikte el-Kutb'tan geriye kalan kısmı tamamlamış, Muhtasaru'l-Maânî'yi bitirmis, el-Meyâlî ve es-Seyâlkûtî serhleri ile beraber Serhu'l-Akâid'i okumus, et-Tarsûbî serhi ile birlikte Mir'âtü'l-Usûl'ü tamamlamıstır(16).

Adı geçen iki üstâdı hakkında el-Kevserî söyle diyor:" Üstadım el-Alasônî ilimde önoüm, en büyük yardımcım ve seyhim olduğu gibi, üstâdım İbrahim Hakkı el-Eğînî'de delîlim, rehberim ve en büyük dayanağımdır. Bu ikisi vasıtasıyla sarf, nahiv, belâğat, edebiyat, fıkıh, usûl, tevhîd, mustalah, tefsir, hadîs, mantık, âdab, hikmet ve buna benzer, bu zamanda okutulan ilimleri tamamlamış bulunuyorum. İkisinin dısındaki meşâyihten ise sadece bazı özel kitapları mütalaa ettim(17)."

Muhammed Zâhid el-Kevserî bunlardan başka, Rizeli Saban Fevzi efendi (ö. h. 1319)'den, Serhu Âdâbi'l-Celenbevî'yi, Düzce'li Selahaddîn efendi (ö. h. 1353)'den ise Sünâsiyyât-ı İbn Mâce'yi okumustur.

---

(15) İrgâmü'l-Merîd, s. 110.
(16) A. g. e. , s. 112.
(17) et-Tahrîru'l-Vecîz, s. 33.

b) Âlimlik İmtihânı (İmtihânu'r-Ruûs)

Muhammed Zâhid el-Kevserî yaklaşık " 26 " yaşında iken h. 1322'de Alasonyalı Ali Zeynelâbidin (d. h. 1268 - ö. h. 1336)' de medrese eğitimini tamamlayarak mezun olmuş ve icâzet almıştır. Ancak, o zaman âlimiyyet imtihanı her beş yılda bir yapıldığı için el-Kevserî'nin daha üç senesi var demekti. Bu arada o yine el-Alasonî'nin sabah derslerine devam etmiş, bir yandanda gelecek imtihana hazırlanmıştır. İmtihanla ilgili olarak şöyle bir anısını anlatır :

" O zaman âlimlik " Ruûs " imtihanı her beş senede bir yapılırdı. Kim bu imtihanda başarılı olamazsa, mecburen bir dahaki imtihana katılabılmek için beş sene bekleyecekti. Bu ise insanın sabrını yiyip bitiren birşeydi. Onun için imtihanda muvaffak olmak isteyen bir kimsenin, bütün varı yoğuyla çalışması, hazırlanması gerekiyordu. Bu nedenle ben de zorunlu dersler bittikten sonra, arkadaşlarımla birlikte var gücüyle çalışıyordum. Bu arada sabahları devam ettiğimiz ders ise Nesefî'nin hâşiyesinden Kabir azabı konusunu geçmişti. Daha sonraki kısımlar biraz daha kolay olduğu için vakit kazanmak ve Ruûs imtihanına daha iyi hazırlanabilmek için sabah derslerine gitmemeye karar verdim. Ve gitmedim.Aradan bir hafta geçtikten sonra, rüyamda Fatih Câmiinde üstadı gördüm, bana tebessüm ederek şöyle diyordu." Birkaç gündür seni sabah derslerinde göremiyorum, basit sebeplerden dolayı dersi terketme, çünki ders fâideden hâli değildir." Uyandığımda herhalde , üstadın derslerde birkaç gündür bulunmayışımı farketmesini kendime kuruntu ediyorumda , ondandır filân dedim ve kimseye birşey söylemedim. Ertesi günü samîmi arkadaşlarımdan biri ziyaretime geldi ve bana şöyle dedi:" Akşamdan önce Fatih Câmii yakınında Üstadla karşılaştım. durdu. O'na selam verdim ve bana dedi ki" " Herhalde Zâhi'in yanına gidiyorsundur, ona benden sela söyle ve deki: Birkaçgündün onu sabah derslerinde göremiyorum, basit seylerden dolayı dersi terketmesin, çünki ders her hâlükarda faydadan hali değildir" Aynen rüyamda gördüğüm gibi, ondan sonra derslere devam ettim...(18)."

---

(18) et-Tahrîru'l-Vecîz, s. 28.

Muhammed Zâhid el-Kevserî, yaklaşık " 28 " yaşında h.1324 yılında, şu isimlerden oluşan bir komisyon huzurunda alimlik imtihanına iştirak etmiştir.

- Gümülcine'li Ahmed Âsım efendi (d. h. 1225 - ö. h.1329) İmtihanda, imtihan komisyonu başkanı sıfatıyla bulunmuştur. Aynı zamanda " Ders Vekîli " makamında bulunmaktadır(19).

- Muhammed Esad b. Numan el-Ahîshavî (ö. h. 1334) daha sonra Şeyhulislam'lık makamına getirilmiştir.

- Dağıstan'lı Mustafa b. Muazzam (ö. h. 1336) Sadrı Âzam - lardan.

- Tosya'lı İsmail Zühdü efendi (ö. h. 1327) bu da Sadrı âzamlardandır. Son ikisi aynı zamanda Lâleli Medresesi muallimlerindendirler.

İmtihan neticesine göre, el-Kevserî'ye şer'î, edebî ve aklî ilimlerin tamamında ders okutabileceğine dâir, komisyon başkanı Ders Vekili Ahmed asım efendi ve diğer üç üyenin imzalarını taşıyan yazılı bir belge " İcâzet " verilmiştir(20).

3) V a z i f e D ö n e m i

a) M ü d e r r i s l i ğ i

H. 1324 yılında ilmi icâzetini alan Muhammed Zâhid el -Kevserî, bu tarihten I. Dünya savaşının başlarına kadar " Dersiâm " sıfatıyla Fatih Câmiinde müderrislik yapmıştır. Bu arada h. 10 Sâfer 1331 / m. 1913'de İstanbul Müderrisliği Rutûbuna layık görülmüştür(21).

Aynı sıralarda Medreselerin ıslahı için kurulan bir komisyona üye seçilmiş, ancak, yapılması önerilen değişiklikler konusunda İttihadçı'larla karşı karşıya gelmiştir. İttihadçıların önerdikleri ıslahat projesine şiddetle karşı durmuş ve aralarında uzun tartışmalar cereyan etmiştir. Nizaya sebebiyet veren hadise-

---

(19) Çeyrek asra yakın " Meşihat-ı İslâmiyye"'de Ders Vekilliği yapmıştır. Gümülcine'ye bağlı Terziviran'da h. 1252'de dünyaya gelmiştir. İlmi Allame Abdurrahman Karnâbadi(ö.h.1279) da tamamlamış, kendisi iki dönem mezun vermiştir. 6 Recep 1329'da vefat etmiştir. Bkz. et-Tahriru'l-Vecîz, s. 35.

(20) et-Tahriru'l-Vecîz, s. 36.

(21) Vak. İç. Bkz. Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Ulaması,c.IV, İstanbul, 1981, s. 138.

nin mahiyeti sudur:

O zamana kadar uygulanmakta ola n nizama göre, öğrenciler bütün ilimleri başından sonuna kadar kendisinde okuyacakları bir üstad seçerler ve öğrenimi onbeş sene zarfında o hocada tamamlarlardı. Teklif edilen yeni öneride modern batı ilimlerinin programa alınması düşünülüyor, müderrislerden ise, her birerinin istedikleri birkaç ilmi yalnızca birkaç sınıf okutmaları talep ediliyordu. Ayrıca, toplam öğretim döneminin sadece sekiz sene olmasında teklifler arasındaydı. Bu iş için teşekkül ettirilen komisyonda üye bulunan el-Kevserî, bir yandan derslerin çokluğu, diğer taraftan müddetin kısa olmasını, hususen dini ilimleri tahsil edecek Türk talebelerinin Arapça'yı çok iyi okumuş olmalarının gerekliliğine bakarak, eğitim için son derece sakıncalı bulmuş ve öğrenim müddetinin iki sene hazırlıktan sonra, onüki sene olmasına,okul bitimini müteakipte üç sene ihtisas süresi konulmasına teklif ederek, ısrarla üzerinde durmuş ve komisyon üyelerinden ba bazılarınında desteği ile Kanunda toplap öğretim müddetinin onyedi sene olarak karar bulmasına muvaffk olmuştur(22). Ne var ki bu hadise onun ittihadçılarla arasının açılmasına neden olmuştur.

Muhammed Zâhid el-Kevserî, daha sonra Şeyhulislam Muhammed Esad el-Ahlshavî (ö. h. 1334)'nin azledilmesiyle onun yerine getirilen Ürgüp'lü Hayri efendi zamanında, ıslah edilen medreselerde " Meşâhid-i Nizâmiyye " Belâğat, Arûz ve İlm-i Vaz' dersleri okutmuştur. Cuma gününün dışında haftanın her gününü bu derslere ayırmıştır.

Bu arada, Ahmed Hayri(23)'nin ifadesine göre, el-Kevserî'nin ittihadçılardan bir arkadaşı, harp yıllarında İstanbul'da bulunmasının kendisi için son derece sakıncalı olacağını haber vermiş, çözüm olarak da Hükümetin Kastamonu'da yeni açmakta olduğu bir medreseyi faaliyete geçirmekle görevlendirilmesini işâret etmiştir. Ve el-Kevserî bu medreseyi faaliyete geçirmek üzere görevlendirilmiştir(24).

---

(22) el-İmam el-Kevserî, s. 7.

(23) el-Kevserî'nin Mısır'daki talebelerinden bir tanesidir."el-İmam el-kevserî " isimli onun tarihçeyi hayatı ile ilgili risalenin yazarıdır.

(24) A. g. e. , s. 7.

An Ancak, Kastamonu'ya hareket etmeden evvel el-Kevserî, Dârü'l-Fünûn hocalarından bir tanesinin Fıkıh ve Fıkıh tarihi okutmak için tayin edileceğini, fakat , yine ittihad taraftarı hocaların bu iş için birbiri ile yarıştıklarını, binâenaleyh tayinin gerçekleşemediğini, bunun üzerinede cemiyet'nin imtihan açtığını öğrenir ve bu imtihana son müracaat eder. İmtihan neticesinde birinci olarak kazanır, ne var ki yine ittihadçılar devreye girer, El-Kevserî'nin Fatihteki müderris arkadaşlarında Fazıl Ahmed bey (ö. h. 1341)'i, Maarif Vekili Muhammed Şükrü beye göndererek, onun muvâfakat tebliğinin Cemiyet'ye yapılmamasını rica ettirirler. Bunun üzerine Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin tayini gerçekleşmez. Netice itibariyle bu göreve kimseyi tayin etmeyip vekaleten birini atamakla meseleyi halledersiniz (25).

b) D e n i z K a z a s ı

Bunun üzerine el-Kevserî Kastamonu'ya gider, orada yine açılan medreseyi faaliyete geçirip üç yıl çalıştıktan sonra istifa ederek İstanbul'a geri döner.

İstanbul'a geri dönüşü esnasında mevsim kış olduğu için, karayolu ile gitmenin imkanı yoktur. Ancak Kara Deniz vasıtası ile gidilebilir. Bu itibarla el-Kevserî İğnebolu'ya gider. Uzun bir müddet bekledikten sonra küçük bir tekneye binmek zorunda kalır. Kış şartlarında yolculuğa elverişli olmayan bu tekne ile Ereğli Limanı'na, oradan da safakla birlikte bir kayık kiralıyarak Düzce'ye at arabası ile beş saat uzaklıkta bulunan Akçaşehir'e (Akçakoca) hareket eder. El-Kevserî mevsim şartları itibarı ile önce memlekete gitmeyi,havalar düzelinceye kadar orada kalıp, sonra İstanbul'a geçmeyi planlar. İkindi üzeri Akçaşehir uzaktan görülür. Ancak bu arada deniz dalgalanmaya ve gittikçe de şiddetlenmeye başlar. Sahile tam yaklaştıkları bir sırada kayık alabora olur, küreklerden sarılsalar da

(25) El-İnsan el-Kevserî,s.8. El-Kevserî'nin tarihçe-i hayatı ile ilgili kısa bir malumat veren "Son Devir Osmanlı Uleması" nın yazarı bir zuhûl eseri olarak O'nun Dârü'l-Fünûn'da fıkıh ve fıkıh tarihi müderrisliği yaptığını söyler. Bkz.Son Dev.Osm.Ulemâsı,c.IV,s.128.

arka arkaya gelenedalgalar kayığa batırır. Ve el-Kevserî boğulduğunu hissetmeye başlar. Kendi kendine :"Demek boğularak ölmek bu kadar kolay oluyormuş, daha da zor ve şiddetli olacağını sanmedirdim" der. Sahilde bulunan iki kardeş kayığın batması üzerine suya girer ve boğulmakta olanları dışarıya çeker. El-Kevserî'yi dışarıya çıkardıklarında boğulduğunu sanmederler, ne var ki, yaşlı birisinin tavsiyelerini tatbik ederek kendine gelmesine yardımcı olurlar. Bu hadiseden sonra el-Kevserî biraz kendine gelip dinlenmek için memleketine gider. Düzce'de bulunduğu sırada Dârü'ş-Şafakati'l-İslamiyye'ye tayin edildiğine dair bir telegraf alır (26).

---

(26) Bu hadise Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin hayatındaki önemli olaylardan bir tanesidir. O'nun son derece önem verdiği çok nefis yazma eserler vardır. O'nlara ehemmiyetlerinden dolayı İstanbul'da bırakmamış beraberinde Kastamonu'ya götürmüştür. Dönüşünde de yine onlar beraberinde bulunuyordu. Bu yazmalar arasında şu kitaplar vardı.

"El-Emâli" yaz. Kadî Ebu Yusuf (113-182 h.).Bu kitap üç cilt halindeydi ve bir sandık içerisinde muhafaza ediliyordu. El-Kevserî'nin yanındaki yazma eserlerin bir kısmı hicrî 6.asra ait, bir kısmı da 7.asra mahsustu. El-Emâli'nin zikredildiği yazma hicrî 1000 den sonraya ait olup, üzerinde tarih ve müellif ismi bulunmuyordu. Ancak,el-Kevserî Onun Dürerü'l-Hükkâm'a hasiye yazan Nuh el-Konevî (ö.1070 h.)'ye ait olduğunu söylerdi.

Aynı yazma eser bazı nadir risaleleri de ihtiva etmektedir. Bunlardan birisi İbnü'l-Hacer el-Heytemî (ö.974 h.) nin "Hayrâtü'l-Hisen" dan başka Ebu Hanife'nin menakibine dair bir eseridir.

Ayrıca başka bir risale de, müellifinin eski bir yazmada daha önce zikredilen Ebu Yusufun el-Emâli'sinin,Kadî E bu Asım El-Amirî rivayetini gördüğüne dairdir. Ebu Asım Hanefi fıkhına dair otuz ciltlik "El-Mebsût"sahibidir. Abdulkadir el-Kersî (ö.775 h.) bu kitabın Şam'da şehid Nureddin Kütüphanesinde mevcud olduğunu zikreder.

Diğer bir eser de, "Tarihü Halib " sahibi İbnü'l-Adim (ö.660 h.)in el yazması "Kitabu Akideti't-Tahavî"dir. Bkz.El-İmam el-Kevserî,s.16.

Boğulma olayı ile ilgili diğer bir husus ta sudur; Medine'de kendisiyle görüştüğüm Erzurum'lu Hattat Mustafa Efendi, el-Kevserî'yi yakinen tanıyan ve pek çok defa sohbetine katılmış olan Ali Ulî Kurucu'dan naklen söyle dedi: "Zâhid el-Kevserî, bu olaya kadar kendisinin unutma nedir bilmediğini söylerdi. Bir şeyi hafızasında tutabilmesi için onu bir kere nazar-ı dikkatle görmesi kifayet edermiş. Ancak denize kazasından sonra bu eski durumun kendisinde kalmadığını ifade ederdi."

e) İ k i n c i S e f e r İ s t a n b u l ' a

Muhammed Zâhid el-Kevserî, Düzcede iken aldığı Dârü'ş-Safaka-ti'l-İslamiyye'ye tayin olunduğuna dair telgrafa binaen İstanbul'a döner (27). Burada arapça dersleri okutmaya başlar (28). O'nun İstanbul'a dönüşü 1.Dünya harbinin bitiminin hemen akabinde olur. Bir ay kadar Dârü'ş-Şefaka'da ders verdikten sonra daha önceki imtihanda elde ettiği başarısının da etkisiyle, arkadaşlarına nisbetle yaşının küçüklüğüne rağmen Süleymaniyye Medresesi "Medrastü'l-Mütehassisîn"e müderris olarak atanır (29). Orada Tabakâtü'l-Kurrâ Ve'l-Müfessirîn bölümünde göreve başlar (30).

El-Kevserî Meclisü Vekâleti'd-Ders'e, Süleymaniye Medresesi temsilcisi olarak üye seçilinceye kadar mezkûr görevine devam etmiştir. Nihayet 15 Ağustos 1338 h. tarihinde Dâire-i Meşîhat'ın yayınladığı bir ilanla -Ki ilan söyledir-, "Meclis-i Tetkikât-ı Şeriyye A'zasından Hasan Hulki Efendi'nin afvı ile yerine ders vekili Ahmed Hamdi ve Ders vekaletine ders-i âmdan Medrese-i Süleymaniyye Tabakâtü'l-Kurrâ Ve'l-Müfessirin Müderrisi Düzceli Zâhid Efendi ...tayin olunmuştur." Aylık 75 Osmanlı mukabili ders vekaletine getirilir (31). Böylece kısa bir süre önce üyesi bulunduğu meclisin reisi durumuna gelmiştir. El-Kevserî'nin kendi anlayışı çerçevesinde hak ve nhakikatten ayrılmayışı O'nun bu göreve çok uzun süre devam etmesine engel olur. Ve bir müddet sonra ders vekilliğinden azl edilir.*

---

(27) El-İmam El-Kevserî,s.8.

(28) Son Devir Osmanlı Uleması,c.IV,s.133.

(29) El-İmam El-Kevserî,s.8.

(30) Son Devir Osmanlı Uleması,c.IV.s.138.

(31) Vek.Bkz.a.g.e.c.IV.s.139.

* Ders Vekâletinin oluşumu: Sultan İkinci Bayezid(ö.913h.) bir medrese bina ettirmiş ve burada şeyhü'l-İslam'ın ders vermesini emretmiştir. Ancak zamanla tayin olunan şeyhü'l-İslamlar siyasî işleri eğitim içinde daha güzel becerir hale gelmişler,bunun üzerine kendilerine niyabeten talim işi için bir yardımcı atamışlardır. İşte buna ders vekili diye tesmiye olunur.Bkz. El-İmam el-Kevserî, s.17.

d) D e r s Vek î l e t i n d e n A z l i V e N e d e n i

El-Kevserî'nin ders vekaliti görevinden azledilmesine neden olan hadise şudur : İstanbul Yangından Zarar Görenlere Yardım Cemiyeti "Lecnetü Müsâ'adeti'Menkubi'l-Hemîk",Lâleli ismi ile meşhur Sultan Üçüncü Mustafa (ö.1187 h.) nin bina ettirdiği bir medreseyi,yerine can kurtarma ekiplerine garaj olmak üzerea bir bina yapmak için yıkmak ister. Cemiyetin şeref başkanlığını Sultan Vahdettin üstlenirken, başkanlığını da Tevfik Paşa yürütmektedir. El-Kevserî zamanın şeyhü'l-İslamı Nuri Efendi'den bu işe karşı çıkmasını ister. Ancak O bir şey yapmaz. Bunun üzerine el-Kevserî de şartlarını taşıyan bir medresenin ancak mahkeme kararı ile yıktırabileceği iddiası ile meseleyi mahkemeye dava eder. Mahkemeden medresenin yıkılması emrinin durdurulması yolunda bir hüküm talep eder bunun için de kendine vekaleten davayı takip etmek üzere iki tane avukat tutar. Davanın seyri esnasında Tevfik Paşa Sadrazam olur. Davanın reddi konusunda esas hak sahibinin şeyhü'l-İslam olduğunu ileri sürerek el-Kevserî'yi kararından vazgeçirmeye çalışırlar. Ancak O da medreselerin ders vekiline bağlı bulunduğunu gösterir resmî belge ile karşı çıkınca, onu makamından azletmekten başka bir çare bulamazlar (32).

Zâhid el-Kevserî ders vekaletinden azl edildikten sonra, ders meclisinde üye olarak yerini muhafaza etmiş ve Hicrî 1341, miladî 3 Aralık 1922 tarihinde İstanbul'u terk edip Mısır'a gidinceye kadar bu görevinde kalmıştır (33).

4 - T ü r k i y e 'd e n A y r ı l ı ş ı V e N e d e n i

Zâhid el-Kevserî, daha önceki bölümlerden de anlaşıldığı üzre,resmen vazife aldığı günden itiberen sürekli İttihat ve Terakkî taraftarları ile daima karşı karşıya gelmiştir. Kendi ölçüleri dairesinde yanlış gördüğü hususlara müdahele etmiş, ve yine kendi inancı doğrultusunda hak ve hakikatı

---

(32) El-İmam el-Kevserî,s.18.

(33) Son Devir Osmanlı Uleması,c.iv.s,138.

mudafaaya çalışkıştır. Bu yüzden de herkesin gelebilmek, elde edebilmek için can attığı, günün şartlarına göre son derece konfonlu sayılabilecek bir hayat tarzını, kendine temin edecek maddi imkanlara reddetmiştir. 1922 Senesinin sonlarına doğru bir gün sokak ortasında karşılaştığı bir ahbabının Cha tutuklanması emrinin sözkonusu olduğunu haber vermesi üzerine evine, çoluk çocuğuna dahi haber verme imkanı bulamadan,doğru limana gitmiş İstanbul'dan İskendériyye'ye giden bir gemiye binerek bir daha hiç dönmemek üzere memleketini terk etmiştir(34).

---

(34) El-İmam el-Kevserî,s.19;Mu'cemü'l-Müellifîn,c.x,s.4.

II - MISIR DÖNEMİ

1) Mısır'a Varışa Ve Şam'a Yapılan Seyahetler

Muhammed Zâhid el-Kevserî 13 Rebîu'l-Ahir 1341 yani 4 Aralık 1922 tarihinde Posta el-Hidviyye Şirketine ait Abbasiyye Buharlı Gemisiyle İskenderiyye'ye ulaşmıştır. Bir kaç gün Kubârî'da kaldıktan sonra, Kahire'ye hareket etmiştir. Kahire'ye ilk geldiğinde Hüseyin Mahallesindeki Darü's-Selam Oteline gitmiş ve bir kaç günlüğüne oraya yerleşmiştir. Daha sonra Şubra'da bir eve geçmiş orada bir kaç ay kaldıktan sonra, Mısır el-Cedide'ye intikal etmiştir. Biraz da orada oturduktan sonra tekrar geri İskenderiyye'ye dönmüş, İstanbul'dan ayrılalı henüz daha bir sene tamamlanmamışken,takriben hicrî 1342'de Şam'a ilk seferini yapmıştır. İskenderiyye'den deniz yolu ile Beyrut'a kadar gitmiş, oradan da Şam'a kadar trenle gitmiştir. Şam'da bir seneden biraz fazla kalmıştır (36). Z

Zâhid el-Kevserî en meşakkatli günlerinde dahi ilimle iştigalden geri kalmamış, Şam'da kaldığı müre içerisinde Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'ye devam ederek oradaki yazma eserler üzerine çalışmıştır(37).

Yaklaşık 1345 yılında Şam'dan Filistin ve Kantara yolu üzerinden trenle Mısır'a dönen Zâhid el-Kevserî Hilvân'a gelmiş, bilâhere şimdi Revâkü'l-Etrâk de denilen, Câmiu'l-Ezher'de okuyan Türk Öğrencilerinin kaldığı Tekiyyetü'l-Etrâk Ebu's-Zeheb (ö.1189 h.) Tekkesi'ne yerleşmiştir.

---

(36) Zâhid el-Kevserî'nin bu ilk Şam seferi esnasında karşılaştığı zatlardan birisi es-Seyyid Ebu'l-Hayr el-Hanefî(ö.1343 h.)dir. El-Kevserî Şam'da iken vefat etmiştir. Ayrıca Muhammed Bin Ca'fer el-Kettânî el-Mâlikî (1247-1345 h.)ile karşılaşmış,O'ndan Şam Emevi Camii'nde İmam Tirmizî (210-279 h./824-892 m.) Kitâbü'ş-Şemâlini dinlemiştir.Bundan başka Muhammed Bin Said Bin Ahmed el-Berze (ö.1345 h.), Muhammed Tevfik el-Eyyûbî, Seyyid Bedreddin el-Hüsnî (1267-1354 h./1851-1935 m.)dinlemiştir. Bkz.Et-Tahriru'l-Vecis s.45,el-İmam-el-kevserî,s.9.

(37) A.g.e. s.26.

Muhammed Zâhid el-Kevserî hicrî 1347 yılında Şam'a ikinci ilmi seyahatını gerçekleştirir. Bu seyahatında yaklaşık olarak orada bir seneye yakın kalır. Seyâhat esnasında Muhammed Tevfik el-Eyyûbi ve Seyyid Bedreddin el-Hüsnî(1297 - 1354 h.) den başka, Muhammed Salih el-Âmidî ile görüşür. O'ndan ; Nasru'ş-şârid fî Esâmîdi'ş-şeyh Muhammed Âbid, isimli eseri rivâyet edebilmek için icâzet alır(38).* Bir yıl sonra el-Kevserî yine Filistin üzerinden tren vasıtasıyla Kahire'ye döner 1343. Hüseyin mahallesinde Kulûbü'l-Mısrî oteline yerleşir. Bu arada çok sayıda kimsenin iştirak ettiği, Türkçe vesikaları Arapçaya tercüme işi için, Dâru'l-Mahfûzâti'l-Mısriyye'nin açmış olduğu imtihana iştirak eder ve birinci olarak imtihanı kazanır(39).Daha sonra iş yerine daha yakın olmak için evini Kal'a mahallesine taşır.

İstanbul'dan ayrıldığı zamandan beri, hiç görmediği âilesini buradayken yanına getirtir. Yaklaşık sekiz seneden sonra çoluk çocuğuna kavuşma imkanı bulur. Zâhid el-Kevserî âilesini de getirdikten sonra, Mısır Devlet Arşivinde " Dâru'l-Mahfûzâti'l-Mısriyye"den aldığı basit bir ücretle geçimini temine çalışmıştır. Daha sonraları da pek çok kerreler evinin yerini değiştirmesi icap etmiştir.

---

(38) Et-Tahrîru'l-Vecîz, s. 16.

* Yeri gelmişken, burada el-Kevserî'nin ilme olan iştiyakını göstermesi bakımından, Hattat Mustafa efendiden el-Kevserî'nin bir sözünü nakletmekte fayda görüyorum. Mustafa efendi şöyle diyor:" Zâhid el-Kevserî'ye niçin Şam'da devamlı kalmayıp da Kahire'de yaşamayı tercih ettiği sorulunca, şöyle cevap vermiş:" Şam ehlinin ekserisi âbid. İlimle iştigâl edenleri var, ama, onlarında dervişliği ağır basıyor. Kahire'de ise ilim ehli çok. Sonra Ezher de orada. İlim çevresinde olmak benim daha çok hoşuma gidiyor".

(39) Muhammed İsmail Abdürabbinnâbî, " el-Âlimü'l-Âlemi eş-şeyh el-Kevserî," Makâlât, Mukaddime.

2) Âilesi

Muhammed Zâhid el-Kevserî, Fatih Câmiinde eğitim ve öğretim işi ile iştigâl ettiği bir sırada, I. Dünya harbinin hemen hemen başlamak üzere olduğu bir zamanda evlenmiştir. Evlendiğinde takriben otuzbeş yaş civarında idi. Hayatı boyunca eşi O'na ilmi çalışmalarında katiyyen engel olmamış, bilakis beraberliğinde ve ayrılığında sabretmiş, pek çok musîbete göğüs germiş ve hiç bir zaman şikâyet etmemiştir. El-Kevserî'nin eşinden biri erkek üçü kız olmak üzere, dört çocuğu olmuştur. Erkek evladı ile kızının biri, Zahid el-Kevserî hicret etmeden önce İstanbul'da vefât etmişlerdir.

Kızı Seniha, babasının yanına geldiğ[illegible] bir kaç sene sonra, Hilvan'da oturdukları bir sırada 20 Şevval 1353'te tifodan vefat etmiştir. Diğer kızı Melîha ise, evlendikten kısa bir süre sonra, sıhhi nedenlerden dolayı eşinden ayrılmış, genç olmasına rağmen, şeker hastalığı neticesinde, O'da 7 Recep 1367'de Kahire'de vefât etmiş ve kardeşinin yanına gömülmüştür(40).

Zâhid el-Kevserî'nin eşi ise, kendi vefatından bir süre sonra Kahire'de rahatsızlanmış, bunun üzerine Türkiye'ye dönmüş ve 1957 yılında Düzce'de hayata gözlerini yummuştur(41).

---

(40) El-İmam el-Kevserî, s. 10.

(41) M. Zâhid el-Kevserî, Hanefi Fıkhının Esasları, Orj. ad. "Fıkh-u Ehli'l-Irak ve Hadîsuhum", Türk. Çev. Abdülkadir Şener- Cemal Sofuoğlu, 1.b.,Ankara, Faro Matbaacılık, 1982, s. 7.

K a h i r e Y ı l l a r ı

Muhammed Zâhid el-Kevserî, İkinci Dünya harbi yıllarında, Abbasiye'de oturduğu sarada, bu mıntıka hava akınlarına hedef olduğu için, eş-şeyh Yusuf ed-Dicvî el-mâlikî (1287 - 1365 h. / 1879 - 1946) evinin yarısını el-Kevserî ve âile efradına tahsis etmiş, O'na unutamıyacağı iyilikler yapmıştır(42). Bunu Ahmed Hayri bir şiirinde şöyle hülasa etmiştir:

Diğer taraftan Zâhid el-Kevserî, aynı zattan İmam Malik'in "el-Muvatta'"ının, Yahya el-Leysî (ö. 234 h.) rivâyetini kendisine okuyarak h. 1361'de icâzet almıştır. Ed-Dicvi kendisinin bütün rivayetlerinind de, umûmu bir icazetini el-Kevserî'ye vermiştir(43).

Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire'de bulunduğu süre içerisinde, evi âdeta bir medrese haline gelmiş, evinde pek çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bir takım yayınevi sahiplerâ vasıtasıyle, kıymetli eserlerin neşrine öncü olmuştur. Bu arada Mısır basınında çıkan, her türlü reformist ve O'nun anlayışına göre yanlış fikirlere ve düşüncelere cevaplar vermiştir. Bu yazıları sebebiyle bazı çevrelerin gazabını çekmiş, binâenaleyh bu çevreler el-Kevserî'nin sınır dışı edilmesi için yüksek düzeyde girişimlerde bulunmuşlardır. Bu tür aleyhinde cereyan eden faaliyetlere karşı, O'na en çok yardım edenlerden birisi, hiç şüphesiz eş-şeyh Abdülmecid es-Sindûnî eş-şafiî (ö. 1361 h.)'dir(44). El-Kevserî'ye bu

---

(42) El-İmam el-Kevserî, s. 32 ; Yusuf ed-Dicvî el-Mâliki (1287-1365 h.) Küçük yaşta gözlerini kaybetmiştir. Hafızdır. Bazı ilimlerde ihtisas sahibi olup, aynı zamanda eleştirmendi. Es. Baz: "el-Cevâbu'l-Münîf fi'r-Reddi alâ Müddaî et-Tahrîf fi'l-Kitâbi'ş-şerîf: Resâilü'ş-Selâm ve Rusûlü'l-İslâm: Müzekkerât fi'r-Reddi alâ Kitâbi'l-İslâm ve Usûlü'l-Hukm: Hulâsatü İlmi'l-Vaz' " Bkz: Mu'cemü'l-Müellifîn c. XIII. s. 272.

(43) M. Zâhid el-Kevserî, Makâlâtü'l-Kevserî, Kahire, 1373, s.590.

(44) El-İmam el-Kevserî, s. 32.

Zâhid el-Kevserî'ye bu hususta arka çıkanlardan birisi de o zamanın Ezher şeyhi eş-şeyh Mustafa Abdürrazık (ö. 1366 h.) tır. El-Kevserî'nin sık sık evine, ziyâretine gelir, aleyhindeki girişimlere karşı da gerekeni, hem Evkâf bakanı olduğu sıralarda ve hem de Ezher şeyhliği esnasında hakkı ile yerine getirirdi(45).

Kahire'de Zâhid el-Kevserî'den, ilimle iştigâl eden herkes, istifade etmeye çalışırdı. İdâretü'ş-Şakâfeti'l-Câmiati'd-Düveli'l-Rabiyye' İstanbuldeki kütüphânelerde mevcut, yazma eserler konusunda O'nunla istişare eder, teklif ve tavsiyelerine itibar ederlerdi(46).

Öte yandan, günün güzide ilim adamları yaptıkları çalışmalarında, bilgisine müracaat eder, bilhassa İstişrak ve Müsteşrikler konusunda kendisinden azami derecede istifade ederlerdi (47)

---

(45) El-İmam el-Kevserî, s. 31.

(46) Mecelletü'l-Kitâb, c.XI.,Kahire, Dâiretü'l-Maârif, 1371, 7.sene, s. 1024, Mecelletü'ş-Şakâfe, sayı 173, Kahire , 1952, s. 34, Mu'cemü'l-Müellifîn, c.X., s. 4.

(47) Ignaz Goldziher, el-Akîdetü ve'ş-şerîa fî'l-İslâm. Orj. ad. " Vorlesungen Über Den Islam, Arap. Çev. Muhammed Yusuf Musa, et al, Beyrut, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1946,Mukaddime s.k.

4) H a s t a l ı ğ ı v e Ve e f â t ı

Muhammed Zâhid el-kevserî çile, sıkıntı, yokluk ve gurbet dolu, bununla birlikte ilme ve dîne hizmeti büyük bir onur telakki ettiği yetmişbeş senelik ömrünün sonlarına doğru, şeker, tansiyon ve yaşlılıktan kaynaklanan hastalıklardan muzdarip olmuştur. Ancak, bu durum el-Kevserî'yi kitap yazmaktan, talebelerini karşılamaktan ve İslam âleminin muhtelif kesimlerinden kendisine yöneltilen soruları cevplamaktan alakoymamıştır.

El-Kevseri ömrünün son senesinde görme noksanlığı hissetmiş ve gözünün biri akıntı yapmıştır. Daha sonra prostat hastalığına yakalanmış, ücretli el-Cem'iyyetü'l-Hayriyye el-İslamiyye hastanesine yatmış, bir müddet sonra tabureu olmuştur. Daha sonra yeniden aynı hastalığın sıkıştırması üzerine, İtalyan hastahanesine gitmiş, tedavi görmüştür. Bütün bunlara rağmen doktoru Şeyh Abdullah osmânî'nin ifadesine göre el-Kevserî hafıza ve zekâsından hiç bir şey kaybetmemiştir. Vefatından bir önceki Cumartesi, şiddetli ateşe düçar olmuş, Pazar günü İkindi'den sonra, yanında sadece eşinin bulunduğu bir sırada, O'ndan kendisine Fâtiha okumasını istemiş ve bu esnada Yetmişbeş senelik ömrü geride bırakarak 19 Zilka'de 1371 / 11 Ağustos 1952'de Pazar günü, saat 4,35'te ebedî âleme intikal etmiştir(48).

20 Zilka'de 1371 Pazartesi günü, öğlenden önce, Ezher Camiinde cenâze namazı kılınmıştır. Namazını Külliyyetü'l-Lüga el-Arabiyye şeyhi Eş-Şeyh Abdülcelil İsâ kıldırmıştır.Cenazesi "Karâfetü'l-İmam eş-Şafii"denilen mıntıkada, Rıdvan caddesinde, dostu Şeyh İbrâhim Selim'e âit bölüme,kızlarının yanına defnedilmiştir(49).

---

(48) El-İmam el-Kevserî, s. 12; Mecelletü'l-Kitap, c. XI, s. 1024; Mecelletü's-Sakafe, Sayı 713, s. 34; Mu'cemü'l-Müellifîn, c. X, s. 4.

(49) El-İmam el-Kevserî, s. 12; " Bendeniz de tezi yazmadan önce el-Kevserî'nin kabrini ziyâret etme fırsatı buldum."

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin kabrinin üzerinde kendisine ait olan şu şiir yazılıdır;

يا واقفا بشفير اللحد معتبرا　　قد صار زائرا مسى اليوم قد قبرا

فالموت حتم فلا تغفل وكن حذرا　　من الفجائة وادع للذى عبرا

فالزائر الكوثرى تاو بمرقده　　مسترحما ضارعا للعفو منتظرا

Ey ! Kabrinin başında durup, ibretle düşünen kişi,
Dün'ün ziyâretçisi bugün kabre konulmuştur,
Ölüm muhakkaktır, sakın gâfil olma,
Ansızın gelmesinden hazer et,
Göçüp giden kişiye de duâ et,
Zâhid el-Kevserî merkadine yaslanmıştır
Rabbına muntazır, affını umar bir halde.

III
B Ö L Ü M
İ L M İ Ş A H S İ Y E T İ

I- HOCALARI :

1) Hocalarından Bazılarının İsim ve Doğum-Ölüm Târihleri
2) İlmî Kişiliğinin Oluşumunda Ençok Tesiri Olan Hocalarının Tanıtımı
3) a- Hasan b. Ali el-Kevserî
   b- Hasan b. Abdillah el-Kastamonî
   c- İbrâhim Hakkı el-Eğînî
   d- Ali Zeynelâbidin el-Alasonî
3) Mısır'da Kendilerinden İcâzet Aldığı Şahsiyyetler

II- TALEBELERİ :

1) Talebelerinden Bazılarının Kısaca Tanıtımı
   a- Cemâl Alasonî
   b- Hüsâmeddin el-Kudsî
   c- Hüseyin Atay
   d- Hüseyin Hayreddîn
   e- Abdülfettah b. Muhammed ebû Gudde
   f- Muhammed İhsan b. Abdülazîz
   g- Muhammed Emîn Saraç
   h- Ahmed Hayri

III- ESERLERİ :

1)Türkiyède İken Yazdıkları
2) Mısır'da Yazdıkları
3) Ta'lîk ve Tashîhini Yaptığı Mukaddime Yazdığı Eserler
4) Takdîm ve Takrîz Yazdıkları
5) Türkçe'den Arapça'ya Terceme Ettikleri
6) Eserlerinden Bazılarının Kısaca Tanıtımı

I- HOCALARI

1) Hocalarından Bazılarının İsim ve Doğum-Ölüm Tarihleri

İslâmî İlimlerin her dalında- Tefsir, Hadîs, Ricâl ilmi, Cerh ve Ta'dîl, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Fıkıh Tarihi, İslam Tarihi- Kelâm ve Felsefe- son derece iyi bir şekilde, kendisini yetiştirmiş olan Muhammed Zâhid el-Kevserî, pek çok sayıda hocadan ders almıştır. O'nun ilmî şahsiyyetinin oluşumunda katkısı bulunanlardan bazıları şunlarıdır:

1) Hasan Hilmi ed-Düzcevî el-Kevserî (h. 1245 - 1345)
2) Hüseyîn Vehîc b. Hüseyin el-Üsküdârî (h. 1252 - 1312)
3) Muhammed Nazım b. Hüseyin ed-Düzcevî (h. - 1329)
4) Şaban Revzi er-Rizevi (h. - 1319)
5) Musa Kazım es-Girözî el-Kevserî (h. - 1353)
6) Hasan b. Abdullah el-Kastamonî (h. 1240 - 1329)
7) İbrahim Hakkı b. İsmail b. Ömer el-Erzincânî (h.1241-1318)
8) Ali Zeynelâbidin b. Hasan el-Akşehrî (h. 1268 - 1336)
9) Ahmed b. Mustafa el-Ömerî el-Halebî (h. 1247 - 1334)
10) Muhammed Esad Dede el-Mevlevî (h. 1249 - 1349)
11) Robalzâde Yusuf Ziyâüddin et-Tokâdî (h. 1245 - 1339)
12) Muhammed b. Muhammed eş-Şirvânî (h. - 1331)
13) Ahmed Râmiz b. Hasan eş-Şehrî (h. - 1341)
14) Salih Sellâhuddîn b. Hasan ed-Düzcevî (h. - 1353)
15) Gümülcine'li İsmail Zühdü efendi, Karınâbâdî Halil efendi, Ali Rıza el-Fakrî es-Sa'dî, Silistre'li Selim efendi v.b.

2) İlmi Kişiliğinin Oluşumunda Ençok Tesir Olan Hocalarının Tanıtımı

Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye ençok tesir eden, O'na hayatı boyunca rehber olan hocaları ise şunlardır:

a) Hasan b. Ali ed-Düzcevî el-Kevserî (h. 1245 - 1345)

Zâhid el-Kevserî'nin babasıdır. H. 1245 yılında Kafkasyada dünyaya gelmiştir. Orada ilmi, Şeyh Süleyman el-Ezheri (h. 1277'de şehid edilmiştir)', Şeyh Musa esSopûsî (ö.h. 1276), eşŞeyh Musa el-Hanmagî (ö.h. 1300),ve Şeyh Kamil'in talebelerinden, Şeyh Hasan es-Sûshî (ö.h. 1295)-'den almıştır. Sopuszade Şeyh Musâ'da, "Câmi'in Şerhu'l-Kâfiye"sini ve Mültekâ'yı okumuş, bir müddet O'nun ders halkasına devam etmiştir. Şeyh Hasan'da ise, o zaman okunagelen ilimleri hakkıyle tamamlamıştır(1).

Daha sonra, talebe yetiştirmeye başlamış, ne var ki bu çok fazla devam edememiştir. Rusların Kafkasya'yı işgâli üzerine, talebeleri ile birlikte, h. 1280 yılında Anadolu'ya hicret etmişler ve Düzce'ye gelip yerleşmişlerdir. Şeyh Hasan efendi önce burada bir köy inşa etmiştir. Bu arada Tasavvufa meyletmiş ve Şeyh Devlet (ö.h. 1284) isimli bir şeyh he intisap etmiştir. İki sene O'nunla beraber kaldıktan sonra, O'ndan irşad için icâzet almıştır h.1282.

Hasan el-Kevserî h. 1284 yılında, kendi kurduğu köyde, çok odalı, geniş bir medrese inşâ etmiş ve burada talebe yetiştirmeye devâm etmiştir. Aynı tarihte Şeyhinin Hicaz'a gitmesi üzerine, yerine bıraktığı Hacı Âtıf efendiye, irşad görevinde yardımcı olmakla emrolunmuştur(2).

H. 1287 tarihinde, İstanbul'a gitmiş, orada Ahmed Ziyâed-

¥ Bu zatın ismi Et-Tahrîru'l-Vecîz'de " " şeklinde, İrgâmü'l-Merîd'de ise " " şeklindedir.

(1) İrgâmü'l-Merîd, s. 103.

(2) A. g. e. , s. 104.

din Gümüşhânevî (h. 1227 - 1311)(3) ile tanışmış, O'nun sohbetinde bulunmuştur. Oûdan " Delâilü'l-Hayrât" isimli kitabın icazetini almıştır. Daha sonra Hacca gitmiş, orada şeyh Musa el-Mekkî'den(ö.h. 1302) tasavvuf dersi almıştır. Bir müddet O'nun yanında kalıp, irşad için O'ndan da icâzet alarak, h. 1287 tarihinde Düzce'ye geri dönmüştür. Dönüşünü müteakip, bir yandan irşad işi ile meşgul olurken, diğer taraftan da Medresede ders vermeye devam etmiştir. Ancak, vakti yetmediği için, Medreseye ders verebilecek nitelikte yeni hocalar almış, ve medreseyi sınıf sınıf , derecelerine göre taksime tabi tutmuştur. H. 1303 tarihinde, yeniden İstanbul'a Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevi'nin yanına gitmiş ve O'na intisap etmiştir. Şeyhi ile "Erba'în Hâtimiyyat" a katılmış ve bu seferinde Gümüşhanevi'nin bütün merviyyatını rivâyet edebileceğine dâir, umûmi bir icâzet almıştır h.1305(4).

Hasan el-Kevserî'den, bilâhere, Düzce'de Yeni Câmii yanına inşa edilen, bir Medrese'de müderris olması istenmesi üzerine, Düzce'nin merkezine gelip yerleşmiştir(5). Buradaki görevine ne, Medrese'nin yanına bir dergâh açılıncaya kadar devâm etmiş, tedris işini, talebelerinin en gözdesi, Ezher'den yeni dönen eşşeyh Yakup el-Vehbî (ö.h. 1314)'ye bırakmıştır. O'nun vefatı üzerine, yerine Şaban Fevzi er-Rizevî(ö.h. 1319) gelmiş, O'nun arkasından da yerine, Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin teyzesinin oğlu, Hasan el-Kevserî'nin talebelerinden, İsmail Kemâleddin b. Ali ed-Düzcevî (ö.h. 1359) geçmiştir. Medreseler kapatılıncaya kadar da bu görevi O yürütmüştür(6).

Hasan el-Kevserî h. 1310 yılında şeyh Gümüşhanevi'nin emri üzerine, Tekke'nin açılmasıyle birlikte, Medrese'den tamamen

---

(3) El-Kevserî'nin hocalarının hocasıdır. Hadisçidir, ellidan fazla eseri vardır. Es. Bas: "Râmûzu'l-Ahâdis"iki cilt olup, es-Suyûtî'(ö.h. 911)'nin "Câmiu's-Sağîr" i tarzında bir eserdir.:"Levâmiu'l-Ukûl" bir önceki eserin şerhi olup beş ciltitir.:"Câmiu'l-Mütûn fi El,-Fazi'l-Küfri ve Taghlî'l-İ'tikâd ve'l-Amâl.:"Rûhu'l-Arifin ve İrşâdü't-Tâlibîn"v.b. Bkz: et-Tahriru'l-Vecîz, s. 26 ; Mu'cemü'l-Müellifîn, c. II. s. 178.

(4) İrşâmü'l-Merîd, s. 106.

(5) Medrese'nin açılış tarihi İrşâmü'l-Merîd'de h.1305 iken. et-Tahriru'l-Vecîz'de h. 1303'tür.

(6) Et-Tahrîru'l-Vecîz, s. 43.

ayrılmış, Kıraat, Fıkıh ve Hadis ilminden başka biriyle iştigal etmemeyi tercih etmiştir(7).

Şeyh Hasan el-Kevserî'nin İslâmi ilmlerin tamamında engin bir malumatı vardır. Muhammed Zâhid el-Kevserî, babası hakkında şöyle der:

" Babam Fıkıh ve Hadîs ilminde mâhir idi. Fıkhın temel eserlerini, pek çok kerreler okutmuştur. "Sahîh-i Buhârî"'ye karşı büyük bir ilgi ve muhabbeti vardır. Buhârî şerhlerinden; İbn. Hacer'in " Fethu'l-Bârî"(8) ve Bedrüddin el-Aynî'nin "Umdetü'l-Kârî"(9)'si ile birlikte Sahih'i öğrencilerine ders vererek defalarca hakmetmiştir. Fıkıh, Hadis ve diğer ilimleri ondan aldım. Kendi merviyyatının tamamını rivayet edebilmem için, bana umumi bir icazet vermiştir(10). " " diye tekrarlanarak, müselselen rivayet edilegelen, Duâü'l-Ferec, O' O'ndan rivâyet ettiklerim cümlesindendir."

Hasan Hilmi el-Kevserî h. 12 Rebiulâhir 1345 tarihinde, Çarşamba günü, oğlu Muhammed Zâhid Kahire'de iken Düzce'de vefat etmiştir(11).

---

(7) İrgâmü'l-Merîd,s.107.

(8) Şihabuddin Ebu'l-Fadl Ahmed b.Ali b.Hacer el-Askalânî(773-852 h.). Önce Edebiyat ve şiirle iştigal etmiş, daha sonra h.794'de Hadis İlmine yönelmiş, Hafız Ebu'l-Fadl el-Irakî (725-806 h./1325-1404 m.)'ye talebe olmuş. Hadis ilimlerinin bütün dallarında otorite olmuştur. Es.Baz.; "Fethül-Bârî Şerhi Sahihi'l-Buharî","Tehzîbü't-Tehzîb", "Takrîbü't-Tehzîb","Lisânü'l-Mizân","El-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe","Ta'cîlü'l-Menfa'a Birical'i'l-Arbaa" vb. bkz.Celâlüddin es-Suyûtî,Zeylü Tabakâti'l-Huffâz,Mekke,Dârü'l-Baz,t.y.s.380.

(9) Bedrüddin Ebu Muhammed el-Aynî (762-855 h./1361-1451 m.) Fakih,Usulcü, müfessir,muhaddis,dilci,tarihçidir. Fıkhı babasından almıştır. Halebe gitmiş Yusuf el-Malatî (726-803 h./1326-1400 m.)den ders almıştır. Kudus'e gelmiş el-Alâ' es-Sayrafî'den'den okumuştur. Mısır'da hanefilerin Kâdî el-Kudât makamına yükselmiştir. Kahire'de medfundür. Es.Baz. "Umdetü'l-Kârî şerhü Sahihi'l-Buharî" 21 cilt, "Ikdü'l-Cümân fîTarihi'ehli'z-Zemân" 19 c.,"Ramzü'l-Hakâik fî şerhi Kenzi'd-Dekâik" v.b. Bkz. Mu'cemü'l-Müellifîn ş.xii,s.159.

(10) Et-Tahrîrü'l-Veciz,s.44.

(11) A.g.e. s.44.

b) Hasan b. Abdullah b. Hasan el-Kastamonî (1240-1329 h.)

Kastamonu'lu Şeyh Hasan Efendi, Muhaddis, sofî, âlî isnad sahibi bir zattır. Kastamonu'yu bağlı Daday'da hicrî 1240 tarihinde dünyaya gelmiştir. Kur'an-ı Kerim ve ibtidâî ilimleri, doğum yeri olan Daday'da tahsil etmiş, İslamî ilimlerdeki eğitimini Nevşehir'li Küçük Ahmed Hasim (ö.1281H.)'in yanında tamamlamıştır. Hadis ve tasavvuf ilmini Ahmed Ziyâü'd-Din Gümüşhânevî (1227-1311h.)'den almıştır. Gümüşhanevî'nin en önde gelen müridlerinden olup, kendisine en uzun süre mülâzemet edenlerdendir. Şeyhi ile üstâdı Seyyid Ahmed b.Süleyman el-Ervâdî (ö.1275 h.) (12)'den ilim alma noktasında birleşmektedir. El-Ervâdî hicrî 1266 yılında İstanbul'a gelmiş, orada iki sene kadar kalmış ve Ayasofya'da hadis dersleri okutmuştur (13). Ayrıca, Kastamonu'lu Hasan Efendi, Mevlânâ Halidi Bağdâdî'nin talebelerinden Şeyh Abdulfettah el-Akârî'den ders almıştır. Şeyhi'nin vefâtından sonra, uzun yıllar O'nun yerine tekkesinde hadis dersleri okutmuştur. El-Kevserî, O'nun yanına çok sık gidenlerdendir ve Şeyh Hasan Efendi O'nun hakkında yüksek duygular taşımıştır.

Zâhid el-Kevserî kendisinden "Rûmûzu'l-Ahâdis'i işitmiş, ve hicrî 1318 tarihinde Şeyhi Gökşehanevî'nin "Sebt" rivayet zinciri ile beraber, kendisinin bütün merviyyatını rivayet edebileceğine dair, el-Kevserî'ye umumî bir icazet vermiştir (14).

Şeyh Hasan b.Abdullah el-Kastamonî 23 Safer 1329 tarihinde, 89 yaşındaiken vefat etmiş, cenazesi Sultan Süleyman Mezarlığında, Şeyhi Gümüşhânevî'nin yanına gömülmüştür(15).

---

(12) Ahmed b.Süleyman el-Arvâdî (ö.1275h./ 1858 m.) Trablusşam'da Nakşibendi Tarikatı şeyhlerindendi. Es.baz.: "Tarihü Kebir","Elfiye Fî Ulûmi'l-Edeb","Et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nihâyeti's-Sülûk","Manzûme fî Esmâi'l-Lahi'l-Hüsnâ" Bkz.Mu'cemü'l-Müellifîn,c.I,s.236.

(13) Et-Tahrirü'l-Veciz,s.34.

(14) İrgâmü'l-Merîd,s.101.

(15) Et-Tahrîrü'l-Veciz,s.34.

c) İbrahim Hakkı b.İsmail b.Omer el-Erginî (1261-1318h.)

Kıraat, edeb ve arapça ilimlerinde derinleşmiş olan Erginli Hacı Hafız (16),aynı zamanda Kur'an ve Sünnet,mantık,felsefe ve fıkıhta her bakımından emsâllerini geçmiş, öğrenimini Üstadı Büyük Ahmed Şakir (ö.1315h.) (17)'in yanında tamamlamıştır. Alauddin b. Seyyid Muhammed Emin b.Omer Abidin (ö.1306 h.)'den icazet almıştır.

Erginli İbrahim Efendi'den, birinci dönemde ikiyüz alim mezun olmuştur. Zâhid el-Kevserî kendisinin ikinci dönem talebelerindendir. Vefatına kadar O'nun derslerine devam etmiş, vefatından önce İbrahim Efendi,talebelerine, kendisinden sonra Üstad Alasonî'ye gitmelerini tavsiye etmiştir. El-Kevserî bu tavsiyeyle ilgili şöyle bir hadiseyi nakleder,

"Üstadımız el-Erginî'nin vasiyetini, kendisine ulaştırmak için gittiğimizde, Hocamız Alasonî'nin şöyle dediğine tanık oldum :"Eğer, Rahmetli Kardeşimin yerine getirdiğini benim de hakkıyla yerine getirdiğimi sanmediyorsanız, aldıdan yanılıyorsunuz. Çünkü, O -Allah rahmet etsin- bir ilim güneşi, bir şaka şu'lesi idi. Benzerinin bir daha ne zaman doğacağını Allah bilir. Üstadımızın meclisinde,adedi hayli kalabalık olan arkadaşlarımızın arasında, hem yetişme bakımından ve hem de onlara tefevvuk etmesi bakımından bir tane idi. O'nun kürsüsüne oturmam gücüm nisbetinde, vasiyyetini infaz etmekten başka bir mana taşımaz. Talebelik yıllarında,birbirimizle şaka yapardık, O kitaplardaki matbaa hatalarını düzeltmeye, Hocanın talik ve takrirlerini kitabın kenarına yazmaya karşı çıkar ve şöyle derdi: "Kitaba mücerred nazarla,doğruya ulaşamayan öğrencinin anlayışında bir hayır yoktur. Taliki kitabın kenarına yazmasında da, kitabın beyaz kısımlarını karalamaktan başka bir fayda mevcut değildir". Ben aynı kanaatte değildim. Merhum usûl-ü fıkhı ben-

---

(16) Irgâmü'l-Merîd,s.110.

(17) Hafız Ahmed Şakir (ö.1315 h.) Safranbolu'ludur. İlmi,Hafız Muhammed Galip'ten almıştır.Buhari ve Müslim'i Ebu'l-Kasım b.Muhammed el-Ezheri'den işitmiştir. Üç dönem alim mezun etmiştir. Sayıları yaklaşık 500'e baliğ olur. Bunlar arasında şeyhulislam Erzurumlu Musa Kâzım, şeyhulislam Nuri Efendi,İzmirli İsmail Hakkı, Alasonyalı Ali Zeynelabidin gibi zatlar da vardır. Bkz.Et-Tahriru'l-Vecîz,s.29.

den önce okutmaya başlamıştı. Benim fakıh usûlü okutma zamanım gelince "Mir'âtü'l-Usûl" üzerine "Tarsûsî şerhi"nin Hocaya ait nüshayı ödünç aldım. Baktım ki, kitabın etrafını kendi talikleri ile doldurmuş, şöyle diyerek O'na takıldım: "Bakıyorum, eski kanaatinin tersine kitabı alabildiğine karalamışsın". Bana şöyle cevap verdi :"Mir'âtü'l-Usûl'ün Tarsûsî Haşiyesi tasavvurat üzerine de Seylekûtî Haşiyesi buna ihtiyaç duyuruyor". Kitabından halâ istifade ediyorum..."

Zâhid el-Kevserî el-Eğinî hakkında "İlimde umdem ve dayanağımdır" dem.

İbrahim Hakkı el-Eğinî 27 şevval 1318 tarihinde cumartesi günü 58 yaşında iken, üç ay süren bir hastalık neticesi vefat etmiştir(18).

d) Ali zeynelabidin b.Hasan b.Musa b. Abdullah el-Alasonî (1268-1335 h.).

Hicrî 1268'de Alasonya'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini memleketinde yapmış, daha sonra ilim talebi için İstanbul'a gitmiştir. Önce Allame Receb el-Arnavutî (ö.1289 h.)'nin derslerine devam etmiştir. O'nun vefatı üzerine,Hafız Büyük Ahmed Askir (ö.1315 h.)'in ders halkasına katılmış ve O'nun yanında mezun olmuştur. Hadis ilmine ise şeyh Hasan el-Kastamonî (h.1240-1329)'den almıştır. Abdulkerim en-Nadir el-Elbesânî (ö.1300)'den Burhânü'l-Gelenbevî'yi okumuştur. Fatih Camiinde ders okutmuş, iki dönem mezun vermiştir. Birinci devrede takriben yüz, ikincide ise yüz kırk alim mezun olmuştur.

El-Alasonî hocasının en gözde talebesinden idi. Kendisinden sonra mezun olan alimler, haşiyelerinden istifade etmek için O'nun kitaplarını ödünç alırlar idi. Son derece mütteki olan şeyh Alasonî, ikinci dönem talebelerini mezun ettikten sonra, ders okutmaya güç yetiremediği gerekçesi ile istifa edip Beytülmalden kendisine ödenen maaşı almaktan içtinab et-

(18) Et-Tahriru'l-Vecis,s.31-32.

miş ve Beytülmal ile ilgisini kesmiştir. Hicrî 1326 Anayasa inkılâbından sonra, ders vekaletine getirilen Muhammed Halis eş-Şurvânî, Mâhidü'd-Diniyye'nin ıslahı ile ilgili teşekkül ettirilen komisyona, üye olarak katılmasını teklif etmiş, ve 1329 tarihinde eş-Şurvânî'nin hastalanması üzerine Ders Vekaletine tayin edilinceye kadar burada kalmıştır(19).

El-Kevserî Üstadı Alasonî ile ilgili olarak şu anısını kaydeder :"...Alimiyyet imtihanında muvaffak olanların,ders vermeye başlamadan önce, hem dua ve tavsiyelerini almak ve hem de ders verebilmek için, izin talep etmek maksadıyla üstadlarını ziyaret etmeleri adet idi. Ben de , bu adet üzere imtihanda muvaffak olduktan sonra, ders başlamadan bir kaç gün evvel, tavsiye ve duasını almak için Hocama gittim. Bana Hocasının kendisine yaptığı şu nasihatı nakletmekle yetindi:

"...Her türlü kaynaktan istifade ederek, dersine en güzel şekilde hazırlan. Dersini güzel hazırlamaya önem verdiğin kadar, hazırladığın dersi talebenin kafasına en iyi nasıl yerleştirirsin, buna da gereken önemi ver. Zira talebenin hakkıyla istifade edebilmesi, dersin iyi bir şekilde plan ve programa sokulup verilmesine bağlıdır. Sonra , asla talebenin azlığa ya da çokluğu ile ilgilenme. Çünki, Allah dilediği zaman, ilmin yayılmasının bereketi az kimseyle de olur, hatta çoğu zaman, Allah ilimlerine bereket vermeyince, çok çok kalabalık cemaatın ilmi intişar bulmaz. Öyleyse,ilmin bereketi Allah'a aittir. Sana düşen, ihlasla beraber ilim talebi için son derece sa'yü gayret göstermendir. Bunun ötesinde bir şey seni ilgilendirmez. Sonra, Talebelerinin barınma, maişet ve benzeri şeylerle, konfor ile ilgilenmekten de kaçın. Çünki,bu önü-sonu olmayan bir iştir. Zira, para bir yere girmeye görsün, ihlas oradan hemen çıkar. Bir kişi olsun bin kişi olsun, seni arzu edip gelen sana sadece ilim için gelsin. Dünyevî maksatların, ilimdeki ihlas ve samimiyetini kaçırmasından da iştinab et..."

---

(19) Et-Tahrirü'l-Vecis,s.37

Ali Zeynelabidin el-Alasonî 18 Safer 1336'da cuma günü 68 yaşında iken vefât etmiş, Fatih Sultan Mehmed Mezarlığına defnedilmiştir(20).

El-Kevserî Alasonî hakkında şöyle der :"O benim ilimde örnek ve önderim, destemçim, şeyhim ve lezzet kaynağımdır."

El-Eginî ve el-Alasonî hakkında ise , "Allah'ın izniyle sarf, nehiv, belağat, edeb, fıkıh,usûl, tevhid, mustalah, tefsir, hadis, mantık, âdâb, hikmet (felsefe) ve o gün için beş kent (İstanbul)'te okutulan bütün ilimleri bu iki üstadımda tamamladım" (21).

(20) Et-Tahirü'l- Veciz,s.39-40.

(21) A.g.e. s.33.

3) Mısır'da Kendilerinden İcazet Aldığı Şahıslar

1. Seyyid Muhammed b.Ca'fer el-Kettânî (hic.1274-1345/Mil? 1857-1927) (22).

El-Kevserî bu zattan, Şam Emeviyye Camiinde Muhammed b. İsa et-Tirmizî (Hic.210-279/M.852-892)'nin "Kitabü'ş-Şemâil"ni dinlemiştir.

2. Muhammed b. Salim eş-Şerkâvî en-Necdî (h.1261-1350) Bu Zattan "El-Müselsel bi'l-Evveliyye"yi işitmiş ve icazet almıştır (23).

3. Es-Seyyid Ahmed Rafi' et-Tahtavî el-Huseynî (H.1275-1359/M.1859-1936).

El-Kevserî bu Zat'tan 1343 yılında, el-Hulmiyye el-Cedide'deki evinde, "EL-Müselsel bi'l-Evleviyye"yi işitmiş ve umumi bir icazet almıştır (24).

4. Muhammed Habibullah eş-Şankîti (H.1295-1363/M.1878-1944)(25).

5. Muhammed Hadır eş-Şankîti (H.--- -1353/M.--- -1953)

El-Kevserî bu iki kardeşten "El-Müselsel bi'l-Evveliyye"-yi işitmiş ve icazet almıştır.

(22) Muhaddis,râvi,tarihçi,fakih ve bazı ilimlerde ihtisas sahibidir. Beyrut, Şam ve Medine'ye ilmî seyahatlerde bulunmuştur. Es.bz.; "El-Ezhârü'l-Atiratü'l-Bahiye bi Zikri Ba'di Mehâsini Kutbi'l-Garb ve Medineti'Nas", "Er-Risâletü'l-Müstetrafe Fî Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe", "Nazmü'l-Mütenâsir fî Hadisi'l-Mütevâtir". Bkz.Et-Tahriru'l-Veciz,s.44; Mu'cemü'l-Müellifîn,cəx,s.150

(23) Bkz.Et-Tarihü'l-Veciz,s.45.

(24) Et-Tahriru'l-Veciz,s.45-46 : Seyyid Ahmed Rafi' et-Tahtâvî'nin eserlerinden bazıları şunlardır: "El-Mes'a'l-Hamid fî Beyâni ve Tahriri'l-Esânid" daha sonra ismini "İrşâdü'l-Müstefîd ilâ Beyâni ve Tahriri'l-Esânîd" şeklinde değiştirmiştir. "Et-Tenbih Ve'l-İkâz limâ fî Zeyûli Tezkiretü'l-Huffâz". Bu eserinde Zâhid el-Kevserî'nin ta'likini yaptığı ez-Zehebî'nin "Zeyûlü Tezkirati'l-Huffâz" isimli eserini tetkik etmiş, el-Kevserî'nin de bazı ta'liklerini tenkide tabi tutmuştur.Bkz. Mu'cemü'l-Müellifîn,cəx,s.11).

(25) Şenkid'te doğmuştur, Mereket, Mekke,Medine ve Kahire'ye ilmî seyahatlerde bulunmuştur.Camiatü'l-Ezher Külliyetü Usûli'd-Din'de müderrislik yapmıştır. Es.Esa.:"Zâdü'l-Müslim fî mâ ittefeka Aleyhi el-Buhari ve Müslim","Haşiyetü

6. Seyyid Muhammed b. Bahit b. Hüseyin el-Muti'î (1271-1354 h./1854-1935 m.) (26).

Şeyh Bahît el-Kevserî'nın en çok taktir ve tebcil ettiği zatlardan bir tanesidir. O'nda "Evveliyye-i İsafiyye"yi icazeten rivayet eder (27). Öte yandan el-Kevserî şeyh Bahit'in bazı görüşlerini eleştiri konusu yapmıştır (28).

7. Şeyh Yusuf ed-Dicvî el-Malikî (1287-1365 h./1870-1946m.)

El-Kevserî ed-Dicvî'ye İmam-Malikin el-Muvatta' adlı eserinin, Yahya el-Leysî (ö.h.234) rivayetini okuduğu, 1361'de bu eserle beraber şeyh kendisine umumî bir icazet vermiştir (29).

- Delîli's-Sâlik ilâ Muvatta'i İmam Malik", "El-Hülâsatü'n-Nefi'a el-Aliyye el-Müeyyede bi Hadisi'r-Rahmeti'l-Müseleseli bil Evveliyye". Bkz.Mu'cemü'l-Müellifîn,c.ix.s.176.

(26) Cemaleddin Efgânî'nin talebesidir. Ezherd'de müderrislik yapmış, Mısır Müftülüğünde bulunmuştum. Eserleri:"Hakikatü'l-İslam ve Usûlü'l-Hükm","El-Kavlü'l-Câmi' fî't-Talâki'l-Bid'î Ve'l-Mütetâbi'", El-Medhalü'l-Münir fî Mükaddimeti İlmi't-Tefsir". Bkz.Mu'cemü'l-Müellifîn,c.ix.s.98.

(27) Et-Tahrirü'l-Vecîz,s.5.

(28) Mekâlâtü'l-Kevserî,s.68.

(29) A.g.e. s.503.

II- Talebeleri

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin çok sayıda talebesi vardır. Bunları da yine Mısır'a hicretinden evvel ve sonra olmak üzere iki kısımda mutalaa etmek mümkündür. O'nun İstanbul'da müderrisliği sırasında yüzlerce talebesi olmuştur. Zira O kendi kuşağında hiç kimsenin ulaşamadığı bir iltifata mazhar olmuştur. Tarihçe-i hayatını yazanlardan Ahmed İbrahim es-Serâvî şöyle diyor:" İstanbul'da Fatih Camii Müderrislerinden idi. Kendisinde yüzlerce talebe dirasetlerini tamamlamışlardır. Derslerine iştirak eden öğrenci sayısına, O'nun kuşağından hiç kimse ulaşamamıştır..."(30).

Mısır'a geldikten sonra da el-Kevserî'nin çok sayıda talebesi olmuştur. Kendilerine bizzat icazet verdiği öğrencilerinin adedi 300'ün üzerindedir. Tabii bunları tesbit edebilmek mümkün olmamaktadır. Biz Ahmed Hayrî'nin verdiği bilgi çerçevesinde, talebelerinden bazılarına zikredeceğiz...

1) Talebelerinden Bazılarının Kısaca Tanıtımı

a- Hacı Cemal el-Alasonî : İstanbul Sultan Bayezıt Camii vâizliği yapmıştır. El-Kevserî'nin hicretinden önceki talebelerindendir.

b- Seyyid Hüsameddin el-Kudsî : Dimeşk'te Mektebetü'l-Kudsî'nin sahibidir. El-Kevserî ile Şam'da tanışmış ve ondan sonra kendisine mülazemet etmiştir. O'nun işaretiyle pek çok kıymetli eser basmıştır. "İntikâdü'l-Müğni Ani'l-Hafsi Ve'l-Kitab" adlı eserinde tashih ve talikini yapmıştır. El-Kevserî'nin vefatından sonra, makalelerini bir araya getirip neşretmede de büyük yardımı olmuştur. Ayrıca, bastığa kitaplar arasında Es-Sehâvî'nin "Ed-Dav'ü'l-Lâmi' " 12 cilt, el-Heysemî'nin "Mecmeu'z-Zevâid" 10 cilt, İbnu'l-İmâd'ın "Şezerâtü'z-Zeheb" 8 cilt de bulunmaktadır.

c- Hüseyin Atay : Bağdat Şeri'a Fakültesinde okuduğu yıllarda el-Kevserî'ye talebe olmuştur.

---

(30) İbnuu Sa'd,c1,s.c.

d- Hüseyin Hayruddin :Sultan Abdulaziz'in torunudur. el-Kevserî'nin Türkiye'de iken kalebesi olanlardandır. Ancak Mısır'da da O'nunla ilgisini koparmayıp istifadeye devam etmiştir. Ahmed Hayri, O'nu icazet almak için "Delâilü'l-Hayrât" isimli eseri el-Kevserî'ye okurken gördüğünü söylüyor.

e- Abdulfettah b. Muhammed Ebu Ğudde : Ezher'de öğrenciliği yıllarında el-Kevserî'ye talebe olmuştur. Ahmed Hayri O'nun Zâhid el-Kevserî'ye olan, çok ağır muhabbetinden dolayı kendisini O'na nisbet ettiğini ve ismini verirken, Abdulfettah Ebu Ğudde el-Hanefî el-Kevserî, diye zikrettiğini belirtiyor. Ebu Ğudde bir ara Halep'te müderrislik yapmıştır. Halen Riyâd Kral Suud Üniversitesinde Hadis Profesörü olarak görev yapmaktadır. Yaşa 70'in üzerinde olup Hadis ilimlerine müteallik çok kıymetli telif, ve ta'likleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Er-Ref'u Ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve'l-Ta'dil, el-Leknevî
- Elecvibetü'l-Fâdile lil-Esileti'l-Aşereti'l-Kâmile " "
- Et-Tasrîh bi mâ Tevâtere fî Nüsûli'l-Mesih, el-Keşmirî
- El-Menârü'l-Münif fi's-Sahihi ve'd-Daîf, İbnü'l-Kayyım
- El-Mesnû' fî Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdû',Aliyyül-Kârî
- Fakhu Ehli'l-Irâk ve Hadisühüm, el-Kevserî
- Meseletü Halki'l-Kur'an ve Eserühâ fî Sufûfi'r-Ruvâti Ve'l-Muhaddisin Ve Kütübi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl, Ebu Ğudde
- Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis, Zafer Ahmed et-Tehânevî
- Kelimât fî Keşfi Abâtîl ve İftirâât, Ebu Ğudde.
- Kaide fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil ve Kâide fi'l-Muarrihin, es-Subkî
- El-Mukiza fi İlmi Mustalahi'l-Hadis, ez-Zehebî
- Lemahât min Tarihi's-Sünne ve Ulûmi'l-Hadis, Ebu Ğudde
- Tertibu Tehrici Ehâdisi'l-İhyâ Lil İrâkî, " "
- El-Cem'u Ve't-Tertib Liahâdisi Tarihi'l-Hatib, " "(31).

Eserlerinde çok miktarda el-Kevserî'den istifade eden Ebu Ğudde, bilhassa el-Kevserî'nin kendilerine eserlerini ısrarla tavsiye ettiği, Abdulhayy el-Leknevî'nin kitaplarına yaptığı taliklerini O'na ithaf etmiştir. O'na olan ağırı muhabbetinden doğayı da çocuklarından birinin adını "Zâhid" koymuştur.

---

(31) Ebu Ğudde, Kaymetü'z-Zamanaînde'l-Ulemâ',4.b.Beyrut,Mektebetü'l-Matbûati'l-İslamiyye,1987,s.189.

f- Seyyid İzzet el-Attâr el-Huseynî :Mektebetü'Neşri's-Sekâfeti'l-İslamiyye'nin kurucusudur. Yayınlayacağı eserleri el-Kevserî'ye okumak suretiyle arz eder ve onlar hakkında etraflıca malumat alırdı. El-Kevseri'nin "Te'nîbü'l-Hatîb" adlı eserini 1361 tarihinde basmıştır. Kitabın mukaddimesinde de O'num tercem-i haline dair bilgi vermiştir.

g- Muhammed İhsan b. Abdulaziz : El-Kevseri'nin hicretinden sonraki en eski talebelerindendir. Kahire'de Câmiatü'l-İbrahim'de Türkçe müderrisliği yapmıştır. Ayrıca, Sultan Mahmud Tekkesi şeyhliğinde de bulunmuştur. 1372 tarihinde Mısır'da basılan "El-Âhilü'l-Osmanî Ebu'l-Feth es-Sultan Muhammed es-Sanî Fatihü'l-Kustantiniyye ve hayâtühü'l-Adliyye" adlı eseri türkçeden arapçaya tercüme etmiştir.

h- Muhammed Emin Saraç : Câmiatü'l-Ezher şeria Fakültesinde öğrenciliği yıllarında,el-Kevserî'ye mülazemet etmiştir. El-Kevserî'nin kendi el yazısı ile icazet verdiği kimselerdendir. Seyyid Kutub'un "Fi Zilâli'l-Kur'an" isimli tefsirini türkçeye çevirenlerden olup, hâlen İstanbul'da talebe okutmakla iştigal etmektedir.

i- Ahmed Hayri :El-Kevserî'den en fazla istifade edenlerden bir tanesidir. Kahire'de bulunduğu zamanlarda bizzat yanına giderek istifade ederken, Kahire dışında olduğu vakitlerde, ilişkisini mektuplarla devam ettirmiştir. Toplam mektup adedinin 259 olduğunu belirtir. Bunlardan 109 tanesi el-Kevseri tarafından yazılanlardır. O'ndan çok sayıda eser okuyan Ahmed Hayri, El-Kevserî'nin tarihçe-i hayatını içeren "El-İmam el-Kevserî" adlı risalesini yazmıştır. Yine O'num hayatını, ilmî şahsiyyet ve faziletini konu edinen 94 beyitlik te bir şiiri vardır. Şair ve edip olan Ahmed Hayri'nin kendi telif ve talikları da vardır. Bunlardan basılanı şunlardır:

-El-Kasâidü's-Sebu'n-Nebeviyye

- Kasidetü'l-Ezher

- Misbâhü'z-Zalâm fi'l-Müsteğisîne bi Hayri'l-Enâm

- El-Kavlü'l-Celîli Sübûti Efdaliyyeti Seyyidinâ Ali

- Lemâânü'l-Envâr fi'l-Maktûi Lehüm bi'l-Cenneti ve'l-Maktû'i Lehüm bi'n-Nâr, Abdulğani eş-Nablûsi. Bu kitabı el-Kevseri'nin arzusu üzerine tashih edip neşretmiş, ve O'na ithaf etmiştir (32).

(32) El-İmam el-Kevserî,s.70-73.

III- ESERLERİ

Muhammed Zahid el-Kevserî'nin eserlerini başlıca iki guruptu mütalaa edebiliriz.

a- Türkiye'de yazdıkları: Bunlar " 23 " tane olup, bir kısmını Düzce, bir kısmını İstanbul, birazını da Kastamonu'da iken yazmıştır. Bu kısım eserlerinin hemen hemen hiç biri basılmamıştır. Hatta, el-Kevserî Mısıra göçtükten sonra ne oldukları hakkında pek malumatımız da yoktur.

b- Mısır'da kaleme aldıkları: Bizzat kendi yazdıklarının adedi " 31 " tane olup, ekseriyyeti matbudur.

Bundan başka el-Kevserî'nin, mukaddime yazdığı, talık, tahkik ve tashihini yaptığı eserler vardır ki, sayıları " 40 " tanedir. " 26 "nın üzerinde esere de takdim, takriz ve tanıtım yazısı yazmıştır. Türkçe'den Arapça'ya çevirdiği tercemeleri de vardır, bilebildiğimiz kadarıyle, bunların sayısı ise " 3 "tür.

1) T ü r k i y e ' d e i k e n Y a z d ı k l a r ı

1- Nazm-ü Avamili'l-İ'rab(33).
2- İzâhatü Şübheti'l-Muazzem an 'Ibâreti'l-Muharrem.
3- El-Cevâbü'l-Vefî fi'r-Reddi ale'l-Vâiz el-Ûfî (34).
4- Tefrîhu'l-Bâl bi Hall-i Târih-i İbni'l-Kemâl (35).
5- Es-Suhufü'l-Münezzera fi Şerh-i Usû li'l-Agara, Necmüddin et-Tâmmetü'l-Kübrâ
6- Tervîdu'l-Karîha bi Mevâzîni'l-Fikri's-Sahîha, fi'l-Mantık (36).
7- Kurratü'n-Nevâzır fi Âdâbi'l-Münâzır (37)

---

(33) İlk yazdığı eserdir, Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bkz: El-İmam el-Kevseri, s.36.

(34) Ûf'lu bir vaizin, tasavvufa karşı menfi fikirlerini izale için yazmıştır.Bkz: A. g. e. , s.36.

(35) Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa (ö.h. 940 / m. 1533) Tokat doğumlu olup, müderrislik, kadıasker ve müftülük görevinde bulunmuştur. Te'lif, şerh ve haşiyeleri vardır. Es.baz: " El-Mühimmat fi Umuri'l-Fakhi'l-Hanefî","Muhîtü'l-Liğa", " Tabakâtü'l-Müctehidîn". Bkz: Abdülhay el-Leknevî, El-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcümi'l-Hanefiyye, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, s.21: Mu'cemü'lmüellifîn, c.1,s.238.

(36) Cevdet Paşa'nın "Mi'yâru'l-Sedâd"ının Arapçaya tercemesidir Bkz: El-İmam el-Kevserî,s.37.

7- Kurratü'n-Nevâzır fi Âdâbi'l-Münâzır (37).
8- En-Nazmü'l-Atîd fi Tevessüli'l-Mürîd
9- İrgâmü'l-Merîd fi Şerhi'n-Nazmi'l-Atîd li Tevessüli'l-Mürîd
10- İs'âdü'r-Râkî alel'l-Merâkî (38)
11- En-Nakdü't-Tâmmi alel'l-Akdi'n-Nâmi ala Şerhi'l-Câmî (39).
12- El-Fevâidü'l-Vâfiyye fi'l-Arûz-i ve'l-Kâfiye
13- Tedrîbü'l-Vasîf alâ Kavâidi'd-Tasrîf
14- Tedrîbü't-Tullâb alâ Kavâidi'l-'I'râb
15- Hanînü'l-Mütefecci' ve Enînü'l-Mütevecci' (40).
16- İbdâü Vücûhi't-Teaddî fi Kâmil- i İbn-i Adî
17- Nakd-ü Kitâbi'd-Duafâ li'l-Ukaylî
18- Et-Teakkubu'l-Hasîs li mâ Yenfîhi İbn-ü Teymiyye Mine'l-Hadis
19- El-Buhûsu'l-Vefiyye fi Müfredâti İbn-i Keymiyye
20- Er-Ravdu'n-Nâzari'l-Verdî fi Tercemeti'l-İmam er-Rabbanî es-Serhendî
21- El-Medhalü'l -Âm li Ulûmi'l-Kur'ân
22- Târih-u Mezâhibi'l-Fukahâ ve İntişâruhâ (41).
23- Târihu'l-Fırak ve Te'sîruhâ alel'l-Müctema' (42).

---

(37) Cevdet Paşa'nın " Âdâbün Bedâd " isimli münazara metoduna dâir eserinin Arapçaya tercemesidir. Bkz: El-İmam el-Kevserî, s.37.

(38) "Merâku'l-Felâh" isimli fıkıh kitabının,hadislerinin tahriçinden ibâret olup, sözkonusu kitaptaki muğlak kalan kısımların izahını da içermektedir. Bkz: A. g. e. ,s37.

(39) Muhammed Rahmi el-Eğînî'nin, Abdurrahman el-Câmî'ye âit " El-Kâfi " şerhi "El-Fevâidü'z-Ziyâiyye" üzerine yaptığı "El-Akdü'n-Nâmî" isimli ta'likâtın tenkidinden ibârettir. Bkz: A. g. e.,s.37.

(40) El-Kevserî'nin I. Dünya Harbi yıllarında yazdığı " 55 " beyitlik şiirdir. 12 Safer 1338'de Kostamonu'da basılmıştır. Bkz. A. g. e., s.36.

(41) Bu kitabı yalnızca es-Serâvi zikretmiştir. Ahmed Hayri el-Kevserî'nin kendisine böyle bir eserinden bahsetmediğini söyler. Bkz: İbn-ü Sa'd, c.I.,s. d.: El-İmam el-Kevserî,s.43

(42) Bu kitabı da yalnızca es-Serâvî zikretmiştir. Bkz: İbn-ü Sa'd c. I, s.d.

2) M i s i r ' d a Y a s d a k l a r ı

1- Refʿu'r-Reybe an Tahebbutâtı İbn-i Kuteybe
2- Safaâtü'l-Burhân alâ Safahâti'l-'Udvân
3- El-Iğfâk alâ Ahkâmi't-Talâk
4- Bülûğu'l-Emânî fi Sîreti'l-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî
5- Et-Tahrîru'l-Vecîz fi mâ Yebteğîhi'l-Müstecîz
6- Te'nîbü'l-Hatîb alâ ma Sâkahû fi Tercemeti Ebi Hanîfete mine'l-Ekâzîb
7- İhkâku'l-Hak bi İbtâli'l-Batıli fi Muğtsi'l-Halk
8- Ekvemü'l-Mesâlik fi Beha-i Rivâyet-i Mâlik an Ebî Hanîfete ve Rivâyet-i Ebî Hanîfete an Mâlik
9- Tezhîbü't-Tâc el-Lüceynî fi Tercemeti'l-Sedri'l-Aynî
10- El-İhtimâm bi Tercemet-i İbni'l-Hümam
11- Atebü'l-Muğterrîn bi Decâcileti'l-Muhammerîn
12- Tahzîru'l-Halef min Mehâzî Ed'ıyâi's-Selef
13- Katarâtü'l-Gaya min Hayâti'l-İmam el-Leys
14- El-Hâvî fi Sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî
15- Naslü'l-Makâl fi Behsi'l-Ev'al (Naslü'l-Makâl fi Temhîs-i Uhdûseti'l-Ev'âl
16- El-Buhûsü's-Seniyye an Ba'sı Ricâl-i Esânîdi't-Tarikatil-Halvetiyye
17- Nazratün 'Âbira fi Mesâim-i Men Yünkiru Nüzûle İsa a.s Kable'l-Âhire
18- Mibrâsü'l-Mühtedî fi'c-Tilâi Enbâi'l-Arif Dimirdâş el-Muhammedî
19- En-Nüketü't-Tarîfe fit-Tehaddüs-i an Rüdûd-i İbn-i Ebî Seybe alâ Ebî Hanîfete
20- Refʿu'l-İştibâh an Mes'eletey Keşfi'r-Rüûs-i ve Lebsi'l-Nisâl fi's-Salâti
21- Tercemetü'l-Allâme Muhammed Münîb el-Ayntâbî
22- Min 'Iberi't-Târîh fi'l-Heydi li'l-Islâm
23- Hüsnü't-Tekâdî fi Sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî

24- Lemahâtü'n-Nazar fi Sîreti'l-İmam Züfer
25- El-İmta' bi Sîreti'l-İmameyn el-Hasen b. Ziyâd ve Sâhibihi Muhammed b. Şuca'
26- Et-Terhîb bi Nakdi't-Te'nîb
27- Mahku't-Tekavvül fi Mes'eletü-Tevessül
28- Ta'tîrü'l-Enfâs bi Zikr-i Sened-i İbn-i Erkümâs
29- El-İfsâh an Hukmi'[redacted]i't-Talaki ve'n-Nikâh
30- El-İstibsâr fi't-Tehaddüsi ani'l-Cebri ve'l-İhtiyâr
31- Makâlâtü'l-Kevserî

---

3) Ta'lik ve Tashihini Yaptığı, Mukaddime Yazdığı Eserler

1- Mukaddime alâ Nasbi'r-Râye li Tahric-i Ahâdisi'l-Hidaye, ez-Zeylaî
2- Mukaddime li Kitâbi'l-Mukaddimeti'l-Hamse ve'l-Işrûn min Delâleti'l-Hâirîn, İbn-u Meymûn
3- Ta'lîk alâ Mâideti'l-Çorkos fi Ta'rib-i Dâireti'l-Maârifi'l-İslamiyye
4- Es-Seyfü's-Sakîl fi'r-Reddi alâ İbn-i'z-Zefîl, Tacu'd-Din es-Subkî (43).
5- El-İhtilâf fi'l-Lafz ve'r-Raddü al'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe, İbnü Kuteybe (44).
6- El-Ğurratü'l-Münîfe,es-Sirâc el-Ğaznevî.
7- Def'u şübheti't-Teşbih bi Eküffi't-Tenzih, İbnü'l-Cevzi.
8- Risaletü Ebi Dâvud, Ebu Davud.
9- Menâkibü Ebî Hanife ve Ebî Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan, ez-Zehebî.
10- Zuyûlü Tabakâti'l-Huffâz, el-Hüseynî ve İbnü Fehd ve es-Suyûti.
11- Tebyînü Kezibi'l-Müfteri fi'z-Zebbi ani'l-İmam ebi'l-Hasan el-Aşarî, İbnü Asâkir.
12- Et-Tabsîr fi'd-Din ve Temyizi'l-Firkati'n-Nâciye mine'l-Firaki'l-Halikin, Ebu Muzaffer el-Isfereynî.
13- El-Alim ve'l-Müteallim Rivâyetü Ebi Mükâtil an Ebî Hanife, Ebu Hanife.
14- Risâletü Ebî Hanife ilâ Osman el-Bettî, Ebu Hanife.
15- El-Fikhü'l-Ebsat Rivâyetü Ebî Muti', Ebu Hanife.
16- El-Fark Beyne'l-Firâk, Abdulkadir el-Bagdâdî.
17- Et-Tenbîh ve'r-Raddü alâ Ehli'l-Ehvâî ve'l-Bid'a,Ebu'l-Hüseyn el-Malatî.

---

(43) El-Kevserî bu kitaba yaptığı ta'likini: "Tebdidü'z-Zalâm el-Muhîn min Nûniyyeti İbni'l-Kayyim" diye isimlendirmiştir.

(44) Bu kitabın ta'likini ise :"Leftü'l-Lahz ilâ mâ'fi'l-İhtilâfi fi'l-Lafzi" diye tesmiye etmiştir.

18- El-Lum'a fi(l-Vücûdi ve'l-Kader ve Mf'ali'l-İbâd,İbrahim b. Mustafa el-Halebi el-Müzârî
19- Keşfü Esrâri'l-Batiniyye, Muhammed b. Mâlik el-Hammâdî
20- Er-Ravdu'z-Zahir lil Bedri'l-Aynî fi Sîriti'l-Melik ez-Zahir, el-Aynî
21- El-İntisâr ve't-Tercîh lil Mezhebi's-Sahih, Sabt İbni'l-Cevzî
22- Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte ve'l-Hamse,Muhammed b. Tahir el-Maktisî ve el-Hazimî
23- Merâtibü'l-İcmâ',İbnü Hazm ve Nakdühü, İbnü Teymiyye
24- En-Nübez fi Usûli'l-Mezhebi's-Zahiri, İbni Hazm
25- İhtilâfü'l-Muvattaât,Ed-Dârekutnî
26- Keşfü'l-Müğattâ min Fadli'l-Muvatta', İbnü Asâkir
27- El-Aklü ve Fadlühü, İbnü Ebi'd-Dünya
28- El-Hadâik fi'l-Felsefeti'l-Âliyye,El-Batalyevsî
29- Hakikatü'l-İnsan ve'r-Ruh, Celâlüddin ed-Devvânî
30- El-Akidetü'n-Nizamiyye, İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî
31- El-İnsâf fi mâ Yecibü İ'tikâdühü ve lâ Yecûzü'l-Cehlü Bihi, Ebu Bekir el-Bakillânî
32- Hasâisu'l-Müsned, Ebu Musa el-Medînî
33- El-Mas'adü'l-Ahmed,İbnü'l-Cezerî
34- Beyânü Zagalü'l-İlm,Ez-Zehebî
35- El-Esmâ' ve's-Sifât, El-Beyhâkî
36- El-İntikâ fî Fadâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ',İbnu Abdilberr
37- El-Münteka'l-Müfîd
38- Ta'lîkât alâ Târihi'l-Kafkas
39- Ehbârü Ebî Hanife ve Ashâbihi,es-Saymarî (45)
40- Kitabu'l-Âsâr, İmam Muhammed eş-Şeybânî (46)

---

(45) Ahmed Hayri'nin verdiği listede bu eser yoktur, ancak, kitabın neşrini yapan Ebulvefa el-Efgânî; mukaddime kısmında eserin Kahire'deki nüshalarıyla karşılaştırma ve tashihini el-Kevserî'nin yaptığını söyliyor. Dip notlardaki " " rumuzu ona işaret eder. Krz. Ebu Abdillah Hüseyn b.Ali As-Saymerî,Ahbârü Ebî Hanife ve Ashabihi, ikinci bs.1976,s.2.

(46) Bu eserde Ahmed Hayri'nin listesinde yoktur. Ancak, sözkonusu kitabın mukaddimesinde Kahire'deki yazma nüshaları ile karşılaştırma ve tashihini, yine el-Kevserî'nin yaptığı söyleniyor. Krz.Eş-Şeybânî,Kitabu'l-Âsâr,Neşred. Ebu'l-Vefa el-Afgânî, Matbaatü'l-Isfahane, 1355,Mukaddime.

4) Takdim Ve Takrîz Yazdıkları

1. Şerhü Makâmâti'l-Hûri'l-'Iyn, Nüşvân el-Himyerî
2. Neşrü'd-Dürri'l-Meknûn fi Fadâili'l-Yemen el-Meymûn, Seyyid Muhammed el-Ehdel
3. Ed-Dürrü'l-Ferîd El-Câmi' li Müteferrikâti'l-Esânîd,Abdulvasî el-Yemânî
4. Beyânü Mezhebi'l-Batiniyye ve Butlânihi min Kitabi Akaidi âl-i Muhammed,Muhammed b,Hasan ed-Deylemî
5. Tabakâtü İbni Sa'ad (Mısır bsk.)
6. Fethü'l-Mülhim fi Şerhi Sahihi'l-Müslim, Şebir Ahmed el-Osmanî
7. Tertibü Müsnedi'l-İmam eş-Şafiî, Muhammed Âbid es-Sindî
8. Ahkâmü'l-Kur'an li'ş-Şafiî,el-Beyhakî
9. Menâkibu'l-İmam eş-Şafii, İbnü Ebî Hatim er-Razî
10. Zeylü't-Ravdatayn, Hafız Ebu Şâme
11. Fehârisü'l-Buharî, Muhammed Rıdvân Muhammed
12. İşârâtü'l-Merâm min 'İbârâti'l-İmam,Kemaluddin el-Beyâdî,
13. Keşfü's-Setr an Faridati'l-Vitr,En-Nebtûsî
14. El-Alim ve'l-Mutealllim, Ebu Bekir el-Verrâk et-Tirmîzî
15. El-Alemü'ş-Şarkiyye ,Zeki Mücâhid,
16. İntikâdü'l-Muğnî ani'l-Hıfzi ve'l-Kitâb,Hüsamuddin el-Kudsî
17. En-Nehdatü'l-Islâhiyye lil Üsreti'l-İslamiyye,Mustafa el-Hamâmî
18. Müntehâ Emâlî-Hutebâ
19. Berâhînü'l-Kitab ve's-Sünnet,Silâme el-Azâmî
20. Kanûnu't-Te'vîl, el-Gazzâlî
21. Es-Semaratü'lBehiyye li's-Sahâbeti'l-Bedriyye, Muhammed Salim el-Hafnâvî
22. Kitabu Bağdad,İbnü't-Tayfûr
23. Er-Ravdun-Nazir fi Şerhi'l-Mecmûi'l-Fakhiyyi'l-Kebir,Siyâgî es-San'ânî
24. Minyetü'l-Elma'î fîmâ Fâte min tahrici Ahâdisi'l-Hidaye li'z-Zeyla'î, Hafız İbnu Kutluboğa
25. İdâhu'l-Kelâm fî mâ Carâ li'l-'Iz b,Abdisselâm fî Mes'eleti'l-Kelam,Muhammed b, Abdullatif
26. Fetâve es-Subkî

5.) T ü r k ç e ' d e n A r a p ç a ' y a
T e r c e m e E t i k l e r i

1- Müzekkerâtü'l-Emîr Muhammed Ali Tevfik
2- Beyânü'l-Hutût el-Cemile el-Mahfûza fi'l-Methaf el-Lezî Engeshü Emir Muhammed fi Saray Minye'l er-Ravda
3- Ba'du Vesâik-i Tarihiyye min Ahdi Bâkineyi'l-Cenân Ismail Paşa ve Tevfik Paşa

6) Eserlerinden Bazılarının Kısaca Tanıtılması

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Türkiye'de yazdığı eserler, matbu olmadığı için sadece talebelerinden Ahmed Hayri'nin verdiği bilgi ile iktifa ettik. Fakat, Mısır'a hicret ettikten sonra kaleme aldığı eserlerinin pek çoğu basılmıştır. Ve onları bizzat kendilerine muttali olarak tanıma imkanımız olmuştur. El-Kevserî'nin bu dönemde yazdığı eserlerinin, bir kısmı biyografik, bir kısmı kelam, hadis, fıkıh ve bir kısmı da genel karakterlidir.

1- Refu'r-Reybe an Tahabbutâti İbni Kuteybe (47)

İbnü Kuteybe'nin Kitâbu Muhtelifü'l-Hadisinde,rey taraftarı imamlar ve kelam ilmine karşı tutum ve görüşlerini,ayrıca ehl-i Kitaptan yaptığı alıntıların tesiri ile, teşbihe meyyal oluşunu tenkid etmiştir. Bilhassa O'nun "Sahih İncil'de şu şekilde okudum, Sahih Tevratta şöyle gördüm "gibi ifadelerini eleştiri konusu yapmıştır (48). Eser basılmamıştır.

2- Safa'âtü'l-Bürhân alâ Safa'êti'l-Udvân

El-Kevseri'nin, Muhibbuddin el-Hatib (1303-1389h.) Mecelletü'z-Zehrâ'da yazdığı "Udvân alâ ulâmâil-İslâm Yecibü en yekûne lehü haddun Yekifü 'Indehü" isimli makalesine reddiyesidir. El-Kevseri'nin Zuyûlü Tabâkâti'l-Huffâz yazdığı tenkidlerden bazısını eleştiri konusu yapıp, ta'lik edeni makalesinde hadis ulemasına düşman olmak, ırkçı olmak veb.hususlarla ithum etmiş el-Kevserî de bu eseri kaleme almıştır. Eser 51 sahife olup 1348'de matbaatü'ş-Terakkî'de basılmıştır.

---

(47) Abdullah b.Müslim b.Kuteybe ed-Dîneverî (213-270-276h./828-889m.) Dinever kadılığı yaptığı için bu ismi almıştır. Arap dili gramerinde, Garibü'l-Kur'an, Meâni'l-Kur'an, şiir ve fıkıhta alimdir. Çok sayıda eseri vardır.Bkz.İbnü Nedim,El-Fihrist,3.bs.Beyrut,Dâru'l-Mesîre,s.85; İbnü Kuteybe, Kitabu'l-Meârif,ed.krt.Servet Ukkâşe 4.b.Kahire Dâru'l-Meârif, T.y.s.31,Mu'cemü'l-Müellifin,cvı,s.150

(48) İbnu Kuteybe,el-İhtilâf fi'l-Lafz,thk.el-Kevserî,1.b.Beyrut,1985,s.6; El-Kevseri Safaâtü'l-Bürhân, mm,1348,s.40.

3 - El İşfâk Alâ Ahkâmi't-Talâk

El-Kevseri'nin bu eseri zamanın kadısı Ahmed Nakir'in "Nizâmu't-Talâk" isimli eserine reddiyedir. Kitapta Bid'îve Sünnî talakın mahiyeti, bir lafızda üç talâkın üç talâk sayılacağı, muallak talakın mutebar olduğu vb hususlar, ayet, hadis ve muctehid imamların fetvaları ile ispata çalışılmaktadır. Ayrıca, icmâ'ın mahiyet ve ehemmiyetinden, İbni Teymiyye ve eş-Şevkânî gibi Zatların,cumhura muhalif görüşlerinin tutarsızlığından da bahsedilmektedir.

El-Kevseri kitabın giriş kısmında, yargıya ait meselelerde, lüzumu halinde mezheblerin farklı görüşlerinden istifadenin mümkün olduğu, ancak, şer'î hükümlerin yerine beşerî düzenlemelerin katiyyetle konulamayacağını, gerçekte ilahî karakterli İslam Fıkhı'nın bütün zaman ve zeminlerde uygulanabilecek nitelikte olduğunu belirtir(49).

El-Kevseri'nin bu kitabı ilim çevrelerinde beğeni ile karşılanmış, hatta Hindistanlı bazı müellifler kitaplarının ilgili kısımlarında nakletmişlerdir. Bunlardan biri tanesi Zafer Ahmed Et-Tehânevî olup, "İ'lâu's-Sünen" adlı muazzam eserinin 11.cildinde aynen almıştır. Diğeri ise Allame Şebir Ahmed el-Osmanî(h.1305-1369)'dir. Muhakkiklerin ifadesine göre Sahih-i Müslim'in bugüne kadar yapılan şerhlerin içerisinde her bakımdan doyurucu ve mükemmel olan "Fethü'l-Münhim" adlı eserinin ilgili bölümünde nakletmiştir(50).

Ezher Câmiasında da beğâni bulan bu eserinden dolayı, bazı Ezher şeyhleri memnuniyetlerini ifade etmek için şiirler yazmışlardır. Bunlardan bir tanesi 25 beyit olup şöyle başlıyor:

تحية للكوثرى ... اهدى عقود الجوهرى

كم من صداعجزه ... بل الصدى من نهر

والحمد لله حظيه ... نا بورود الكوثرى

اتالنا به كتا ... با لود فى عبقرى

(49) El-Kevserî,el-İşfâk,Mısır, Matbaatü Mecelleti'l-İslam,t.y. s.3.

(50) Makâlâtü'l-Kevserî,s.432.

(51) El-İşfâk,s.99.

4- Et-Tahrirü'l-Vecîz el Fî mâ Yabtağihi'l-Müntecîz

El-Kevserî bu kitabını kendisine yapılan icazet talebini çokluğuna binaen yazmıştır. Eserde icazetin cevazına ve meşruiyyetine dair bilgi verdikten sonra hadis, fıkıh ve aklî ilimlerde kendi rivayet silsilesini kaydetmiştir.

Hadis ilminden icazet aldığı eserler şunlardır;

1 1-Er-Rahmetü'l-Müselsel bi'l-Evveliyye (52)

2- Sahihü'l-Buharî (53)

3- Nuhbetü'l-Fiker (54)

4- Sahihü Müslim (55)

5- Sünenü Ebî Dâvud (56)

---

(52) Bu Hadis; Süfyân b.Uyeyne (ö.h.198) den sonraki bütün ravilerin " وهو اول حديث سمعته من شيخي " ibaresini tekrarlayarak rivayet ettikleri " الراحمون يرحمهم الرحمن تبارك وتعالى ارحموا من في الارض يرحمكم من في السماء. " Hadisidir.bkz.Et-Tahrirü'l-Vecîz, s.5.

(53) Ebu Abdillah Muhammed b.İsmail b.İbrahim el-Buhari (h.194-256) sadece sahih hadisleri toplayan ilk kitaptır. Ulemanın çoğunluğu Kur'an'dan sonra en sahih kitap olduğu kanaatindedirler. Buhari Kitabını 16 senede yazmıştır. İbni Hacer Mevkuf,mutâbi' haberler haric tekrarları ile beraber toplam 7397 hadis olduğunu söyler. Tekrar hariç 2761 hadis 1341 muallak ve 344 mutabi'i vardır. İbni Hacer110 hadisini tenkid etmiştir. Bunlardan 32'sini Müslim'de tahric etmiştir.Bkz.Muhammed Abdulaziz el-Havlî,Tarihü Fünûni'l-Hadis, Dârü'l-Kalem,Beyrut,s.57;ez-Zehebi, Tezkiretü'l-Huffaz. ezh,Mekke, D'rul-Baz,t.y. s.555; Ebul-Abbas Ahmed Zemi Münfuz,Kitabu'l-Vefâyât,4.b.Beyrut,1983,s.180

(54) İbnu Hacer el-Askâlânî (773-852) nin Hadis ıstılahları konusunda yazdığı eseridir.

(55) Ebu'l-Hüseyin Müslim b.El-Haccac el-Kuşeyrî,(h.204-261) Bkz.Tezkiretü'l-Huffâz,c.2,s.588; Kitabü'l-Vefâyat,s.185. Sahihi Müslim Buhari'nin kitabından sonra ikinci kitaptır. Bazı yönlerden O'ndan üstün olduğunu söyleyenler de vardır. Tekrarları ile beraber 7275, tekrarlar hariç 4000 hadis vardır.Bkz.Tarihü Fünûni'l-Hadis,s.64.

(56) Ebu Davud Süleman b.el-Aşhas es-Sicistânî (ö.h.202-275) Tezkeretü'l-Huffaz,s.593; Kitabü'l-Vefayât,c.188. Ahkâm hadislerini ihtiva etmesi ile meşhur olmuştur. İçinde çok sayıda mürsel haber vardır. Müellif 500.000. Hadis içerisinden 4800'ünü seçerek bu kitaba aldığını söyliyor. Bkz.Tarihü Fünûni'l-Hadis,s.117

6 - Câmiu't-Tirmîzi (57)
7 - Sünenü'N-Nesâi (58)
8- Sünenü İbni Mace (59)
9 - Mesânidü Ebî Hanife
10- Mesânidü Ebi Hanife es-Seb'ate Âşere (60)
11- Muvatta'ı İmam Malik (61)
12- Müsned-i İmam eş-Şafii (62)

---

(57) Ebu İsa Muhammed b.İsa et-Tirmizî (h.209-279) Tezkiretü'l-Huffâz c.II,s.633 ; Kitabü'l-Vefâyât,s.189. Kendisi, kitabında bazı fakihlerin amel ettiği her hadisi aldığını demiştir. Bu durumda senedinin sahih olup olmamasına bakmaksızın kendisiyle delil getirilen hadisleri tahriç etmiş demektir. Hadisin sıhhat yönüne değinmiş,Sahih ya da illetli olanlarını beyan etmiş, ulemanın o konudaki ihtilaflarına işaret etmiş,kendisiyle amel edilip edilmeyen haberlere de dikkat çekmiştir. Kitabın sonunda "Kitabu'l-İlel"i de ilave etmiştir. Bkz.Tarihü Fünûni'l-Hadis,s.129

(58) Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (h.215-303) Kitabü'l-Vefâyet s.198.Eseri "El-Müctebâ mine's-Sünen" Sahihâyn'den sonra gelir, Zira, onlardan sonra kendisinde en az zayıf hadis bulunan Sünen kitabıdır. Bkz.Tarihü Fünûni'l-Hadis,s.107.

(59) Ebu Abdillah Muhammed b.Yezid b.Mace (h.209-273) Tezkiretü'l-Huffaz c.II,s.636 ; Kitabü'l-Vefâyât,s.187.Bazı alimler Kütüb-i Sitte'den saymışlardır. Kütüb-ü Hamsenin üzerine ziyade rivayetleri bulunduğu için Malik'in Muvatta'ına Tekdim etmişlerdir. Bkz. Tarihü Fünûni'l-Hadis,s.139.

(60) Zâhid el-Kevseri İbni Haldun'un "El-Mukaddimesi"nde, Ebu Hanife'nin Hadis alma konusundaki şartlarını, çok ağır olduğu için, sadece 17 tane hadisin sıhhatine kail olmuştur. sözünü şiddetle eleştirir. Bunun 17 hadis değil,17 "Sifr" kitapçık olduğunu, bunların her birerinin Müsned Ebi Hanife diye isimlendirildiklerini söyler.Bkz.Muhammed b.el-Hâzimi (548-584) Şurutu'l-Eimmeti'l-Hamse,thk.el-Kevseri,Beyrut,Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1984.s.63

(61) Malik b.Enes b.Malikb.Ebi Amir el-Asbuhî el-Himyerî (91-93-94-95 - 179) Tezkiretü'l-Huffâz,c1.s.207; Kitabü'l-Vefâyât s.141. İbnül-Hümam, İmam Malik'in Muvatta'ını yüz bin Hadisten seçtiğini önce adedinin on bin olduğunu, daha sonra tasfiye edecle 500 hadise düşürdüğünü söyler. Toplam 1720 haber vardır. Bundan 600'ü Müsned,228'i mürsel,613'ü mevkuf haber,275'i tabii sözüdür. Muvatta'ın 30 bazıları 20 nüshasının olduğunu söyler. Bunlardan 16 tanesi şöhret bulmuştur. Bunlar içerisinde de en meşhuru İmam Muhammed b.Hasan eş-Şeybânî nüshasıdır.(

(62) Ebu Abdillah Muhammed bin İdris eş-Şafii el-Kureşî (h.150-204)Kitabü'l-Vefâyât,s.155.

13 - Müsnedü Ahmed b. Hanbel (63)

14- Mesâbihu'ş-Şünne (64)

15 - Meşâriku'l-Envâr (65)

16 - Miştâtü'l-Mesâbih (66)

17 - El-Hevâhib (

18 - Îzâ-hü bi Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafa (67)

19 - El-Camiu'l-Kebir (68)

20 - El-Camiu'ş-Şağir(69)

El-Kevseri bu kitabında 59 tane "Sebt" (Rivayet silsilesini muhtevi kitap)'tan icazetli olduğunu, kitaplarının isim ve sahiplerı ile birlikte zikretmiştir. Ayrıca, Hocalarının ve onlarının hocalarının tarihçe-i hayatları hakkında tafsilatıyla bilgi vermiştir. Kitap fihristle beraber 47 sahife olup 1360'ta Matbaatü'l-Enver tarafından, Kahire'de 300 adet olarak basılmıştır (70)

---

(63) Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (h. 164-241) Tezkiretü'l-Huffaz,c.ı,s.431; Kitabü'l-Vefayat s.176. Kitabı,on bin tanesi mükerrer olmak kaydıyla kırk bin hadisiniçermektedir. 300 tane hadisi "Gülasiyyetü'l-İsnâd" yani râvi ile Resulullah arasında üç kişi vardır. El-Müsnedde el-Irakî 9, İbnü'l-Cevzi 15 tane mevzu haber bulunduğunu söylemiştir. İbnü'l-Hacer "El-Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zabbi ani'l-Müsnedi"nde bunlara cevap vermiştir. Bkz. Tarihü Fünûni'l-Hadis s.54.

(64) Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mesud b.Muhammed b.el-Ferra (ö. h.516) Tezkiretü'l-Huffaz,c.iv,s.1257; Mu'cemu'l-Müellifin c.iv,s.61. Kitabı (Sahih ,uhari -Müsnayim) ve Hasen (Ebu Davud et-Tirmizi) Mecmualarında 4434 hadisi muhtevidir. Bunlardan zayıf ve garip olanları beyan etmiş, münker ve mevzu olanları zikretmemiştir. Bkz.Tarihü Fünûni'l-Hadis.s.152

(65) Hasan b. Muhammed b.Haydar el-Kureşî es-Sağanî (h.577-650) (m.1181-1252) el-Fevâidü'l-Behiyye s.63 Mucemü'l-Müellifin c.iii,s.279).

(66) Muhammed b. Abdillah et-Tebrizi (ö.h.737) Mesâbihü's-Sünneyi tamamlamış ve O'na Zeyl yazmıştır. Mu'cemü'l-Müellifin c. 10.s.211; Tarihü Fünûni'l-Hadis s.152

(67) Iyâd b.Musa b. Iyad el-Yahsî el-Malikî (h.496-544/m.1103 - 1149)

(68-9)Ebu'l-Fadl Celaluddin Abdurrahman b.Kemaluddin es-Suyûti (841-911) Bkz.Mukaddimetü Zeyli Tezkireti'l-Huffâz) s.6

(70) El-İman el-Kevseri,s.60

5 - Te'nibü'l-Hatib alâ mâ sakehû fi Tercemeti Ebî Hanife Mine'l-Ekâzib.

Zâhid el-Kevseri bu Kitabında Hatib el-Bağdâdi'nin "Tarihu'l-Bağdad" (73) isimli eserinin 13. Cildinde, Ebu Hanife ve Ashabı ile ilgili zikretmiş olduğu rivayetleri, sened ve metinleriyle birlikte tenkide tabi tutmuştur.

Bu rivayetlerden bazılarını, tamamına açık tutması bakımından nakledelim:

"...Ebu Hanife : Eğer Peygamber bana, ben de O'na yetişmiş olsaydım, benim pek çok görüşümü alırdı. Din zaten güzel reyden ibarettir.

"...Ebu Hanife :Ashabından, Peygamberin şu sözünü reddedebilmek için Kulleteyn miktarı suya bevl edenler vardır. "Su Kulleteyn miktarına ulaşınca pislenmez".

"...İnsanlar mütedil bir halde yaşıyorlardı, nihayet Ebu Hanife Küfe'de, el-Settî Basra'da, Rabia' da Medine'de gelip O'ların bu durumunu ifsad ettiler. Bir de baktık ki, bunların hepsi esir çocukları imiş.

"...Muhammed b. Meslema'ya denildi ki, Ne oluyor da Ebu Hanife'nin re'yi bütün şehirlere girmiş iken Medine'ye giremedi, nedir bunun sebebi? Cevaben ; Çünkü Resulullah (sav) buyurdular ki, Medine'nin her girişinde bir melek vardır, Deccal'in girmesine mani olur. Bu da deccallardandır. İşte bundan dolayı girememiştir.

"...Her belde de bir himar bulunması Ebu Hanife'nin Ashabından birinin bulunmasından daha hayırlıdır.

"...Evzaî :Ebu Hanife İslamı yıkmaya kastetmiş ve O'nu parça parça yok etmeye çalışmıştır.

"...Süfyan :İslam Tarihinde ehl-i İslam'a Ebu Hanife'den daha uğursuzu doğmamıştır.

"...Süfyan es-Sevri'ye, Ebu Hanife öldü denildiğinde, Allah'a hamd olsun kendisiyle çok kimsenin imtihan edildiği bir heriften bizi kurtardı, diye cevap vermiştir."

El-Kevserî,çoğu bu mahiyette 150'ye yakın haberi incelemiş, 400'e yakın raviyi cerh ve ta'dil kuralları ölçüsünde tahlile tabi tutmuş ve bu haberlerin asılsız olduklarını, pek çoğunun mezhep taassubundan kaynaklandığını izaha çalışmıştır.

(71)

Kitabına müctehid imamlar hakkındaki şu değerlendirmesi-
ile başlamıştır.

"...Kendilerine tâbi olunan imamlar, bir âile gibiydiler Birbirlerinin yanındaki ma'lûmatlardan istifâde ederek, Allaha an şeriatına hizmette, karşılıklı yarımlaşıyorlarıdı. Nihâyet, İslam fıkhı onların elinde olgunlaşıp, zirvesine ulaşmıştır. Onlar fazîletli devirlerden sonraki bir takım uydurma ve israilî haberler Sünnete karıştırılmadan önce Sünneti iyice tetkik etmişler, Arap Dilini Vahyin indiği zamanda insanların karşılıklı konuşup, anlamış oldukları manasından uzaklaştıracak bazı gelişmeler meydana gelmeden Kur'an ve Sünnetteki Yüksek manaları, derin maksatları anlamak için tamamen kendilerini bu işe vermişlerdir.

Devirlerinin Resulullah'ın zamanına yakın olmasının da bunda büyük rolü vardır. Onlardan her bireri ile Sahabe arasındaki râvi adedi çoğunlukla ikidir. Biri şeyhi, Diğeri ise şeyhinin şeyhidir. Tabiatı ile, bu iki râvînin ve onların tabakasındaki ravilerin durumlarına muttali olmanın onlar için çok kolay bir iş olduğu gün gibi aşikardır.

Daha evvel zikredilenlerimidrak eden bir insan bu İmamlardan birisinin mezhebine tabi olmasını, diğerleri hakkında ileri geri konuşma sebebi saymaktan haya eder. Evet, müctehid olmayan birisinin çeşitli emârelerden hareketle, ictihadî konularda bu İmamlardan birisine tabi olma serbestisi vardır. Ancak, kendisine zahir olan bu emareler, hiç bir zaman tercih ettiği imamın gerçekte en üstün olduğuna delalet etmez. Birisinin kalkıp kendi imamının hakikatte bütün meselelerde isabet etmiş olduğunu söylemesi bilmeden konuşmak olur. Amelin sahih olması için zann-ı galib yeter. Zandan yakin netiecesine varmak sıradan insanların işidir. Biz kimin hakkında müctehid olduğunu ikrar etmişsek, bu bizim onun bütün gücünü sarfettikten sonra, hata da etse isabet de etse her iki durumda da mükafata ermiş olacağını ikrar etmemiz demektir. Binaenaleyh müctehidlerden birinin, mutlak olarak her halukarda i-

sabet etmiş olduğunu söylemek üstün körü konuşmak olur. İnsaf sahibi ilim ehli bundan berindir. Zira bu anlayış o müctehidin masum olduğunu söylemek olur ki, ismet sadece Allah'ın Resullerine mahsus bir olaydır." (72).

El-Kevseri bundan sonra Hatibi Hanefiler hakkında bu rivayetleri yazmaya sevk eden esas amilin mezheb taassubu olduğunu, bu taassubun da kendisine halife el-Kadir Billah zamanında Hanefilerle Kadılık meselesinde siyasî polemiklere giren Ebu'l-Hamid el-İsfarayinî ile bağdaştığını, O'ndan talebesi Ebu't-Tib et-Taberi'ye O'nun da talebesi el-Hatib'e bu konuda etki ettiğini kaydeder(73).

Hatib el-Bağdadi'nin hayatı hakkında malumat verdikten sonra O'nu sert sayılabilecek bir dille eleştiren el-Kevserî, İslam Ümmetinin yarısına yakın bir kitlesinin asırlardır ictihatlarına tabi olduğu bir İmamın ve Ashabının hayır ve salahlarının tevatüren sabit olduğu, binaenaleyh bu tevatüre ters düşen Ahâd Haberlerin -hele bir de tezvirat içeriyorsa- senedine dahi bakmaya gerek kalmadan reddedilmesi gerektiğini belirtir.

Kitab 1461 yılında basılmıştır. Baskının hemen arkasından Tarihü'l-Bağdad'ın ilk baskısının, özellikle 13.cildin müstakil baskısının yapıldığı Hindistan'a, bazı ilmî emniyet ve merkezlere doğrudan gönderilmiştir. Aradan 8 sene geçtikten sonra Hindistan'dan Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemânî (h.1313-1386) (74) isimli bir zat, önce "Talîatü't-Tenkid bimâ fî Te'nibi'l-Kevseri mine'l-Abâtil" ünvanlı bir kitapçıkla el-Kevseri'yi reddetmiştir.

El-Kevserî bu kitaba "Et-Tarhib binakdi't-Te'nîb" isimli bir kitabla cevap vermiş kendisine yöneltilen ithamları reddetmiştir.

---

(72) El-Kevserî, Te'nîbü'l-Hatib, Beyrut, Dâru'l-Kitab el-Arabi, 1961, s.5-9.

(73) A.g.e. s.16-18.

(74) Abdurrahman b.Yahya el-Muallamî'nin eserlerinden bazıları: "El-Envâru'l-Kâşife bimâ fî Kitâbi Edvâ' Ale's-Sünne, Muhâdara fî Kütübi'r-Rical", "İğâsetü'l-Ulemâ min Ta'ni Sahibi Garase fi'l-İslam. Bazı kitaplarını tashih, tahkik ve ta'liklerini de yapmıştır. Bkz. et-Tenkîl Limâ Verede fî Te'nîbi'l-Kevseri mine'l-Abâtil, Kahire, Dârul-Kütübü's-Selefiyye, t.y.s.5.

El-Kevseri'nin Te'nîbü'l-Hatibi bazı çevreler tarafından şiddetle eleştirilirken, bazı ilim çevrelerinde beğeni bulmuş ve O'nun Hadis ilmi ve Akaid sahasında otorite olduğunu ispata en büyük delîli olarak telakki edilmiştir. Hatta Feyhu'l-İslam Mustafa Sabri Efendi şöyle der :"Te'nibü'l-Hatib ve En-Nüketü't-Tarife sabık hilafet merkezindeki Hatib Medreselerinin Mısır'daki son Ezher Medreselerine karşı kendisiyle iftihar edebileceği nitelikte eserlerdir. Üstum Zâhid Efendi'nin sahili olmayan iki deryada, yani hadis ve fıkıh ilminde emsalsiz olduğunu itiraf ediyorum. Ve bu itirafı fazilet ve kemâlât ehlini taktir konusunda üzerime düşen vecibeleri en ağırı olarak telakki ediyorum..." (75).

6.Et-Tarhîb Binakdi't-Te'nîb

Te'nîbul-Hatib'e karşı Abdurrahman el-Yamanî adıgeçen eseri yazınca, el-Kevseri O'na cevap olarak et-Tarhib'i yazmıştır.

Kitabında kendisine yöneltilen selef akidesini koruma Hadis,Cerh ve Ta'dil kurallarına riayet etmeme, bazı sahabeler dahil büyük İmamlara saldırma, Hadis İmamlarını haksız tenkid, ravi isimlerinde bilerek, kasten tahrif ve tebdil gibi ithamlarını reddetmiştir.

El-Kevseri bu eserinde kendisinin haberleri ve raviler değerlendirirken, hangi kural ve kaideye riayet ettiğini açıklamış ve kendi metoduna dair geniş bilgi vermiştir. Bunlar üzerinde ikinci bölümde duracağız.

Et-Tarhib'e karşılık iki tane reddiye yazılmıştır. Birisi yine Abdurrahman el-Muallimi'nin et-Tenkil Lima Verede fi Te'nîbi'l-Kevser mine'l-Abatil adlı eser olup, diğeri ise Abdurrazzak Hamza'nın "Havle Terhi'l-Kevseri" adlı eseridir. Bu ikincisi ilmi usluptan uzak sövgü ve hakaret dolu bir kitaptır (76). Et-Tenkil el-Kevseri'nin vefatından sonra basıldığı için o0 buna muttali olamamıştır. Et-Terhib ise 1369 yılında Mektebetü'l-Hancı tarafından Kahire'de birinci baskısı yapılmış ikinci olarak da 1981 yılında Beyrut'a et-Te'nib'le beraber basılmıştır.

---

(75) Mekâlü'l-Akl,c.III.s.293.

(76) Abdurrazzak Hamza,Havle Tergibi'l-Kevseri,Mısır,Matbaatül-İmam ,t.y.s.20.

7 - İhkâku'l-Hak Bi İbta'li'l-Batili fi Müğisi'l-Halk

Bu kitab elCüveynî (77)'nin "Muğîsü'l-Halk fî Tercî'hi'l-Kavli'l-Hak" isimli eserine yazılmış bir reddiyedir. Sözkonusu eserinde İmam'uL-Haremeyn İmam Şafii ve Mezhebinin üstünlüğünü ispata çalışmış, Hanefi mezhebi ile mukayesesini yapmıştır. Adı geçen eser Hicrî 5. yılın ortalarında Horasan ve Civarında çok şiddetli fitnelere yol açmış, hatta müellifi canını kurtarmak için ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bir müddet Mekke ve Medine Mescid-i Haremeyn'de imamlık yapmış bu nedenle de kendisine İmamü'l-Haremeyn lakabı verilmiştir.

O'ndan sonra en iyi talebesi Ebu Hamid el-Gazzâli (78) hocasının fikirlerinden etkilenerek, iki mezheb arasındaki açığa iyice büyümesine neden olmuşsa da bu O'nun yetişme dönemine rastlar. Nihayet, Faruddin er-Râzî(79) gelmiş "Menâkibu'l-İmam eş-Şafii ve et-Tarikatü'l-Behaiyye isimli eserleri yazarak ihtilafı körüklemiştir (80).

Kitabın yeniden basılmasına el-Kevseri bu eserini kaleme alma zaruretini hissetmiştir. Mukaddimesinde ismi geçen üç zat hakkında bu kanaate yer verir.

"İmamü'l-Haremeyn, Gazzalî ve er-Râzî kanaatime göre yazmış oldukları meselelerde yalan kast etmiyorlar. Ancak üzerinde ihtilaf edilen konularda, hükümlerin delillerini bilmeyen, tarih ve hadis bilgisinden yoksun olan, bununla birlikte bu sahada derinleşmek isteyen herkesin mutlaka bilmesi gereken ilimlerde haberi olmayan bir kimse, yalnızca elindeki malzemeye dayanarak bu gibi konulara girerse uydurma haberleri sahih zannederek bir o yana bir bu yana yalpa yapmak zorunda kalır.

---

(77) Abdulmelik b.Abdillah el-Cüveynî (h.419-478/m.1028-1085) Bk.bz."Eş-Şamil fi Usuli'd-Din","El-Burhan fi Usûli'l-Fıkh" Hkz.Kitabu'l-Vefâyât,Mu'cemü'l-Müellifin,cvı.s.184.

(78) Ebu Hamid Muhammed b.Ahmed el-Gazzalî (450-505 h.)Bk.bz. "İhyâu Ulûmi'd-Din","Tehâfetü'l-Felasife","el-Mustasfâ" "el-Veciz fi Furûi Fıkhi'ş-Şafii","Kitabu'l-Vefayât,s.266, Mu'cemu'l-Muellifin,cvı,s.266.

(79) Ebu Abdillah Muhammed b.Amr Fahruddin er-Razî (544-606 h.) Bk.bz, Terhu'l-Veciz,Ed-Delail fi Uyûni'l-Mesâil, Kitabu'l-Vefâyât,s.308.

(80) El-Kevserî,İhkaku'l-Hakk,2.bs.Kahire,1988,s.13

Bu kitabın yazarı şafiiler arasında Kadrinin yüceliğine fıkıh ve fıkıh usulü sahasında eserlerinin çokluğuna rağmen kesinlikle Hadis İlminde uzman değildir. Hatta el-Burhan âsimli eserinde ictihadla ilgi Mu'as Hadisi'nin sahih mecmualarında mevcud olduğunu söyler bu gerçekle uyuşmaz. Fukahanın anlayışına göre Hadis sahih olmakla beraber hiçbir sahih mecmuasında tahric edilmemiştir... Yine ◡ nihayetül-Matlab isimli eserinde Buhari'nin Sahihi'ne nisbet ederek, sadece bir hadis zikretmiştir, o da namazda besmelenin açıktan okunacağına dair hadistir. Ne var ki, o da Buhari'de mevcut değildir(81).

İhkâku'l-Hakk 1360'da Matbaatü'l-Envar tarafından Kahirede 66 sayfa olarak basılmıştır. 1983 tarihinde ikinci baskısını yapmıştır.

8 - En-Nüketü't-Tarife fi't-Tahaddüsi an Rudûdi İbni Ebi Şeybe alâ Ebi Hanife

El-Kevseri bu kitabında İbni Ebî Şeybe (82)'nin el-Musannafı'ndaki "Heze mâ halefe bihi Ebu Hanifete el-Esere" ünvanlı bölüme reddiyedir. İbni Ebi Şeybe Kitabının bu bölümünde 125 meselede Ebu Hanîfe'nin açık olarak Hadise muhalefet ettiğini zikreder.

El-Kevseri ise kitabında bu 125 meseleyi tek tek ele almış, her haberi hem senedindeki râvilerinin cerh ve ta'dil yönünden Hem de metin bakımından tetkikle, bir de o konu ile ilgili başka haberlerinde olup olmamasına işaret ederek incelemiştir. Hülasa olarak şöyle demiştir:

"Okuyucu bu meseleleri Ebu Şeybe ile münakaşamız esnasında görecektir ki, mezkûr meselelerin yarısında farklı farklı hadisler varid olmuştur. Bir müctehid kendisine göre bir takım tercih sebeblerine dayanarak bu hadislerden bazısını başka bir müctehid te kendi tercih nedenlerine istinaden diğerlerini tercih etmiş olabilir. Müctehidlerin haberleri kabul şartlarının ihtilaflı olması itibariyle, bir müctehid hakkında sahih ve sarih bir hadise muhalefet etmiştir denilemez. Çünki ictihadî meseleler kesinlik ifade etmezler.

---

(81) İhkâku'l-Hakk,s.16.

(82) Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b.Ebî Şeybe el-Kûfî (159-235 h./m.776-852)el-Fihrist,s.285,Tezkeretü'l-Huffâz,c.ı. s.432.

Diğer yarıya kalanı da beşe ayıracak olursak :

a - Beşte birini de haber-i Âhâd Kur'an nassına muhalefet arzetmiştir.Bu durumda Kitaba itibar edilir.

b - Diğer beşte birinde meşhur haber mevcuttur. İki delilden kuvvetli olanı tercih edileceğinden meşhur haberle amel edilip diğeri alınmamıştır.

c - Bu beşte birinde de anlayış farklılığı sözkonusudur. Burada İmamın (Ebu Hanife) anlayışının inceliği kendini gösterir.

d - Bu beşte birde hata ettiği söylenebilir.

e - Bu kısımda da Hanefi Mezhebi'nin kendi kitaplarına bakıldığında Ebu Şeybe'nin Ebu Hanife 'ye söylemediği bazı şeyleri isnad ederek hata ettiği anlaşılır (83).

Bununla beraber el-Kevseri,Ebu Şeybe'nin Musannafi'nin Irak Ekolü'nün Fıkıh'taki delilleri cem eden en ğümullü eser olması bakımından ona minnet borçlu olunduğunu kaydeder.

En-Nüketü't-Tarife 1365 yılında 274 sahife olarak, matbatü'l-Envâr tarafından Kahire'de basılmıştır.

9 - Ekvamü'l-Mesâlik fi Bahsi Rivâyeti Mâlik an Ebî Hanife ve Rivâyeti Ebî Hanife an Mâlik

Ebu Hanife'nin İmam Malik'ten, İmam Malik'in de O'ndan hadis rivayet edip etmediğine dair küçük bir risale olup, İhkâku'l-Hakk ile beraber basılmıştır(10).

10 - Nazratün Abirah fî Mezâimi man Yünkiru Nüzûle İsâ Kable'l-Ahirah

İstiklelden önce, Mısır'da, İngiliz İhtilâl Ordusu'ndaki Kadiyânî Subaylarından biri olan, Abdulkerim Han zamanın el-Ezher şeyhi Muhammed Mustafa el-Merâğî (84)'den "Kur'an ve Sün-

---

(83) El-Kevserî,En-Nüketü't-Tarife,1.b.Kahire,1365,s.3.

(84) Muhammed Mustafa b.Abdulmunim el-Merâğî (h.1298-1364/m.1881-1945) Abduh'un talebesidir.Mısır'da kadılık yapmış,Sudan'da Kadiyu'l-Kudât olmuş, iki kere Ezher şeyhliğine getirilmiştir.Es.baz."Tefsirü'l-Kur'an","Buhûs fi't-Tegrî'i'l-İslami","Risâle li Mü'temeri'l-Edyâni'l-Alemi", "Bahs Fi Tercemeti'l-Kur'an ile'l-Lugâtil-Ecnebiyye ve Ahkâmühâ".(Bu esere M.Sabri Efendi'nin "Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an" adlı bir reddiyesi vardır.) Bkz.Mu'cemu'l-Müellifîn,c.xii,s.34.

net nazarında İsa (a.s)'ın canlı olup olmadığı, O'nun diri olduğunu inkar eden bir kimsenin hükmünün ne olacağını, dünyaya geri geldikten sonra O'na inanmayan kimsenin hükmünün ne olacağını" içeren bir fetva istemiş O da meseleyi Şeyh Mahmud Şeltût'a havale etmiştir. Şeltût fetvasında ne Kur'an ne de kat'î bir haberde Hz.İsa'nın sağ olduğuna dair bir delilin bulunmadığını ifade eden bir fetvası yayınlamıştır.

Bu fetvaya pek çok reddiyeler kaleme alınmıştır. El-Kevseri de buna binaen yukarıdaki eserini kaleme almıştır. Eserde Kur'an, Sünnet ve İcma'dan delillerle Şeltût'un bu fetvasını reddetmiş konu ile ilgili ayetlerin sarih, Hadislerin manevi mütevatir derecesinde olduğunu icmaın ise kat'î olduğunu söylemiştir. Bunu inkarın küfür olacağını, kaldı ki,İslam itikat esaslarının her gün değişebilen meseleler olmadığını, ayrıca itikadî konularla oynamanın müslümanlara bir yarar getirmeyeceğini bilakis zillete düçar edeceğini belirtmiştir (85).

Bu eser 1367 yılında 67 sahife olarak Kahire'de basılmıştır. 1987'de Dâru'l-Ceyl tarafından baskısı yenilenmiştir.

11- Min 'Iberi't-Târih fi'l-Keydi lil İslam

Hz.Osman Zamanında Yahudi Kökenli Abdullah İbn-i Seba ile başlayan fitneden itibaren, İslam Tarihinde Yahudi, İsmâilî ve Fatimilerin oynadıkları rolü bahis konusu eden bir eserdir.

Yahudi Filozoflarından İzzuddin Sa'd b.Mansur el-Bağdadî İbn-i Kemûne (ö.h.683), Ebu İmrân Musa b.Meymûn (ö.600-605), Ebu'l-Berekât Hibetü'llah b.Melika el-Bağdadî (ö.548)'nin tesirlerinden bahseder. İbn-i Teymiyye'nin Allah'a hâdis arız olmasının cevazı konusunda İbn-i Melika'dan etkilendiğini söyler.

Müsteşriklerin İslamiyyât sahasındaki çalışma ve faaliyetlerine de değinen el-Kevserî, İtalyan Caitanie, Hollanda'lı Dozi ve Macar Goldzier'in ciddi boyutta tehlikelerinden sözeder.

---

(85) El-Kevserî,Nazratün Abirah,2.b.Kahire,1987,s.59

Takribü'l-Edyân çalışmalarına da değinen el-Kevseri bu eserini Batı Kanunları ile İslam Hukuku'nun mukayesesi ile bitirir.

13- El-İstibsâr Fi't-Tahaddüsi Ani'l-Cebri Ve'l-İhtiyar

Zâhid el-Kevseri bu kitabında bir zamanlar vekilliğini yaptığı Şeyhu'l-İslam Mustafa Sabri Efendi'nin "Mevkifü'l-Aklı Tahte Sultâni'l-Kader" isimli kitabında ileri sürdüğü "Cebr" anlayışına tenkitler getirmiştir.

Zâhid el-Kevseri'nin ifadesine göre Türkiye'den ayrılmadan önce ve sonra, pek çok siyasî, sosyal sıkıntılarla karşılaşan Sabri Efendi çareyi "Cebr-i Mutavassıt" ya da "Eş'arî Cebriyyesi" -Ki el-Kevseri Eş'arî'nin böyle bir fikre sahip olduğunu kabul etmez- anlayışına intisâb etmekte bulunuçtur. Sabri Efendi ise bu kanaate hadiselerin sevketmesi ile değil bizzat dayandığı delillerin onu gerektirmesinden dolayı kâni olduğunu söyler (86).

Aralarında pek çok kerreler, karşılıklı sohbet esnasında münakaşalara devam eder. Sabri Efendi el-Kevseri'yi kendi mezhebini kabul etmesi için iknaya çalışır. El-Kevseri de, O'nu kanaatinin yanlış olduğunu, batıl olduğunu ifade ile bu yolda çeşitli kitapları neşreder. Ta'lik ve tashihleri esnasında bir kaç cümle ile Sabri Efendi'nin savunma geldiği mezhebini tenkid eder. Bunun üzerine Sabri Efendi "Mevkifü'l-Aklîn Üçünü cildinde 60 sahifenin üzerinde bir yazı ile el-Kevseri'nin itirazlarını cevâbirir (87) ve O'nu açıkça meseleyi yanmamak, kendini gizlemekle de ithâm eder. Buna binaen el-Kevseri de "El-İstibsâr"ı kaleme alır. Kitab 40 sahifenin üzerinde olup 1370/1951'de vefâtından bir yıl önce Matbaatü'l-Envâr tarafından Kahire'de basılmıştır. Bu konu üzerinde tafsilatıyla "Kelam İlmindeki Yeri" başlıklı ikinci bölümde duracağız.

---

(86) El-Kevseri, El-İstibsâr, Kahire, 1370, s. 3-4

(87) Mevkifü'l-Akl, c. III, s. 390.

13- Tebdîdu'z-Zalâm el-Muhîm min Nûniyyeti İbni'l-Kayyim

Kitab Sübkî el-Kebir(88)in "es-Seyfu's-Sakîl" isimli eserinin mukaddime ve ta'likinden ibârettir. İbn-u Teymiyye ve İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye'nin 'itikâdî görüşlerinin eleştirisinden ibârettir.

Matbaatu's-Saade tarafından 1365/1937 yılında Kâhirede 192 sahife hâlinde basılmıştır.

14-Leftu'l-Lahz ila mâ fi'l-İhtilâf fi'l-Lafz

Kitab,İbn-ü Kuteybe'nin "Kitabu'l-İhtilaf" adlı eserinin mukaddime ve ta'likinden ibarettir.

1349 da Matbaatu's-Saade tarafından,Kâhirede 86 sahife olarak basılmıştır.

15- Fakhu Ehli'l Irâk ve Hadîsuhum

Muhammed Zâhid el-Kevserî bu eserini ez-Zeylaî (89)'nin "Nasbu'r-Râye li Tahrîci Ahâdîsi Hidâye" isimli eserine mukaddime olarak yazmıştır.

Kitapta fıkh'ın oluşumu dönemindeki,Irak'ın ictimâî,fıkhî Hadis, re'y ve ictihad ile ilgili yönlerini güzel bir şekilde hülâsa etmiştir.Re'y ve ictihâdın ne olduğunu, fıkh'ın olabilmesi için mutlaka re'y'in de beraberinde bulunması gerektiğini, fukaha'yı ikiye ayırıp,bir kısmının "Ehlu'r-Re'y", diğer kısmının da "Ehlu'l-Hadis" olarak tanımlamasının sonradan ortaya çıkmış bâ'zı câhil kimselerin ürünü olduğuna dikkat çekmiştir.

İstihsan konusunu da detayı ile açıklayan el-Kevserî,istihsân'ın meşruiyyetini inkarın kıyası inkara gideceğini söylemiş, haberlerin kabûlu için öngörülen şartları da tafsilâtı ile açıklamıştır. İctihâdî ilimler konusunda Kûfe'nin yerine de değinmiş, belki de bu konuda en derli toplu ma'lûmatı vermiştir. Kur'an ve Hadis ilimleri bakımından,Kûfe'nin diğerlerinden çok da-

(88) Ebu'l-Hasan Takiyyu'd-Din Ali es-Subkî el-Kebîr (h.683-756/m.1284-1355) Es.bz,"El-İbtihâc fî Şerhi'l-Minhâc","Et-Tahkik fi Mes'eleti't-Ta'lik"," Şifâu's-Sikâm fi Ziyâreti' Hayri'l-Enâm", Ekz.Muhammed el-Huseynî,Zeylü Tezkireti'l-Huffâz,Mekke,t.y. s.39.Mu'cemü'l-Müellifin,cvı,s.127.

(89) Abdullah b.Yusuf b.Muhammed ez?Zeylâî (ö.h.762) es.bas. "Tahricü Ehâdisi'l-Keşşâf, Nasbu'r-Râye,bkz.Takiyyüddin İbnü Fehd,Lahzu'l-Alhâz bi Zeyli Tabakâti'l-Huffâz,Mekke, t.y.s.126.Mu'cemü'l-Müellifin,c.vı.s.167.

ha üstün durumda olduğunu ispata çalışmıştır. Ebu Hanife'nin (80-150 h.) Fıkıh'ta öğrencilerini yetiştirirken takib ettiği metodu da en güzel bir biçimde kaydetmiştir. Hanefî Mezhebine müntesip çok sayıda Hadis Hafızının tarihçe-i hayatına da değinen Zâhid el-Kevserî kitabını cerh ve ta'dil sahasındaki eserlerle ilgili malumatla bitirmiştir.

Kitap daha sonra, el-Kevserî'nin talebelerinden Abdulfettah Ebu Gudde tarafından tahkik edilmiş ve ilim ehlinin istegine binaen Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslamiyye tarafından 1390/1970 yılında müstakil olarak basılmıştır (90).

---

(90) Ebu Gudde'nin tahkiki ile yeniden müstakil olarak yayınlanan "Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm" ünvanlı eser 1962 yılında "Hanefi Fıkhının esasları" adı ile değerli ilim adamları, Muhterem Hocalarımız Prof.Dr. Abdulkadir Şener ve Doç.Dr.Cemal Sofuoğlu -eyler tarafından dilimize kazandırılmıştır. Böyle kıymetli bir eseri Türk Maarif dünyasına kazandırdıkları için kendilerine teşekkür borçluyum. Ancak,bir hakikatı ifa babından sözkonusu terceme ile ilgili bazı hususlara da işaret etmeyi de kendimize bir vazife telakki ediyorum.Hata ve kusurlardan münezzeh olan Mutlak Kemâl Sahibi Varlığı Mutlak olan Zat'tır. Beşer ise nisyan,zühûl ve yanılgı ile maluldür.İşte sözkonusu tercemde insanın bu hassasiyetinden kaynaklanan bazı terceme hatalarına tesadüf ettik. Bunları şöylece hülâsa ed odebiliriz:

a) Kitabın Arap aslı: sh.26, Alttan 4.satır:

« وابطال الاستحسان ماهو اول من تكلم فيه الامام الشافعي »

Terceme, sh.25, Alttan 10.satır:

"...İstihsanın batıl olduğunu ilk olarak söyleyen İmam Şafii'dir..."

Doğrusu:

"İstihsanın iptali meselesi İmam Şafii'nin kalem hatasından başka bir şey değildir."

b) Aslı, sh.33, üstten 1.satır:

« اما الرابيل فقد كان يحتج بها العلماء فيما مضى مثل سفيان الثوري ومالك بن أنس والاوزاعي حتى جاء الشافعي فتكلم فيه

Terceme, sh.33, üstten 12.satır:

"...Hatta Şafii, bu konu üzerinde çok dururdu."

Doğrusu:

"Nihayet İmam Şafii geldi ve bu konuda (Mürselin delil olup olamayacağı konusunda) ileri geri söz etti."

c) Aslı, sh.35, üstten 7.satır:

Terceme, sh.36, üstten 4.satır:

"...Onlar yaşayan tatbikat konusunda, bir çok ha-

****

---

c) Aslı, sh.35, üstten 7.satır:

"... وللعمل المتوارث عندهم شأن يختبر به صحة كثير من الاخبار ..."

Tercüme, sh.36, üstten 4. satır:

"...Onlar yaşayan tatbikat konusunda, bir çok haberlerin sahih olup olmadığını anlayacak bir duruma sahiptirler."

Doğrusu:

"Ötedon beri yaşanıp gelen tatbikatın Onların yanında pek çok haberin sahhatını anlama hususunda önemli yeri vardır."

d) Aslı, sh.35, alttan 7.satır:

وكذلك اقتصار تسويغ الرواية بالمعنى على الفقيه مما يراه ابو حنيفة حتما .

Tercüme, sh.36, alttan 15. satır:

"...Mana itibariyle hadis rivayetinde ileri gitmemek Ebu Hanife'nin kesinlikle benimsediği bir husustur."

Doğrusu:

"Aynı şekilde, mana ile rivayet etmeyi sadece fakih olan râviye tahsis etmesi de O'nun kat'î görüşlerinden biridir."

e) Aslı, sh.35, alttan 5. satır:

ولا يعدون بيان المجمل به في شئ من المخالفة للكتاب ...

Tercüme, sh.36, alttan 8. satır:

"...Onu Kur'an'a muhalif olan hususta "müemelin" bir açıklaması da saymazlar."

Doğrusu:

"Haber-i Âhâd ile "Mücmel"in açıklamasını Kur'an'a muhalif olan hususlardan telakki etmezler."

f) Aslı, sh.83, üstten 2.satır:

فالاول (العقيلي) لفساد معتقده على طريقة الحشوية

Tercüme, sh.88, üstten 3. satır:

"...Ukaylî, Hagivci (geveze)lerin yolundan gittiğinden..."

Burada " الحشوية " kelimesinin lugavî vecihlerinden sadece birini alarak tercüme etmişlerdir. Filhakika durum böyle değildir. El-Hagaviyye İslam -Kelam Mezhebleri tarihinde, Kelâmî Ekollardan birisidir. Müşebbihe ve Mücessime'ye yakın bir mezheb olup, nasları zâhirine hamlederler. Böyle isimlendirilmelerine gelince bizzat el-Kevseri bu konuda şu bilgiyi verir:

16) Mâkâlâtü'l-Kevserî

Muhammed Zâhid el-Kevserî Mısır'da bulunduğu süre içerisinde çoğunlukla "Mecelletü'l-İslam" ve "Mecelletü'ş-şarkiyyi'l-Arab olmak üzere çeşitli dergilerde makaleler yazmıştır (91). Bilâhere bu makâleleri, talebeleri tarafından bir araya getirilmiştir. Kitapta toplam 107 tane makâle bulunup, her birerinin son derece büyük kıymet-i ilmiyyesi vardır. Makâleler tefsir, hadis, fıkıh, kelam, biyografik ve genel karakterlidir. El-Kevseri, mekâlelerinde hemen hepsi yazma olmak kayda ile iki yüzün üzerinde kaynaktan istifade etmiştir. Eser 1373 tarihinde Kahire'de basılmıştır.

— "Bir gün Onlardan bir taife, Basra'da Hasan el-Basrî'nin meclisine iştirak ederler. O'nun yanında (Allah'ın Zat ve Sıfatları hakkında) boş boğazlıkta bulunurlar. Bunun üzerine Hasan el-Basrî de "
"Atın şu herifleri (ders) halkasının dışına" der. İnsanlar arasında (İmamın bu sözü) duyulup yankı yapmış ve Onlara bu ismi atılâk etmişlerdir.※

Zâhid el-Kevseri'nin eserlerine muttalî olanlar, O'nu kendi anlayışına göre hayatı boyunca bu zümrenin kalıntılara ile mücadele ettiğini görürler.

(91) El-İmam el-Kevserî, sh.49.

※ Takiyyüddin es-Sübkî el-Kebir, es-Seyfü's-Sakil fi'r-Reddi Alâ İbni'z-Zefil, l.b. Kahire, Matbaâtü's-Saâde, 1356/1937, s.13 ; Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah İbnü Asâkir, Tebyînü Kezibi'l-Müfteri fi mâ Nüsibe ile'l-İmam Ebi'l-Hasan el-Eş'ari, 3.b., Beyrut, Dâru'l-Kitab el-Arabi, 1984 s.11 ; Kemaluddin Ahmed el-Beyâdî, İşâratü'l-Merâm Min İbârti'l-İmam, l.b. Kahire, Matbaatü'l-Halebi, 1949, s.140.

IV- ÇEŞİTLİ YÖNLERİ İLE ZÂHİD EL-KEVSERÎ

1) Nezâhet ve Dürüstlüğü
2) Hakkındaki Değerlendirmeler
   a- Muhammed Yusuf el-Benûri
   b- Muhammed Ebû Zehre
   c- Muhammed b. İsmail Abdürabbinnebî
   d- Mustafa Sabri Efendi
   e- Ebu'l-Hüseyn Mahbub Ali Şah ve Abdurrahman Şah Veli
   f- Tevfik İslam Yahya
3) Tasavvûfî Yönü
4) Eleştirmenliği
5) Mezheb Taassubu Karşısındaki Tutumu
6) Arap Diline Olan Vukûfiyeti

1) N e z â h e t v e D ü r ü s t l ü ğ ü

Muhammed Zâhid el-Kevserî'den bahsedenlerin hiçbiri, O'nun nezâhet ve dürüstlüğüne değinmeden edememişlerdir. İşte talebelerinden Ahmed Hayri şöyle diyor:

" Zâhid efendi elinin darlığına rağmen, gördüğüm en iffetli şahıstı. Durumu iyi olanların, dünyaya tamahtan uzaklaşmalarının çok zor, hele eli darda kalanlar için, bu işin imkansız gibi göründüğü şu zamanda, Allah Teâla bu imkansızlığı yırtıp atmak istercesine, bize eli darada ve fakat iffetli birini göstermiştir, O'da Zâhid efendidir(92)".

Ahmed Hayri el-Kevserî ile ilk karşılaşmasında şahid olduğu bir olayı da şöylece naklediyor:

" O'nunla merhum el-Hancı'nın kitap dükkanında karşılaştım. Zâhid efendi Hancı'ya, kendisinden istediği ücretten daha fazla para vermek istiyor, ve onu kabul etmesi için ısrarre ediyordu. Bu arada," Bu kitap söylediğiniz fiyattan çok daha fazla eder, siz fiyatından, sırf benim hatırım için indirim yapıyorsunuz. Bu ise, benim aslâ kabul edebileceğim bir şey değildir." Hancı ise istediği fiyatın kendisine kar bıraktığını söyleyerek, samimiyetle Zâhid efendi'nin ricasını geri çeviriyordu...(93)".

El-Kevserî'nin ta'lik ve tashihini yaptığı eserlerden, katiyen ücret almadığı da bir gerçektir. Talebelerinden Hüsâmeddin el-Kudsî'nin,el-Kevserî'nin ta'lıkını yapıpta, O'nun bastığı her kitap için, yüzer nüsha vermeyi teklif etmesi üzerine, " Hiç âhiret mükâfatı ile bu bir arada olurmu?" diyerek reddettiğini, yine Ahmed Hayri zikrediyor(94).

Ömrünün sonlarında, ilaç parasını temin edebilmek için, kitaplarını satmaya başladığı, buna rağmen öğrencilerinin maddi yardım tekliflerine reddettiği de O'nunla ilgili yazılanlar cümlesindendir(95). Bu sıralarda, Kâhire Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ile, Ebû Zehre'nin, Fakültede yüksek lisans dersleri vermesi yolundaki tekliflerini de yaşlılığı ve hastalığı ne-

---

(92) El-İmam el-Kevserî, s. 26-7.

(93) A. Ç. e. , s. 27. Burada bir noktaya işaret etmek istiyorum, el-Kevseriye reddiye yazah muarizleri, O'nun yaptığı ta'lık ve tashihleri, sırf dünyevi maksatla, geçimini temin için yazdığını iddia ediyorlar, bu iddia O'nu çok yakından tanıyanların beyanlarına tamamen ters düşmektedir.

deniyle, gerektiği gibi yerine getiremiyeceğini ileri sürerek, bütün ısrarlara rağmen reddetmesi de tanıyanlarını son derece tesir altında bırakan, iffet ve dürüstlüğünün, hakkaniyet ve emanet anlayışının bir nûmûnesi olarak zikrediliyor(96).

Ahmed Hayni el-Kevserî'nin bu yönünü şu mısraları ile dile getirmiştir:

يامن حييت مجاهدا بعقيدة لا تستخف بزخرف ومقطر

والناس للدنيا عبيد قلما يرضى الدنام بقلة وتعسر

والزهد مفقود ومعظم اهله يحيون في الاملاق دون تخير

2) Hakkındaki Değerlendirmeler

Muhammed Zâhid el-Kevserî hakkında pek çok şeyler söylenmiştir. O'nu asrın muhakkiki sayanlar olduğu gibi, muhibleri tarafından "Hucceti'l-İslam" olarak da tavsif edilmiştir. Bunun yanında O'nun hakkında alabildiğine menfi kanaat belirtenler de eksik değildir. Biz genel olarak O'nun şahsi ve ilmi yönlerine temas eden bazı değerlendirmelere yer vereceğiz.

a) Muhammed Yusuf el-Benûri (97)

Tabakat-ı İbn-i Sa'd'da, Kûfe ehlinden büyük tabiî İmam Mesruk kanaliyle gelen, sahih isnadlı bir haber okumuştum. Kûfe ve Kadisiye'nin âlimi, ve onların Allah'a en yakın olanı İbn-ü Mes'ud hakkında şöyle diyordu," Rasûlüllah'ın ashabı ile çok oturup kalktım. Âdeta onları bir su kaynağı gibi buldum. Kaynak vardır bir kişiye kifayet eder, öylesi vardır ki iki kişiye yeter, öylesi de vardır ki on kişiyi kandırır. Fakat, bir kaynakta vardır ki, bütün yeryüzü halkı ondan içecek olsa, hepsine yeter. İşte, İbn-i Mes'ud'u sanki böyle bir kaynak gibi buldum.

Okumuş olduğum bu rivâyet, tamı tamına asrın muhakkiki, araştırıcı, âlim ve eleştirmen Muhammed Zâhid el-Kevserî için geçerlidir. O,yaşadığı asırda kendisinde bu meziyyetin en açık bir şekilde ortaya çıktığı bir şahsiyyetti. Bir insan ki, son derece geniş ve müthiş bir ilim, ince görüş, hârikulâde bir zekâ sahibi idi. Yine O, gâye ve maksatlarının, bıraş ve dallarının ihtilaf ve çokluğuna rağmen, "Rivâyet İlimleri" ile " Dirâyet (akli) ilimleri" ni bir arada cem' edebilmiştir.

Zâhid el-Kevserî, güzel ahlak sahibi, tavâzû'u sahibi, kanaat atkar bir insan, verâ ve takva ehli idi. Sıkıntılara göğüs germiş izzet-i nefsini her zaman muhafaza edebilmiş bir şahsiyyetti. Bütün bunların yanında, yeryüzünün çeşitli bölgelerindeki, dünya kütüphanelerinde mevcut nâdir yazma eserler hakkında engin malû-

---

(97) Ebu'l-Mahâsin Muhammed Yûsuf el-Benûri, Enver el-Keşmirî'nin talebesidir. Es. bas. " Avârifü'e-Sünen fi şerh-i Sünenni't-Tirmisî" Bkz. El-Keseri, Fakhu Ehli'l-Irâk ve Hadisûhum, Takî Ebû Guddе,i.b., Beyrut,1370/1970, sy 82.

mat sahibi idi. Sonra inandığı gerçekleri muhafaza, hakkı ortaya koyma konusunda alabildiğine gayret sahibiydi. Bütün bunlara ilâveten sûretinin güzelliği ve cismânin insicamlı oluşu, Allah Teâla'nın şu sözünü "وجعله بسطة في العلم والجسد" O'nun hakkında ne kadar da geçerli kılıyor.

Bundan başka el-Benûrî, el-Kevserî'nin eserleri ve üslûbu hakkında da şöyle der:

"... El-Kevserî, yazdığı, ya da yazmak istediği her şeyde, O'nu bu işe sevk eden tek etken, İslam esaslarını müdafaa ve Hak'ka yardım güdüsü olmuştur. Yoksa hiçbir zaman gayesi bir işi mücerret yapmış olmak, ya da insanların övgüsünü elde etmek olsa gerekmiştir. Kaleme aldığı her mevzuda, verdiği nakiller ciltler dolusu eserlerden, şahsi yada milli kütüphanelerdeki, temel kaynaklardandır. Oysa bu eserlerden nakillerde bulunabilmek, son derece güç ve çaba sarfetmek isteyen bir iştir. İncelediği her konuda, engin ilim, sürekli çalışma, derin tefekkür ve ve uzun yıllar araştırmanın bir sonucu olarak, fikirlerinin tutarlı, görüşlerinin isâbetli olduğu müşâhede edilir. Hak kendisine her şeyden daha sevimlidir. Bu nedenle eleştirisini yaptığı konunun hakka olan uzaklığa ya da sıtlığa oranında bir üslup kullanır. Yazılarında, boş kelimeler, faydasız takdim, mevzu ile ilgisi olmayan uzatmalar görülmez. Çalışmalarında, konunun hülâsa ve özünü, ruh ve cevherini yazar. Binaenaleyh birisi onun yazılarını ihtisâr etmeye kalkışsa , bunda muvaffak olamaz. Nakillerde bulunurken, oldukça dikkatli, kelâmın neyi içerip, ne ifade ettiği, ve neye delâlet ettiği konusunda son derece müteyakkızdır. Hasmına karşı delil olmayacak kişisel kanaatlerden, delil getirmez. Delilleri açık, anlaşılır ve delil olma özelliği herkes tarafından kabul edilebilecek nitelliktedir. O , itikadında sağlam olan, Maturîdî akaidinin savunucusu, Hanefilere yöneltilen haksız ithamalara karşı her zaman hazır olan bir şahsiyyettir(98).

---

(98) Muhammed Yûsuf el-Benûrî," El-Allâme el-Kevserî ve Makâlâtühû," Makâlâtü'l-Kevseri, mukaddime.

b) Muhammed Ebû Zehre(99)

"...Son yıllarda vefât edip te yeri doldurulamıyacak bir şahsiyyet varsa, O da Muhammed Zâhid el-Kevserî'dir. Zîra, O, ilmi rızık vesilesi, ya da herhangi bir gayeye u laşmada vasıta yapmayan selef-i sâlihin'in son temsilcilerindendir.

Bu yüce îmam, herhangi, yeni ortaya çıkmış bir ekole mensup olmadığı gibi, mâsiesi bulunmayan sonradan türemiş bir takım davaların savunucularından da değildir. O, bugün bazılarının yenilikçi diye tavsîf ettikleri kimselerden hiç değildir. Bilâkis bu gibilerinden son derece nefret eder. O, bid'atçı değil, tabi olandır. Fakat buna rağmen ben diyorum ki, O, tecdîd kelimesinin hakîki manası ile müceddittir. Zira"Tecdid", bugün insanların anladığı gibi başıboşluk ve ilk Nübüvvet devrini dışlamak değildir. Asıl "Tecdid", dîne sâfiyetini kazandırmak, ona sonradan ârız olan evhamları ortadan kaldırmaktır. Ve insanlara onu olduğu gibi saf ve berrak bir şekilde açıklamak, ulaştırmaktır.

İmam el-Kevserî,hakkıyle âlimdi. Ulema onun ilmini takdîr etmiştir. Onlardan pek azı cihâdını idrak edebilmiştir. O, hem seyahatları esnasında ve hem de Kâhirèdeki ikâmeti süresince, âdeta bir nur gibiydi. Evi devamlı hınca hınç dolu, yalnızca medrese talebelerinin değil, hakiki ilim talebelerinin gelip müsâ raasat ettiği geniş bir Medrese idi. O, bu öğrencilerin yazılı eserlerdeki marifet pınarlarına ulaşmalarına önderlik eder, onları İslâmi ilmlerin derinliklerine sevkederdi... Onlara kapalı gelen kısımları açıklar, fikrinin olgunluğu, ilminin enginliği i ile kendisinden ma'rifet fışkırırdı... Ziyâretlerim esnasında anladım ki, kitaplarının ve araştırmalarının çok üzerinde O, Mısırda bir ilim hazînesidir(100).

---

(99)

(100) Ebû Zehre, " El-İmam el-Kevserî," İthâfu'l-Hak, s.3-10; Ebu'l-Feres Abdurrahman el-Cevzî, Def-u Şübehi't-Teşbîh bi Ekûffi'l-Tenzîh,l.b.,Kahire, Mektebetü"t-Tevfîk,1976,s.1-7

c) Muhammed İsmâil Abdürabbinnebî(101)

Muhammed Zâhid el-Kevserî, ufku geniş, elinde otorite sahibi, muhakkik bir müelliftir. Zirvede bir mütefekkir, hayatında alt edilemeyen bir eleştirmendir. O, sapık fırkaların ve mulhidlerin ensesine sayrılmış, âdeta Hak'kın kılıcıdır. Saf dînî akîdeyi muhafazada, sünneti Nebeviyyeyi müdafaada güçlü bir şahsiyyettir. İslâmi ilimlerin her sahasında eserler vermiş, yine bu ilimlerin muhtelif branşlarında ta'lîkler yapmıştır. Sünnet ilimlerinde riyâset kendisine kadar gelmiştir. Bilhassa, Cerh ve Ta'dil, ravilerin halleri, islami fırkaların tarihi, ihtilaf sebepleri, gelişme ve çoğalmaları konusunda engin bilgi sahibidir(102).

d) Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi

"...Şeyhulislamlığım döneminde, Zâhid efendiyi ders vekili olarak tercih ettim... O'nu ders vekâletine getirdim derken, O'na minnet ederek bu göreve getirdiğimi söylemek istemiyorum. Bilakis, asrın İslâm ilimlerine karşı O'nunla övünmek için bunu yaptım...

"...Dostum Zâhid Efendi'nin, sahili olmayan iki deryada, yani Hadîs ve Fıkıh ilminde emsalsiz olduğunu itirâf ediyorum. Ve bu itirafın fazilet ve kemâlat ehlini taktir konusunda üzerime düşen vecîbelerin en önemlisi olarak telakki ediyorum (103).

---

(101) El-Kevserî'nin talebelerindendir.

(102) Muhammed İsmail Abdürabbinnebî, " Sûhibü's-Semâhati ve'l-Fadîle eş-Şeyh el-Kevserî," Makâlâtü'l-Kevserî, mukaddime.

(103) Mevkıfü'l-Akl, c.III.,s.393.

e) Ebu'l-Hüseyh Mahbub Ali şah ve Abdurrahman şah Veli

Pakistan'da " İslami Araştırmalar Enstitüsü"nün çıkarmış olduğu, " Ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye" adlı dergide el-Kevserî'nin hayatı ve ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bir makâle yazan başlıkta mezkûr iki şahıs, O'nun hakkında şu kanaatlere yer vermişlerdir:

"... Şeyh Muhammed Zâhid el-Kevserî, çeşitlilik ve branşlarının çokluğuna rağmen, Doğu İslam ilimleri konusunda son derece kültürlü bir insandı. Çok iyi derecede Arapça, Türkçe ve Farsça bilmekte idi. Eşine ender rastlanır bir zekâya, emsalsiz bir hafıza gücüne sahipti. Bu itibarla en muğlak meseleleri kolayca anlama, en karışık konuları çok rahat izah etme ve münakaşalarında hasımlarını rahatlıkla susturma yeteneğine sâhipti. Hadis, fıkıh ve diğer naklî ilimlerde derinleşmiş, bunun yanında aklî ilimlerde, Tevhîd ve İslâm akâidi sahalarında engin malumat sahibi idi.

El-Kevserî, Allah Teâlâ'nın tevhîd ve tenzihi ile ilgili itikâdi meselelerde İbn-ü Teymiyye'nin bazı nazariye ve görüşlerine çok şiddetli hasım idi. O, fıkhî konularda Hanefi olup, bütün ilmi yeteneği ile mezhebinin görüşlerini müdafaaya çalışırdı, dahası bütün müçtehid imamların hukukunu müdâfaa ederdi.

Şeyh el-Kevseri, tabiatı itibariyle, nerede bulursa bulsun hakkı ve hakikati almaya meyyal bir insandı. Bunu yaparkende hiç kimsenin kendisini kanayıp eleştirmesinden çekinmezdi. Bundan dolayı telif ve ta'liklerinin mu'tedil, hakkı yerine koymaya yönelik, ve nezîh bir anlayışla bezendiklerini görürüz. İşte bütün bu sebeplerden dolayı, izinden giden bazı talebeleri kendisini "Huccetü'l-İslâm" diye tesmiye etmişlerdir(104).

---

(104) Seyyid Ebu'l-Hüseyn Mahbub Ali şah ve Abdurrahman şah Veli, " Eş-Şeyh Muhammed Zâhid el-Kevserî Hayâtühû ve 'Amâlühû," Mecelletü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Mecelletü Ma'hadi'l-Ebhas el-İslâmî(Islamic Research Institute), c. VI., sayı.3., İslamâbâd- Pâkistan, 1971, s. 73-90.

f) Tevfîk İslam Yahya

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin tarihçe-i hayatı hakkında malumat veren Tevfîk İslam, O'nun kişisel meziyetlerini ve hayatı yatanı ana hatları ile belirttikten sonra, ilmi şahsiyyeti hakkında şu fikirlere yer verir;

"...El-Kevserî, eski bir yazma eser hakkında kendisine soru sorulduğu vakit, Yazma'nın kaç ciltten müteşekkil olduğunu, cüzlerinin mahiyetini, örneğin, İstanbul'da falan kütüphanede şu kadar cüz, ya da, Londra'nın şu kütüphanesinde veya Hindistanda falanca kütüphanede şu kadar cüz halinde mevcuttur, şeklinde cevap verirdi. Bununda ötesinde , kütüphânelerde o yazma eserlerin kayıtlı bulundukları numeralara dahi zikrederdi.

...Dünyada Risâl ilmi ve tarihi ile uğraşanların çoğu, O'nun bu ilimdeki otoriteliğini kabul ederek, anlamaktan âciz kaldıkları konularda O'na müracaa t ederlerdi(105). Batıdaki müsteşrıklerin çoğu da, kendilerine kapalı gelen kısımları öğrenebilmek için, bu sahada, O'nun bilgisine baş vururlardı(106).

---

(105) Ebû Hamid el-Gazzâlî, Kânûnu't-Te'vîl, Thk. El-Kevserî, Kahire, Mecelletü'l-Ezher'in eki,1406, s.15.

(106) A. g. e. , s. 10.

3) Tasavvufî Yönü

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin çok genç denecek yaşlarda iken Tasavvufla ilgilendiği, ve hatta Nakşîbendi Tarîkatının Hâlidiyye Ziyâiyye koluna intisap ettiği, o zaman yazdığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî(h. 1235 - 1311) kanalıyle gelen bu tarikata, mezkûr zatın en eski müridlerinden, el-Kevserînînde hocalarından olan, aynı zamanda babasınında yakın dostu Kastamonu'lu Hasan Hilmi efendi vasıtasıyle intisâp etmiştir. Babası'da zaten Gümüşhânevî'nin vekillerindendir.

Zâhid el-Kevserî'nin Tasavvûfî yönünü, h.1318 yılında "Remûzü'l-Ahâdîs" isimli hadis kitabının, ders olarak okunması işinin tamamlanması üzerine düzenlenen merâsim için yazdığı "En-Nasmü'l-Atîd li Tevessüli'l-Mürîd" adlı nazmından öğreniyoruz. Daha sonra bu şiirini,'İrgâmü'lMerîd fi şerhi'n-Nasmi'l-Atîd li Tevessüli'l-Mürîd bi Rieâli't-Tarîkati'n-Nakşîbendiyye el-Halidiyye ed-Diyâiyye" ismi ile şerh etmiştir.

El-Kevserî, eserinde Hz. Peygâmber'den başlayarak, şeyhi Hasan Hilmi'ye kadar " 30"' un üzerinde Nakşibendi şeyhini zikretmiş, kısaca hallerine, doğum-ölüm tarihlerine ve varsa bazende de eserlerine değinmiştir. Bu arada "Sülûk", " Tevessül"" gibi tasavvufî deyimleri de izah etmiştir. Kitap h. 1328 tarihinde Bekir efendi matbaacı tarafından 120 sahife halinde, İstanbul'da basılmıştır.

Şu ifâdeleri el-Kevserî'nin Tasavvufla ilgisini açık olarak ortaya koymaktadır:

يارب سهل صعاب السلوك لنا وجد بفيض و وصل غير منفصم

بشرى لنا معشر السلاك ان لنا لسادة نصل الحب بحبهم

" Yâ Rabbi ! Seyr-i Sülûk esnasında, önümüze çıkacak güçlükleri kolaylaştır."

" Feyzi'ne nâil et ve hiç ayrılayacak şekilde ona vasıl et".

" Müjdeler olsun bize ey Sâlikler cemaatı !Muhabbetleri ile hakîki Sevgiliye ulaşacağımız Sâdât efendilerimiz var"(107).

---

(107) İrgâmü'l-Merîd, s.17.

كذا بذا الحسن الحلمي قدوتنا يحيي القلوب وكم داوى ذوى السقم

اسلك بمسلكه فاثبت بخدمته متى ظفرت به يا طالب اغتنم

"Yâ Rabbi ! aynı şekilde,kalblere canlılık veren, nice hasta gönülleri tedâvi eden, rehberimiz Hasan Hilmi hürmetine, (Seyr-i Sülûk yolunu) bize kolaylaştır".

"Ey Tâlib ! ne zaman ona rastlarsan, fırsatı ganîmet bil, O'nun sülûk ettiği yola sen de gir ve hizmetinde kâim ol"(108).

El-Kevserînin, söz konusu iki eserinden başka tasavvufa dâir:

- Mahku't-Tekavvül fi Mes'eleti't-Tevessül: Peygamber ve salih kimselerle sağlığında olsun, ölümünden sonra olsun tevessülde bulunmanın meşrûiyyetini ispata çalışmaktadır(109).

- El-Cevâbü'l-Vefî fi'r-Reddi alâ'l-Vâiz el-Ofî: Ehli tasavvufu müdafaa maksadında yazmıştır, 20 sahife kadar olup, basılmamıştır(110).

-Es-Suhufü'l-Münecciyye fi Şerhi'l-Usûli'l-Aşara: Necmüddin et-Tâmmetü'lKübrâ'nın tasavvufa dair eseridir. el-Kevseri şerhetmiştir(111).

- Er-Ravdu'n-Nazır el-Verdî fî Tercemeti'l-İmam er-Rabbanî es-Serhendî:el-Kevserî'nin Türkçe olarak yazdığı tek eseridir. Kastamonu'da iken kaleme almıştır(112).

- Nibrasü'l-Mühtedî fî İctilâ-i Enbâil-Ârif Dimirdâş el-Muhammedî:Halvetî tarikatının "Dimirdâşiyye" koluna âit tarihçeyi ihtiva etmektedir(113).

Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mısır'a geldikten sonra tasavvufla ilgisi azalmıştır. Eserlerinde bu konuya fazala yer vermemiştir.Hatta, daha evvelde kaydettiğimiz üzere, kendisine niçin Şam'da ikâmet etmeyi değilde, Kahire'yi seçtiği sorulduğunda, Şam ehline tasavvufun, Mısırlılara ise ilmin hakim olduğunu kendisinin de büyük âlimlerin yaşadığı muhitte bulunmayı daha çok arzu ettiğinin ve bu nedenle Kahirede kaldığına söylediğini belirtmiştik.El-Kevserî Mısır'da iken tamamen zahirî ilimlerle iş-

(109) El-Kevserî, Mahku't-Tekavvül, Kahire, Matbaatü'l-Enver,1369
(110) El-İmam el-Kevserî, s.36.
(111) İrgâmü'l-Merîd, s. 13.
(112) A.g.e., s.38.
(113) El-Kevserî, Nibrâsü'l-Mühtedî,Kahire, Matbaatü'l-Enver,1364.

tigal etmiştir. Bu arada bazı vahdeti vücud taraftarı ,tasavvuf anlayışı hariç, tasavvufa cephe aldığına, ya da tamamen redde dettiğine dâir bir fikrede eserlerinde rastlamıyorum.

4) M e z h e b T a a s s u b u n u K a r ş ı s ı n d a k i T u t u m u

Eleştirmenlerinin, Muhammed Zâhid el-Kevserî hakkında en-çok dillerine doladıkları husus mezheb taassubu olmuştur. O'na karşı yazılan reddiyelerde ısrarla, O'nun hakikatleri gizleyecek derecede mutaassıp olup, sahabe dâhil büyük imamlara hakkında ileri geri laf ettiği ispata çalışılmaktadır. Hatta bazıları , ağız dolusu hakaretlerin arasında " Mecnun-u Ebî Hanife" demeyide ihmal etmemektedir(114).

Ancak, el-Kevserîyi yakından tanıyanlar ve eserlerine mutta tali olanlar, bu iddiaları şiphe ile karşılamaktadırlar. Körü körüne taklidden kaynaklanan bir taassubun, O'nun için kesinlikle söz konusu olamıyacağını belirtiyorlar. Ne var ki, O'nun kendi dinine bir müsteşrik gözü ile bakmadığını, dinini bir lüks telakki etmeyip, bilatis her müslüman âlim gibi O'nun da inanç esaslarına kendisine dava edindiğini, bu itiberle dinin prensiplerine yöneltilen menfi tutumlara en sert şekilde karşılıkta bulunmuş olduğunu kaydediyorlar(115).

El-Kevserî, bizzat kendisi İslam fıkıh mez hebleri arasında da, görüş farklılıklarına sebep olan delillerin incelenmesi esnasında, en zararlı unsurun taassup olduğunu, delillerin birbiri ile karşılaştırılması sırasında, ortaya konan fikirlerin ve değerlendirmelerin ne Sahabeye ve ne de Müctehid İmamlara sataşma manası taşımayacağını belirtiyor (116). Bu konuda şöyle diyor:

" ... Araştırma ve incelemeyi çok yönlü yapmayıp, kısır tutmak delili çok kuvvetli olan bir meseleyi, âdeta kendisine hüccet olabilecek hiç bir delil yok mesâbesine indirgemek. Taassuptan kaynaklanan arzu ve hevâya uymak ise din ehlidn katiyyetle reddettiği bir husustur..

---

(114) Havle Tarhîbi'l-Kevserî, s.20.
(115) El-İmam el-Kevserî, s.24.
(116) Fıkhü Ehli'l-Irâk ve Hadîsuhum, s.10.

Delillerin incelenmesi esnasında araştırıcının basiretini kapatacak en tehlikeli unsur mezhep taassubudur. Zira, taraf-girlik kuvvetli delili zayıf, zayıf delili de güçlü kılığına sokar. Hüccetin sağlam olanını çürük, çürük olanını da kavi gösterir. Bu ise, dini hususunda Allah'tan korkan, herkesin kendi e eliyle kazandıkları hususunda hesaba çekileceği dehşetli günden çekinen kimsenin yapabileceğib bir iş değildir(117).

El-Kevserî, kendisinin Ebû Hanîfe'ye karşı olan muhabbetini bilen bir Ezher âliminin, " El-Vakfü'l-Ehlî" konusunda, görüşünü destekler zanni ile yanına geldiğini, kanaatini sorduğunu zikrettikten, aralarında geçen konuşmayı hikâye ettikten sonra, şöyle diyor;

"Öyle zannediyorum ki sözlerim O'na tesir etmiştir. Her ne kadar buraya gelişi, kendi kanaatini destekler mahiyette delilleler bulabilmek emeline matuf idiyse de ; öylekiş O, benim Ebû Hanîfe'ye olan bağlılığımdan ve ileri düzeydeki takdîrimden dolayı, Ebû Hanîfe'den rivâyet edilen her şeyi, kendinden önceki alimlerin kanaatlerine doğrudan tabi olduğu görüşleri ile, yine O'nun bizzat delillerden istinbat ederek ortaya koyduğu görüşlerini incelemeden, ve aramlarında bir tercih yapmadan, şiddetle savunurum zannediyordu. Oysa böyle bir durumda, ben tercih etmiş değil, insanların en gerilerinden biri olmuş oluurm(118).

El-Kevserî'nin ömrü boyunca hukukunu müdafaa ettiği mezhep imamları hakkındaki görüşlerini 'Te'nîbü'l-Hatîb" adlı eserinin tanıtımında naklettik. Oraya bakınız s.

Muhammed Zâhid elKevserî, mezhep imamlarının büyüklüğünü takdir etmenin, onlardan gelen herşeyi,kabul etmek manasına gelemiyeceğini, böyle bir davranışın kör taklitten başka bir şey olmayacağını belirtir. Bilakis konuların delillerine müracaat etmenin temel prensip olduğunu söyler, şöyleki: " Mezhep İmamlarını yüceltip, onlara saygıda bulunmanın anlamı, ihtilaflı olan konularda, gerek esla yönelik ve gerek se tâli hususlarda olsun, delil ve hüccetî terketmek değildir. Aynı şekilde mutlak olarak

---

(117) Et-Terhîb bi Nakdi't-Te'nîb, s.310.

(118) El-Kevserî, "Hunûdesetün Kadîme Havle'l-Vakfi'l-Ehlî," Makâlâtü'l-Kevserî,s.206.

Onlara teslim olmak anlamına da gelmez. Çünki bu körü körüne taklidden öte bir şey ifâde etmez. Bilâkis,alimin vazifesi ihtilaflı konularda, sahip olduğu delilleri ortaya koymaktır. Zaten İslâm Fıkhı da bu yolla gelişip, neşvü nemâ bulmuştur. İctihâdi konularda, herhangi bir alimin kanaatini eleştirmek O'na düşmanlık anlamı hiç taşımaz, aslında da böyle bir anlayış çöl mantığıdır. Aynı şekilde delilden hareketle, yine ihtilaflı bir konuda, bir görüşü tercih etmek, o kanaatte olmayan imama düşmanlık manasına da gelmez(119).

5) E l e ş t i r m e n l i ğ i

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin en bâriz özelliklerinden birisi de hiç şüphesiz, O'nun münakaşa ve tenkidçiliğidir. Hatta sevenlerinden bazıları O'nu asrın eleştirmeni olarak gösteriyorlar. Malum olduğu üzere O'nun hemen bütün eserleri, ya bir meseleyi savunmak, ya da çürütmek üzere kaleme alınmıştır. Muhammed Ebû Zehre'nin dediği gibi, O,mazide benzeri olmayan yeni şeyler ortaya koyma sevdalısı, yenilikçi olmadığı gibi(120), kendi deyâminde ifadesini bulduğu üzere, geçmişe mâledilen her şeyi de kör taklit icabı benimseyenlerden de değildir(121). Hal böyle olunca kendi anlayışına göre, zaman zaman yenilikçilik adına yapılanlara dur demesi, bazende tarihte işlenen yanlışları hesaba çekmesi icap etmiştir. Ve O, bunu bütün ömrü boyunca hakk ile yerine getirmeye çalışmıştır.

Zâhid el-Kevserî'nin tenkitçiliğine esas olan prensibi şudur:" Yanlışın ortadan kaldırılması görevine suskun kalmak, her şeraz "Bilgiz" şeytanın işidir. Hak ve doğruyu ortaya koymaksa Rabbine karşı hesap vereceği günü gözeten kişinin şanındandır. Batıl ehline şirin görünmek ve onlara karşı sessiz kalmak, güzel ahlakın gereği değildir(122).

El-Kevserî, tenkitlerinde eleştirisini yaptığı meselede muhatabının, O'nun nazarındaki hak ve hakîkate olan uzaklığına göre bir üslûp kullanır. İlim ehlinin kendisine yönelttiği makul eleştirilerini, aynı şekilde yumuşak bir lisan ile karşılar ve

---

(119) Makâlâtü'l-Kevserî, s.337.
(120) Def-u şübehi't-Teşbîh, Mukaddime s.2.
(121) Makâlâtü'l-Kevserî, s.529.
(122) A.g.e., s.114

bilgisi dairesi de cevap verir. Şöyle der,"İlim ehlinin kullandığı tarzda, ortaya attığımız fikirlerimizden birisine her kim itiraz ederse, onu memnûniyyetle ve hoşgörü ile karşılarız. İlmimiz dairesinde cevap vermeyi de geçiktirmeyiz. Kim de hakaret ve karalama yolunu seçerse, bu tarzın âcizlerin uğraşısı, kocakarıların kendisine tevessül ettikleri tarz olduğunu bilmesi ona yeter deriz(123).

İlmi üslûbun tamamen dışarısında , dedi kodu ve hakaret furyaları ile dolu tenkitleri muhatap almaz. Nitekim, Abdürrazzak Hamza'nın "Havle Terhîbi'l-Kevserî"sine böyle mukabelede bulunmuştur. Tamamen iyi niyyet ve hakkı yerine getirmeye mâtuf olan, Ahmed Râfi' et-Tahtâvî'nin, O'nun "Züyûlü Tezkireti'l-Huffâz" a yaptığı ta'lıklardan bazısını eleştirmesini ise saygı ile karşılamış ve hatta teşekkür etmiştir(124).

Diğer taraftan aynı kitabın ta'lıklarından birisini kendisine eleştiri sermayesi yapan Muhibbüddin el-Hatîbin " Üdvân alâ Ulemâi'l-İslâm Yecibü en Yekûne Lehû Haddün Yekıfü Inteha" adlı makalesine reddiye olarak, "Safaâtü'l-Burhân alâ Safahâti'l-Udvân" isimli eserini kaleme almıştır ki, her halde el-Kevserî'nin en ağır ve sert ifâdelerini bu reddiyesinde kullanmış olsa gerek. Üslûbuna aşık tutmasa için, bu kitabın giriş kısmından bir paragrafı nakletmekte bir beis görmüyorum,

" Değerli arkadaşlarımdan bazıları, "Mecelletü'z-Zehrâ"nın bir sayısını getirdiler. İçinde, dengesini yitirmiş, asabiyyet damarlara kabarmış,bir kalem tarafından, şaşalmış, düşmanlık, hakaret ve iftirâ dolu bir makale vardı. Haykırıyor, bir takım kimselerı imdada çağırıyor, künhüne eremediği konularda konuşuyorda konuşuyordu. Acaba miskine. Bu şirretliği ondan hiç umuyordum! Bir de baktım ki, delilin kendisine çarpması ile, âdetâ sar'alı bir hasta gibi yere debelenmiş, ara sıra aklı gelip gelip gidiyor. Hiç câiz olurmu ? böyle birisinin, öğretilmeyip cehâleti üzere terkedilmesi, ya da, kesilmeyip tırnaklarının uzunluğu ile gezmesine müsâade edilmesi? Katiyyetle hayır. Kim ki üstüste hoş

---

(123) Safaâtü'l-Burhân, s.44.

(124) Et-Tahtâvî'nin bu çalışması " Et-Tenbîh ve'l-İkâz li mâ fî Züyûli Tezkireti'l-Huffâz" ismi ile "Tenkiretü'l-Huffâz"la birlikte basılmıştır. Bkz. Züyûlü Tezkireti'l-Huffâz, s.2.

görü kendisini azdırıyor, mutlak haddinin bildirilmesi, aynı şekilde, kim ki delile hakâretle karşılıkta bulunuyor, elbette şamarlanması gerekir. Ben de bu sefer görevimi yerine getiriyorum, eğer lüzum ederse bundan sonra da gerektikçe îfa ederim(125)."

Bu kadar olmasa da, ona yakın bir üslupla, Hatip el-Bağdâdi(h.392-463)'nin "Tarîhu'l-Bağdâd" isimli eserinin 13. c. dekiEbû Hânîfe ve Ashâbı hakkında serdettiği rivâyetleri incelediği "Te'nîbü'l-Hatîb" adlı eserini kaleme almıştır.

Öte yandan gayet yumuşak ve sade bir uslupla, yalnızca delillerin karşılaştırmasını yaparak tenkid ettiği eserler de vardır. Bunun en güzel misali İbn-i Ebî Şeybe'nin Musannafında zikrettiği, Ebu Hanife'nin Sahih Sünnete muhalefet ettiğine dair kısma yazdığı reddiyedir ki, ismi "En-Nüket't-Tarife"-dir. Sert sayılabilece bir cümleye rastlamak mümkün değildir.

Zâhid el-Kevseri'nin kitaplarındaki uslubunun şiddet bakımından tomajını anlamak için, aslında eserlerinin isimlerine bakmak bile kifayet eder. Kitapların ünvanı adeta kullandığı lisanın mahiyetini haykırır.

El-Kevseri'de doğru her zaman tercih edilen taraf olduğu için, uzun yıllara dayanan dostluk,ahbablık, arkadaşlık gibi hususlarda O'nu gördüğü yanlışı eleştirmekten alakoymuş. O şöyle der: "Dini meselelerde zikzak çizmek ihlas ehlinin uygun gördüğü hususlardan değildir (126)". Bu itibarla Cebriye Mezhebini savunduğu için en samimi dostu Şeyhulislam Sabri Efendi'nin kanaatini tenkid etmiştir. Bu sebeble "El-İstibsâr" adlı eserini kaleme almış, kitapta yumuşak sayılmayacak da bir üslup kullanmıştır.

El-Kevseri'nin hayatı boyunca hasım olarak yaşadığı İbn-i Teymiyye, İbn'ü-Kayyım ve eş-Şevkânî gibi kişilerin kanaatlerini eleştirirken takip ettiği uslubun şiddetini bazen tasvir etmek mümkün olmamaktadır. Aynı şey,Haşeviyye dediği Nasların zahiri ile amel ederiz deyip, Allah'a oturmak, kalkmak, inmek, çıkmak, gülmek, konuşurken harf ve ses ile konuşmak, bir haddi olmak ve bunun gibi şeyler isnad eden zümreyi

(125) Safahâtü'l-Burhân,s.2.

(126) El-İstibsâr,s.5.

eleştirirken de sözkonusudur. Örneğin bir yerde şöyle der, Bu şahıslar -İmam-ı Şafii, İbni Cerir, İbnü'l-Münzir, İbnü' Abdilberr, İbü Rüşd, Ebu'l-Velid el-Bâci - Hâdis İlminde engin bir bilgiye sahiptirler. Öyle ki, Onlardan birisi aksıracak olsa, aksırığından Onlarca Şevkânî, Muhammed b. İsmail el-Emir ve el-Kannevcî gibileri dökülür (127).

Örneğin yine, dağın veya minarenin tepesinde olan bir insanın, Allah Teâlâ'ya yerdekinden daha yakın olabileceği gibi bir anlayışa müdafaaya çalışan, Allah'ın isterse bir sivrisineğin üzerine oturabileceğini savunan, yukarda zikrettiğimiz Haşeviyye kalıntılarına mensup birinden bahsederken şöyle der: "Başkalarının kalemleri ile mezhebini müdafaaya çalışan, ellerin beyinleri ile düşünen bu boş davulun haline hâlâ şaşmaktayım...(128)"

6) Arap Diline Olan Vukûfiyyeti

Çok küçük yaştan itibaren Arap Dili ile iştigal etmeye başlayan Muhammed Zâhid el-Kevseri, bu dilin sarf, nahiv ve edebiyatı yönünden kendisini en iyi bir şekilde yetiştirmiştir. Hatta bu dilin kâide ve kurallarına dair eserler bile yazmıştır. Bunun da ötesinde, O'nun İslamî İlimler sahasında yazmış olduğu eserlerin hemen hepsi arapçadır.

Arap Dili gramer ve esaslarına müteallik te'lif ettiği eserler şunlardır:

1 - Tedrîbü'l-Vasif alâ Kavâdi't-Tasrif
2 - Tedrîbü't-Tullâb alâ Kavâidi'l-İ'râb
3 - El-Fevâidü'l-Kâfiye (el-Vâfiye) fi'l-Arûdi ve'l-Kafiye
4 - İsâhatü' şibheti'l-Muammem an İbâreti'l-Muharrem
5 - En-Nekdü't-Tâmi ala'l-Akdi'n-Nâmi alâ şerhi'l-Câmî
6 - Nazmü Avâmili'l-İ'râb (Bunu Farsça olarak yazmıştır (129).

---

(127) El-İşâfe alâ Ahkâmi't-Telâfi, s.55
(128) Makâlâtü'l-Kevserî, s.304
(129) El-Kevseri'nin bu eserlerinden hiç birisi matbu olmadığından ve nerede olduklarını da bilemediğimizden dolayı, mahiyetleri hakkında bir malumata sahip değiliz.

El-Kevseri'nin Arapça düz yazıya olan hakimiyeti, kendine has uslûbünün güzelliği ve letafeti, dilinin akıcalığı, ifade ve tabirlerde manaları en güzel bir biçimde ortaya koyabilecek kelimeleri kullanmış olması herkes tarafından ittifakla kabul edilen bir husustur. Bununla ilgili olarak Ahmed Hayri şöyle diyor :"Arapçanın fasihini de, âmmicesini de açık ve net konuşurdu. Fasih konuştuğu vakit kurallara riayet ederdi. Ara-sıra kullandığı tabir ve cümleleri tenkid edecek olurdum,bana : "A'cemi(yiz) ! Yâ şeyh, geç tenkidi" derdi.

kidi" derdi". Hatta hatalı kullandığını yakaladığını zannettiğim vakitlerde, kendi kullanımını destekler mahiyette Arapça'dan deliller getirirdi. Öyle ki, Bu sebebten dolayı ben dahil pek çok talebesi, O'nun ifadelerinde dilin çok esaslı delillerine dayanarak hareket ettiğine dair güvenimizden dolayı tabirlerine itiraz edemezdik. Hülasa ; uslûbu son derece yüksek, tabirleri o eranda ince ve dakik, terkibleri öylesine muntazamdı. Lafızların,kast*ettiği* manaya en güzel biçimde ifade edenlerini seçer kullanırdı (130)". Ahmed Hayri başka bir münasebetle de şöyle der: "Nesri Arap olmamasına rağmen, Arap dilinde yazılanların en güzel ve en beliğlerinden sayılır. Bazı ibarelerinin üzerinde iyi düşünüldüğü vakit "Cevâmiu'l-Kelim" yani vecize niteliğinde oldukları görülür. Mesela:" "المذهبية قنطرة للادينية" "Mezhebsizlik, dinsizliğe giden bir köprüdür". Aynı şekilde : " نفي الوجود بعدم الوجدان ليس بجيد "Bir şeyi bulamamadan dolayı varlığı inkar etmek hoş olmayan bir davranıştır" gibi deyişleri buna örnek olabilir(131).

Bugün dahi el-Kevseri'yi gerek şahsen gerekse eserlerinden tanıyanların ilk zikrettikleri yönü, İslamî ilimlerin her sahasına olan vukufiyeti ile, Arap Diline hakimiyeti ve kaleminin son derece güçlü oluşudur. Örneğin Ebu Zehre bu konuda şöyle diyor: "Kullanımının düzgünlüğünden, manaların hassasiyetinden, uslûbunun akıcı ve yüksekliğinden dolayı, okuyucularının aklına okumuş oldukları metnin yazarının bir Türk ola-

(130) El-İmam el-Kevseri,s.21.
(131) A.g.e. 64-66.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

bileceği katiyyen gelmez. Bilakis O'nun Arap doğup, Arap yaşayan ve hâlâ Arap bir toplumda iskân eden biri olabileceğine inanırlar... O, saf Arap diline sonradan karışmış unsurlardan uzak bir dil kullanır. Dahası, sadece fasehatinde ihtilaf olmayan tabirleri istimal eder. Bu da O'nun Arap Diline dair eserlere hem metin, hem gramer ve hem de belagat bakımından yüksek düzeydeki vukûfiyetine delâlet eder. Sonra O, bundan başka iyi sayılabilecek düzeyde şiirde yazmıştır (132)".

Evet, el-Kevseri Arap şiir de yazmıştır. Arap şiirine olan vukufiyetini anlamak için, O'nun fıkhî meseleleri mutalaa ederken şahid olarak getirdiği mısraları ve onları nasıl tahlil ettiğini görmek yeter. Kendi yazdığı şiirler şunlardır:

1 - Hanîü'l-Mütfeccî' ve Enînü'l-Mütveccî' : Birinci Dünya Harbi yıllarında yazdığı bu şiiri 55 beyitten oluşmaktadır. 1337'de Kastamonu'da basılmıştır(133). Bazı beyitleri şöyle:

ارض مقدسة عنا قد انتزعت آیاتها انتبذت فلعیش مملول

اعدمها انتکست صلبانها ارتفعت تتلی بها الیوم توراة و انجیل

بلد صلاح فهل ترجی استعادتها وما الصلاح لنا فی الکون مأمول

En-Nazmü'l-Atid fî Tevessüli'l-Mürîd :1318'de"Râmuzu'l-Ahâdîs" adlı Hadis Tikabının ders olarak okunup bitirilmesi üzerine düzenlenen merasim münasebetiyle yazmıştır. 1327 tarihinde "Irğâmü'l-Merîd" adlı şerhiyle birlikte 121 sahife olarak İstanbul'da basılmıştır. 34 Beyitten oluşan bu kaside şöyle başlar:

حمدا لمن ابدع الاکوان من عدم هو الغفور لعبد عاد بالندم

ثم الصلاة علی مهدی طرائقنا محمد شمس رشد ضاء فی الظلم

کذا علی الآل و الاصحاب قاطبة هم النجوم فنستهدی بهدیهم

یارب سهل صحایب السؤل لنا وجد بفیض و وصل غیر منفصم

بجاه احمدنا الهادی الشفیع غدا وذا وسیلتنا فی الحل و الحرم

---

(132) Def'u şebehi't-Teşbih,Mukaddime,s.3.

(133) El-İman el-Kevseri,s.67.

Ahmed Hayri el-Kevseri'nin şiirinin,ortanın biran altında kaldığını söyler. Bunu da O'nun, şiirle pek fazla iştigal etmeyişine bağlar. Ve sanki Hanefiyyü'l-Mezheb olmasına karşın, bu konuda İmam Şafi'ye ittibâ ettiğini belirtir. Zira O, şöyle demiştir :

ولولا الشعر بالعلماء يزرى ... لكنت اليوم اشعر من لبيد (135)

"Eğer şiir âlimlere leke düşürmüş olmasaydı,
Bugün Lebid'den daha ileri bir şair olurdum" (136) .

---

(134) İrşâdü'l-Merîd,s.116.

(135) Lebîd bin Rabi'a el-Amirî (ö.h.41/m.662) 145 yaşında vefat etmiştir. Muallâkâtü's-Seb'a şairlerindendir. İslamı kabul etmiş, Hicrete iştirak etmiştir. Müslüman olduktan sonra, tek bir beyit şiir söylediği rivayet edilir. Bkz.Târihü Âdâbi'l-Lugâti'l-Arabiyye,c.1,s.105.

(136) El-İmam el-Kevseri,s.211

IV
BÖLÜM

Kur'an, Hadis, Fıkıh ve Kelâm Sahalarındaki Çalışmaları Ve Bazı Mutalaaları

I- KUR'AN İLİMLERİ :

1) Bu Sahada Yaptığı Çalışmalar
2) Kur'an Tarihi üzerindeNotları
   a) Kur'an'ın Ezberlenmesinin Keyfiyeti
   b) Vahiy Katipleri
   c) Dâru'l-Kurrâ ve Ashâbu's-Suffa
   d) Kur'an'ın Cem'i
      1.İki şâhid şartının Mahiyeti
      2.Hz.Ebu Bekr'in Tereddüdünün Mahiyeti
3) İlk Mushaflar Hakkında Malumat
4) Ahruf-u Seb'a (Yedi Harf) Ve Kıraat Meselesi

A - Kur'an İlimleri

Tabiatıyla Kur'an ilimleri denilince, en geniş manasıyla Kur'an'dan kaynaklanan ve O'nunla ilgili olan bütün akla gelmektedir. Et-Tûfî bunu şöyle tanımlıyor: "Kur'an ilmi, lafzî ve manevî olmak üzere iki kısımda mutalaa edilir: a) Kur'an'ın lafzıyla ilgili ilimler, İlmu'l-Garib, İlmu't-Tasrîf, İlmu'l-İ'râb ve Kıraat ilmidir. b) Manevî olanlar ise el-Vücûdî, yani mevcûdâtı, Kâinâtı düşünme ve incelemeye yönelik olanlar. İtikadî, inanç esaslarına mutaallik olanlar. Tarihi, yani geçmiş ümmetlerle ilgili haberler. Vaz'î, insanların nefis terbiyesi ile ilgili olanlar. Nasih ve mensûh ilmi, Fıkıh ve İlmu'l-Fıkıh Usûlü son olarak ta maânî ve Beyân ilmidir(1).

1) Bu Sahada Yaptığı Çalışmalar

Hiç şüphesiz Muhammed Zâhid el-Kevseri, umumî manada Kur'an ilimleri ile bütün ömrü boyunca ilgilenmiş ve üzerinde çalışmıştır. Bu sahada yazdığı en geniş çalışma Süleymaniye Medresesi Tabakâtü'l-Kurrâ ve'l-Müfessirîn Müderrisliğinde bulunduğu sırada kaleme aldığı "El-Medhalü'l-Âm Li Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eseridir. Kitap , Tefsir Usûlü, Esbâbü'n-Nüzûl, Resulullah döneminde , Hz.Ebu Bekir ve Hz.Osman zamanında Kur'an'ın Cem' edilmesi -aynı zamanda bu konu etrafındaki şüpheleri giderme yolunda detaylı malumatlar içermektedir-, ayrıca Resmü'l-Kur'ân (Yazım tarzı), Kıraatler mevzuunda yazılmış eserler,Rivayet ve Dirayet Tefsirleri ve bu iki Tefsir Akımının mukayesesi ve son olarak ta Tabakâtü'l-Kurrâ ve'l-Müfessirîn ile ilgili geniş bilgileri de ihtiva etmektedir(2).

El-Kevseri'nin sözkonusu bu eseri maalasef basılamamıştır. Müellif İstanbul'dan ayrıldıktan sonra kitaplarının akibeti hakkında bilgi alamamıştır. Kaybolan kitapları içerisinde de kendisinin en çok esef edip, üzüldüğü bu eseri olmuştur.

---

(1) Süleyman b. Abdulkavî b. Abdülkerim es-Sarsarî et-Tûfî (657-716 H.) ,el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr, 1.b.Kahire,Matbaatü'n-Nemûzeciyye,1977,s.17-22.

(2) Makâlâtü'l-Kevseri,s.8

şu kadar var ki, talebelerinden Ahmed Hayri, Mektebetül-Hanci'nin sahibi Muhammed Sami'nin, el-Kevseri' hicret ettikten otuz sene sonra, son zamanlarda İstanbul'da ortaya çıktığını haber verdiğini naklediyor (3). Tabi bu 1954'lerde verilen bir malumat. Bugün bizim bu kitaplardan haberimiz yoktur.

El-Kevseri sözkonusu kitabından başka, Kur'an ilimleri ile ilgili olarakş Kur'an'ın cem'i, Kıraat meselesi, Ahruf-u Seb'a konusu ve ilk mushaflarla ilgili malumatları içeren makaleler yazmıştır. Bunlardan birisi "Masâhifü'l-Amsâr ve İzaafi 'İnâyeti Hâzihi'l-Ümme bi'l-Kur'âni'l-Kerîm fîCemî'i'l-Edvâr" başlığını taşımaktadır ve makâlâtının ilk makalesidir. 15 Sahifeden oluşmaktadır. Diğeri ise, "Mâ hiye'l-Ahrufi's-Seb'a" adlı makale olup sekiz sahifedir. Bunlardan başka Kur'an ilimlerine dair fikir ve görüşlerini muhtelif vesilelerle yazdığı eserlerinde serdetmiştir.

El-Kevseri daha çok Kur'an Tarihi üzerinde durmuş, özellikle müslümanların Kur'an'a verdikleri ehemmiyeti şu başlıklar altında incelemiştir.

a) K u r ' a n ' ı n E z b e r l e n m e s i n i n K e y f i y e t i

Beşer tarihinde, hiç bir ümmet İslam Ümmetinin kendi Kitabına verdiği ehemmiyet kadar kitabına önem vermiş değildir. Bu ihtimam Onun hıfzı, ihtiva ettiği ilimlerin öğretimi, O'nunla uzaktan - yakından ilgili olan her ilmin tedvini sûretinde İslamın doğuşundan bugüne kadar gelmiş kıyamete kadar da devam edecektir. Halbuki Kur'an'ın muhafasasını "O'nu biz indirdik,koruyacak olan da Biziz" buyuran Cenab-ı Hak üstlenmiştir(4).

Hz.Peygamber,Kur'an'dan inzal olunan her ayeti, inzalin peşi sıra ezberletilmesine son derece önem veriyor ve Ashabını Kur'an'ı öğrenip öğretmeye, ezberlemeye ve ezberden okumaya teşvik ediyordu. Bu hususta "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir" (5) buyurarak Onların şevkini artırıyordu.

---

(3) El-İmam el-Kevseri,s.39.
(4) El-Hicr,9.
(5)

Ayrıca, Kur'an'ın toptan değil de parça parça nazil olması da O'nun ezberlenmesini ve hükümlerini öğrenmeyi kolaylaştırmaya yöneliktir. "Biz O'nu zaman içerisinde insanlara tebliğ edesin -Onların basmedip anlamaları maksadı ile- diye parça parça indik dik ve peyder pey inzâl ettik"(6).

Kur'an'ı ezberleme konusunda Sahabe farklı farklı idiler. Kur'an'ı onar ayet belletirler, bazı sûreleri de ezberletirlerdi. Kimisi Kur'an'ın tamamını ezbere bilir, bazısı da sayılı süreleri bilir. Ama Müslüman Cemaatinin bütünü itibar edildiğinde Kur'an tamamen ezberlenmiş bir durumda idi. Bi'r-i Mâûn'a Hadisesinde 70 kadar Kârî'in (Kur'an belleteecisi) şehid edilmesi üzerine (7) hıfza verilen ehemmiyet daha da artırılmıştır. Kur'an'ın ezberlenmesinin kolaylaştırılmasında cehrî namazlarda okunan sûrelerinde önemli rolü vardır, Bilhassa sabah namazlarında"Seb-i Tuvel" denilen uzun surelerin okunmuş olmasının yeri büyüktür. Öte yandan Allah teâlâ'nın bu insanlara verdiği kuvvetli hafıza gücü de önemli bir faktördür. Nitekim İslam öncesi dönemde, nasıl bir takım meseller, kaside ve hitabetleri ezbere, nesiller arasında nakletmeyi teamül haline getirdikleri de bilinen bir gerçektir. Sahabe'den Hz.Osman,Temîm-i Dârî gibi kimselerin bir rek'at namazda Kur'an'ı hıfzettikleri, yine seleften pek çok kimsenin bir Ramazan'da 60 hatim yaptığı, pek çok ilim adamının ayda bir hatm ettiği mütemadiyen çok sayıda müslümanın haftada bir hatmettikleri de mervîyâttandır (8).

b) V a h i y K a t i p l e r i

El-Kevseri bu konuda da şu bilgilere yer verir : "Hz. Peygamber'in sayıları kırkın üzerinde Vahiy Katipleri vardı. Onlar Kur'an'dan her ineni Sahabe'nin huzurunda derhal tescil ederlerdi. Sahabe'den her bireri de eğer gücü yetiyorsa, kendisi için,inzal olunanı yazar, güç yetiremiyorsa kendi adına bas-

(6) El-İsrâ, 17/106

(7) İbnü Cerîr et-Taberi, Tarihu't-Taberi,Tarihü'r-Rüsûli ve'l-Mülûk,c.ı,5.b.Kahire Dâru'l-Maarif,1986,s.545-55

(8) El-kevseri,"Mesâhifü'l-Emsâr,"Makâlâtü'l-Kevserî,s.2-5

kasına yazdırtırdı. Daha sonra da sabah akşam Peygamberе okurlardı. İşte bu sebebten dolayı Kur'an, müşriklerin durumunu şöyle hikaye eder: "İnkar edenler dediler ki: Bu (Kur'an), Onun (Muhammed'in) uydurduğu yalandan başka bir şey değildir. (Bu konuda) O'na başka birileri de yardım ediyor, diyerek haksız ve asılsız bir söz uydurdular. Kur'an öncekilerin masallarından dır, başkalarına yazdırıp sabah akşam kendisine okunmaktadır, dediler" (9).

c) D â r u ' l - K u r r â V e A s h â b u ' s - S u f f e

Zâhid el-Kevseri Kur'an'ın eğitim ve öğretiminin geliştirilip, yaygınlaştırılmasında Ashâb-ı Suffe'nin, Medine'de Dâru'l-Kurrâ'nın bulunuşunun ve çeşitli İslam Merkezlerinde Kur'an eğitim Birimlerinin tesis edilmiş olmasının önemine de şu değerlendirmeleri ile de işaret eder:

"Daha Hz.Peygamber, Mekke'den hicret etmezden önce medine'lilerin isteği üzerine, oraya Kur'an öğreticisi olarak Mus'ab b.Umeyr'i göndermiştir (10). Ve o tarihten itibaren çeşitli yörelerden Kur'an öğrenimi için gelenler Medine'de tesis edilmiş olan Dâru'l-Kurrâ'ya yerleştirilirlerdi. Hz.Peygamber'in emri ile Sahabî'lerden bazıları bu iş için tahsis edilip görevlendirilmişlerdi (11). Diğer taraftan kimi kimsesi olmayan müslümanlar, Hz.Peygamber'in Mescidinin hemen bitişiğinde kendilerine ayrılan "Suffe" denilen yerde bizzat Resulullah'ın gözetiminde Kur'an okuyup O'nu talim ediyorlardı. Daha sonra da yeni feth edilen yerlerden gelen kimselere Kur'an'ı okutup öğretiyorlardı. Öte yandan, Mekke'de Muaz b. Cebel (12) ve İbn-i Abbas (13) çok sayıda kimseye Kur'an öğretme görevini üstlenmişlerdir.

---

(9) El-Furkân 25/4-5.

(10) Vek.iç.bkz.Muhammed Hamidullah,Mecmûatü'l-Vesâiki'l-İslamiyye,5.b.,Beyrut,Dâru'l- Nefâis.1985,s.52 ; Mus'ab b.Umeyr b.Haşim b.Abdi Menaf, Resulullah'ın Sancaktarı idi. Medine-de Cumayı ilk kıldıran Zattır.Uhud şehidlerindendir. Kitabü'l-Ma'rife,s.557.

(11) El-Kevseri, "Mevlidü Hâtemi Resûlillah,s.400; "Mesâhifü'l-Emsâr,"s.5.

Öte yandan, Mekke'de Mu'az b.Cebel (12) ve İbn-i Abbas(13) çok sayıda kimseye Kur'an öğretme görevini üstlenmişlerdir. Abdullah b.Mesûd (14) Kûfe'de kendilerine Kur'an ve Kur'an ilimleri okuttuğu talebelerinin sayısı doğrudan O'ndan alanlar ile, O'nun öğrencilerinden alanlarla birlikte dört bini bulmaktadır. Hâfız Ebu'd-Dureys (15) 'in "Fedâilü'l-Kur'an" adlı eserinde kaydettiğine göre, Ebu Musa el-Aş'arî (ö.h.44) (r.a.) Basra Mescidinde talebelerini halka halka ayırır, sonra her birerini tek tek kontrol ederek onlara Kur'an Eğitimi verirdi. " Bu konuya ışık tutan diğer bir rivayeti de el-Kevseri Ebu Zur'a ve İbn-i Asâkir'in Târihü İdi Meşk isimli eserlerinden şöylece naklederi: "Ebu'd-Derdâ (r.a.) her gün güneşin doğuşundan öğleye kadar Kur'an dersi verirdi. Kur'an eğitimi için gelenleri onar onar taksim eder ve her bir ekibin başına da onlara talim ettirmesi için bu işte uzman bir kişi tayin ederdi. Kendisi ise hepsini konrol eder ve onlar her hangi bir hususta hata ettikleri vakit O'na başvururlarda" (16)

---

(12) Muaz b. Cebel b.Amr b.Evs b. Aiz el-Ansârî el-Hazrecî (ö.H. 18) Akabe ve Bedir hadiselerini müşahede etmiştir.Hz.Peygamber Kâdı olarak Yemen'e göndermiş, Peygamber'in vefatına kadar orada kalmıştır. Ebu Ubeyde'nin ölümü üzerine Hz.Ömer O'nu Vali olarak, Şam'a göndermiş, o sene orada vefat etmiştir. Bkz.Kitabü l-Vefâyât,s.46.

(13) Ebu'l-Abbas Abdullah b. Abbasb.Abdulmuttalib el-Kureşî,el-Haşimî. Resûlullah'ın amcasının oğlu dur. Hicretten üç sene önde müslüman olmuştur. Hz.Peygamber'den çok sayıda hadis rivayet etmiştir. O'ndan gelen Sahiheyn'deki rivayet ededi 1660'tır. Kendisine isnad edilen bir tefsiri vardır. Ömrünün son yıllarında gözlerini kaybetmiştir. (Hicrî 68'de Tâif'te vefât etmiştir.

(14) Abdullah İbn-i Mes'âd, Abû Abdirrahman (ö.h.32.) Huzeyl Kabilesindendir. Bedir ve Rıdvan Bey'ati dahilibütün önemli hadiselerde hazır bulunmuştur. Hz.Ömer zamanında Kûfe Kadılığı ve Beytü'l-Malın başına getirilmiştir. Hz.Osman'ın Hilâfetinin ilk yıllarında bu göreve devam etmiş, sonra Medine'ye gelmiştir. Altmış küsûr yaşında vefât etmiş olup Cennetü'l-Bakî'a defnedilmiştir. Bkz.Kitabü'l-Meârif,s.349.Vesk.bkz.El-Vesâikü's-Siyasiyye,s.744-419.

(15) Muhammed b.Eyyub b.Yahya b.ed-Dureys el-Bezzâz (H.200-294/ M.816-906) es.bz.Fedâilü'l-Kur'an,Tefsirü'l-Kur'an. bkz. Tezkiretü'l-Huffaz,c.2,, s.643; Mu'cemü'l-Müellifîn, c.ix, s. 83.

d) K u r ' â ' n ı n C e m ' i

Kur'â'nın bir kitap hâlinde, bir araya getirilmesi konusunda da fikir beyân eden el-Kevserî, bu hususta bazı önemli noktalara temas eder. Hz. Peygâmber'in sağlığında, Kur'ân'ın nüzûlünün devam etmesinden, son nazil olan Kur'an âyeti ile, Peygâmberin vefâtı arasındaki sürenin çok kısa olmasından dolayı, O'nun sağlığında bu işin gerçekleşemediğini belirtir. Ancak, Yemâme(17) harbinde çok sayıda Kurrâ'nın şehid edilmesi üzerine, Hz. Ömer'in teklifine binaen, Hz. Ebû Bekir zamanında, Zeyd b. Sâbit (ö. h. 45)başkanlığında teşekkül ettirilen bir komisyonun, Sahabeden de bir grup Kurrâ'nın gözetimi altında, bu Cem' işinin gerçekleştirildiğini ifâde eder. Bu arada özellikle iki noktaya dikkât çeker:

1- İki şâhid şartının mâhiyyeti:Kur'ânın Cem'i esnâsında Kur'andan olduğu belirtilerek getirilen yazılı parçaların kabulü için iki şahidin şehadette bulunması şart koşulmuştur. El-Kevserî, bu şartın, aslâ Kur'ân'ın bizzat nazmını tes it için koşulmuş olmadığını, bilâkis, O'nun hz. Peygamberin huzûrunda, parçadaki şekli ile yazılıp yazılmadığını tesbit edebilmek için konulduğunu belirtir ve şöyle der:

"...Komisyon, Kur'ân'ı aynı hz. Peygamberin huzurunda yazılan şekliyle çoğaltmıştır. Bunu da getirilen vesikanın, taşıdığı yazı sitiliyle, hz. Peygamberin gözetiminde yazıldığına dâir iki tane âdil kimsenin şahitlik etmesinden sonra yazmak koşuluyla, gerçekleştirmişlerdir. Böyle yapmaktan güdülen maksat ise, Sâhabeninde hazır bulunduğu bir sırada dikte edilen esas nüshanın yazı sitilini muhafaza edebilmektir. Yoksa , aslâ iki tane şahitten amaç, bizzat Kur'ânın nazmını tesbit etmek değildir. Zîra Kur'ân'ın nazmını ezbere bilen sahabenin adedi hayli kabarıktı.."(18).

2- Hz. Ebû Bekir'in Tereddüdünnün mâhiyeti:Zâhid el-Kevserî, hz. Ebû Bekir(ö.h. 13)'in, Kur'ân'ın cem' edilmesi teklifi karşısındaki tereddüdünün, katiyyetle, O'nun Mushaf haline getirilme-

---

(17) Târîhu't-Taberî, cz.., s.281.
(18) Makâlâtü'l-Kevserî, s.9.

sindeki vebalden kayn-klanmadığını ifâde ile şöyle der:

"...Hz. Ebû Bekir'in, teklif karşısında, ilk andaki tereddüdü, sâdece bu işin, Kur'ân'ın ezberlenmesinde gevşekliğe ve tembelliğe yol açıp açmıyacağı endişesinden ileri gelmektedir. Yoksa O, Kur'ân'ın yazılması hususunda bir günâh olabileceği endişesi taşımamıştır. Zîra, Allah Teâlâ, " O, tertemiz sâhifeleri okuyan, Allah tarafından (gönderilmiş) bir elçidir"(19), buyuruyor. Aksi taktirde bu âyeti kerime ortada varken, Kur'an âyetlerini bir Mushaf'a yazmaktan dolayı neşv'et edebilecek bir vebalden nasıl söz edilebilir(20).

Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinin tertiplerinin, Tevkîfî olduğuna da işaret eden el-Kevserî, şöyle der:" Mushaf'taki sûre ve âyetlerin tertîbi nüzûl sırasına göre değildir. Bilakis bu mütevâtir tertip, hz. Peygâmber'in Cebrâil'e , Kur'ân'ı nihâî olarak arzından sonra, O'ndan tevarüs eden tertip üzeredir. Nitekim Rasûlüllah (a.s) her âyet nazil oluşunda, nereye yazılacağı konusunda talimat veriyordu. Binâenaleyh sûrelerin dizilişi tevkîfî olduğu gibi, sûre içerisindeki âyetlerin dizimi de tevkîfîdir(21)." El-Kevserî, hz. Peygâmber'in , Cebrâil'e son olarak Kur'ân'ı arzının iki defa olduğunu, bunun da aralarında, O'nun dört defa okunmuş olacağına delâlet ettiğini belirtir:"Muârazada (Kur'ân'ın karşılıklı arzı keyfiyyeti) bir sefer birinin, okuyup, diğerinin dinlemesi, daha sonra diğerinin okuyup, öbürünün dinlemesi tarzında olur. Binâenaleyh, müşâreket manasına dayanarak, hz. Peygâmber ile Cebrâil arasındaki kıraatın, her sene iki sefer, vefât yılında ise dört sefer olduğu ortaya çıkar kar(22)."

Hz. Ebû Bekir zamanında, Mushaf hâline getirilen Kur'ân'ın, İslam fetihlerinin genişlemesi üzerine ortaya çıkan ihtiyâcu binâen, Hz. Osman(Ö.h. 35) döneminde, yeniden Zeyd b. Sâbit başkanlığında, bir komisyon oluşturularak, h. 25'ten, h. 30'a kadar devam eden beş sene zarfında,çoğaltma işleminin gerçekleştirildi-

~~ğini söylüyorsa~~

(19) El-Beyyine 98/2.
(20) Mekâlâtü'l-Kevserî, s.9.
(21) A.g.e., s.6.
(22) A.g.e., s.7.

ğini görüyoruz. Bu konu da sahabeden Übey b. Ka'b(23) ve İbn Mes'ud(ö.h. 32) dahil hiç kimsenin itirazı olmadığına işaret eden el-Kevserî, bilakis böyle meşakkatli bir işe, yaşı bir hayli ilerlemiş olan İbn Mes'ud'un değilde, genç Zeyd b. Sâbit'in seçilmiş olmasının daha makul olduğunu belirtir. Ebû Ubeyd'in "Fadâilü'l-Kur'ân"(24)'ından naklen hz. Ali'nin de böyle dediğini kaydeder:"Eğer halîfeli e getirilmiş olsa idim, Mushaflar konusunda hz. Osman'ın yaptığını ben de yapardım."(25).

İstinsah edilen Kur'an nüshalarından her birerib, bu konuda uzman kimseler gözetiminde Mekke, Şam, Kûfe ve Basra'ya birer tane gönderilmiş, bir nüsha da Medînede alıkonulmuştur. Bir tanede hz. Osman kendisi için ayırmıştır.

5) İlk Mushaf'lar Hakkında Malûmât

İlk yazılan Mushaf'ların ne oldukları da merak edilen konulardan bir tanesidir. El-Kevserî, bu konuda şu malumatları verir:

"...Bu Mushaf'lardan Kûfe Mushaf'ı, İmam es-Sahâvî (h. 831-902) zamanında, Fırat kıyısına yakınlarında, Karsus'ta korunuyordu. Daha sonra Rakka kalesine nakledilmiştir. Abdülğani en-Nablûsî(h. 1050-1143)"el-Hakîkatü ve'l-Mecâz fî Rihleti'ş-Şam ve Mısr ve'l-Hicâz" adlı eserinde,bu Mushaf'ı tavsif ediyor. Mushaf birinci Dünya harbine kadar orada iken, daha sonra yetkililer (padişah) İstanbula getirtmiştir(26)." Aynı şekilde , Medîne Mushaf'ında birinci dünya harbi yıllarına kadar, Ravza-i Mutahhara'da korunmakta idi.Harp devresinde O'da İstanbula nakledilmiştir.

---

(23) Übey b. Ka'b b. Kays b. Ubeyd b. Zeyd b. Muaviye(ö.h. 19-22-32)İslamdan önce eski kitapları muttali olan, okuma ve yazma bilen kimselerdendi. Müslüman olunca Vahy Kâtipliği yapmıştır. Kur'ân'ı en iyi okuyanlardan biri olup, sahabenin fakihlerindendir. Buhârî ve Müslim'de Ondan gelen 164 tane rivâyet vardır. Vefat tarihi hakkında bir hayli ihtilaf olup,hz. Ömer zamanında öldüğünü söyleyenler dahi vardır. Krz. Kitâbü'l-Vefeyât, s.47.

(24) Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm(ö.h. 223)Hz. Bkz."Kitâbü Fadâili'l-Kur'ân","Kitabü'n-Nâsih ve'l-Mensûh","Emsâlü's-Sâira". Krz. El-Fihrist, s.78.

(25) Makâlâtü'l-Kevserî,s.11.

(26) A.g.e.,s.12.

...an Mushaf'ına gelince,önceleri Taberiyede iken, daha sonra Dimeşk'a nakledilmiş, İbnü'l-Cezerî(h. 751-833)'nin devrinde "et-Tevbe" meşcidinde korunuyormuş. Daha sonra "Emeviye" camiinde muhafaza edilmiş, birinci dünya harbine kadar burada kaldıktan sonra, bakanet İstanbul'a nakledilmiştir. Hz. Osman'ın özel Mushaf'ına ise, Ebû Ubeyd(ö.h. 223)'in bazı kütüphanelerde mutbuli olduğu "el-Akîle" ve şerhlerinde zikredilmektedir.O'nun, el-Kazrisî(h. 763- 845/ m. 1362-1 41)'nin "el-Itat" isimli eserinde bahsettiği, Amer camiindeki "Emâ" mushafı olması hiçte uzak bir ihtimal değildir. Bu Mushaf hakkında Abdülaziz b. Mervan, kendisinde bulunabilecek her bir yanlışa çok büyük ödüller vadetmiş, Kûfe'li bir Kâri'de "تعجة" kelimesinin yerine yanlışlıkla, "نجعة" yazıldığını farkedip , bulunca ödülü almıştır. Daha sonra Nâdir'ın Medeniyye ile beraber, Kahire'deki "Kubbetü'l-Kelik el-Kavrî"'ye nakledilmiş, daha sonra mestur eski eserler ile birlikte Meşhedü'l-Hüseyn"'e götürülmüştür. Eyyub Sabit(h. 12?1-1354)"El-Kelimâtü'l-Emân" adlı eserinde, bu Mushaf'ı tavsif etmektedir(27)

Nice kimseler vardır ki, hz. Osman öldürüldüğünde, O'nun elindeki Mushaf zannedilerin diye, pek çok eski Mushaf'a kan bulaştırmışlardır. Kütüphane müzelerinde nice böyle kana bulanmış Kur'an nüshaları vardır(28).

El-Kevserî, devamla şöyle der:" Melikü'z-Zâhir Sultan Beybars'ın Volga ve civarındaki Moğol Sultanına gönderdiği Mushaf ise, şöhret bulmasına rağmen hz. Osman Mushaf'ı değildir. Her ne kadar sahabe zamanında yazılmış, eski Mushaflardan olsa bile.Zira yazı üslubu hz. Osman'ın özel mushafının yazı üslubuna ters düşmektedir. Allame Şihab el-Mercânî (h.1233-1306/ m. 1817-188)) " Mezheybü'l-Eslâf ve Fehiyyâtü'l-Ahlâf" adlı eserinde bu konuya işaret etmiştir. Sultan Beybars'ın Mushaf'ı, şimâli Moğol devletinin yıkılmasından sonra, Semerkantta "Ubeydullah el-Ahrar es-Semerkandî" camiinde muhafaza edilen Mushaf'tır.Geçen asırda, Ruslar Semerkand'ı istilâ edince, söz konusu Mushaf'ı Rus Kralının kütüphanesine nakletmişler, devletleri yıkılıncaya kadar orada kalmıştır. Çarlığın yıkılmasından onbeş sene önce, Sene rkent'ta

---

(27) Makâlâtü'l-Kevserî,s.13.
(28) Aynı yer.

adı geçen camiye geri iâde edildiği söyleniyor. Şu var ki, bazı eli mütâlimanlar, teberrük olsun diye bu Kur'an'ın muhtelif yerlerinden koparıp, koparıp almışlar ve bu tarihi değeri çok yüksek mushaf'ı yok etmişlerdir(29).

4) Ahruf-u Seb'a (Yedi Harf) ve Kıraat Meselesi

Kur'an ilimleri arasında önemli bir yeri olan,yedi harf meselesi ve kıraat farklılıkları konusuna da değinen el-Kevserî, bu meyanda şu mütalaalara yer verir:

"...Kur'an'ın Yedi harf üzerine indirildiğine dâir hadisler mütevatirdir. Ancak bunun te'vili konusunda âlimler ihtilaf etmişler, kırka yakın görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden çok azına güvenilebilir, Gerçek odur ki; Kur'an Mekke fethedilinceye kadar,Kureyş lügatı üzere tek harf olarak inmeye devam etmiştir. Muhtelif Arap kabileleri elçiler göndermeye başlayınca, Allah Teâlâ Rasûlü'nün diliyle , Onların Kur'anı kendi lügat ve lehçelerine göre okumalarına müsaade etmiştir. Bunu da onların kendi lehçelerinden Rasulüllahın lehçesine intibak ve intikal etmelerindeki meşakkati gidermek için yapmıştır(30).

El-Kevserî, aslında insanın tek bir lafızla olduğunu,insanın kolaylaştırmaya meyilli olduğunu belirtir ve İmam Tahavi(h. 229 - 321)'nin "Müşkilü'l-âsâr'ından şu alıntıda bulunur: " Bu insanların o a olan ihtiyaç ve zarûretine binâen Allah'ın bir genişletmesidir. Aslında Rasulüllah'a nâzil olan tek bir lafızla nazil olmuştur."(31). İbn Hacer'in "Fethu'l- Bâri"sindende şu nakilde bulunur: " Bu, okuyana kolaylık sağlamak içindir ve şu kanaati güçlendirir; Harûften maksat müradif lafızlarla, aynı manayı ifade etmektir. Bu bir lehçenin içinde de olabilir, Zira Hişam b. Hakim ile bu. Ömer 'in her ikisi de Kureyş lehçesini konuşuyorlardı, Buna rağmen kıraata ihtilaf etmişlerdir."(32).

---

(29) Makalâtü'l-Kevserî, s.13-14.

(30) el-Kevserî," Ma aiye'l-Ahruf's-Seb'a," Makalâtü'l-Kevserî, s.21.

(31) Aynı yer.

(32) A.g.e.,s.23.

El-Levseri, bu konuda kendi kanaatini de hülâsa olarak şöyle ce belirtir:"Kur'ân'ın Yedi Harf üzere indirilmesinden maksat şu anlamdadır; Kur'an yedi vecih üzere okunabilme serbestisi ile birlikte inzal edilmiştir. Bu vecihlerden herhangi biri, diğerinin yerine okunabilir. Âdeta Kur'an bu şartla yahut bu serbesti ile nâzil olmuştur." Bu izahın geçici olduğuna da, Kurtubî ve İbn-i Abdi'l-Berr'den naklille şöyle kayde er:"Bu Yedi Harf üzere okuma keyfiyyeti, ortaya çıkan zarûretten dolayıdır. Ve geçici bir zamana hastır. Daha sonra bu zarûretin ortadan kalkmasıyle beraber, yedi harf üzere okuma izni ve hükmü de ortadan kalkmıştır. Ve Kur'ân'ın evvelce, beş harf üzere okunma zorunluluğu geri gelmiştir(33).

El-Levserî Kıraat farklılıkları ile Ah ufu Seb'a'nın irtibatı konusunda şöyle der:" Bu güne kadar mütevâtir olarak gelen muhtelif kıraatler, ya bir tek harfin farklı vecihleridir, geriye kalan altı harf ise, Peygamber zamanında neshedilmiştir, yahutta Yedi Harf Resûlüllah'ın Kur'ân'ı Cebrâîle son arzedişindeki gibi aynen muhafaza edilmiştir... Bu durumda ihtilaf sadece isimde olur, tabaka tabaka tarih boyunca nakledilegelen mütevâtir kıraatlarda bir ihtilaf söz konusu olmaz(34)."

---

(33) Kabîlûtü'l-Levserî, s.23.
(34) A.g.e., s.24.

II- HADÎS ÇALIŞMALARI:

1) Bu Sahada Kaynağa Çalışmalar

2)
- a- Kendi Telifi Olanlar
- b- Makâleleri
- c- Ta'lik ve Tahkîkini Yaptıkları

2) Hadis İlmine Âit Asıl Konularda Mütâlaaları

- a- Haber-i Vâhid'in İtikâdî Konularda Delil Olma Bakımından Durumu
- b- Hadislerin Sahih Ya da Zayıf Oluşlarına Hükmetme Meselesi
- c- Nuaz b. Cebel Hadîsi'nin Senet Bakımından Sahih Oluşu
- d- Mürsel Haberlerin Kabulü Meselesi
- e- Haberlerin Değerlendirilmesi Sanâsında Dâi Esas
- f- Halku'l-Kur'ân Meselesinin Serh ve Ta'dîl Ameliyesine Etkisi

3) Dirâyet Yönüyle Zâhid el-Kevserî

- a- Rivâyetlerin Tahlîlinde Dayandığı Temel Prensipler
- b- Sened'e Âit Olanlar
- 2- Metne Yönelik Olanlar

44) el-Ezher'de Sünnet İlimleri'nin Yeniden Canlılık Kazanması için Hazırladığı Öneri

II- HADİS İLİMLERİ

Hadis ilimlerine gelince, Muhammed Zâhid el-Kevseri, doğrudan bu ilimlere mütealllik müstakil eser vermemiştir. Ancak muhtelif vesilelerle yapmış olduğu çalışmalarında bu ilmin en ince konularına temas etmiş ve İslâmi ilimlerin her sahasında olduğu gibi, bu sahada da otorite olduğunu ispatlamıştır. Hatta kendisine, "el-Muhaddis", "el-Hucce" gibi ünvanlar verilmiştir(35). Daha önce de belirttiğimiz gibi, İslâmi ilimler alanında ortaya koyduğu çalışmaları, muasırları tarafından kitaplarının ilgili bahislerine, bazan ihtisar edilerek bazende aynen nakledilerek alınır olmuştur. İslam âleminin her tarafından, bilhassa İslam kültür mirasını günümüz insanına kazandırma yolunda çapa sarfeden cemiyetler tarafından kendisine baş vurulmuş, özellikle yazma eserler alanında parmakla gösterilenler arasında yer almıştır(36). Bazen bir râvi'nin ism ve künyesinin, kim olduğunun tayini için ta Hindistandan görüşü sorulmuştur(37).

El-Kevserî'nin Hadis ilmi ile iştigâli, bir kimyacı mensûbesinde değil, doktor-kimyacı düzeyindedir(38). O, İmam Şafiî'nin en zor olarak tavsif ettiğini başarmış, muhaddis ve fakihlik sıfatını kendisinde mezc etmiştir(39). Mücerred nakilcilikle hiç bir zaman yetinmemiş, hadisin fıkhına ve ruhuna nüfûz etmesini bilmiştir. Rivâyetleri körün fil tarifi gibi tahlil etmeyip, senedlerindeki ravilerden tutunda, dönemin içtimâi, siyâsi hadiseleri, râvîlerin kişisel ve mezhebi yapıları ve hatta bazı psikolojik ihtimalleri de göz önünde bulundurmuştur.

En girift Kelâmî meselelerden bahsederken, hadis ilminin en can alıcı konularına değinmiş, râvilerin cerh ve ta'dil bakımından durumlarına işaret etmeyi ihmal etmemiş, yine her hangi bir hadisin değerlendirmesini yaparken, sadece hadis tekniği bakımından değil, ilgili hadîsin kapsamına giren itikâdi ve fıkhî tevcihlere de yer vermiştir.

---

(35) El-Havibetü'l-Fâdıla, s.3.

(36) Mecelletü's-Sekâfe, sayı 713, s.34; Mecelletü'l-Kitâb, c.ıx, s.1024.

(37) Ebû Yûsuf, er-Reddü alâ Siyeri'l-Evzâi, thk.Ebu'l-Vefâ el-Afğânî,l.b.,Kahire, t.y.,s.24.

(38) El-Kevserî, Hüsnü't-Tekâdî, Kahire, 1368/1948,s.29.

1) Bu Sahada Yapılan Çalışmalar

a- Kendi Telifi Olanlar:

1- Is'âdü'r-Râkî ale'l-Merâkî : Eserleri bölümünde kısaca tanıtımını verdik. Hadis tahrîcidir, basılmamıştır.

2- İbdâü Vücûhi't-Teaddî fi Kâmil-i İbn-i Adî: İbn Adî'nin "el-Kâmil" adlı eserinde, ravilerin cerh ve tadili konusunda bazı tasarruflarının tenkidinden ibaret bir eserdir, basılmamıştır(40)

3- Nakdü Kitâbi'd-Duafâ li'l-Ukaylî: Bir önceki eser gibi, bu da el-Ukaylî'nin "Kitâbu'd-Duafâ"sındaki bazı tasarruflarının tenkidini ihtivâ etmektedir, basılmamıştır(41)

4- Et-Tenkkubü'l-Hasîs li mâ Yehfîhi İbn-ü Teymiyye mine'l-Ehâdîs: İbn-ü Teymiyyenin sabit olan bazı hadislerin sıhhatini reddine karşılık O'na cevap mahiyetinde bir eserdir ,basılmamıştır(42

5- Akvamü'l-mesâlik fi Bahs-i Rivâyeti Malik an Ebî Hanîfe ve Rivâyeti Ebî Hanîfe an Mâlik: Eserleri bölümüne bakınız.

6- Atbü'l-Muğterrîn bi Decâcileti'l-Muammerîn:

7- Fıkhü Ehli'l-Irâk ve Hadîsühum: Eserleri bölümüne bakınız

8- Ta'tîrü'l-Enfâs bi Zikr-i Sened-i İbni Ürkimes: İbn Hacerin talebelerinden olan Abdü'd-Dîn Muhammed b. Ürkimas el-Yeşbûki en-Nizâmi(h. 842-920)'nin hayatı ve rivayet zincirini muhtevi bir risâledir.(43) .

9- En-Nüketü't-Tarîfe fi't-Tehaddüsi an Rudûdi İbn-i Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe: Eserleri bölümüne bakınız.

10- Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ Sâkahû fî Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzîb: Eserleri bölümünde hakkında bilgi verilmiştir.

11- Et-Terhîb bi Nadi't-Te4nîb: Eserleri bölümüne bakınız.

---

(40) Abdülhay el-Leknevi, er-Ref'u ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil, thk. Ebû Gudde, 3.b., Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1984, s.306-341; El-İmta4, s.59-66-69.

(41) Er-Ref'u ve't-Tekmîl, s.407; El-Ecvibetü'l-Fâdile, s

(42) El-Ecvibetü'l-Fâdıla, s.176.

(43) Risâlet'ü Ebî Dâvud, s.9.

b) M a k â l e l e r i

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin,doğrudan hadis mevzuunu ilgilendiren onsekiz civarında makâlesi vardır. Bu makaleler kısaca tanıtımları ile birlikte şunlardır:

1- Ka'bü'l- Ahbâr ve İsrâiliyyât

"Makâlâtü'l-Kevserî"nin dördüncü makalesidir. Elkevserî,Ka'bu'l-Ahbar(44)'ın İsrâiliyyattan yapmış olduğu rivayetlerin, daha genel bir ifadeyle İsrâilî haberlerin, müslümanların ne inanç, ne amel ve ne de telâkkilerine tesir etmediğini, bu vesile ile sözkonusu makalesinde ifade eder. Ka'bu'l-Ahbâr'ı cumhûrun"sika" kabul ettiğini, bu sebeple de zayıf ve rivayeti terkedilen râvilerin isimlerinin toplandığı eserlerde O'na yer verilmediğini s söyler.İsrâili rivayetler konusunda hülasa olarak şöyle der:"İsrâilî haberlerin râvilerinden ne Ka45 ve nede başkaları, rivâyetleri sağlam esaslara arzedildiği müddetçe, ki bu esaslar; İslam esaslarına uygun olanın alınması, O esaslara ters düşenin terkedilmesi, bu iki si arasında kalanlar hakkında yorum yapılmaması esaslarıdır-İslam tefekkürüne ve inancına ve müslümanların örfüne tesir edememişlerdir. Bu nedenle pekç çok müfessirin kendi asırlarındaki, gerek Yahûdî ve gerekse başkalarından edindikleri kültür doğrultusunda, Kur'an'daki bazı haberlerin anlaşılmasında payı olur kanaatiyle, bu tür haberlere eserlerinde ye yer verdikleri görülür. Onlar bu tür haberlerin sıhhat yönünün araştırılmasını , kendilerinden sonraki münakkidlere tevdî etmişlerdir. Bunu yaparken de Kur'andaki bazı haberlerin anlaşılmasında katkıları olur kanaatiyle sadece kendi sahip oldukları malûmatın, sonraki nesillere ulaştırılmasını düşünmüşlerdir. Yoksa araştırıp incelemeden, bu tür haberlerin müslümanların nazarında inanılması vâcip, kendisiyle amel edilmesi zarûri birer esas olsunlar diye zikretmemişlerdir(45).

---

(44) Ka'b b. Mâti el-Himyerî(ö.h. 32-34)Ehlel Kitab'ın ileri gelen âlimlerinden idi.Hz. Ebû Bekir zamanında müslüman olmuş,hz. Ömer devrinde Medine'ye gelmiştir.Sahabe ve daha başkaları O'ndan ilim almışlar, O'da Kitap ve Sünnet ilmini sahabeden almıştır.Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde vefat etmiştir.Tabiûn'dan bazıları O'ndan mürsel olarak rivâyette bulunmuşlar, Buhârî ve diğer muteber eserlerde rivayetine yerverilmiştir. Tezkiretü'l-Huffâz,c.1.,s.52.

(45) Makâlatü'l-Kevserî, s.34.

2- Havle Hadîseyni fî Hadîsin min Ehâdîs-i Ramazân

Makale; " تخيروا لنطفكم فان العرق دساس " ve " اياكم وحضراء الدمن " diye başlayan iki hadîsin değerlendirmesinden ibârettir. Rivâyetlerden ilki; evlilik konusunda, iyi terbiye görmemiş fakat güzellik hasletine sahip bir kadınla evlenmekten sakındırırken(47), ikincisi; izdivac için tercih edilecek kimselerin soyunda dikkate alınmasını tavsiye ediyor(48).

El-Kevserî makâlesinde önemli bâzı Hadîs Usûlü kâidelerine de işâret eder. Bunlar;

a- Hadis tenkidçilerinin, zayıf ve terkedilen râvilerlie ilgili eserlerde, herhangi bir hadis hakkında " دیصح " demeleri " Bu hadis bâtıldır"anlamına gelir. Bu durum ahkam ile ilgili eserlerde tersinedir. Zira bu tür eserlerde söz konusu ifade" Bu hadis her ne kadar sahih olmasa bile, hasen hadistir" anlamını ta şır.

b- Tarîklarının çok olması (Hadisin başka başka pek çok rivâyet zinciri ile gelmesi), bir hadisi"Hasen li Gayrihî"derecesine yükseltir. Ancak bu, zayıflık yalnızca râvînin hıfz ve zabt cihetinde olduğu taktirdedir. Eğer zayıflık ravînin "Tuhmetü'l-Kizb" yönünden olursa, tariklerin çokluğu bir mana ifade etmez.

c- Kendisiyle delil getirilmemesi bakımından, "Zemmüdü'l-Kizb" ile "Kizb" arasında bir fark yoktur. Fark yalnızca ravinin mutlak olarak terkedilmesi , ya da bazı durumlarda terkedilmemesi yönüyledir.

Hâkim en-Neysâbûrî(ö.h. 405) ile ilgili bir değerlendirmeyede yer veren el-Kevserî, bununla makâlesini bitirir(49).

---

(47) Zeynüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, el-Makâsidü'l-Hasene fî Beyâni Kesirin mine'l-Ahâdîsi'l-Müştehire ale'l-Elsine,1.b.,Beyrut,Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye,1979, s.135.

(48) Ebû Abdillah Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, c.1.,1.b.,Beyrut, Daru'l-Ma'rife,1986, s.163; İbnü'l-Cevzî, el-Ilelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye,c.11.,1.b.,Beyrut Dârü'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 1983,s.612; El-Makasidü'l-Hasene, s.155.

(49) Makâlâtü'l-Kevserî,s.36.

3- Kelimetün Mevle'l-Ahâdîsi'd-Daîfe

Bir önceki makalenin devâmıdır. Elkevserî, bu makalesinde bir hadisin zayıflığına nasıl hükmedilir, bunun için isnad şeşek rekirmi, hadisin zayıf olması ne anlama gelir ve onunla amel edilebilirmi, bu ve buna benzer hususları incelemektedir(50).

4) Mevle Hadîsi'l-Cemel

5- Leyletü'n-Nısfi min Şa'ban

Şa'ban ayının ortasına tesâdüf eden geceye âit amellerle ilgili bir rivâyeti tahlil etmektedir.

6- Hadîsü Muaz b. Cebel fî İçtihâdi'r-Re'y

Bu makalenin konusuna ilerde değinilecektir.

7- Hadîsu"Lâ Vasiyyete li Vârisin"

"Lâ Vasiyyete li Vârisin" yani" Miraste hak sahibi olan kimselere vasîyet yapılamaz" hadîsinin, Hadis tekniği açısından sahih olduğu ispatlanmaya çalışılmaktadır.(51)

8- Hadîsu"Men Teşebbehe bi Kavmin Fehüve minhum"

"Kim bir kavme kendini benzetirse, O' onlardandır"(52). Hadisinin kıritiği yapılmaktadır.

9- Ahâdîsu'l-Ahkâm ve Ehemmü'l-Kütübi'l-Müellefeti fîhâ ve Tenâvübi'l-Aktâri fi'l-Ittılâi bi 'Abâi's-Sünneti

Makalesinde, tarih boyunca sünnet ilimlerine hizmette yoğunluk gösteren bölgeleri işâret eden el-Kevserî, bu konuda şöyle demiştir:" Abbasi devletinin inkırazına kadar Irak ve Mevâlisi şer'î aklî ve edebî ilmlerde, özellikle de fıkıh ve sünnet ilimlerinde ileri bir düzeydedir..Daha sonra Mısır'ın onuncusrın başlarına kadarbu işte öncülük ettiğini, bu arada Mağribin her dönemde inkar edilemiyecek bir faziletinin olduğunu bir gerçektir. Onuncu asrın ortalarından itibâren, mezkür ilimler sahasındaki çalışmalar Hindistanda yoğunluk kazanmıştır"."(53).

---

(50) Makâlâtü'l-Kevserî, s.41.

(51) Ebû Îsâ et-Tirmizî,el-Câiu's-Sahîh,c.ıxx.,Kahire,Dâru'l-Hadîs,t.y.,s.476.

(52) El-Makâsidü'l-Hasene,s.407.

(53) Makâlâtü'l-Kevserî, s.73.

El-Kevserî, ahkâm hadislerini içeren eserlerin en önemlileri olmak üzere şunları zikrediyor:

- Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe(h.159-235): Kitâbu'l-Musannef
- Ebû Ca'fer et-Tahâvî(h. 229-321): Meâniyü'l-Âsâr
- Muhammed b. İbrâhim b. el-Münzir (ö.h.309-310): Kitâbu'l-İşrâf
- Ebû Bekir el-Cassas er-Râzî(h.305-370)(54): Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, Şerhu Muhtasari'l-Kerhi, Şerhu Câmii'l-Kebir
- Yusuf b. İb. Abdil-Berr en-Nemiri(h. 368-463): Et-Temhîd
- Ebu'l-Hasen İbnü'l-Kattân(ö.h. 628): El-Vehmü ve'l-İyhâm
- Takıyyüddin İbnü Dakîk el-'Iyd(h.625-702): El-İmam, el-İlmâm fi Ahâdisi'l-Ahkâm, ahkâmü'l-Ahkâm Şerh-u Umdeti'l-Ahkâm
- Ebû Muhammed el-Mencibî( ): El-Lübâb fi'l-Cem'i beyne's-Sünneti ve'l-Kitap
- Kutbüddin el-Halebi ( ): El-İhtimâm bi Telhîsi'l-İlmâm
- Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî(h. 510-597): Et-Tahkîk fî Ahâdîsi't-Ta'lîk
- Abdüsselâm b. Abdillah b. Teymiyye, Mecdüddin Ebu'l Berekât (h. 590- 653): El-Müntekâ min Ahâdisi'l-Ahkâm an Hayri'l-Enâm
- İbnü Abdi'l-Hâdî (h. 705-744): Et-Tenkîh

Tahriç eserlerinden ise şunları zikreder:

- Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî(ö.h.762): Nasbu'r-Raye li Tahrici Ahâdîsi'l-Hidâye
- Yusuf b. Musa Ahmed el-Malatî(h. 726-803): El-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr
- Zeynüddin Ebü'l-Adl Kasım b. Kutlubo§a(h. 802-879): Tehrîcü Ahâdisi'l-İhtiyâr Şerhu'l-Menâr

El-Kevserî, bunlardan başka son dönemde Hindistan'da yapılan ahkam hadisleri ağırlıklı çalışmalardan da bazı örnekler zikretmektedir(55).

---

(54) El-Fevâidü'l-Behiyye, s.26.

(55) Makâlâtü'l-Kevserî, s.74.

10- El-Muvatta' ve Ruvâtühû

Muhammed Zâhid el-Kevserî, bu Makâlesinde önce İmam Mâlik (h. 93- 179)'in "el-Muvatta'"ını yazmasına neden olan iki hadiseye işaret eder. Birisi:O'nun Abdülaziz b. Seleme el-Mâcişunun, Medinelilerin üzerinde ittifak ettikleri haberleri muhtevi bir eserini gördüğünü, ançak, müellifin haber ve eserleri birer bâb altında toplamayışının bir eksiklik olduğunu söyleyerek, kendisinin de , sahih haberleri ve Medinelilerin amelini fıkhî bablarına göre içeren bir eser yazmaya karar verdiği yolundaki hadisedir.İkincisi ise: İmam Malik'in bu arzusunu duyan Halîfe Mansur'un , O'ndan bu işi gerçekleştirmesini istemiş olduğu yolundaki haberlerdir.

İmam Malik'in Muvatta'ına aldığı rivâyetler, altı kişi hariç hep Medine alimlerinin rivâyetleridir. Bu altı kişi şunlardır:

1) Mekke'de Ebu'z-Zübeyr
2) Şam'da, İbrâhim b. Ebî Abele(ö.h. 151-152)(56).
3) El-Cezîre'de, Abdülkerîm b. Mâlik(ö.h. 127)(57).
4) Horasan'da, Atâ b. Abdillah(ö.h. 135)(58).
5) Humeyd b. Kays el-'Arac el-Mekkî, Ebû Abdirrahman(59).
6) Basra'da, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.h. 131)(60).

El-Kevserî, İmam Malik'in, daha sonraki devirlerde olduğu gibi, kitabını başkalarına istinsah ettirmek için yazmadığını, ancak kendisi için kaleme aldığını, bu itibarla da insanların her okuyuşu sırasında, yada tedrisi esnasında yeni bazı şeyleri ona ilave etmesi icap ettiğigibi, bazılarınıda çıkarması icap etmiş tir,der. Bu yüzden Muvatta'ın nüshalarının farklılık arzettiğini zira ravilerden bazısının O'nu dört günde, bazısının üç senede, kimisinin sekiz ayda aldığını, kimisinin de onyedi sefer onu dinleme fırsatı bulduğunu söyler.

---

(56) İmam Mâlik, İbn-ü Ebî Alebe'den bir tane hadis rivâyet etmiştir. O'da mürseldir.Bkz.İbn Abdi'l-Berr, Tecridü't-Temhîd, Beyrut,Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye,t.y.,s12.

(57) İmam Malik, bundan yalnızca müsned bir haber rivâyet etmiştir.Bkz.Tecridü't-Temhîd,s.107.

(58) Kitâbu'l-Vefeyât,s.123.İmam Malik bundan biri Müsned, ikisi Mürsel üç haber rivâyet etmiştir.Bkz.Tecridü't-Temhîd,s.114.

(59) Bundan altı rivâyette bulunmuştur, ikisi Müsned, üçü zâhiren Mevkûf, mânen Merfu'dur.Bkz.Tecridü't-Temhîd,s.28.

(60) İki Müsned rivâyeti vardır,bkz.A.g.e.,s.21.

El-Kevserî, Ebu'lKâsım el-Gâfikî'nin "Müsnedü'l-Muvatta'" adlı eserinde, Muvatta ravilerinden oniki tanesini zikrettiğini, İbn-ü Tolun'un(h.880_-953) ise"El-Fihristü'l-Ebsat" ında yirmi dört tarıkla senediai kaydettiğini,belirtir. Ve bu 24 tarıktan gelen kendi sendini de zikreder. Hafız Muhammed b. Abdillah ed-Dımeşkî'nin de"İthâfü's-Sâlik bi Rivâyeti'l-Muvatta' an Malik" adlı eserinde,râvi sayısını 83 olarak kaydettiğini belirtir. Muvatta'ın Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî(h. 132-189) nüshasının Doğuda, Yahya el-Leysi(ö.h.234) nüshasınınise Mağripte şöhret kazan mış olduğunu da kaydeder. Ayrıca Muvatta' ile ilgili olarak şu bi bilgileri verir:" Muvatta'ın faziletine dair, İbnü Asâkir(h. 499-571) "Keşfü'l-Muğatta fi Fadli'l-Muvatta'" adlı eserini yazmıştır. ed-Darekutnî(ö.h.385) "Ahâdisü'l-Muvatta'"," Mâ Hûlife fihi Mâlik" ve "Garâibü'l-Mâlik"" gibi eserleri kaleme almıştır.

Hadis ilmine yeni başlayan bir talebe, Muvatta'ın ricalinin durumunu, senedlerini iyiden iyiye tetkik ederek, metin ve senad bakımından tahlil ederse , kendisinde biranda hem fıkıh ve hem de hadis bilgisi gelişmiş olur(61).

11- Fethu'l-Mül'him fi şerh-i Sahîh-i Müslim

Zâhid el-Kevseri, bu makâlesinde: Mevlana Şebir Ahmed el-Osmânî'nin(ö.1305-1369) aynı adlı eserinin tanıtımını konu edinir. Daha önce yazılan büt n Müslim şerhlerinin, mutlaka herhangi bâr yönü eksik bıraktıklarını, söz konusu eserin ise bu sahada efradını câmi nitelikte büyük bir boşluğu doldurduğunu, belirtir.

Eserin baş tarafında Hadis Usûlüne dair bir mukaddime vardır. Daha sonra takriben yüz sahife civarında Müslim'in Mukaddime'sinin bir şerhi yer almaktadır. Daha sonra bâblara göre hiçbir fıkhi konu dışarıda bırakılmamak üzere hadişler şerhedilmiş, muhtelif mezheplerin delilleri serdedilip, aralarında mukayese yapılarak, kuvvetli olanın kuvvetine, zayıf olanın da zayıflığına değinilmiştir. İsimlerin tesbitinde itina edilmiş, garip kelimeler izah edilmiş, senidlerin ricali hakkında mütalaalardan bulunulmuştur

(61) Makâlâtü'l-Kevserî, s.77.

hadis tekdiği açısından Müslimin rivâyetlerine yöneltilen eleştiriler de göz önünde bulundurulmuş, el-Kevseri'nin deyimi ile, " ", "Buhari-Müslimin kendisinden hadis rivayet ettiği herkes köprüyü geçmiştir" diyerek körü körüne bir taklide saplanmadan, konu iyiden iyiye tahkik edilmiştir (62).

12- Hadîs-ü Ramazân et-Tecdîd

Hz. Peygamber'e isnad edilen " Yeni bir ilim kazanmadan geçirdiğin her gün, güneşin doğuşundan itibaren benim için hayırlı bir gün değildir" şeklindeki rivâyetin incelenmesi yapılmaktadır. Islah ve Teceddid kavramları üzerinde de duran el-Kevseri:Teceddidin Kur'an'ın nâzil olduğu sırada şu manaya geldiğini söyler: "İlk devir müslümanlarının kullanımında Tecdîd, zamanın neredeyse ise yok olmak üzere olduğu bir şeye eski kuvvet ve sâfiyetini yeniden kazandırmak manasına gelirdi. O zamanlamlarını, dinin ahkamı ile amelde birkaç gevşeklik görülmesi üzerine, onu yeniden eski usûlüne döndürmektir.Fakat birtakım ahkâmın yeni bir kısım hükümlerle değiştirilmesi anlamına değildir(63).

13- Mevle Hadîsi(t-Teceddîd

Bir önceki numaranın devamıdır..

14- Mevle't-Tahâkümü ilâ Kütübi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl

Abdurrahman b. Ebî Hatem(ö.h.327)'in "el-Cerhu ve't-Ta'dîl" isimli eserini ifade eden bir değerlendirmesinden ibarettir.

15- Ustâretu'l-Evâl

Ahmed b. Hanbel,Ebû dâvud, Tirmizî ve Ibnu Mâce'nin tahriç etmiş oldukları, Allah'ın arşını taşıyan, kendilerine "Ev'âl" denilen zenci bazı melekten ve vasıflarından bahseden bir rivâyetin tahlilinden ibârettir. El-kevseri haberin asılsız olduğunu ispata gayret etmiştir

---

(63) Makâlâtü'l-Kevseri, s.109.

16- Kitâbün Yüsemma Kitâbe's-Sünneti ve Hüve Kitâbü'z-Zeyg

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'e isnad edilen "Kitâbü's-Sünne" isimli eserin kritiğinden ibarettir. Söz konusu kitabın, Allahın sıfatları konusunda, O'nun şanına mütenâsip olmayacak haberleri ihtivâ ettiğinden dolayı, Kitâbü's-Sünne değil, bilakis Kitabü'z-Zeyg olduğunu belirten el-Kevserî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbelinde babasının tesiriyle raviler arasında iyibir yerinin olduğunu, ancak, O'nun bu hali devam ettirmeyip, Hanbeviyye akımının etkisi ile , mezkûr kitabını kaleme alarak itibarını yitirdiğini söyler. Usûlu Sitte'den yalnızca Nesâî'nin O'ndan iki hadis rivayet ettiğine de işaret eder(64).

17- Nemâzic mimmâ fi Nakzi'd-Dârimi ellzi Ubîha Neşruhû

Osman b. Saîd es-Sezcî(65)'nin el-Ezher tarafından neşredilmesinde bir beis görülmeyen "Kitabu'n-Nakz" adlı eserinin ve müelliğinin tenkidinden ibârettir.

18- İhyâü Ulûmi's-Sünne bi'l-Ezher
İleride detayıyla izahat verilecektir.

---

(64) Makâlâtü'l-Kevserî, s.324.

(65) Osman b. Saîd b. Hâlid b. Said et-Temîmi es-Sicistânî ed-Dârimî(h. 200-280 / m. 816- 894) Es.baz:"El-Müsnedü'l-Kebîr", "En-Reddü ale'l-Cehmiyye", " Kitâbün fi'r-Reddi alâ Bişr el-Müreysî",Bkz. Mu'cemü'l-Müellifîn,c.iv.,s.307.

c) T a ' l i k v e T a h k î k i n i Y a p t ı k l a r ı

1- Züyûl-ü Tezkireti'l-Huffâz

Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ebû Abdillah şemsüddin ez-Zehebî(h.673-748)'nin "Tezkiretü'l-Huffaz"" isimli eserinin üzerine yazılan üç tane zeylin tahkîkini yapmıştır. Bu üç eser tahkiki ile beraber bir kitap halinde basılmıştır.

a) Zeyl-ü Tezkireti'l-Huffâz

Şemsüddin Ebu'l-Mahâsin Muhammed b. Ali el-Huseyni ed-Dımeşkî (h. 715- 765)(66). El-Kevserî, müellifin tarihçeyi hayatına dâir bir mukaddime yazmış, ulemanın O'nun hakkındaki kanaatlerini naklettiktan sonra, eserlerini de zikretmiştir. Bazıları şunlardır:

- Et-Tezkira bi mâ'rifeti Ricâli'l-Aşara, el-Mizzî'nin "Tehzîbü'l-Kemâl"ini ihtisar etmiştir.
- El-İmtisâl bi mâ fi Müsnedî Ahmed mine'r-Ricâl mimmen Leyse fî Tehzîbi'l-Kemâl
- El-Urfü'z-Zekî fi'n-Nesebi'z-Zekî
- El-İktifâü fi'd-Duafâ
- Et-Ta'lîk alâ Mîzâni'l-İ4tidâl
- Tertîbü Atrâfi'l-Mizzi ale'l-Elfâz.
- Mu'cemü'ş-şuyûh
- Zeylü'l-Iber li'z-Zehebî

El-Hüseynî, eserinde ez-Zehebî'nin takip ettiği metoda uymuştur. Önce meşhur şeyhlerein tercemo-i hallerine değinmiş, eserlerini zikretmiştir.Daha sonra, şayet varsa şeyhin isnâdı ile birlikte hz. Peygamber'e kadar mevsul olarak rivâyet ettiği hadisler re yer vermiştir. Tercemesini verdiği kişinin vefat tarîhi ile ilgisi olan buyuk alimler varsa, Onlara da değinmiştir. Kendi zamanında sağ olan bazı alimleri de kitabına almıştır. El-Kevserî bu durumda olan şahıslarının vefat tarihine ta'lıkında işaret etmiş, yine ez-Zehebi, İbnü Hacer gibi bazı kimseleri ara sıra tenkidî tabi tu tmuştur(67).

---

(66) Mu'cemü'l-Müellifîn, c.IV.,s.307.
(67) Zeylü Tezkireti'l-Huffâz,a.b.

b) Lahzu'l-Elhâz bi Zeyl-i Tabakâti'l-Huffâz

Müellifi; Muhammed b. Abdullah b. Fehd Tekiyyüddin Ebu'l-Fadl el-Mekki(h.787-871)(68). El-Kevserî bunund da tercemo-i haline dâir bir mukeddime yazmıştır. Eserleri arasında ise şunları zikretmiştir:

- Nihâyetü't-Takrîb ve Tekmîlü't-Tehzîb bi't-Tezhîb
- En-Nûru'l-Bâhir es-Sâti' min Sîret-i zi'l-Burhâni'l-Kâti'
- El-Cennetü bi İzkâri'l-Kur'ân ve's-Sünne
- El-Metâlibü's-Seniyyeti'l-Avâlî bi mâ li Kureyşin Mine'l-Mefâhir-i ve'l-Meâlî
- Müşra'l-Verâ mimmâ verede fi Mirâ

İbnü Fehd eserinde tafsîlatlı denecek bir şekilde, tercemo-i hallere yer vermiştir. Tercemesiyle meşgul olduğu zatın vefat tarihi ile ilgili kişiler hakkında da kısa hal tercemeleri vardır. Şüpheli gördüğü bazı isim ve nesepleri tahkik etmiş, tercemesini verdiği şahısların rivayet ettikleri hadislerin senedleri üzerinde ehemmiyetle durmuştur. Muvâfakat, bedel ve Ulüv(69) bakımından senedleri incelemiştir.

El-Kevserî, bu kitaba yazdığı ta'likında, önemli tarihi hadiselere di kkat çekmiş, İbnü Haldun,İbnü Teymiyye, ez-Zehebi ve İbn-ü Hacer gibi kimselerin bazı kanaatlerini eleştirmiştir(70).

c) Zeylü Tabakâti'l-Huffâz

Bunun da müellifi: Ebu'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahmah es-Suyûtî(h.849-941)'dir. Süyutî'nin de tercemo-i Hali hakkında bir mukkaddime yazan el-Kevseri, O'nun eserlerinin irili ufaklı yaklaşık olarak altıyüz civârında olduğunu söyler. Eserlerinin pek çoğunun, başkalarının kitaplarının telhîsinden ibâret olduğunu, Kitaplarında görülen tenakkzun ise,ihtisarını yaptığı eserlerin sahiplerinin görüş ayrılığından kaynaklandığını, zîra , Suyûtî'nin ihtisar esnasında, yeterli vakti bulamayıp, gerekli tetkiki yapamadığını işâret eder.

---

(68) Mu'cemü'l-Müellifîn, c.xı.,s.291.

(69) MUVÂFAKÂT: Sünen ve Sahih sahibi birisi'nin şeyhine, her hangi bir hadisi başka bir terîktan isnâd etmektir.
BEDEL: Yine Sünen ve Sahih sahibi birisinin, şeyhinin şeyhine,her hangi bir hadisi başka bir terîktan isnad etmektir.

(70) Lahzu'l-Elhâz,s.2.

Ayrıca es-Sehâvî (h.831-902) den naklen, O'nun çoğunlukle Mahmûdiye kütüphânesindeki, müellifi belli olmayan eserleri alıp, bir takım değişiklikler yaptıktan sonra kendine nisbet ederek piyasaya arzettiğini de kaydeder(71). Suyûtî'nin ikiyüzbin hadisi ezbere bildiğine dâir rivâyeti de garip karşılayarak, "Eğer kütüphânesinde muhafaza ettiğini kastediyorsa, mesele yok, zira, hadis hafizlarının şeyhi Buhâri'ye, Camiu's-Sahihi'ndeki hadislerin tamamını ezbere bilip bilmediği soruldugunda,"Onarınki kaçırdığım yoktur", cevabını vermiş, bunun gibi iddiada bulunma mamıştır, der(72).

Suyûti ise: bu eserinde , ez-Zehâbî'nin "Tabakâtü'l-Huffâz"ına telhîs etmiş,ayrıcakendini fazlacayormadan "İnbâü'l-Gumer" ve "Ed-Dürerü'l-Kâmine"den alıntılar yaparak,biraz ilavelerde bulunmuştur. Tercemelerin arkasından vefat tarihlerini zikretmemiş, tercene ettiği kişinin hadisleri ile senidine hiç değinmemiştir.(73). El-Kevserî, bu kitaba diğerlerine nazaran daha kısa ta'lıklar yapmış, son olarak Suyûti'nin İbni Hacer(ö.h.852)'in vefatında üç, el-Aynî(ö.h.855)'nin vefatında ise altı yaşında bulunduğunu,binâenaleyh kitaplarından bu iki zattan onların umumi icazetlerine istinâden rivâyet ettiğini söyler(74). Bu üç zeyli de tahkikleri ile berâber, birnci bölümde de işaret ettiğimiz gibi, Ahmed Rafi' et-Tahtâti (h.1275-1355) gözden geçirmiş, ve sadece bir kaç yerde el-Kevseri'nin talıkını eleştirmiştir. Onlardan bir taneside, Suyûti'nin, umûmi icâzetle İbn Hacer ve el-Aynîden rivayette bulunduğu yolundaki notudur. Tahtavî, Suyûtî'nin İbn Hacer'den, umumi icâzetine istinaden yalnızca İbn Hişam'ın "Muğni'l-Lebîb"inirivâyet ettiğini söyler(75).

---

(71) El-Makâsidü'l-Hasene, s.r.

(72) Zeylü Tabakâti'l-Huffâz,s.6.

(73) A.g.e.,s.6.

(74) A.g. e. s.381.

(75) Ahmed Rafi' et-Tahtâvî, et-Tenbîh ve'l-İkaz li ma fi Tezkireti'l-Huffâz,Dimeşk,Mektebetü'l-Kudsi,t.y.,s.165.

2- Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte

Yazarı: Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir b. Ali el-Makdisî(h. 448-507/m. 1058-1113)(76)'dır. Kütübü Sitte İmamlarının, eserlerinin yazarken riâyet ettikleri şartları muhtevi bir eserdir. El-Kevserî, mezkur eserin bu sahadda yazılmış ikinci eser olduğunu belirtir. İlk eseri ise: Ebu Abdillah Muhammed b. İshak (h. 310-395)'in yazdığını, kitabına da "Şurûtu'l-Eimmeti fi'l-Kıraâti ve's-Sema' ve'l-Münâveleti ve'l-İcâze" adını verdiğini kaydeder.

El-Makdisî, kitabında Buhari, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizi, İbn Mâce ve Nesâî'nin şartlarını konu edinir. Bu arada Hâkim(ö.h. 405)'i Buhari ve Müslim'in şart koşmadıklarını, ve fakat onlara isnad ederek Hakimin zikrettiği, ve: Sahih'in birinci derecedeki şekli olarak tavsif ettiği, bir haberinse Sahabeden itibaren her kuşakta iki ravi tarafından rivayet edilmiş olması hususunda, tenkid eder.

El-Kevserî, Makdisînin ne Buhari, ne Müslim ve ne de diğerlerinin: "Kitabımda haberleri tahriç ederken, haberin falanca, falanca şartları taşımış olmasını şart koştum", demedikleri yolundaki kanaatini, Buhârî'nin "Mülâkât" şartını, Müslim'inde "Muâsarat" (aynı asırda yaşamış olmak) şartının şöhretine dikkat çekerek, tahsis eder.

El-Kevserî, ayrıca bu kitapta, Buhârî ve Müslim'in rivayetini kabul etmiş oldukları her ravinin, mutlaka bütün rivayetlerinin bila istisna kabul edilmesi gerektiği şeklindeki kanaatin yanlış olduğuna işâret ederek, "Seyyiü'l-Hıfz" olan bir ravinin, bütün rivayetlerinin batıl olması gerekmediği gibi, "Sika" olan ravilerinde rivayetlerinin tamamının sahih olması gerekmez der. Aynı şekilde Buharî ve Müslim'in diğer hadis müdevvenatına üstün telakki edilmelerinin bütünleri itibariyle olduğunu, aksi taktirde bu kanaatın doğru olamıyacağını, zira bu ikisinin dışında da pek âlâ onlardaki her hangi bir hadisten daha üstün rivayetlerin bulunabileceğine dikkat çeker(77).

---

(76) Bkz. Tezkiretü'l-Huffâz, c.IV., s.1242. Ks. baz. "Atrafü'l-Kütübi Bi's-Sitte", "El-Ensâb el-Müteferrika fi'l-Hatti ve'l-Mütemâsileti fi'n-Nokti ve'd-Dabt", "Atrâfü'l-Garaib ve'l-Efrad", "Safvetü't-Tasavvuf". bkz. El-Makdisî, Şurutu'l-Eimmeti's-Sitte, Beyrut, Mektebetü'l-Ilmiyye, 1984, s.5; Brockelman, c.VI., s.179.

(77) A.g.e., s.31.

El-Kevseri, Tirmizi'nin Cami'inde Mukaddeman kendisi ile amel etmiş oldukları her habere yer vermiş olmasının, son derece isabetli bir davranış olduğunu, zirâ haberlerin sahih yada zayıf olmalarının izâfi olduğunu, onlara tetkik edenlerin, kendilerine zahir olan delillere nisbetle bir neticeye vardıklarını da kaydeder. Bu tarzda eser yazanlardan birisi de "Muntekâ'l-Ahbâr" sahibi Mecd İbn Teymiyye'dir (78).

3 - Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse

Yazarı, Zeynu'd-Din Ebu Bekr Hâzimi'dir (79). Eserinde Buhari, Müslim, Ebu Dâvud, Tirmizi ve Nesâî'nin kitaplarını yazarken esas aldıkları şartları konu edinir. İshak b. Mündeh (h.310-395) ve el-Makdisî (448-507)'den sonra bu konu ile ilgilenen üçüncü şahıstır. El-Kevseri'nin ifadesine göre, El-Hazimi bu kitabı yazarken el-Makdisî'nin eserlerinden çok istifade etmesine rağmen bunu açıkça belirtmemiştir. El-Kevseri, kitaba yaptığı ta'liklerde cerh ve ta'dil, Buhari ve Müslim'in râvileri, sıhhat ve za'fın mahiyeti ve mürsel haberler gibi Hadis Usûlünün çeşitli meselelerine mütealliik beyanlarda bulunmuştur.

El-Makdisî ve el-Hazimi'nin bu iki eseri bir arada basılmıştır. El-Kevseri kitabının başında bu iki müellif ile Kütüb-ü Sitte sahiplerinin kısaca hal tercemelerini yazmıştır (80). Ta'likatına "Et-Ta'likâtü'l-Mühimme alâ Şurûti'l-Eimme" adını vermiştir.

---

(79) Ebu Bekir Muhammed b.Musa b.Osman b.Hâzim el-Hamzânî (h. 548-584) Ahkâm Hadislerinde mahir, Hadisin ilmi konusunda üstün başarılı bir şahsiyettir,36 Yaşında vefat etmiştir. Eserleri: Kitabu'l-İ'tibâr fi'n-Nâsihi' Ve'l-Mensûh Mine'l-Âsâr", "Ucâlatü'l-Mübtedi(Fi'l-Ensâb)","El-Mü'telef ve'l-Muhtelef (fi esmâi'l-Büldân)" ,"Tehzîbü'l-İkmâl"," Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Mechûlîn", "El-Keyssal fî Müctebihi'n-Nisbe". Bkz. Tezkiretü'l-Huffâz,cıv,s.1363; Mucemü'l-Müellifîn,cxıı,s.64; Brockelman,c.vı.s.184.

(80) Not: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye,1984 yılında Beyrutta bu eseri yeniden basmış, ancak nedense kitabın üzerine ta'likini yapan el-Kevseri'nin ismini yazmamıştır. Aynı mektebe el-Kevseri'nin ta'lik ettiği şu eserleri de muhtelif tarihlerde basmış ve muallikin ismini yine yazmamıştır: El-Gaznevî "Şurretü'l-Münîfe", İbni Hazm "Nerâtibü'l-İcmâ", İbni Kuteybe "El-İhtilâf fi'l-Lafz", el-Beyhakî "Kitabü'l-Esmâ ve's-Sifât".

4 - Hasâisu'l-Müsned

Müellifi :Muhammed b.Ebî Bekr Ömer b.Ebî İsa Ahmed el-İsfahânî (h.501-581) (81). Yazar Ahmed b.Hanbel'in Müsned'inin özelliklerini incelemektedir. Kitabında Müsned'in râvilerinden İbnü Hanbel'in eserini yazarken riayet ettiği prensiplerden, kitaptaki hadislerin ve Sahabî'nin adedinden bahsetmektedir. Örneğin Ebu Musa el-Medînî:"İmam Ahmed, sadece emanetine ta'n edilmeyen sıdk ve diyâneti ile, kendi yanında maruf olanlardan rivayet kabul etmiştir" der. Müsneddeki hadis sayısının kırk bin olduğunu, Sahabe adedinin ise yedi yüz civarında bulunduğunu belirtir.

El-Kevseri ise ; genellikle ta'likatında ez-Zehebî, İbn Hacer ve İbnü Tolon'dan yaptığı alıntılarla bazı önemli noktalara işaret eder. Mesela ez-Zehebî'den :"İbnü'l-Müzehheb Mütkin olmayan bir şeyhtir. Aynı şekilde O'num şeyhi İbnü Malik el-Katî'i de mutkin değildir. Bundan dolayı Müsned'de, ne metin ve ne de sened bakımından muhkem olmayan haberler bulunmaktadır" (82). şeklinde bir nakilde bulunur. İbnü Hacer'den ise :"İmam Ahmed Mukillîn (az rivati dlan)'in Müsnedlerini tertibe koymamıştır. Onları kendisinden sonra oğlu Abdullah b. Ahmed tertip etmiştir. O da nice Medineli'yi Şamlı, Şamlı'yı da Medineli zannetmek gibi hatalara düşmüştür" (83).

El-Kevseri kendisi , İmam Ahmed'in bazen bizzat kendi eserh ettiği ravilerden dahi rivayette bulunduğunu, filhakika Müsnedini tertip ve düzene koymadan da vefat etmiş olduğunu belirtir(84). Binâenaleyh Müsned'de çok sayıda zayıf hadis olduğunu, İbnü'l-Cevzî'nin bu kitaptan 38 tane mevzuhaber zikrettiğini de kaydeder.

Kitap Matbaatü's?Saade tarafından 1347/1929 'da Mısır'da basılmıştır.

---

(81) Tezkiretü'l-Huffâz,c.iv.s.1334; Mu'cemü'l-Müellifîn,c.xi,s.76; Brockelman,c.vi,s.183.

(82) El-Medinî,Hasâisu'l-Müsned,thk.el-Kevseri,Mektebetü'l-Hancı,1347,s.3.

(83) A.g.e.s.8.

(84) A.g.e. s.10

5 - El-Mas'adu'l-Ahmed Fî Hatmi Müsnedi'l-Ahmed

Yazarı Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b.Ali b.Yusuf b.el-Cezerî (h.751-833) (85). İbnü'l-Cezerî, bu kitapta İmam Ahmed'in Müsnedi'nin kendisine kadar gelen senedi, kitap ve yazarının faziletini işlemektedir. O Ahmed b.Hanbel'in Müsnedine son tertibini verip vermediği hususunda şöyle der: "İmam Ahmed Müsned'ini yazmaya başladığında tek tek sahifelere yazdı. Bilâhere müsvedde olacak şekilde ayrı ayrı cüzlere ayırdı. Daha sonra maksadına nail olmadan ölüm gelip çattı. O da acele ile kitabını çoluk çocuğuna ve aile efradına dinletmekle iktifa etti. Müsnedi tertip ve düzene koymadan vefat etti. Müsned bu şekli ile epey müddet kaldı, bir süre sonra oğlu Abdullah, Müsnedde mevcut haberlere benzeyen kendi işittiği bir takım rivayetleri de O'na ilave etti. El-Kati'i (Müsnedi rivayet edenlerden) de bu nüshadan elde edebildiği kadarını yazan kimselerden Müsnedi işitti. Binaenaleyh tâ eskiden beri Müsned'de bu sebebten dolayı, bir takım tekrar ve karışıklıklar meydana geldi. Ve pek çok haber de ele geçirilemeyen cüzlerde kaldı...(86)"

El-Kevseri de ta'likatında İbnü Teymiyye'nin Müsnedde zayıf ve mezu haber bulunmadığı yolundaki iddiasının gerçekle uyuşmadığını söyler (87). O ayrıca Müsned'in en geniş şerhi olan "El-Kevâkibü'd-Derârî fî Tertîbi Müsnedi Ahmed alâ Ebvâbi'l-Buhârî" hakkında şu malumatı verir :"Yazarı Ebu'l-Hasan Alâuddin Ayi bin Müseyih b.Urve el-Mekrikî el-Hanbelî'dir. İbnü'z-Zeknûn diye maruftur (h.760-837).Sahavî O'nun hakkında şöyle diyor: "Müsned'i, Buhari'nin babları tarzında tertip etmiştir. 20 Cilt halinde de şerh etmiştir. Şerhini Kadî 'Iyâd, İbnü'l-Kayyım, İbnü Teymiyye ve İbnü Kudâme'nin el-Muğnî'sinden yaptığı alıntılarla doldurmuştur." El-Kevseri kitabın bir şerh olmaktan çok Hanbelî Müdevvenâtını muhafazaya yönelik bir çalışma olduğunu ve eserin kork cilt halinde Şam'da "Mektebetü'z-Zâhiriyye'de" bulunduğunu söyler(88)

---

(85) Mu'cemü'l-Müellifîn,c.xi,s.292.

(86) El-Cezerî, el-Mesadu'l-Ahmed,1.b.Mısır,Matbaatus-Saade,1347 s.20.

(87) A.g.e. s.25.

(88) A.g.e. s.31

El-Kevseri, Müsned'in İbnü'l-Ceseriyye'ye kadar olan ravileri hakkında şu mutalaalara yer verir :"Bu isnadın enteresan taraflarından biri de, senеddeki ricâli İbnü'l-Cezeri'nin şeyhlerinden İmam Ahmed'e kadar hep Hanbelî olması ve bunun yanında hepsinin de şeyhlerinin vefatı esnasında yedi ilâ onalta yaşları arasında bulunmalarıdır. Şeyh Salahuddin (d.h.683) şeyhi İbnu'l-Buhari (ö.h.690)'nin vefatında yedi yaşındadır. İbnü'l-Buhari ((h.595-690) şeyihi Ebu Ali Ahmed b.Abdullah (h.521-604)'in vefatında dokuz yaşındadır. Ebu Ali Hanbel b.Abdullah şeyhi İbnu'l-Husayn (h.432-525) 'in vefatında 14 yaşındadır. İbnu'l-Husayn dahi şeyhi İbnü'l-Müzehheb (h.355-444)'in vefatında 12 yaşındadır. İbnü'l-Müzehheb şeyhi el-Kati'î(h.274-368)'nin vefatında 13 yaşındadır. El-Kati'î ise şeyhi Abdullah b.Ahmed (ö.h.290) 'in vefatında 16 yaşındadır. Hiç şüphesiz bütün bu ravilerin şeyhlerinden Müsnedi işittiklerinde yaşları daha da aşağıda idi (89)".

Kitap Matbaatü's-Saade tarafından 1347'de Mesâlisu'l-Müsned ile birlikte Kahire'de basılmıştır.

6 - Risâletü Ebî Dâvûd Fî Vasfi Te'lîfihi Likitâbiş-Sünen

Yazarı Ebu Dâvud (h.202-275) (90)'dır. Mekkeli'lerin kendilerine es-Sünen'ini tavsif etmesini istemelerinin üzerine bu Risaleyi kaleme almıştır. El-Kevseri Risalenin girişinde es-Sünen hakkında kısa bir malumat vermiş, Hadislerinin mertebesi ve râvileri konusuna da dikkat çekmiştir. Ebu Davud'un bu eserinin şerhlerini, bilhassa son zamanlarda yazılanların son derece titiz ve dikkatli davranmayı gerektirecek üstün körü laflarla dolu olduğunu söyler. Şerhler arasında en güzellerinden birisinin, şihâb b.Rislân Ahmed b.Muhammed el-Makdisî'nin şerhi olduğunu, bunun da dört cilt halinde İstanbul Lâleli Kütüphanesinde (498-501)numaralar ile mevcut olduğunu belirtir(91).

El-Kevseri Ebu Davud'un :"Tasnif ettiği Kitabu's-Sünen'de "Metrûku'l-Hadis" olan kimselerden hiç bir rivayet yoktur"sözü-

---

(89) El-Mes'adu'l-Ahmed,s.44.

(90) Krş.Tezkiratü'l-Huffâz,c.ıı. s.591; Kitabu'l-Vefâyât,s.138.

(91) Ebu Davud,er-Risale,l.b.Kahire,Matbaatü'l-Envâr,1369,s.3.

nü tenkid eder. Ve O'nu Amr b. Vaîd ed-dımeşkî, Abdurrahman el-bilmânî, Ebu Conâb el-Kelbî, Süleyman b.Erkâm, İshak b.Abdillah b.Ebi Ferve gibi, bazılarına göre metrûkü'l-Hadis olan zatlardan hadîs tahric ettiğini, binaenaleyh O'nun bu sözünü (İbnu Receb el-Hanbeli (92)'nin "Şerhu İleli't-Tirmizî"sinde belirttiği gibi, kendisine zahir olan delillere binaen, O'nun yanında metrûkul-Hadis olmayan ravilerden almıştır. Ya da terki üzerine ittifak edilen ravilerden almamıştır, şeklinde anlamak gerekir der. (93)

Bu eser 1369 yılında Matbaatü'lEnvar tarafından Kahire'de basılmıştır (94).

7 - Mukaddimetu'l-Muvatta' Ve İttifâku'r-Ruvâti An Mâlik ve İhtilâfühüm fîha Ziyâdeten ve Nakısan

Müellifi Ebu'l-Hasan ed-Dârekutnî (95)'dir. Eserinde Muvatta'ın ravileri, hadislerin sayısı, mürsel ve mevkuf haberleri konu edinmiştir. El-Kevseri kitaba bir giriş yazmış, lüzum görülen yerlerde de tashihler yapmıştır. Seyyid İzzet Attâr tarafından Kahire'de neşredilmiştir.

---

(92) Zeynuddin Abdurrahman b.Ahmed b.Receb b.el-Hasan b.Ebi'l-Berekât Mes'ûd es-Selâmî el-Bağdâdî (h.736-795) es.bz. "Şerhu't-Tirmizî," "Şerhu İleli't-Tirmizî"," "Şerhu Kitabin Mine'l-Buhari", "Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile", "Tahriru'l-Kavâid Ve Tahrirü'l-Fevâid". Firmi üçe yakın eseri vardır. Bkz.Suyûti Zeylü Tabakâti'l-Huffâz,s.367; Mu'cemü'l-Müellifîn c.v. s.118.

(93) Risâletü Ebî Dâvud,s.5.

(94) Not: Daha sonra aynı eseri tahkik eden Muhammed Sabbağ, yazdığı giriştê el-Kevseri'yi tahkikinde tebdil ve teğyîrat yapmakla suçlamıştır.Bunun pek yerinde bir kanaat olmadığı iki başka mukayese edildiği taktirde rahatlıkla anlaşılır. Sabbağ'ın tahkikiyle eser 1401'de Mektebetü'l-İslam tarafından Beyrutta basılmıştır.

(95) Ebu'l-Hasan Ali b.Ömer b.Ahmed b.Mehdi el-Bağdâdî ed-Dârekutnî (h.306-385/m.918-995) es.bz."El-Mü'telef ve'l-Muhtelef"," Garibü'l-Luğa", "Kitabu'l-Kıraat","Kitabu's-Sünen","El-Ma'rifetü bi Mezâhibi'l-Fukahâ'". Bkz.Tezkiretü'l-Huffâz,c.iii, s.991;Mucemü'l-Müellifin,c.v, s.157; Kitabü'l-Vefayât,s.220; Ebcedü'l-Ulûm,c.iii,s.146.

(

8 - Kitabu Keşfi'l-Muğatta' Fi Fadli'l-Muvatta'

Müellifi Ebu'l-Kasım b.Asâkir (96)'dir. İmam Malik'in Muvatta'ının faziletine dâir varid olan rivayetleri muhtevi bir eserdir. El-Kevseri tashihini yapmış izaha ihtiyaç gösteren yerleri de kısaca açıklamıştır.

9 - Minyetü'l- Elma'i fi mâ Fâte Min Tahrîci Ahâdisi'l-Hidâye Liz-Zeyla'î

Yazarı İbnu Kutlubuğa (97)'dir. El-Kevseri kitaba bir takdim yazmış, müellifin tercemo-i halinden ve kaymet-i ilmiyyesinden bahsetmiştir. Bundan başka kısa bazı tashihlerde bulunmuştur. Eser O'nun tarafından 1369'da Mısır'da neşredilmiştir.

---

(96) Ali b. el-Hasan b.Hibetüllah,b.Abdillah b.el-Hüseyin ed-Dımeşkî (h.499-571/m.1105-1176) İbnu Asâkir diye meşhurdur. Ez.bz."Târihü Medineti İdimeşk", "El-İşrâf ala Ma'rifeti'l-Atraf", "Tehafüd'l-Mültemis Min Avâli-i Mâlik","Tebyîni Keşibi'l-Müfteri". Bkz.Bgeedu'l-Ulûm,c.III,s.103; Mu'cemü'l-Müellifin,c.VII,s.69.

(97) Zeynuddin Ebu'l-Adl Kasım b.Kutlubuğa b.Abdi'l-Lah el-Mısrî (h.802-879) Kasım el-Hanefi diye meşhurdur. Tefsir,Hadis,Fıkıh,terâcüm ve lugat sahasında 95 tane eseri vardır. "Münibâtü'l-Ahkâm ve Vâkiâtu'l-Eyyâm" isimli eseri Muhammed Suud el-Hafini tarafından 1983'te Bağdad'ta yayınlanmıştı Giriş kısmında İbnu Kutlubuğa'nın hayatı ve eserleri hakkında geniş bir mukaddime vardır. Bkz.A.Ş.e. Bağdad,Matbaatü'l-İrşâd,1983; Mu'cemu'l-Müellifîn,c.VIII,s.III.

2-Hadis İlmine Ait Bazı Konularda Mütalaaları

a) Haber-i Ahâd'ın İtikâdî Konularda Delil Olma Bakımından Durumu

Malum olduğu üzere, genel olarak haberler iki kısımda mulaa edilirler.

a - Mütevatir :Her tabakadan adeten ve aklen yalan üzerine ittifak etmeleri imkansız olan bir kalabalığın rivayet edegeldikleri haberdir (98). Bu tür haberler hükmün tesbiti konusunda kesinlik ifade ederler. Başka bir deyimle ,ilm-i zaruri ifade ederler.

b - Âhâd :Râvi adedi her tabakada mütevatir derecesine ulaşmayan haberlerdir(99). Ahâd haberlerin "İlim" ya da "Amel" ifade edip etmiyeceği konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. İlim ifade etmesinden maksat, kesin bilgi olup, inanca dair konularda delil olup olmayacağıdır. Amel ifade etmesi ise, sadece insanın organlarıı ile yaptığı fiillerine müteallik konularda delil olarak kullanılabileceği anlamınadır. Alimlerin çoğunun kanaatine göre -Hanefi, Şafii,Maliki, Mutezile ve Hariciler - Haberi Ahâd, bir takım karinelerle desteklensin veya desteklenmesin, ne ilm-i yakîn ve ne de "İlm-i Tuma'niniyye" ifade etmez (100).

Muhammed Zâhid el-Kevseri Haber-i Vâhid ilim de ifade etse amel de ifade etse, her iki durumda da itikâdî konularda delil olabileceği kanaatindedir. Bilhassa İslam Ümmetinin öteden beri kabul edip inanageldikleri konularda hüccet olacağını savunur. "Nazratün Abireh" isimli eserinde mevzu ile ilgili olarak şu değerlendirmeye yer verir: "Gerçek şu ki, Haber-i Vâhid sadece amel ifade eder diyenler, amelle hem â'zâların ve hem de kalbin amelini kasdediyorlar. Kalbin ameli ise itikattır.

---

(98) Şemsuddin Muhammed et-Tebrîzi, Şerhud-Dibâc el-Müzehheb,2. b.Hasır,Matbaatü,l-Halebi,1371,s.12.

(99)A.g.e. s.12.

(100)Şüheyr Reşâd Mihna, Haberu'l-Vâhid fi'sSünneti ve Eserühü fi'l-Fikhi'l-İslamî,1.b.Kahire,Daru'ş-Şuruk,t.y.s.23

...Öte yandan, Haber-i Âhâd ilim ifade etmez diyenler ise:, herhangi bir cemaatin kanaatine göre Haber-i Âhâd seyrelen rivayetleri kastediyorlar. Yoksa Ümmetin kabûlünü kazanmış bir Haber-i Âhâdın doğruluğunda kat'iyyet vardır (101)". El-Kevseri, Âhâd Haberle amel etmenin kesin bilgi ifade eden kat'î bir delille -Kur'anla- sabit olduğunu, binaenaleyh bu yolla tesbit edilen itikâdî konuları reddetmenin, kesin bir delili reddetme anlamı taşıyacağını söyler. Söyle ki: "İtikâd olayı kalbin bir ameli olup, âhâd haberlerden alınır. Hal böyle iken kim âhâd haberlerden itikâdî mevzuların alınmasına inkar ederse, bu haberlerle amel etmenin vücûbiyyetine dair zarurî ilim ifade eden kat'î bir delili inkar etmiş olur (102).

Diğer taraftan Zâhid el-Kevseri, Hadis Müdevvenatında gayba ait veya ahirete müteallik haberlere yer verilmesinin de bu anlayışın bir uzantısı olduğunu söyler :"Böylece ahirete ait veya gayba yönelik âhâd haberlerin hadis koleksiyonlarında tedvin edilmesinin sebebi anlaşılmış olur (103)... Yine Hadis hafızları bu tür haberlere kitaplarında yer vermekle abesle iştigal etmiş değillerdir. Aynı şekilde İmamların akaid konulardaki eserlerde "Semiyyât"(rivayetlere) yer vermeleri bir eğlence değildir (104)

---

(101) El-Kevseri,Nazratün Abirah Fî Menâimi Men Münkirü Nuzûle Isâ Kable'l-Ahirah,2.bs.Kahire,Dâru'l-Ceyl,1987,s.108,

(102) A.g.e. s.109

(103) A.g.e. s.108.

(104) A.g.e. s.110; Gen.Bil.bkz. Emir es-Sanânî,Tevdîhu'l-Efkâr,c.1,1.b.Kahire,Mektebetü'l-Hanci,1366,s.26;Nureddin Itr,Menheciü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis,3.b. Şam,Dâru'l-Fikr 1985,s.245

b) Hadislerin Sahih Ya da Zaif Oluşlarına Hükmetme Meselesi

Hadisler sıhhatleri itibariyle de tasnife tabi tutulmuşlardır. Umumi olarak sahih ve Hasen - Zaif Kategorilerine ayrılırlar. Her birerinin de kendi içerisinde derecelendirilmesi sözkonusudur (105). Örneğin sahih Hadis "Sahih Lizatihi ",ve "Sahih Ligayrihi" diye taksim edildiği gibi, ayrıca bunlar da kendi aralarında kabul şartlarının kuvvet ve zayıflığına nazaran derecelendirilirler. Aynı şekilde Hasen Hadis de "Hasen Liẕâtihi" ve "Hasen Ligerihi" kısımlarına ayrılır. Zayıf Hadisin ise pek çok nevileri vardır. Hatta el-Irâkî bunun kırkiki çeşidinin bulunduğunu söyler. Mevzu Haber de zayıf hadisin kısımlarından sayılır. Ancak bu tasnif itibariyle böyledir. Yoksa, mevzu haber zayıfın bölümlerinden değildir (106).

El-Kevseri, herhangi bir hadisin sahih, zayıf ya da mevzu oluşuna hükmetmenin zâhirî delîller itibariyle olduğunu, bunun (fi nefsi'l-emr) gerçekte hadisin kati olarak verilen hüküm üzere olduğu manasını taşımayacağını belirtir. Şöyle ki: "Zeynüddin el-Irakî, Elfiye şerhinde şöyle der :Hadisçileri "

"bu hadis sahihtir dedikleri vakit maksatları , bizim senedinin zahirinden anladığımıza göre demektir. Zira, sika olan bir raviye de unutkanlık, yanılma gibi hâsseler ârız olabileceğinden, gerçekte katiyyetle bu hadis sahihtir manasına gelmez. Cumhûr-ü Ulemânın kanaati de bu yöndedir... Yine aynı şekilde bu hadis " "zayıftır dedikleri vakit de maksatları, bu haberin sıhhat şartlarını taşıdığını tesbit edemedik, demektir. Yalancının doğru söylemiş olmasının ihtimali, çok hata yapan birinin de isabet etmiş olabileceği ile, gerçekte bu haber yalandır manası taşıyamaz (107)."

---

(105) Şerhu'd-Dibâc el-Müzehheb,s.14.

(106) Makâlâtü'l-Kevseri,s.47.

(107) Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse,.s36,37. Ayrıca Bkz.İbnu's-Salah Ulûmu'l-Hadis,ed.Krt.Nureddin Itr,3.b.,an,Dâru'l-Fikr,1984,s.14; Tavzihu'l-Efkâr,c.1,s.24.

Zâhid el-Kevseri aynı mevzuda kendisinin şu görüşlerine yer verir: "Hadis tekniği açısından bir haberin şiddetli zaifliğine, ya da mevzu oluşuna hükmetmenin medarı yalancı "Kezzâb"-ların yahud yalancılıkla itham olunan "el-Müttehem bi'l-Kizb" birinin veya hatası çok olan "Fâhişu'l-Hata'" bir ravinin, rivayetinde yalnız kalmasına binaendir. Aslında da böyle olduğuna binaen değildir. Zira işin bu yönü gaybî bir hadisedir (108).

Bu konu ile ilgili diğer bir hususta, Buhari ve Müslim'in kitaplarına aldıkları hadislerin en sahih hadisler oluşu ve bağlayıcılığı meselesidir. El-Kevseri sözkonusu iki kitabın en sahih iki kaynak oluşlarının bütünleri itibariyle olduğunu, bir takım karine ve sebeblerden dolayı başka kaynaklarda da pekalâ bunlarda mevcut haberlerden daha üstünlerinin bulunabileceğini söyler (109). Kemaluddin İbnü'l-Hümâm (110)'dan şu alıntıyı yapar:

"...Bu anlayış tehakkumdur. Bunu taklid etmek te caiz değildir. Çünki hadisin esahhiyyeti hususu, bu ikisinin (Buhari, Müslim) ileri sürmüş oldukları şartları ravilerin taşımış olmalarına nazarandır. Bu iki kitabın dışında da herhangi bir hadisi rivayet edenlerin sözkonusu şartları taşımış olduklarını farzedelim. Bu durumda yalnızca en sahih haberlerin bu iki kitapta bulunduğu hükmü tahakkümün tâ kendisi olmayacak mıdır? Sonra, şeyhânın ikisinden birinin veya ikisinin birden ileri sürdükleri şartları muayyen bir ravinin, kendisinde topladığına dair hükümleri gerçekle uyuşmuyor olabilir. Ve vâki'î'n bunun tersi olması da caizdir. Şurası bir gerçektirki ; Müslim, Cerh kâidesinden kurtulamamış pek çok ravinin hadisini kitabına almıştır. Aynı şekilde Buhari'de de haklarında laf edilmiş kimseler de mevcuttur. O zaman mesele, râviler konusunda ulemanın ictihâ-

---

(108) Makâlâtü'l-Kevseri, s.43

(109) Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte s.20.

(110) Muhammed b.Abdilvahid b.Abdulhamid Kemalüddin İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî (h.788-90-861) babasından ve devrinin şöhretlerinden okumuştur. Fıkhın furû' meselelerinde mütebahhir, usulcü, muhaddis, müfessir, hadis hafızı, kelamcı, mantık ve cedel ilminde söz sahibidir. Eş.bz. Fethu'l-Kadir, el-Tahrir fi'l-Usûl el-Müsâyere fi'l-Akâid, bkz. El-Fevâidü'l-Behiyye, s.180

r

dına gelip dayanmaktadır. Vaziyyet ileri sürülen şartlarda da böyledir. Hatta birisi bir şart ileri sürer, başka birisi de bu şarta itibar etmez, İkincinin, sözkonusu şartı kendisinde bulundurmayan birisinden rivayet etmiş olduğu haber, ileri sürülen şartı da içeren muhalefetteh dolayı birincinin rivayetine denk olur. Aynı durum birisinin zayıf gördüğü, başka birisinin de sika telakki ettiği ravi hakkında da caridir. Evet, belki müctehid olmayan ve kendi kendine ravilerin durumuna da muttali olamayan bir kimsenin kalbi, çoğunluğun görüşüne meyledebilir. Ama müctehid olan bir kimse, şart ileri sürüp sürmemede ravinin haber verdiği şey hususunda sadece kendi kanaatine müracaat eder. O zaman da bu iki kitabın dışında sahih olan bir hadis, onlarda mevcut olana muarız düşmüş olur (111)".

İbnu's-Salah'ın Buhari ve Müslim'in beraberce, yahut ta yalnızca birisinin tahric etmiş olduğu bir hadisin sıhhatinin kati olduğu yolundaki kanaatini de el-Kevseri şöyle değerlendirir: "Zayıf olmakla beraber İbnu's-Salah'ın bu sözü, bu kitaplarda bulunup ta hadis hafızlarından hiç birinin tenkide tabi tutmadığı, delaletleri konusunda hiç bir ihtilafın vaki olmadığı Mevsul haberler hakkındadır. Sahih-i Müslim'deki Maktu' haberler, Sahih-i Buhari'deki Muallak ve Mevkûf haberler bu sözün kapsamı dahilinde değildir (112).

Fıkhın tedvin edilmesinden sonra yazılan hadis kolleksiyonlarındaki haberlerin bağlayıcılığı hususunda ise el-Kevseri'nin görüşü şudur: "Şüphesiz şeyhân olsun, Ashâb-ı Sünen olsun bunlar hep birbirleriyle çağdaş olan Hadis hafızlarıdır. İslam Fıkhının tedvininden sonra gelmişler ve Hadisin sadece bir kısmı ile ilgilenmişlerdir. Onlardan önceki müctehid imamlar ise, daha çok hadise sahip ve daha çok kaynağa maliktiler. Ellerinde merfû', mevkuf,mürsel, Sahabe ve Tabiûn fetvaları vardı.Kaldı ki müctehidin incelemesi Hadisin sadece bir kısmına yönelik değildir. Bunun da ötesinde bir müctehidin kendisinden müstağni kalamayacağı her çeşit haberi zikreden, Fıkhın bütün bablarına dair Musannefler ve Câmi'ler vardır. Bu Câmi' ve Musannaflaran

---

(111) Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse,s.36. Es-Sanânî Tevzîhu'l-Efkâr isimli eserinde c.1,s.89, İbnü'l-Hümam'ın bu görüşüne itirazda bulunmuştur.

(112)A.g.e. s.37

müellifleri ise Kütüb-ü Sitte müelliflerinden önce olup, ya sözkonusu müctehidlerin ashâbı veya Onların talebelerinin ashabındandırlar. Diğer taraftan müctehidler için, haberlerin senedlerini tahlil ise Asr-ı Saadete yakın oluşlarından dolayı son derece kolay bir iştir. Özellikle de müctehidin herhangi bir hadisle istidlalde bulunması, o hadisin sıhhatına hükmetmesi demektir. Kütüb-ü Sitteye olan ihtiyaç ve onlardan delil getirme işi kendilerinden sonra gelenlere nazarandır (113) ... Buhari ve Müslim'de mevcud -ikisinin dışındaki eserler hariç- haberlerle üzerinde durup inceleme yapmadan amel etmenin vacip olduğu yolundaki kanaate gelince ; ilk bakışta doğru olmadığı için reddedilmiştir. Zira ,eğer bu sözden maksat müctehid olan olmayan herkesin kapsıyorsa reddedilir, çünkü müctehidin üzerine başkasını taklid etmesi vacib değildir. Eğer maksat sadece mukallid ise yine reddedilir, çünki mukallidin müctehide ittibadan başka yapabileceği bir şey sözkonusu değildir (114).

Üzerinde durduğumuz mevzu ile ilgili geriye bir mesele kalıyor ki, o da, hadislerin sıhhat ya da zaifliğine hükmetmek her devirde mümkün müdür? yoksa, bu iş belli bir döneme mi hastır?

Hadislerin sıhhat veya zayıflığına hükmetmenin sadece belli bir döneme mahsus olduğunu şiddet ve hararetle mudafaa eden hiç şübhesiz İbnu's-Salah (115)'tır. "Ulûmu'l-Hadis"adlı hadis usulüne dair meşhur eserinde, kendi yaşadığı dönemde de dahi tashih ve taz'if işleminin mümkün olmadığını savunur (116). Ancak İmam Nevevi ( ) bu fikre karşı çıkmış ve pek âlâ bu iş için aranan şartaları kendisinde toplayabilen kimseleri bunu her zaman yapabileceklerini savunur. Nitekim İbnu's-Salah'ın çağdaşı Ebu'l-Hasan Ali b.Muhammed b.Abdulmelik İbnu'l-Kattân (Ö.h.628) "El-Vehemü Ve'l-İhâm"adlı eserinde pek çok hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir. Yine çağdaşı Ziyauddin Muhammed el-Makdisi (Ö.h.643) "El-Muhtarât" isimli eserini yazmış ve daha önce bu için mutehassıslarının sıhhatına hükmetmediği, kendisi-

---

(113) Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse,s.71.

(114) A.g.e. s.50

(115) Takiyyüddin Ebu Amr Osman İbnü'l-Müfti Salahuddin Abdurrahman b.Osman b.Musa el-Kündî (h.577-643). Bkz.Tezkeretü'l-Huffâz,c,IV,s.1430.

(116) Ulûmu'l-Hadis,s.16

nin ilk defa olarak tashih ettiği rivayetleri eserine dere etmiştir. Aynı şekilde Zekiyyüddin Abdulazim b.Abdilkavi el-Münziri (ö.h.656) bazı hadislerin sıhhatına hükmetmiştir. Daha sonradan gelenelerden de bu işi yapanlar vardır. Şerefüddin Abdulmümin b.Halef ed-Dımyâtî, el-Irâkî'nin hocalarından Zekiyyüddin es-Şübkî bunlardandır (117).

Muhammed Zâhid el-Kevseri ise,nazari bakımından bu konuya ilişkin olarak, İbnu's-Salah'ın sonraki asırlarda tashih ve taz'if kapısının kapandığına dair kanaatini değerlendirir ve sonraki devirlerde de evvelki hadis münekkidlerinin kanaatleri tersine, Onların sahih dediği bazı rivayetlere zayıf, zayıflığına hükmettikleri bazı rivayetlere de sahih diyen hadis hafızları bulunagelmiştir, der. Ancak, bilahere bu işte ehliyet sahibi olmayan kimselerin türediğini ve bütün hadislerin yeni baştan değerlendirilmeye tabi tutulmaları gerektiğini, müdafaa ettiklerini belirtir. O bu anlayışa karşı çıkarak şöyle der: "En faziletli devirlerin insanlarından, yüzlerce yıl sonra gelen bir kimsenin, Onların kusurlarını ortaya koyması, ya da sahip olmadıkları bir şeyi elde etmesi nasıl mümkün?!.. Son asırlarda hadis alanında müctehid olan bir kimsenin, en fazla yapabileceği bir şey öncekilerin bildiği gibi, hadislerin mertebelerinin mertebesine sahip olmaktır. Yoksa, onların zayıf dediklerine sahih, sahih dediklerine zayıf veya tesbit edip ortaya koymadıkları bir şeyi tesbit etmek değildir. Kitaplardaki, ilk devirlerde ilim ehlinin, şartlarına uygun olarak tehammül edip (rivayet etmedikleri) tarikler (muhtelif isnadlar), hadisi öncekilerin tenkidlerinin üzerine çıkaracak bir unsur değildir. Tedvin asrından önce sıhhatına hükmedilen rivayetler konusunda kalemler kaldırılmış, sahifeler kurumuştur (Bu işler olup bitmiştir bir daha değiştirilemez).Aksi taktirde Ümmet doğru yolda sapmış olur. Diğer taraftan hadis için dünya-

(117) Zeynüddin Abdurrahim b.el-Hüseyn el-Irâkî,et-Tekyîd ve'l-İzâh Limâ Utlika ve Uğlika "in Mukeddimeti İbni's-Salah, Mısır,Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye,t.y.s.12

da, beşer hayatının sonuna kadar bitmez tükenmez yeni olayların zuhur etmesi diye bir şey sözkonusu demek değildir. Tâ ki hadiste müctehidin konumu fıkıh sahasında müctehid olan biri gibi olsun. Hadisçinin en fazla yapabileceği iş rivayeti ezberlemek, herhangi yeni bir görüş uydurmaksızın, evvelkilerin sahip olduğu malumat çerçevesinde onun vasıflarını bilmektir (118)".

Yaptığımız bu nakillerden de anlaşılacağı üzere, el-Kevseri son asırlarda küllî bir tashih ve tazif işlemini imkansız görmektedir. Bunu şöylece hülasa edebiliriz:

a -Hadislerin sahih ve zayıf olduklarına dair yapılan işlem ilk devirlerde bütün olarak tamamlanmıştır.

b -Sonrakilerin yapabilecekleri tek iş, hadislerin mertebelerine muttali olmaktır.

c -Sonradan elde edilen kitaplarda bulunan tarikler, Hadisi öncekilerin tenkid süzgecinden geçmiş bir hadisin üzerine çıkaracak bir unsur değildir.

d -Sıhhat ve zayıflığın, devirlere göre değişmesi, ümmetin her dönemde farklı inanç ve amellere sahip olmasını doğuracağından bu işlem ilk dönemde sona ermiştir.

Burada bir noktaya işaret etmek gerekir. Şâhid el-Kevseri bu görüşlerini ümmetin üzerinde zayıf ya da sahih olarak ittifak ettikleri haberlerin vasfının değiştirilmesi, ya da küllî olarak bütün hadis kolleksiyonlarının tashih ve tazif cihetiyle yeniden elden geçirilmesi, şeklinde anlamak gerekir. Yoksa tek tek bazı rivayetlerin sahih veya zayıf olmaları her dönemde tartışılagelmiştir. Netekim, pratik olarak, bizzat el-Kevseri hadis tekniği bakımından üzerinde laf edilmiş bazı rivayetlerin sıhhatına hükmetmiştir.

---

(118) Nurûtu'l-Himmeti'l-Hamse,s.37

e) Muaz Bin Cebel Hadisi'nin Senet Bakımından Sahih Oluşu

El-Kevseri'nin senet bakımından sahih olduğuna hükmettiği haberlerden bir kısmı, kıyasın hüccîyyetine delil olarak kullanılan Muaz b. Cebel'in şu hadisidir : "Hz.Peygamber,Hz.Muaz'ı Yemen'e Vali olarak göndermek istediğinde yanına çağırmış ve Sana bir dava getirildiğinde nasıl hüküm verirsin diye sormuştur. O da: Allah'ın kitabıyla hükmederim. Hz.Peygamber: Peki ya Allah'ın Kitabında bulamazsan ne yaparsın? Muaz :Allah Resulünün Sünnetiyle hükmederim. Hz.Peygamber :Ne Allah'ın kitabında ve ne de Resûlün Sünnetinde bir şey bulamazsan? Muaz: İctihad ederim,başka bir şeye baş vurmam, demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber eliyle Muaz'ın başına vurarak, Allah'ın Resûlünün elçisini Resûlullah'ın hoşnûd olduğuna ulaştıran Allah'a hamd olsun diye karşılık vermiştir (119). Bu Muaz Hadisini İmam el-Cüzekânî (120) Mevzûatında zikretmiş, bu hadisi Şu'be'den bir cemaat rivayet etmiştir ve hadis batıldır, demiştir. Senedde mevcût "el-Haris İbni Amrâ" mechûl, "Ashab-ı Muaz" Hims ehlinden bilinmeyen kimseler olduğunu ileri sürerek, şeriatın asıllarından birinin tesbiti konusunda, böyle bir isnadla gelen rivayete itimad edilemeyeceğini belirtmiştir.İmam Tirmizi Ha-

---

(119) Et-Tirmîzi,Câmiu's-Sahih,s.616; Ebu't-Tîb,Muhammed Şemsu'l-Hak el-Azimâbâdî,Avnu'l-Ma'bûd, şerhu Sunani Ebî Devud,c.ix Medine Mektebetü's-Selefiyye,1968,s.502; Ebu's-Saadât,Mubarek b. Muhammed İbnü'l-Esir el-Cezeri,Câmiu'l-Usûl min Ahâdîsi'r-Resûl,c.x,Beyrut,Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.1984 s.591.

(120) Ebu Abdillah el-Hüseyin b.İbrahim el-Cüzekânî el-Cûzekânî, (ö.h.543) Hoca."El-Mevzûât mine'l-Ahâdîsi'l-Merfûât", "Kitâbu'l-Ebâtil ve'l-Menâkir ve's-Sihah ve'l-Meşâhir" son dönem ravileri hakkında malumatı az oluşhadisleri meçhul olduklarını ileri sürerek reddeder. Bkz.Er-Raf'u ve't-Tekmil s.39.

disi kitabına almış ve ; bunu ancak bu isnadı ile bili yoruz benim yanımdaki senedi de muttasıl değildir, demiştir. Cemalüddin el-Kasımî (Haris b.el-Amr'an) yalnızca bu hadisi ile bilindiğini söylerken, Buhari O'nun hakkında, "Hadisi sahih değildir kendisi de gayri maruftur" şeklindenkanaat belirtmiştir. Ez-Zehebî "El-Mizân" adlı eserinde, el-Haristen rivayet konusunda sadece Ebu Avn Muhammed b.Abdullah es-Sakafî'nin teferrüd ettiğini, el-Haris'ten O'nun dışındaki rivayetlerin mechûl olduğunu kaydetmiştir (121).

Haddesenâ Hafs b.Ömer an Şu'bete an Ebî Avn ani'l-Haris İbni Amr İbni Ahi'l-Muğîra İbni Şu'be an Unâsin min ehl-i Hıms min Ashâbi Muâz bin Cebel ...

El-Kevseri, yukarıdaki senedle gelen bu haberi, biraz sonra serdedeceğimiz delleri müvacehesinde tashih etmiş, bununla da kalmayarak, sözkonusu haberin bazı karine ve rivayetlerle de desteklenerek"Manevi kütevatir" derecesine baliğ olduğunu ifade etmiştir(122).

a -El-Haris b.Amr es-Sakafî, "Mechûlu'l-Ayn" (123) değildir. Zira Şu'be İbni'l-Haccac (h.82-159) O'nun Muğire bin Şu'be'nin kardeşi olduğunu sarahaten zikrediyor. O "Mechûlü'l-Vasf" (124) da değildir. Zira Tâbiûnun büyüklerinden olup Ebu Avn es-Sakafî'nin üstadlarının tabakasındandır. Üstelik, Tabiûnun ileri gelenlerinden her hangi birisinin rivayetinin sahhetine hükmetmek için, kendi tabakasından sakıa olduğuna dair bir nakle de ihtiyaç yoktur. Bilakis bu sahanın uzmanları ta-

---

(121) Avnu'l-Mabûd,c.x,s.510.

(122) Manevi Mütevatir :Yalan üzerine ittifak etmeleri ya da tesadüf etmeleri imkansız olan [illegible]nun bir konu etrafında toplanan haberleri muhtelif kaşıslarla rivayet [illegible] etmeleridir. Böyle gelen bir habere mütevatir-i manevi denir.Bkz.Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis,s.406.

(123) Mechûlu'l-Ayn:Kendini hadis ilmine vermekle şöhret bulmamış,ulemânın da bu yönüyle de tanımadığı veya ondan rivayette bulunan tek bir ravi vasıtasıyla tanınan herkes mechûlü'l-ayn sayılır. Tavzihu'l-Efkâr,c.ı.s.172; Faruk Hammade el-Menhecu'l-İslamî fi'l-Cerh ve't-Ta'dil, 2.b.Rabat,Matbaatü'l-Maarif el-Cedide,1989,s.333.

(124) Mechûlü'l-Vasf :Hakkında ne cerh ve ne de ta'dil bakımından bir görüş bulunmayan ravidir. Tavzihu'l-Efkâr, [illegible]76 ; El-Menhecü'l-İslami,s.338.

tarafından hakkında müfesser bir cerh (125)'in sabit olmaması rivayetinin kabulü için ve adaleti için yeter. Zira bu tabakadan olup ta cerhe uğrayanlar son derece titiz bir şekilde tesbit edilmiştir. Binaenaleyh onlardan kimin hakkında müessir bir cerh bulunmamışsa , rivayeti makbul demektir. Diğer taraftan Buhari'nin sahihinde nice kimseler vardır ki haklarında sika olduklarına dair herhangi bir nas mevcut değildir. Ancak Cerh edildiklerine dair de bir şey sabit olmadığı içindir ki, Buhari Sahihinde onlardan rivayette bulunmuştur (126).

El-Halis b.Amr es-Sakafiyi, İbn-i Hibbân "Sikât" ında zikretmiştir. Ukeylî, İbnul-Cârud (127) ve Ebu'l-Arab cehaletine hükmetmişlerdir. Bunula O'nun mechûlü'l-Hal olduğunu kastetmektedirler. Bu da Onların mezkür şahıs hakkında sika olduklarına dair bir nassa rastlamadıklarından dolayıdır.

b - Ebu Avn Muhammed b.Ubeydullah es-Sakafi'nin, el-Haristen bu hadisi rivayette yalnız kalmış olması da, hadisin durumunu zayıflatamaz. Çünki mecruh olmayan bir ravinin infiradından dolayı herhangi bir hadisin reddedilmesi, ne ehl-i Sünnet mezhebinde vardır ne de ehl-i hakkın usulünde. Kaldı ki,Ebu Avn'dan rivayette bulunanlar arasında el-A'maş (128),Ebu Hanife, Süfyân es-Sevri (129) Ebu İshak eş-Şeybânî (130), Mis'âr (131) ve Şu'be gibi kimseler de vardır. Aynı zamanda Sahiheyn'in ricalinden dendir.

---

(125) Cerh-i Müfesser: Ravinin cerhini icab ettiren sebeb beraberinde zikredilen cerhtir.Ulûmu'l-Hadis,s.106.

(126) Tevzifu'l-Efkâr,c.II.s.174-175; El-Menhecü'l-İslami,s.338.

(127) Ebu Muhammed Abdullah b.Alib.El-Cârûd en-Nesâbûrî,ez-Zehebi İbni'l-Carud'u cerh ve ta'dilde sözüne itibar edilenlerin 7.tabakasından saymıştır.Bkz.Ez-Zehebi,Zikrü men Yu'temedü Kavlühü fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil,thk.Ebu Cudde 5.b.Mektebetü'r-Rüşd,1984,s.190.

(128) Ebu Muhammed Süleyman b.Mihran el-Esedî el-A'maş(h.61-148) Kitabu'l-Vefayât,s.127.

(129) Ebu Abdillah Süfyan b.Said b.Mesruk es-Sevrî (h.95-161) a.g.e. s.134

(130) Ebu İshak Süleyman b.Feyruz el-Küfi,eş-Şebânî (ö.138-41) Tezkiretü'l-Huffaz,c.I,s.153.

(131) Ebu Selema Mis'âr b.Kidam el-Küfî el-Ahvel,(ö.155) a.g.e. c.I,s.188;Zehebi,I.Tabakadan saymıştır.Zikrü Men Yu'temedü Kavlühü,s.163.

c - Ebu Amr'den bu hadisi, Ebu İshak eş-Şeybani ve Şu'be İbnu'l-Haccac rivayet etmişlerdir ki, Şu'be rivayet konusunda son derece mütecedditdir. Ve O'nun rivayet zincirinde bulunan kimselerin cehaletü'l-Vasf olmaktan kurtulmacakları da itiraf edilen hususlardandır(Bkz. Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse,s.53,er-Rafu ve't-Tekmil,s.224).

Bu hadisi Ebu İshak'tan Ebu Muaviye ed-Darir (132) O'ndan Said ibnu Mansur (133) ve İbni Şeybe rivayet etmişlerdir.

Şu'be'den ise, Yahya b.Said el-Kattân, Osman b.Omer el-Abdi Ali b.el-Ca'd,Muhammed b.Cafer,İbnü'l-Mehdi, İbnu'l-Mubarek, Ebu Davud et-Tayâlisi ve daha başkaları rivayet etmişlerdir. Onlardan da çok sayıda kimseler rivayette bulunmuş, Tabiun ve tabiut-Tabinin fakihlerini bu hadisle amel etmişlerdir.

d - Ashab-ı Muaz : Hz.Muaz'ın Ashabının mechul oldukları-nın binaenaleyh, mechûlün rivayetinin de reddedilebileceğini ileri sürmek yanlış olur. Çünkü Hz.Muazın ashabı, hepsi dindar ve sika olmakla marufturlar. Hatta O'nun arkadaşlarından her-hangi biri hakkında cerh göstermek mümkün değildir. Burada el-Harisin "Ashab-ı Muaz" deyip te, onlardan sadece bir tane-zinin ismini zikretmekle yetinmemesi, hadisin rivayet bakımından şöhretine işaret etmek içindir.

Diğer taraftan, bu tür ifadeleri içeren haberlere Buhari, Sahihinde yer vermiştir, Urve el-Barikî hadisinde, سمعت الحي يتحدثون عن عروة ibaresi yer almıştır. Ve bu hadis meçhûl haberler cümlesinden sayılmamıştır.

---

(132) Ebu Muaviye Muhammed b.Hazim el-Küfî,(ö.h.195) El-Kettan-dan hadis almıştır. İbni'l-Medini,İbni Main, İbni Hanbel, İshak b.Rahuye,Ebu'l-Velid et-Tayâlisi gibi hadis imamla-rının şeyhidir. Murci'a mezhebinden olduğuna dair rivayet-ler de vardır. Bkz.Er-Rfu ve'ş-Tekmil,s.370.Zehebî O'nu ikinci tabakada zikretmiştir. Bkz.Zikru Men Yu'temadu Kavlü-hü,s.164.

(133) Said ibni Mansur b.Şu'be Ebu Osman El-Mervezi (ö.h.227) "Es-Sünen"adlı eseri meşhurdur. İbni Hanbel,Müslim ve Ebu Davud talebelerindendir. Mezkûr eserinin 3.cildine ait 1. ve 2. kısımları el-Azâmî Tahkikiyle basılmıştır. Zehebî O'nu 3.tabakada zikreder.Bkz.Tezkiretü'l-Huffaz,c.1.s.416, Sünen-i Said b.Mansur, Thk.el-Azâmî,1.b.Beyrut,1985,s.22, Zikrü Men Yu'temedü Kavlühü,s.169

İmam Malik "el-Kasame "bahsinde " اخبرني رجال من كبراء قومه " ibaresiyle bir habere yer vermiştir (134). İmam Zührî (h.51-124) den gelen Sahah bir haberin senedindeni ise " حدثني رجال عن ابي هريرة " tabiri yer almıştır (135). Kaldı ki, Hz.Musa'ın ana kadaşlarının pek çoğu Hz.Peygamber'in ashabındandır. Bu durumda el-haris Hadisi Ashabdan işitmiş olur ki, cumhur hadis alimlerine göre böyle bir haberi cehalet nevinden saymak mümkün değildir.

e - Hülasa; Bu hadis fıkıh ve hadis ilmine muttali olan alimlerin ekseriyetine göre sabit bir hadistir. Bahası bazı rivayet ve karinelerle desteklenmesi halinde medlûlü manevi tevatür derecesine ulaşır.

El-Kevseri'nin bir takım deliller müvacehesinde yapmış olduğu tashih ve tazif ameliyesi için, O'nun "En-Nüketü't-Tarife" adlı eserine bakılabilir. Ayrıca, " لا وصية لوارث "hadisinin sened yönünden de sahih olduğuna dair ilgili makalesine bakılabilir(136)

d) M ü r s e l H a b e r l e r i n K a b u l ü M e s e l e s i

Mürsel Hadis, Tabiun'un sahabeyi senedden düşürerek Hz.Peygamber şöyle dedi, şöyle yaptı ve ya şöyle takrir etti tarzındaki rivayetidir (137). Zâhid el-Kevseri selef arasında "Mürsel" tabirini daha geniş manada istimal olunduğunu ifade eder. Şöyle ki: Senedden düşen ister sahabi olsun, ister başkası. Bir kişi olsun yahud da iki kişi, mürsel haber isnadı muttasıl olmayan her haberdir (138). Mürsel haberin kabulü konusunda

---

(134) Muhammed b.Hasan eş-Şeybânî,Muvattaü'l-İmam-Malik,thk. Abdulvahab Abdullatif,1.b.Beyrut,Darul-Kalem,1984,Babu'l-Kasâme,32,Had.No.681,s.274.

(135) Makâlâtü'l-Kevseri,s.62.

(136) A.g.e. s.65; El-Ecvibetü'l-Fâdile,s.52,233.

(137) Şerhu'd-Dibâc,el-Müzehheb,s.36; Ez-Zehebi,El-Mutiza fi İlmi Mustalahi'l-Hadis,thk.Ebu Gudde,1.b.Haleb,1405,s.38.

(138) Nakhu Ehli'l-Irâk ve Hadisühüm,s.34. Hadisçilerin cumhuru bu görüşe itibar etmiyorlar. Bkz.Et-Takyiz ve'l-İzah,s.55; Tavsihu'l-Efkar,c1,s.285. Ancak fıkıh usûlünde meşhur olan tarif el-Kevseri'nin verdiği tariftir. Bu durumda munkati ve mürsel aynı olmuş

hicrî 2.asrın başına kadar Sahabe, Tabiîn ve onlara tabi olanlardan Ümmetin fakihlerinin çoğunluğunun Müsnedden farklı bir muamele yapmadıklarını ifade eden el-Kevseri bu konuda şu görüşlere yer verir: " Ebu Davud şöyle demiştir: Mürsel habere gelince geçmiş dönemde alimler kendisi ile ihticacda bulunuyorlardı. Örneğin Sufyân es-Sevrî, Malik b.Enes ve el-Evzaî gibi. Nihayet İmam-ı Şafii geldi ve O'nun hucciyeti konusunda ileri geri söz etti (139). İbni Cerir Et-Taberi ise Mürsel Haberi alimler kabul edip, onunla amel ediyorlardı, tâ ki, hicrî 200 den fazla reddedilmesine dair görüş ortaya çıkıncaya kadar (140). demiştir. Başka bir ifadesinde ise mutlak olarak detaylarına girmeden mürsel haberle ihticacda bulunulamayacağı yolundaki görüşün hicrî 200'den sonra ortaya çıkmış bir bidat olduğunu söylemiştir (141).

Selefin mürsel haber rivayet eden bazı kimseleri çok titiz bir şekilde tahkikattabi tuttukları iddiasıyla münakaşa yapmanın alemi yoktur. Zira Onların hassasiyeti mürseli rivayet eden ravinin sika olup olmadığı noktasındadır. Aynı şeyi müsned haberin ravilerinde de görmek mümkündür. O taktirde mesele isnad ve irsal meselesi değil, ravinin sika olup olmaması konusudur (142). Evet İmam Şafii mürseli reddetmiştir ve muhakkiklerin ifadesine göre mürselin hücciyeti konusunda menfî laf eden ilk şahıs da O'dur. Ancak bu konuda kendisi de zor durumda kalmıştır. El-Kevseri bu durumu şöylece ifade eder:

Katı ve Mürsel aynı olmuş oluyor. Bkz.el-Mukiza,s.40; Haberu'l-Vahid fi's-Sünne,s.78; Et-Tirmizi,c.II,s.9.

(139) Risâletü Ebi Davud,s.5; Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse,s.64; Tarihu Ehli'l-Irak ve Hadisûhum,s.33.

(140) Ay.Yer.

(141) Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse,s.65.

(142) Tarihu Ehli'l-Irak ve Hadisûhum,s.33.

"Şafii kendisinden öncekilere muhalefet edip mürseli reddedince, bu konudaki sözleri çelişki arzetmiştir. Önceleri, mutlak olarak hüccet değildir ancak, İbnü'l-Müseyyeb (143)'in mürselleri müstesnadır derken, daha sonra bazı meselelerde bizzat İbnü'l-Müseyyebin münsellerini red etmek zorunda kalmıştır (144). Diğer taraftan, Hasan el-Basri (145), Tâvus (146), Urve (147), Ebu Umame b.Sehl, Ata bin Ebi Rebâh (148), Ata bin Yesar (149) ve İbnu Sirîn (150) gibi zatlarında mürsellerini almak durumunda kalmıştır (151). Daha sonra da bir takım delillerle desteklendiği taktirde hüccet olabileceğini söylemiştir(152)".

---

(143) Ebu Muhammed Said b.el-Müseyyeb b.Hazn b.Ebi Vehb b.Amr el-Mahzûmî (ö.h.89-105) Tabiûn'un büyüklerinden olup, Medine'li yedi Fakih'ten bir tanesidir. Hz.Ömer'in Hilafete gelişinden iki sene sonra doğmuştur. Hz.Ömer, Osman, Zeyd b. [illegible], Hz.Aişe ve Ebu Hureyre'den bizzat hadis almıştır. "Râviyetü Ömer" diyenler de vardır. Tezkiretü'l-Huffâz,c.1.s.5

(144) Ehlü Ehli'l-Irak ve Hadisühüm,s.33.

(145) Ebû Said el-Hasan b.Ebi'l-Hasan Yesâr el-Basrî (ö.h.110) Medine'de yetişmiştir. Hz.Muaviye zamanında Horasan Valisine kâtip tayin olmuştur. Haccac ile aralarında mücadeleler geçmiştir. Mürsel Rivayetleri Muteber olmayıp, çok tedlis yapmıştır. Tezkiretü'l-Huffâz,c.1.s.171 ; Kitabu'lWefâyât,s.108

(146) Ebu Abdurrahman Tâûs b.Keysân el-Hevlâni el-Hemdânî (ö.h.104-106) Aslen Farisî olup, Yemen'de yetişmiştir. Yemen ehlinin şeyhidir. Tezkeretü'l-Huffâz,c.1,s.90; Kitabu'l-Vefayât,s.107.

(147) Urve İbnü'z-Zübeyr b.el-Avâm el-Esedî el-Kuraşî,Ebu Abdillah (ö.h.93-94-99) Medineli yedi Fakihten biridir. Tabiûnun büyüklerinden olup fıkhı teyzesi Hz.Aişe'den almıştır. Tezkiretü'l-Huffâz,c.1,s.,62; Kitabü'l-Vefâyât,s.39.

(148) Ebu Muhammed Ata bin Ebu Rebah Eslem b.Safvân (ö.h.114-115) Mekke'nin Müfti ve Muhaddisidir. Tezkiretü'l-Huffâz,c.1,s.98.

(149) Ebu Muhammed Ata b.Yesâr el-Megenî (ö.h.103) Hicrî 90 da denilmiştir. İbnu Kuteybe, Kaderî olduğunu söylemiştir. Saka olup fakihtir. Tezkiretü'l-Huffâz,s.90.

(150) Muhammed b.Sirîn el-Basrî (ö.h.110) Tabiundandır. Basra Alimidir. Fakihtir. Sağır olup,mizahı çok severmiş.a.g.e. c.v,s.78; Kitabu'l-Vefâyât,s.108.

(151) Lahzu'l-Elhâz,s.329.

(152) Mahhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm,s.33.

Öte yandan Selef arasında meşhur ve maruf olan manası ile pek çok mürsel haber "Müsnedü'ş-şafii"di mevcuddur. Aynı şekilde İmam-ı Malik'in Muvatta'ında 300 civarında mürsel h haber vardır ki, Muvatta'daki müsnedlerin yarısından fazladır. Hizmet Buhari Kitaplarında Mürsel Haberle delil getirmiştir. Aynı şekilde Müslim de "Mukaddime"sinde ve "Cüzü'd-Dibâğ" adlı eserlerinde mürsellere yer vermiştir(153) .

Şu kadar var ki, Hadisçilerin büyük çoğunluğu mürsel haberlerin zayıflığında ittifak etmişlerdir (154). El-Kevseri, Hadisçilerle fakihlerin mürsel hakkındaki kanaatlerini İbnü Receb'in "Şerhu İlleli't-Tirmîzi"sinden şu şekilde naklediyor: "Bu babda fukahanın sözleri ile hadis hafızlarının sözü aras sında bir zıtlık yoktur. Hadisçiler mürsel olduğu zaman muayyen bir hadisin sıhhatından, kendi meslekleri üzerine, Resulullah'a kadar senedi muttasıl olmayıp, kopuk olduğu için sahih olmayışını kastediyorlar. Fukaha ise hadisin metninin delalet etmiş olduğu hususta haberin sıhhatını murad ediyorlar" (155). El-Kevseri, Mürsel haberle Ebu Hanife ve Ashabının, İmam Malik ve Ashabının delil getirdiklerini, İmam Şafii ile İmam Ahmed'in de başka bir müsnedle, yahud aynı manada diğer bir mürselle, Ya da Sahabe kavli veya pek çok ilim ehlinin o görüşe sahip olması ile desteklendiği taktirde delil getirdiklerini zikrediyor. Mürsel Haberi mutlak olarak bazı Zâhiri'lerin reddettiği, oysa mürseli reddetmenin sünnetin yarısını terketmek anlamını taşıyacağını da ilave ediyor(156).

---

(153) Fakhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm, s.34.
(154) Şerhu İlleli't-Tirmizi, s.171.
(155) A.g.e. s.182.
(156) Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse s.65.

e) Haberlerin Değerlendirilmesi Esnasında İki Esas

Muhammed Zâhid el-Kevseri rivayetin tenkid ve tahlilinde esas olan iki temel unsura hem nazarî olarak temas etmiş ve hem de pratik olarak bütün çalışmalarında en güzel bir biçimde tatbik etmiştir. Bu iki esastan bir tanesi "harici tenkid" de denilen, sened bakımından haberlerin incelenmeye tabi tutulmasıdır. Diğeri ise "dahili tenkid" de denilen metin tenkididir.

a- Sened tenkidi ve Önemi : El-Kevseri hadislerin sıhhatinin, sıhhat bakımından derecelendirilmelerinin birinci derecede senedlerine nazaren olduğunu ifade ile, hiç bir dönemde sened tenkidinin bırakılamayacağını söyler. Öyle ki,

"...Hadislerin evvelerindeki senedler mücerred birer süs değillerdir. Bilakis hadislerin sıhhatlerinde ve sıhhat bakımından derecelendirilmelerinde hükme varmanın yegâne medarıdırlar. Bu seneleri ve ricalini bilmekle araştırıcı, rivayetlerin taarruz edip çelişki arz ettiği durumlarda tercihini yapabilecektir. Binaenaleyh tercih ettiğini bilerek ve bazıretle tercih edevek, hava ve taklide uymayacaktır. Yine reddettiğini de katî deliller muvacehesinde reddetmiş olacaktır. Ravi ve rivayetlerin durumu mütemadiyen araştırmakla inceleme yapan kişi, sanki onlarla beraber yaşamış ve muaşeret etmiş gibi olacaktır. Böylelikle rivayetleri kesin olarak kabul edilebilecek kimseyle, sahih kaynaklara yalnızca bazı hadisleri alınmış olan kimseleri ayırdedebilecek, bu durumda olanların haberlerini tamamen reddetmiyeceği gibi, hepsini kabul etmiyecektir de. Bilakis bu ilmin uzmanları tarafından ortaya konmuş esaslar çerçevesinde birazını kabul edip, bir kısmını terkedecektir...(157)".

Hadis kolleksiyonlarında, tarih kitaplarında ve rivayet ile tefsirlerinde haberlerin sahihlerini zayıfından ayırabilmenin ilk ve en önemli adımını senedlerin incelenmesinden geçer. Ör-

---

(157) Makâlâtü'l-Kevseri, s.572.

neğin İbni Cerir et-Taberi'nin rivayetlerinin kıymeti hususunda el-Kevseri şöyle der: "İbnü Cerir'in rivayetlerinin kıymeti, haberlerdeki senedlerinin kıymeti kadardır"(158). Başka bir vesile ile ise "bir haber senedi sahih olmadıkça şüpheden salim olamaz" (159) der. Sabi bu ifadeleri biraz sonra zikredeceğimiz kurallarla kayıtlıdır. El-Kevseri haberlerin tahlili konusunda İslam alimlerinin adeta görev taksimi yaptıklarını, daha çok sened tenkidini hadisçilerin, metin tenkidini ise fakihlerin üstlendiğini belirtir :" Gerçek o ki: hadisçiler çoğu zaman, hadis tenkidinde sened yönüyle yetiniyor hadislerin metinlerindeki çelişkilerle, senedlerdeki çelişki ile alakalandıkları kadar alakadar olmuyorlar. Goldzier (160) ve arkadaşlarının dahili tenkid dedikleri metin tenkidini fukaha ve naslardan hüküm çıkartan alimler üstlenmişler, iki gurup hadis tenkid yönlerini paylaşmışlardır"(161).

b- Metin Tenkidi :Metin tenkidinde esas olan bir takım kriterler vardır. Bu kriterlerin başında hadisin Kur'an'a arzedilmesi meselesi bulunmaktadır. Bu prensip üzerine hadis alimleri farklı farklı mutalaalarda bulunmuşlardır. Kimisi böyle bir prensibin Kur'an'a ters düştüğünü söylerken (162) kimisi de bunun Kur'anî anlayışın bir uzantısı olduğunu iddia etmiştir.

El-Kevseri bu prensibi müdafaa edenlerdendir. Konu ile ilgili varid olan, ihl-i Hadisin pek çoğunun uydurma olduğunda ittifak ettikleri ilgili haberlerin hadis tekniği açısından mürsel olduğunu ispata çalışır. Hadis şudur:

---

(158) Mecvibetü'l-Hadileh,s.107.

(159) Makâlâtü'l-Kevseri,s.456.

(160) Ignaz Goldzier (m.1850-1921)Macar asıllı olup Yahudi dinine mensuptur. Leyden Leibzich, Berlin ve Budhapeşte de Sami diller alanında tahsil görmüştür. 1873'te hükümet tarafından Suriye'ye gönderilmiş, orada bir müddet Tahir el-Cezairî ile çalışmıştır. Filistin ve Mısır'a gitmiş, Ezher şeyhlerinden, özellikle de Muhammed Abduh'tan istifade etmiştir. Sami diller, İslam Tarihi, İslami ilimler ve İslam Tarihindeki fikrî akımlar konusunda kıymetli çalışmaları ile şöhret bulmuştur. Almanca,Fransızca,İngilizce,Rusça, Macarca ve Arapça dillerinde pek çok makalesi vardır. Çok sayıda eseri yazıldıkları dilden başka dillere tercüme edilmiştir.Bkz.El-Müsteşrikûn,c.3,s.41.

(1) [illegible]

عن ابن ابی کریمة عن ابی جعفر عن رسول الله ص .. ان الحدیث سیفشوا عنی فما اتاکم عنی یوافق القرآن فهو عنی و ما اتاکم عنی یخالف القرآن فلیس عنی

"İbnu Ebî Kureyme, O Ebi Ca'fer'den, O da Resulullah'tan ...-lerde bana isnad edilen hadisler yayılacaktır. Size bana isnad edilip te Kur'an'a uygun bir şey gelirse bilin ki onu ben söylemişimdir. Ve yine bana isnad edilip te Kur'an'a muhalif düşen bir şey size ulaşırsa, bilin ki, o katiyyen bana ait değildir(163)".

Senеddeki İbnu Ebi Kureyme, Ebu Abdirrahman Halid b. Meysera İbni Ebi Kureyma el-İsbahanî diye maruftur. Muaviye bin Kurra, İkrime Ebu Ca'fer el-Bakır ve Abdullah b.Nisver'den hadis rivayet etmiştir. İmam Ahmed Ebu Davud ve İbn-i Main sika olduğunu söylemişlerdir. Nesâi ve İbn-i Mace hadisini kitaplarına almışlar, aynı zamanda Süfyân es-Sevrî, Süfyân b.Uyeyne, Şu'be ve Veki' kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Kadı Ebu Yusuf da onların tabakasındandır.

Ebu Cafer ise ; Muhammed b.Ali b.Huseyn b.Ali b.Ebî Talib (8.h.114)'tir. El-Bakır diye bilinir. Müsned olarak yaptığı rivayetleri gibi mürsel haberleri de makbuldür (164).

El-Kevseri hadisin bu tarikindeki iki kişi hakkında naklettiğimiz kanaatlere sahibtir. Sözkonusu hadis pek çok tariklerden muhtelif lafızlarla da rivayet edilmiştir. Beyhaki "el-medhalinde, Taberânî "Mu'cemu'l-Kebir"de , Dârekutnî"Sünen"inde zikretmişlerdir. Bu sonuncusu hadisin mürsel olduğunu söylemiştir (165). İbni Hazm ez-zahiri de "el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkam" da pek çok tarikten gelen tarikleri ile de kaydetmiş, çoğunun mürsel olduğuna hükmetmiştir(166).

---

(163) Er-Reddü alâ Siyeri'l-Evza'î,s.24.

(164)A.g.e. s.25

(165)A.g.e. s.26.

(166)İbni Hazm el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm,e.t.Beyrut,1987,s.206

Ayrıca haber çeşitli mevzuat kitaplarında yer almaktır(167). Yahya İbnu Main, "Ukeylî ve Hattabi'den hadisi sandıklarınmuydurduklarına dair rivayetler de mevcuttur. Şu kadar var ki, el-Kevseri habere görüşlerine işaret ettiğimiz kimseler gibi bakmıyor. Bütün tariklerini göz önünde bulundurarak, bilhassa Ebu Bekir el-Cassas'ın görüşünü (168) de naklettikten sonra şu neticeye varıyor: "Ancak, bu konuda mevcut olan hadislerin bütün tariklerini toplayan, gerek bir takım şartlarla ve gerekse hiç bir şart ileri sürmeksizin mürselle ihticacda bulunanların yanında mürsel haberlerin sahih olduğu gerçeğini göz önünde bulunduran, bu tariklerin pek çoğundaki rical hakkında cerh ehlinin ihtilafını da hesaba katan ve taassubu da terkedebilen bir kimse anlar ki hadisin aslı vardır (169).

El-Kevseri, metin tenkidinde asıl olan diğer kriterlere de şu sözleri ile işaret eder: "Âhâd haberler, ravilerin sıkıca olduklarını farz etsek bile, bırakın mütevatir habirle ne akla ve ne de meşhur nakle muhalif olamazlar (170)". Bu ifadeden anlaşıldığı üzere senedi sahih olan bir rivayetin Kur'an'a ters olmaması prensibinin yanında, mütevatir ve meşhur habere, bunula birlikte akla da muhalif olmama esası vardır. Başka bir yerde ise o; "Bir Haber-i Vahid kendisinden daha kuvvetli bir vâhid haberle çelişki arzettiği taktirde reddedilir (171)"der. Bu ifade de haberin metin bakımından incelenmesi esnasında, kendi vasıflarında ve fakat ondan daha kuvvetli olan haberlere arzı prensibini içermektedir.

---

(167) Bkz. Ebu'l-Fadl Hasan b.Muhammed es-Sağânî, Ed-Durrü'l-Multekat fî Tebyîni'l-Galat, Beyrut, 1985, s.43; İbnu'l-Cevzi, Kitabu'l-Mevzuât, c.1, s.257; Makasidu'l-Hasane, s.36; İsmail b.Muhammed, el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-Albâs, c.1, Beyrut, 1985, s.89; El-Irâkî, Tarîcu Ahâdisi Muhtasari'l-Minhâc, Kahire, Darul-Kütübi's-Selefiyye, t.y.s.16. Konu ile ilgili olarak 1987-88 öğretim döneminde A.Ü.İlahiyat Fakültesinde tarafımızdan "Hadisin Kur'an'a arzı meselesi" ünvanlı bir yüksek lisans seminer çalışması yapılmıştır.

(168) Ebu Bekir el-Cassas, Ahkâmü'l-Kur'an, c.IV, Beyrut, 1985, s.201.

(169) Er-Reddu Alâ Siyeri'l-Avzâî, s.27.

(170) Te'nîbu'l-Hatib, s.23; et-Tarhîb, s.303.

(171) Et-Tarhib, s.303.

Zâhid el-Kevseri metin tenkidine neden gerek olduğu hususuna ise şu ifadesi ile işaret eder: "Ulemânın kabul edip, benimsedikleri esasa göre senedin sahih olması metnin de sahih olması zaruretini gerektirmez (172). Öyleyse rivayetlerin sıhhat ve zayıflık yönünden değerlendirilmesi esnasında sadece senedin incelenmesi ile yetinilmeyip, mutlaka metinlerde tetkik edilmelidir. Haberlerin birbirlerini tercihi bakımından tahlilinde ise, zaten metin incelenmesi temel esasdır. El-Kevseri bu metodu en güzel biçimde tatbik eden Zatın Imam Ebû Cafer et-Tahâvî (h.221-329) olduğunu söyler (173). Filhakika hadisin metin bakımından tahlile tabi tutulmasını, Kur'an'a ve Sünnete arz edilmesi prensibini bir ekol olarak mudafaa edenler hiç şüphesiz hanefilerdir. Ve bu itibarla bütün Hanefi alimleri aynı prensibi haberlerin değerlendirilmesi esnasında uygulayagelmişlerdir (174).

---

(172) A.g.e. s.312. Metin tenkidi ile ilgili olarak Bkz.Hatib el-Bağdâdî,El-Fakih ve'l-Mütefakkih,c.1,Beyrut,1980,s.132;Hüseyin el-Hac Hasan, Nakdu'l-Hadis fi Ilmi'r-Rivâye ve İlmi'd-Dirâye,1.b.Beyrut,Müessesetü'l-Vefâ,1985; Selahuddin Ahmed Edlebî,Menhecü Nakdi'l-Metn İnde Ulemâi'l-Hadisi'n-Nebevî,1.b.Beyrut,Dâru'l-Âfaki'l-Cedide,1983; Rıfat Fevzi Abdulmuttalib,Tevsîku's-Sünne fi'l-Karni's-Sanî el-Hicrî, Usulühü ve İtticâhâtühü,1.b. Kahire,Mektebetü'l-Hanci,1981,

(173) El-Kevseri,el-Havî,s.20. Hadisin birbirine arz edilmesi metoduna yazılan en kapsamlı eser Ebu Abdillah el-Güzekânî'nin "el-Abâtil ve'l-Menakir ve's-Sıhah ve'l-Mağâhir" adlı eserdir. Muhakkikler müellifin bu esasa binaen pek çok yerde hadisin sahih bir habere ters düştüğü gerekçesi ile mevzu olduğuna hükmettiğini, aynı şeyi İbnü Hibbanın da yaptığını, bunun ise tasvib edilir bir durum olmadığını belirtirler. Bkz.Er-Raf'u ve't-Tekmil,s.330.

(174) Mehmet Emin Özavşar,Hadisin Kur'an'a arzı meselesi,basılmamış seminer çalışması,s.14

f) Halku'l-Kur'ân Meselesinin Cerh ve Ta'dil Ameliyesine Etkisi

Hiç şüphesiz cerh ve ta'dil işleminde, ifrat ve tefrite sebep olan hadiselerden bir tanesi, ve belki de en önemlisi, Abbâsi'ler zamanında, Hâlîfe Me'mun(6.h.218) döneminde başlayıp, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde de devam eden, nihâyet Halîfe Mütevekkil zamanında sona eren, Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı yolunda ki imtihan hadisesidir(175). Muhammed Zâhid el-Kevserî, bu hadisenin, Hadiste rical ilmine yaptığı menfi tesirlerine de değinmiş ve şu kanaatlere yer vermiştir:

"... Hadis ravileri arasında tefekkürden uzak, delillerden hüküm çıkarmadan bîhaber kimseler vardı. Onlardan birisine, daha yeni yetişmekte olan fıkıh talebelerinin bile halledebileceği fıkhî bir mesele sorulduğu vakit, kendisine ebediyyen âr olacak cevpler veriyordu. Hatta bazısı,"istincâ"dan sonra abdestini yenilemeden vitir namazı kılıyor, ve buna delil olarak da:hz. Peygamber'in "Kim istiemarda bulunursa (Defi hacetinden sonra temizlik için taş kullanırsa), taş adedini tek yapsın",hadisini getiriyordu. Oysa bundan maksat temizlik esnasında taş adedini tek yapmaktır,abdest bozulduktan sonra, abdestsiz olarak Vitir namazı kılmak değil. Kimisi ise kırk sene Cum'a namazından evvel bağını traş etmiyor, delil olarak da şu hadisi ileri sürüyordu " نهى عن الحلق قبل الصلاة يوم الجمعة ", Oysa bundan maksat, " الحلق " kelimesindeki" ل "ın "fetha" okunması ile, Cum'a namazından önce insanların mescidde halka halinde oturup da, cemaatı daraltıp, rahatsız etmelerinden men etmektir.Traş olmakla en ufak bir alâkası yoktur. Kimisi de şu hadisten" نهى ان يسقى الرجل زرع غيره ", komşusunun bostanını sulamaktan nehiy manası anlıyor, halbu ki maksat, harpte esir edilen hamile kadınlarla cinsi münasebetten alıkoymaktır, bunu yasaklamaktır...Binaenaleyh, Me'mun, kendisinin çok açık, seçik telakki ettiği bir meselede görüşlerini, ve rivayet ettikleri şeylerde daha titiz ve dikkatli davranmalarını

---

(175) Târîhu't-Taberî, c VIII,s.631; Abdülmütteal es-Saîdi, el-Kazâya'l-Kübrâ fi'l-İslâm,2.b.,Mektebetü'l-Âdâb, 1960, s. 226.

temin etmek için, muhaddis ve hadis rivayeti ile uğraşan kimseleri, imtihana tabi tuttu. Esas arzu ettiği konuda muvaffak olmakızın, Onları Kur'an'ın mahluk olduğunu söylemeye çağırıyor, ve buna icbar ediyordu.Bu fitne Me'mun zamanından, Mütevekkil dönemine kadar devam etti. Bu müddet zarfında hadis raviler pek çok sıkıntılara düçar oldular. Kimisi baskı neticesi, manasını düşünmeksizin cevap verdi, kimisi de selefin lafını etmediği böyle bir meseleye dalmaktan sakındı(176)." El-Kevserî, daha sonraları da durumun tamamen terâine döndüğünü, önceki dönemde sıkıntıya düçar edilen, çoğu hadis ravisi olan kimselerin, Halku'l-Kur'an fitnesindeki tavır alışlarına göre insanları cerh yada ta'dîle tabi tuttuklarını, bunun neticesi olarak da, Cerh ve ta'dîl kitaplarının hacmini kabartan pek çok cerh ameliyesinin bu hadisenin ürünü olduğunu belirtir, öyleki:

" Halku'l-Kur'an fitnesi, İslam ümmeti arasında asırlardır süren,bir kutuplaşmayı doğurmuştur. Oysa pek çok kimse meselede ihtilaf edilen yönler nelerdir bilmez bile.Bu asırlar geçtikçe karanlığını artıran bir fitnedir,bir musîbettir. Cerh sahasında telîf edilen eserler bu asrın cezası olarak, hiç sebepsiz yere cerh işlemleri ile dolmuştur(177)...Ah ! Ne vardı, keşke kendilerini ilgilendirmeyen bu meseleye karışmasalar(Kelâmî konulara girmeseler), güzelce becerip durdukları rivayet işi ile uğraşıp dursalardı. Eğer böyle yapmış olsalardı, şurası bir gerçek,Cerh kitapları,lüzumsuz cerh işlemleri ile dolmayacaktı.Buralardaki şu sözler, bu olayın semeresidir:"Falanca melun vâkıfiyyedendir (Yani,Kur'an mahluk veya değildir şeklinde yorum yapmayıp, tarafsız kalanlardan)","Filanca sapık lafziyyedendir,(Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyenlerden)","Allah'ın haddi olduğunu inkar ediyordu biz de onu inkar ettik"," İmanda istisna yapıyordu(yani mü'minim İnşaallah demiyordu)"," Cehmiyyedendir","Mürcie mezhebine mensuptur","İmanın hem amel hem de sözleolduğunu kabul etmiyordu, biz de O'nu terkettik","Felsefeyle ilgilenirdi","(sırf Kelâmi konularda kafa yorduğui için) Zındıktır","Re'y taraftarıdır"gibi. İlimlerin en çok dikkat ve itina isteyeni, Cerh ve Ta'dil ilmidir. Bu sahada yazılmış eserlerin pek çoğunda son derece <u>israf ve ağırlık</u> vardı.(178)"

(176) Te'nîbü'l-Hatîb,s.10.

(177) El-İmta' bi Sîreti'l-İmâmeyn,s.37.

(178) Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse,s.33.

g) Cerh ve Ta'dil Kitaplara Hakkında Değerlendirmeler

Zâhid el-Kevserî, bazı Cerh ve Tadil kitablarının değerlendirmesini yapmış, onlar hakkındaki kanaatlerini belirtmiştir. Hatta bazıları hakkında müstakil tenkidler de yazmıştır. Bu değerlendirmelerini şöylece ifade edebiliriz.

1- İbn-ü Adîy : Ebu Ahmed Abdullah b. Adîy el-Cürcânî (h.277-365)"İbni Adîy'nin "El-Kâmil"inde, kötü itikadının yanında, cahil hilce mezhep taassubunun bir neticesi olarak, fakih imamlarımız hakkında, hevâ ürünü, pek çok söz bulabiliriz.Meselâ,O'nun şafiinin şeyhi İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî' hakkındaki sözüne bakalım. Şöyle diyor:"Pek çok hadîsini inceledim, bir tek münker hadis bulamadım."Oysa, sen İmam Ahmed ve İbn Hibban gibi tenkid ehlinin, O'nu n hakkındaki sözlerini bilirsin. Ikî ise şöyle diyor:"Medîne'li olup,Rafızî, Cehmî ve Kaderî'dir,Hadisi yazılmaz". Dahası pek çok münekkid O'nu tekzîb etmişlerdir.Eğer İmam Şafii Ondan,neredeyse, İmam Malik'ten aldığı kadar çok hadis almış olmasaydı, İbnü Adîy, İbnü Ukde gibi birinin sözüne bakarak O'nun durumunu kuvvetlendirmeye kalkışmayacaktı(179)."El-Kevseri daha sonra da şöyle devam ediyor:"...İbnü Adîy'nin, Ebû Hanife ve Ashabına karşı saşılacak bir tavrı vardır. El-Kâmil'inde, onlardan herhangi birisi hakkında övgü sadedinde tek bir kelime bulamazsın. Bırak onu, sözlerinin hepsi cerh ve karalamaya yöneliktir(180)...İbn-ü Adîy'nin eserindeki eksikliklerden bir tanesi de, hen hangi bir hadisten dolayı, bir kişiye ta'n etmiş olmasıdır. Halbu ki hadisin kusuru, ta'n edilen kimseden rivâyet eden râvîden kaynaklanmaktadır, O zatın kendisinden değil. ez-Zehebî "el-Mizân"ında, pek çok yerde bunu ikrar etmiştir(181). İbnü Adîy'nin Ebû Hanîfe hakkındaki, O'ndan rivâyet edilen üçyüz kadar hadise istinâden, sarfettiği sözleri de bu kabildindir. Halbuki, hadislerin tamamı Ebbâ' b. Ca'fer en-Necîremî'nin rivâyeti ile gelmiştir. Bu hadislerin tamamında tenkide medar olacak hususların, hemen hepsi de bu râviye nisbetledir. Üstelik bu ravî de İbn Adîmin

---

(179) Fukhu Ehli'l-Irak ve Hadîsuhum,s.83.
(180) El-İmta' bi Sîreti'l-İmâmeyn, s.59.
(181) Er-Raf'u ve't-Tekmîl, s.340.

şeyhlerindendir. İbnü Adîy, bu en-Nesâîsmî'den naşet eden şeyleri, doğrudan Ebû Hanife'ye inanda gayret ediyor. İşte bu zulüm ve düşmanlığın ta kendisidir. Diğer eleştirilerinin hepsi de bu kabildendir. Böylelerinin kirli çamaşırlarını ortaya dökmenin yolu, bu türden rivayetlerin senedlerini iyice tetkik etmektir(182)...İbnü Adîy, fıkıh, kelâm ve Arapça ilmlerinden uzak olmasına rağmen, Ebû Hanife ve ashabını diline çok dolardı. Daha sonra, Ebû Ca'fer et-Tahâvî ile görüşüp, O'ndan ilim alınca durumu biraz(cık iyileşir gibi oldu. Ebû Hanife'nin hadisleri ile ilgili olarak bi"Müsned" telif etti. Müsned'in baş kısmında şöyle diyor: "Ebû Hanîfe ile Süfyân es-Sevrî arasında bir şey-çekişme- vardı. Diline en çok sahip olanı Eb^Hanîfe idi."(183).

El-Kevserî'nin, İbnü Adîy'e ait "el-Kâmil"in tenkidine dair "Ibdâü Vücûhü't-Teaddi fi Kâmil-i İbn. Adîy" adlı bir eseri vardır. Kitap basılmamıştır(184).

2- El-Ukaylî: Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî (ö.h.322) Cerh ve Ta'dille ilgili olarak, iki tane eseri vardır. "Ed-Duafâ'i'l-Kebîr","Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dîl" ünvanlarını taşırlar. El-Kevserî, Ukaylî hakkında da şu kanaatlara yer verir:

"Ukaylî'nin "ed-Duafâ"sında,fıkıh imamlarımız hakkında, O'nun Haşevi'ye meslekine uygun inancından kaynaklanan, heva ürünü pek çok görüşe rastlayabiliyoruz.(185). O cerh konusunda en ağırı gidenlerden ve en çok olumsuz hüküm verenlerden bir tanesidir. Bu durumu, Hanbâli mezhebine mensup ravileri,en çok müdâfaa eden biri olmasına rağmen, ez-Zehebî'yi "el-Mizan"adlı eserinde, O'nu ağır bir dille kınamaya sevketmiştir. Ez-Zehebî şöyle diyor:" Hiçmi aklın yok senin ey Ukaylî?!. Kimler hakkında laf ettiğini biliyormusun sen? Her halde Onlardan her birisinin, senden çoki daha sika olduklarını bilmiyorsun? Dahası, kitabında sika olarak zikrettiğin kimselerden de çok daha sika olduklarını da bilmiyor görünüyorsun..."Ukaylî, kitabında, Buhari ve Müslim'in kendisinden hadis aldığı pek çok kimseyi, fıkıh imamlarını ve hadis ravilerini cerh etmiştir. Bunlardan bir kısmına İbnu Abdil-Berr "Kitâ-

---

(182) Fakhu Ehli'l-Irâk ve Hadisühüm,s.84.

(183) Te'nîbu'l-Hatib,s.247.

(184) El-İntâ' Bisîrati'l-İmameyn,s.59.

(185) Fakhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm,s.53.

bu'l-İhtikâ"sında cevap vermiştir. Ravilerden Tanasub borusu öttürenler O'nun kitabıyla etrafa fitne saçıyorlardı. "Kitabu'l-Kemal" sahibinin (186) Musul'da başına geldiği gibi. Ukeylî, genellikle kendisine bir adamın ismi tashif yapılarak gelir, O da tanıyamaz ve hadisini derhal reddederdi. Çoğu zaman başka tariklerden metin sahih olsa bile, mücerred olarak uydurma bir senede bakarak bu babda sahih olan hiç bir şey yoktur, der. Bu sözü de O'nun görüşü ile amel edenleri çoğu zaman yanılgıya düşürür (187)."

El-Kevseri'nin, Ukeylî'ye ait "Kitâbu'd-Duafâ"nın tenkidini muhtevi "Nakdu Kitabi'd-Duafâ Lil Ukeylî" adlı bir eseri bulunmaktadır. Basılmamıştır.

3 - Elbuharî : Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail b.el-Muğirah el-Buharî (h.194-256). El-Kevseri Buhari'nin ricalé dair eserleri hakkında şu değerlendirmeye yer verir:

"Buhari'nin ricale dair eserlerine gelince, onların katiyyet derecesi Sahihi'nin sübûtu gibi değildir. Bunlardaki haberlerin iç yüzüne vakıf olmanın tek yolu senedlerini gözden geçirmektir. O'nun Nuaym b. Hammâd (188) ve Ebu'l-Feth el-Ezdî'den rivayet ettiğini görünce, Ed-Dolabî'nin hakkındaki sözünü hatırlayacaksın. El-Humaydî'den rivayet ettiğini görünce Muhammed b.Abdillah b.Abdulhakem'in O'nun hakkındaki görüşlerini hatırlayacaksın. İsmail b.Ar'ara (189)'dan rivayet ettiğini gördüğün vakit, Humeydî ve İsmail'in haberlerindeki kopukluğun farkında olarak, rical kitaplarında O'nun hakkında ne söylendiğini araştırırsın. Buharî'nin diğer kitapları için de aynı yolu takip edersin (190)."

---

(186) Takiyyuddin Ebu Muhammed Abdulğani el-Makdisi (h.541-600). El-Kemâl on ciltlik ricale dair bir eserdir. Bkz. Tezkiretü'l-Huffâz, c.IV, s.1372.

(187) İntikâdü'l-Müğnî, s.8,9; Er-Ref'u ve't-Tekmil, s.406.

(188) O'nun hakkında el-Kevseri, Ebu Hanife aleyhine haberler uydurduğunu, cerh alimlerinin, hakkında çok laf ettiğini, usûlu'd-Din alimlerinin ise pek çoğunun, O'nun Müşebbihe'den, dahası Allah'a kan ve et isnad edenlerden saydıklarını, Müceşşimenin önden gelenlerinden Mukatil b.Süleyman, Ebnü Ebi Meryem gibi kimselerin elinde yetiştiğini söyler. Bkz. Te'nibu'l-Hatib, s.74; Er-Ref'u ve't-Tekmil, s.329.

(189) O'nun hakkında, mechûlu's-Sıfattir, müracaat ettiğimiz tarih kitaplarından hiç birinde zikredildiğine rastlamadık.

4 - İbnu Hibbân :Muhammed b.Hibbân o.Ahmed Ebu Hatim et-Temîmî el-Bustî (ö.h.354). El-Kevserî O'nun hakkında pek çok yerde, ta'dil konusunda gevşek olduğuna dair işaretlerde bulunur (191). Ayrıca ez-Zehebi'nin O'na " صاحب تشنيع وتشغيب " dediğini nakleder (192).

5 - Ebu Saîd Abdurrahman İbni Mehdî (h.135-198) el-Kevserî'nin O'nun hakkındaki değerlendirmesi ise şöyledir: "Abdurrahman İbni Mehdi çok ta'n eder ve sık sık görüşlerinden dönerdi. Ebu Galib el-Mekki "Kûtû'l-Kulûb" adlı eserinde diyorki: "Abdurrahman önce bir hadisi reddeder, bir müddet sonra çıkar, ve ben onu buldum, O sahihdir, derdi. Peyinden şöyle dediği rivayet edilir; Beyam pek çok hadisin üzerini çizdirmişti. Daha sonra Onların sahih olduklarını söyledi. Ben de O hadisleri kendisine okudum ve, Sen bunların üzerini çizdirmemiş miydin? diye sordum. Evet, daha sonra düşündüm ki, ben o hadisleri zayıf saydığım vakit, ravilerinin adaletini reddetmiş oluyorum. Eğer Allah'ın huzurunda gelir ve bana ; niçin benim adaletimi reddettin? derse ne yaparım? baktım ki, kendime hiç bir delil yoktur(193)"

6 - Ebu Bekir Ahmed b. Ali b.Sabit el-Hatib el-Bağdâdî (h.392-463). Bunun hakkında da el-Kevserî'nin kanaati şöyledir:"Kitaplarının en şahanelerinden biri olan "Tarihu Bağdâdi" telif etmiştir. Ne var ki, kendi mezhebinden olmayan pek çok ilim önderlerinin terceme-i hallerinde, hevasına uyarak ve haklarında uydurma haberlere yer vererek kitabına gölge düşürmüştür. Oysa O,zikrettiği rivayetleri senedlerindeki illet ve kusurları iyici bilmektedir. Dahası O'nun dilinden çok az kimse kurtulabilmiştir (194)."

= Hatta Buhari bile "Tarihu'l-Kebir" inde O'ndan bahsetmemiştir. Buna rağmen O'ndan gelen maktu bir haberi "Tarihu's-Sağir"inde rivayet etmiştir. Bu haberle ilgili olarak bkz.Te'nîbu'l-Hatib,s.71; Nakhu Ehli'l-Irak ve Hadisûhüm,s.86.

(190) A.g.e. s.85; Te'nîbü'l-Hatib,s.71,72.

(191) A.g.e. s.28; Makûlâtü'l-Kevserî,s.40,69,135.

(192) Nakhu Ehli'l-Irak ve Hadisûhüm,s.86; Er-Raf'u ve't-Tekmil, s.335. İbnu Hebbân'ın Hanefi aleyhtarlığı ile ilgili bkz.: "Kitabu'l-Mecrûhin",ç.ş.-111,1.b.Haleb,Dâru'l-Va'y,1396,s.61.

(193) Nakhu Ehli'l-Irak ve Hadisûhüm,s.86.

Hatib el-Bağdadî'nin taassubuna işareten İbnü'l-Cevzî'den şu nakilde bulunur :"...Hatibde iki şey vardır. Birisi cerh ve ta'dil konusunda sıradan muhaddislerin yaptığı gibi hareket etmesidir. Onlar cerh sebebi olmayacak bir hususdan dolayı, hemen cerh ediverirler. Bu da onların anlayışlarının kıtlığından ileri gelmektedir. İkincisi ise,taassubtur. O beşmelenin cerhî okunacağına dair sahih olmadığını bildiği rivayetleri kitabında zikretmiştir. Aynı şeyi Kitab'ul-Kunutta, havanın bulutlu olduğu bir günde oruç meselesinde de yapmış, uydurma olduğunu bildiği haberlerle ihticaca bulunmuş ve üstelik bu yönlerine de hiç işaret etmemiştir(195)."

7 - İbnu Ebî Hatim :Abdurrahman b.Ebi Hatim er-Râzî (ö.h.327). Onun hakkında ise el-Kevseri şu değerlendirmelerine yer verir: "İbnu Ebi Hatim'in "Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl" ine gelince ,O'nun hadis hafızlarının şeyhi İmam Buhari (196) hakkındaki, "O'nu Ebu Hatim ve Ebu Zur'a terk etmişlerdir" sözünün görünce, işlemiş olduğu yanlışların derecesini anlarsın ve cerh konusundaki sözlerini kabulde teenni ile hareket edersin (197). "

Zâhid el-Kevseri İbni Hacer gibi kimselerin bile taassubtan kurtulamadıklarını esefle işaret eder (198). Ve hulasa olarak şöyle der: "Hasılı daha önce zikrettiğimiz cerh kitapları İbnu Ebi Hayseme'nin Tarihi, Karâbisi'nin "Kitabu'l-Mudellisin"-in gibi eserler, fıkıh imamları ve hadis hafızlarından dil uzatmadık kimseyi bırakmamışlardır. Öyle ki, İbnü Sâhib gibi birisi çık-

---

(195) A.g.e. s.18,19. Bu konuda ez-Zehebî "Er-Ravâtu's-Sikat ve'l-Mütekellemû Fihim" adlı risalesinde şöyle diyor:"Hatib el-Bağdadî, Ebu Nuaym ve Müteahhirinden pek çok alimin rivayetleri hususunda, eserlerinde sakındırmaksızın mevzu haberlere yer vermelerinden daha büyük bir günah bilmiyorum. Bu büyük bir vebal ve Sünnete karşı işlenmiş bir cinayettir. Allah bizi de Onları da af etsin" bkz.Er-Ref'u ve't-Tekmil, s.419.

(196) Buhari ile ilgili olarak şöyle denir:"...Buhari,Nisâbur'a gelince O'na Kur'an'ın lafzı hakkındaki kanaatini sordular. O da: Kur'an Allah'ın sözü olup, mahluk değildir. Bizim amellerimiz (Kıraatimiz) ise mahluktur diye cevap verdi. Ebu Hamid el-Merkî ez-Zühelî'nin -Buhari'nin şeyhi- şöyle dediğini işittim: "Kur'an Allah'ın sözü olup mahluk değildir. Kim,benim Kur'an'ı telaffuzum mahluktur, diye iddia ederse bid'at sahibidir.-ir daha bizim meclisinize gelmesin =

mış, ileri gelen hadis hafızları ve ehl-i Hadis hakkında bu kitaplarda yazılı olan kınamalara bakarak, bu konuda müstakil bir eser bile yazılmıştır. İmamlar hakkında insaftan uzaklaşan bazı kimseler de aynı şekilde hareket etmişlerdir (199)." El-Kevseri, İbni Kuteybe'nin "El-İhtilaf fi'l-Lafz" adlı eserinde cerh ve ta'dilde ifrada yol açan hususlara işaret etmesi üzerine şu yorumu yapmıştır: .

"Musennif (yani İbnu Kuteybe) bu konuda hikaye ettiği olayları bizzat yaşamıştır. Ve bu bahis kitabının en güzel bölümüdür. Uyanık olan bir kimseyi, müellifin işaret ettiği bu asrın (h.3.asır) ricali kanalıyla, cerh ve tadil kitaplarında rivayet edilenleri kabulde, son derece dikkatli olmaya teşvik eder. Ebu Talib el-Mekkî şöyle demekle ne kadar da doğru söyliyor: Bazı hadis hafızları büyük bir cüret ve cesaretle konuşurlar. Cerh konusunda haddi tecavüz edip, ağır sözler sarf ederler. Halbuki aleyhinde konuştukları kimseler onlardan çok daha faziletli,ulemanın yanında onlardan kat kat daha üstündürler. İşte böyle bir durumda cerh, cerh edene döner(200)."

=Bundan sonra kim Muhammed b.İsmail el-Buhari'nin yanına giderse O'nunla katiyyen konuşmayacağız. Bundan sonra Müslim b. el-Haccac ile Ahmed b.Selame'den başka kimse Buharinin yanına gitmez oldu. Müslim de bir deveye yükleyerek ez-Zühelî'den yazmış olduklarının tamamını O'na geri göndердi. Ez-Zühelî,Muhammed b.İsmail artık bizimle aynı memlekette kalamaz, değince Buhari başına bir şey gelmesinden korkarak orayı terketti. Müslim ise daha sonra ne ez-Zühelî'nin ve ne de Buhari'nin hadislerini kitabına almadı..." Bkz. Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse,s.33.

(197) Mukhu Ehli'l-Irak ve hadisuhum,s.86; Makâlâtü'l-Kevseri,s.344.

(198) A.g.e. s.91-93.

(199) A.g.e. s.90.

(200) El-İhtilâf fi'l-Lafz,s.51.

3) Dirayet Yönüyle Zâhid El-Kevseri

a-Rivayetlerin Tahlilinde Dayandığı Temel Prensipler

Muhammed Zâhid el-Kevseri'nin değerlendirmeye tabi tuttuğu rivayetler iki kısımdır. Bunlardan biri Hadislerdir ki, bu konuda en geniş eseri "en-Nüketü't-Tarife"dir. Bunun dışında Makâlâtında ve diğer eserlerinde de hadis tahlilliyapmıştır. Diğeri ise Hadislerin dışında kalan rivayetyetlerdir. Bu konuda da en detaylı eseri "Te'nibü'l-Hatib" tir. Ayrıca yine Makâlâtında da hal tercemelerine dair yazdığı eserlerde ve ta'liklarında tarihi rivayetlerin değerlendirmesini yapmıştır. Hiç şüphesiz O'nun en-Nüketi ve Te'nibü'l-Hatibi Ebu Hanife ve Ashabını, aynı zamanda Onların görüşlerini müdafaaya yönelik eserlerdir.

Zâhid el-Kevseri'nin bu her iki nevi rivayetleri incelerken esas aldığı, bir takım kural ve kaideler vardır. Bu kural ve kaidelerin bir kısmı sadece Hadislerin incelenmesinde, bir kısmı ise yalnızca Hadislerin dışında kalan rivayetlerin tahlilinde asıl olan kaidelerdir. Bunun yanında her ikisinde de müşterek isti'mal olunan prensipler mevcuttur.

Biz bu kaidelerin hepsini bir arada zikredip, her bir kuralın ağırlıkla ilgili olduğu kısma dikkat çekmekle iktifa edeceğiz. Genel olarak her iki nevi rivayetlerin değerlendirmesindeki en bariz farka şöylece işaret edebiliriz: "Akla, mütevatir ve meşhur haberlere aykırı düşmeyen Âhâd Haberlerin değerlendirilmesinde temel unsur senedlerinin tahlilidir. Kıymetleri yine senedlerinin kıymeti ile doğru orantılıdır (201). Sözkonusu kaideleri ise iki yönden inceleyeceğiz.

1. Senedlerin tahlilinde esas alınan kaideler
2. Metnin incelenmesinde asıl olan kaideler

---

(201) Et-Terhib, s.304.

1. Senedlerin Tahlilinde Esas Alınan Kaideler

Bu kaideler daha çok cerh ve ta'dil ile ilgili olan kaidelerdir. Ve göylece sıralayabiliriz:

a)" ان فاقدالشئ لا يعطيه", Bir şeye kendisi sahip olmayan onu başkasına veremez. Bu şu demektir; Bir kaziyyede itham olunan bir kimsenin o kaziyye ile ilgili konuda Tevsik ve Cerhine itibar edilmez.

El-Kevseri bunu şöyle ifade ediyor: "Kendisi Sika (202) olmayan bir kimsenin, başka birisini Sika ilan etmesi, Onu Sika olan Zatlar mertebesine yükseltmez (203)." Burada bir noktaya işaret etmek lazım. El-Kevseri'nin kullanımında "Sika" ve "Sayru Mevsuk" ifadeleri, Muhaddislerin umumi olarak zikrettiklerinde kastettikleri manadan ayrı bir mana taşır. O da, Bir şahsın herhangi bir konuda -Cerh ve Ta'dil- ehil olup olmaması anlamınadır. Şöyle ki: "...Bir insanın, Sika olmamasından maksadım Onun bu işte ehil olmayışı anlamınadır. Ve bu açıktır. Nice Sika bulunan ravi vardır ki, kendisinâle ihticacda bulunulmaz... Ve yine, nice kimseler vardır ki "Sadûk" (204) diye tavsif olunur, ancak Sika addedilmezler...(205)." O halde birinci kaidenin tamamlayıcısı olarak şu kuralı da zikredebiliriz.

b) Her Sika olan ravi ile ihticacda bulunulamayacağı gibi kendisine Sadûk denilen her ravi de Sika olmayabilir(206).

c) " روايةالعدوالمتعصب مردودة " şiddetli taassup sahibi kimsenin rivayeti reddedilir, ona itibar edilmez.(207).

El-Kevseri bu kaideye binaen Ebu Nuaym el-Isfahanî (h.336-430),el-Beyhaki ve Hatib el-Bağdadi'nin hanefiler, hususen de Ebu Hanife hakkındaki rivayetlerini reddetmiş, bu rivayetlerin senedlerinde mevcut kimseler hakkındaki tevsiklerini de kabul etmemiştir (208).Zira her üçünün de Hanefilere karşı şiddetli taassupları bilinen bir gerçektir.

---

(202) Sika :Adalet ve Zabt şartlarını kendisinde toplayan ravidir.Bkz.Er-Rafu ve't-Tekmil,s.134.

(203) Et-Terhib,s.303.

(204) Sadûk :Ta'dil lafızlarındandır.

(205) Et-Terhib,s.303.

(206) Abdurrahman b.Yahya el-Muallimî,el-Kevseri'nin bu ifadelerini eleştirmiş, böyle bir anlayışın Cerh ve Ta'dil mamalarında olmadığını söylemiştir. Bkz.Et-Tenkil,c2,s.74.

(207) Ge'

Bu şahıslardan birincisi, yanlı Ebû Nuaym(209),"Hilyetü'l-Evliyâ"isimli eserinde, İmam Muhammed eş-Şeybânî(h.132-189)ile İmam Ebû Yusuf(h.113-182)'un, Harun er-Reşid nezdinde,İmam Şafiî(h.150-204)'yi öldürtmek için girişinde bulunduklarına dair, uydurma olduğunda Münekkidlerin ittifak ettikleri, senedinde yalancılıkla ma'ruf iki tane râvinin bulunduğu-ki onlar,Ahmed b. Musâ en-Necâr ve Abdullah b. Muhammed el-Belvâdir- bir rivâyeti zikretmiştir(210). Beyhakî(211)'de,"Menâkıbu'ş-Şafiî"sinde aynı uydurma habere yer vermiştir(212). Hatib el-Bağdâdî'ni ise bu konudaki durumuna,"Tarih-ü Bağdad"ın 13. cildinde kaydettiği rivayetler ışık tutmaktadır(213). Bu kaide, yalnızca bu üç şahıs için çi çin bahis mevzuu değildir. Bilakis, taassubu açık olan herkesin, mutaassıbı olduğu konuda, ne rivayeti ve ne de cerh-ta'dil işlemi El-Kevserî tarafından kabul edilmemiştir(214)

---

(209) Ahmed b. Abdillah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihran el-Isfahânî(h.336-430). Sufi olup,zamanındaki pek çok meşhur kimseden icazet almıştır. Hadis hafızıdır.Es.Baz:"Ma'rifetü's-Sahâbe";Delâilü'n-Nübüvve","Kitâbü'l-Mu'tekad".Bkz. Tezkiretü'l-Huffaz,c.III.,s.1092;Kitabü'l-Vefeyât,s.239. Taassubu ile ilg. ol.bkz.Er-Ref'u ve't-Tekmîl,s.78.

(210) Te'nîbü'l-Hatîb,s.27.

(211) Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Musâ el-Hüsrevcirad el-Beyhakî(H:384-450). Hâkim, İbn. Fürek, gibi kimselerden ilim almıştır. Hadis ve fıkıh ilmini cem' etmiş, İlelü'l-Hadîs ve İhtilâfü'l-Hadîş konusunda otorite olmuştur. Çok sayıda eseri vardır. Es.Baz."El-Esmâ ve"s-Sıfât","Es-Sünenü'l-Kebîr"."Es-Sünen'ü ve'l-Âsâr"," Şuabü'l-İman"v.b.Bkz. Tezkiretü'l-Huffaz, c.III., s.1132.

(212) Bkz. Bülûğu'l-Emânî,s.28; İhkâku'l-Hak,s.82.

(213) El-Bağdadî'nin ağırı taassubu konusunda, İbnü'l-Cevzî "Es-Sehmü'l-Musîb"inde şöyle diyor:"Hatîb, namazda besmelenin açıktan okunacağına dâir bir kitap yazmış, sahih olmadığını bildiği pek çok hadisi orada zikretmiştir. Abdullah b. Ziyad b. Sem'an hadisi gibi ki, muhakkikler hadisinin terkedileceği üzerinde ittifak etmişlerdir.İmam Mâlik "Kezzab" olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Hafs b. Süleyman hadisi gibi,O'nun hakkında İmam Ahmed, "Metrûkü'l-Hadîs" demiştir...Hatîb,"Kitâbu'l-Kunût'ta da aynı şeyleri yapmıştır.Kim ki hakkı gizleyecek , insanlara yanlış aktaracak derecede, işaret ettiğimiz üzere mutaassıp olursa, böyle birinin cerh ve ta'dil işleminin kabul etmek gerekmez"bkz.Te'nîbü'l-Hatîb,s.18; Er-Ref'u ve't-Tekmîl,s.78.

(214) Taassubun cerh ve ta'dil'deki rolü ve yeri mevzuunda bkz. Tacüddin es-Sübkî,Kâide fi'l-Cerh ve't-Ta'dil ve Kâide fi'l-Müerrihîn,thk. Ebu Gudde, 5.b.,Halep,1984,s.13.

d- "كلام الاقران بعضهم في بعض لديحبأ به" Akran olan kimselerin birbirleri hakkındaki sözlerine itibar edilmez(215).

Zâhid el-Kevserî,bu husuta şöyle der:"Çağdaş olan kimseler arasında çekişmenin, her devirde önemli bir yeri olagelmiştir. Özellikle de, bir makam için birbiri ile yarışan, ya da aralarında mezheb farklılığı bulunan kimselerde, bu daha çok olmuştur (216). O, bu kaide ile Süfyân es-Sevrî ve Evzâî(217) gibi Ebû Hanîfe'ye çağdaş olan bazı kişilerin, O'nun hakkında söyledikleri sözlere itibar edilemiyeceğini belirtmiştir. Örneğin bu nevi haberlerden bazıları şöyledir:

" Süfyan es-Sevrî: İslâm tarihinde, İslâm ümmetine karşı Ebû Hanîfe'den daha uğursuzu doğmamıştır?"

" İmam Evzâî: İslam'a Ebû Hanîfe'den daha çok zararı dokunan biri daha doğmamıştır(218)." El-Kevseri, bu ve buna benzer haberleri, kendilerine isnad edilen şahıslar tarafından söylenmiş olabileceği faraziyesi üzerine, mezkur kaideye binâen reddeder. Gerçek te ise, ne İmam Sevrî'nin ve ne de İmam Evzâî'nin, böyle üstünkörü laf etmiyecek kadar şahsiyyetli olduklarını, en azından bir İslam âlimine yakışanın bu olacağı inancındadır(219).

---

(215) Te'nîbü'l-Hatîb,s.52: İbnü Abdilberr, bu kaide ile ilgili olarak,"Câmiu Beyâni'l-Ilm" adlı eserinde:"Alimlerin birbirleri hakkındaki sözlerinin hükmü"başlıklı bir bölüm açmış,ve:"Her ne kadar her bireri sika ve hüccet olsalar bile, Ulemânın birbiri hakkındaki sözlerine itibar edilmez." demiştir.Bkz.Câmiu Beyâni'l-İlm,s.590.Ayrıca bkz.Er-Ref'u ve't-Tekmîl,s.409,432,

(216) Lahzu'l-Elhâz,s.140.

(217) Abdurrahman b. Amr b. Muhammed el-Evzâî(h.80-88-93 - 157). Şam ehlinin imamı idi.İki yüz sene kadar Şamlılar O'nun içtihadlarına göre amel etmişlerdir. Yetmiş bin meseleye cevap verdiği söylenir. Tezkiretü'l-Huffaz,c.1.,s.178; Kitâbü'l-Vefeyât,s.132.

(218) Te'nîbü'l-Hatîb,s.160.

(219) Hüsnü't-Tekâdî,s.41

- Yukarıdaki kaide ile ilgili olarak, ez-Zehebî:"Aynı asırda yaşayan kimselerin, birbirleri hakkındaki görüşlerine itibar edilmez"der.Bkz.Tezkiretü'l-Huffâz,c.11.,s.662.İbnü Hacer ise:"Akranların birbirleri hakkındaki sözleri mutaber değildir, ancak bu cerh nedeni açıklanmamış olduğu taktirde böyledir"der. El-Leknevî ise:" Aynı asırda yaşayan kimselerin cerhleri bir delile istinad etmedikçe mutaber değildir,çünkü bir asırda yaşamak genellikle çekişmeye yol açar,"der. Ebû Cudde de:"Çok olmamakla birlikte, bazen akran olanların birbirinin dostu olması halinde, birbirlerini desteklemeye de yol açar"der.Er-Ref'u ve't-Tekmîl,s.415.

e- " لا يقبل كلام الناس بعضهم في بعض عند اختلاف مذاهبهم " Mezhep ve meşrepleri farklı olan kimselerin birbirleri hakkındaki sözlerine itibâr edilmez(220).

Bu kuralın bilki daha önce zikrettiğimiz kaidelerle aynı olduğu söylenebilir.Ancak, ayrı olarak işaret etmemiz,bunun daha çok çe itikâdi anlayış farklılığı ile, Hadis ekolüne yahut da Re'y ekolüne mensup olmanın doğurduğu olumsuz görüş ve kanaatlerin re reddedilmesinde tatbik edilmiş olmasıdır. El-Kevseri, bu asla binaen Abdurrahman b. Ebi Hâtim er-Razî(221) ve Ukaylî(222) gibi kendi meşrebinden olmayan kimselere karşı müteşeddid davranan kimselerin cerhlerine itibar etmez vereddeder(223).

f- "من ثبتت امامته و عدالته لا يقبل فيه جرح جارح İmâmet veadâleti sabit olmuş kimseler hakkında cerh mutebar değildir(224).

Bu esasa binaen el-Kevserî, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf , İmam Muhammed, Hasan b. Ziyad (ö.h. 204) ve Muhammed b. Şuca'(h.181-266) vb. gibi imamlara, zaman zaman Cehmiyye'den olmakla, bazen Mürcie olmalarıyle, arasıra da Ehlü'r-Re'y olmaları sebebiyle yeneltilen cerhlere itibar etmez(225).

---

(220) Te'nîbü'l-Hatîb,s.161.

(221) A.g.e.,s.167.

(222) El-İnta' bi Sîyreti'l-İmâmeyn,s.141; Te'nîbü'l-Hatîb,s.219.

(223) Ehlü Hadis'in Re'y taraftarlarına karşı tavrı meşhurdur. Hatta bir kimsenin rivayet ettiği hadislerin terkedilmesi için Kûfeli veya Re'y ekolünden olması yeter. Tafsilatlı bilgi için bkz.Er-Ref'u ve't-Tekmîl,s.83-87.

(224) Et-Terhîb,s.304.

(225) El-İnta' bi Sîrafi'l-İmâmeyn,s.59.

= Bu konuda Ahmed b. Hanbel, şöyle der:"Adaleti sabit olan bir kimse hakkında, herhangi birinin cerhi kabul edilmez.taki apaçık cer nedenine delâlet eden birşey bulunsun,bu taktirde, cerhe itibar edilir;""Tacüddin es-Sübkî'de şöyle der: "Bize göre doğru olan budur, kim ki imamet ve adaleti sabit olmuştur, öven ve tezkiye edenleri çok, cerhedenleri azdır, ayrıca, cerh sebebi de mezhep taassubu veya bunu benzer bir şeydir, o taktirde biz bu cerhe iltifate etmeyiz. Bilakis, adaleti ile amel ederiz. Eğer bu kapıyı açacak olsak ve kayıtsız şartsız cerh'e öncelik versek, hiç bir imam bundan kurtulamaz. Zira hiç bir imam yoktur ki ta'na uğramış olmasın. Bkz. Kâide fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl,s.15.

g- Metni akıl ve nakle ters düşen rivâyetlerin senedinde öncelikle zayıf ravilerin aranmasıesasıdır.

El-Kevseri bu kaide ile ilgili olarak şöyle der:"Bu nevi haberlerin tetkikinde prensibim,ilk önce senedinde zayıf olan ravilerin olup olmadığınıkontrol etmektir.Zira,akıl ve naklin reddettiği bir haberin , sika ravilerin rivayetinde bulunması düşünülemez. Mücerred olarak isimlerin benzeşmesi ise, uydurma bir haberi sika kimselere isnad etmeyi meşrû kılmaz(226).

h-"Sika raviler arasında zikredilen meçhûl kimselerin rivayetlerine itibar edilmez."

El-Kevseri bu prensibi ile ilgili olarakta şu açıklamaya yer verir:" Prensiplerimden bir tanesi de şu esasa dayanır, Cerh ve ta'dil imamları arasında, meçhul kimselerin adlarını, sikât arasında zikredenler vardır. Bunu, O kimseler hakkında herhangi bir cerh bilmedikleri için,böyle yaparlar. Bu durumda olan meçhul bir şahıs, söz konusu tescil ile "Meçhûlü's-Sifat" olmaktan ileri gidemez.Özellikle de, en ufak bir sebepten dolayı reddedilebilecek karakterdeki haberlerde bu böyledir(227). Aslında zahid El-Kevserî bu sözü ile İbn Hibban'ı kastediyor. Bir başka yerde O'nun hakkında şu görüşe yer verir:"İbn Hibban'ın prensibi, hakkında cerhe muttali olmadığı kimseleri sika raviler arasında zikretmektir.Ne var ki bu,O kimseyi başkalarının yanında meçhul olmaktan kurtaramaz(228). Örneğin, Muhammed b. Muaviye ez-Ziyâdi kanalıyla gelen, Ebû Hanife'nin nesebi ile ilgili bir haberi red sebeplerinden bir tanesi de budur(229).

---

(226) Et-Terhîb,s.304. El-Kevserî, Te'nîbü'l-Hatîb'e reddiye yazan El-Muallimi'nin, kendisi hakkında,kasten senedlerdeki ravileri değiştirdiği yolundaki iddiasına şöyle cevap verir:"Ne zaman garipliklerle dolu. O (Muallimî), uydurma rivâyetleri, senedlerde ki zayıf ravilerin yerine, sika kimseleri koyarak, onların omuzuna yüklemek isterken, ben uydurma şeyleri uydurmakla müttehem olan, esas sahiplerine isnada çalışıyorum. Bilmiyorum bu durumda sika ravilere kim kötülük etmiş oluyor?bkz.Et-Terhîb,s.307.

(227) Et-Terhîb,s.303.

(228) Makâlâtü'l-Kevserî,s.40-69-185-399: İbn Hibban'ın gevşekliği ile ilgili olarak bkz.Er-Refu ve't-Tekmil,s.332-339.

(229) Te'nîbü'l-Hatîb,s.27-28.

i- "Sahih kaynaklarda rivayetine yer verilen herkesin mutlaka bütün haberleri sahih olacaktır diye bir kural yoktur"

Bu hususta el-Kevserinin izahı şöyledir:"Nice kimseler vardır ki, bazı hadisleri seçilip sahih kaynaklara alınmıştır.Bununla beraber, bütünh haberlerini sahih addetmek doğru olmaz(230) ...Kim şeyhân-Buharî ve Müslim-'in kendisinden hadis tahriç ettiği kimselerin, bütün rivayetlerinin sahih olacağını zannederse, yanlış bir fikre sahip olmuş olur."Seyyiü'l-Hıfz" olan birinin hadislerinin tamamı batıl olamıyacağı gibi, aynı şekilde sika olan kimselerin, bütün hadislerinin sahih olması da söz konusu değildir(231)... Buhari ve Müslim'in kendisinden hadis tahriç ettiği her herkes, köprüyü geçmiştir gibi bir anlayışı, kör taklide sebep ittihaz etmek doru bir şey değildir(232)."

j- "Hakkında hem cerh eden, hem de medh eden kimsenin bulunduğu ravîlerin, akılv ve (mütevâtir) nakle muhalif düşen haberlerinde, cerh yönleri tercih edilir(233)"

k-"Cerh ifadeleri'nin,lafızlarına her zaman riayet edilmeyebilir, Bu durumda manayı muhafaza etmek yeterlidir."

El-Kevserî bu prensibi konusundada şöle der:" Cerh lafızlarının harfini gözetip, ona bağlı kalma hususuna gelince, bu her zaman mümkün olmayabilir. Bu gibi durumlarda mananın özünü muhafaza etmek yeterlidir(234)."

Bu zikrettiklerimizden başka el-Kevserî'nin senedlerin değerlendirmesinde itibar ettiği bazı kurallar daha olmakla beraber, O' nun en fazla kullandığı esaslar bunlardır.

---

(230) Te'nîbü'l-Hatîb,s.303.

(231) Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte,s.17.

(232) Makâlâtü'l-Kevserî,s.84.

(233) Et-Terhîb,s.303.

(234) A.g.e.,s.303-304.Buraya kadar zikrettiğimiz kaidelerin tenkidi hakkında bkz. et-Tenkîl,c.1.

2. Metnin İncelenmesinde Asıl Olan Kâideler

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin, rivâyetlerin tercihi esnasında kullanmış olduğu prensiplerin çoğu, gerçekte ilk önce İmam Ebû Hanîfe(h.80-150) tarafından konulmuş, daha sonra da Hanefî fakihleri, rivâyetlerin değerlendirmesi ve tercihinde ana kâideler olarak kullanagelmişlerdir.Bu prensipleri şöylece sıralayabiliriz:

a-"Senedin zâhirî delillere binaen sahih olması, metnin sıhhatini de gerektirmez." Misal için bakınız:Em'ûkotü't-Tarîfe, Boy' u'l-Musarrât bad. no.45.

b-"Senad bakımından sahih olan Âhad haber, akla,muhalif olduğu taktirde terkedilir. Eğer senedinde zayıf raviler varsa haydi hay di terkedilir." Buna örnek olarak Zahid el-Kevserî , Horasandan birisinin kalkıp,yüzbin tane meseleyi sormak için, Ebû Hanîfe'ye gebirdiği yolundaki haberi verir. şöyleki:

"...Metin cihetine gelince; Bu uydurmayı , vaziyeti ile ilgili deliller öyle bir yalanlıyor ki, başka bir şeye ihtiyaç bırakmıyor. Zira bu uydurma haberin üzerinde şöyle üskün körü bir düşünme bile ,apaçık bir yalan olduğunu anlamaya yetiyor. Adamın biri yüzbin tane meseleyi sormak için, sabahlaakşam ereşinde, ta Horasandan gönderiliyor, Ebû Hanîfe de hiç durup dinlenmeden O'na cevap veriyor. Böyle bir haberi, ancak, yüzbin mesele denilince, söylenilen rakamın ne olduğunu bilmeyen birisi uydurabilir. Bunca asır geçmesine rağmen, fıkhın furu'u bakımından mezhepçlerin en tafsilatlısında tedvîn edilen meselelerin sayısı nedir ki? Kargalıklı delilleri olmaksızın, aralarında karşılaştırma yapılmaksızın ve cevapları zikredilmeksizin, sadece bu meseleleri yazabilmek kaç cilt eseri gerektirir? Hiç, bu kadar meseleyi Horasan'dan Ebû Hanîfe'ye sormak için kalkıp gelen meçhul bir adamın ezberinden sorması, ve tekrar sadece O'ndan işitmek suretiyle cevaplarını geri geldiği yere götürmesi mümkünmü dür? Böyle bir hayali tasavvur etmek, akıl ve ma'kul dairesinin dışına çıkmaktır(236)."

---

(235) Et-Terhîb,s.312.

(235) Te'nîbü'l-Hatîb,s.142.

e- "Ahad haberler ravîlerinin sika oldukları farzedilse bile mütevatir ve meşhur habere muhalif olamazlar(237)."

f- "Metinde mana bakımından bir gariplik olduğu taktirde, Tashîfat(238) olup, olmadığına bakılır. Örneğin: el-Bağdâdî'nin zikrettiği şu haberde olduğu gibi:

قال ابو حنيفة : لو ادركنى النبى ص وادركته لاخذ بكثير من قولى

و قل الدين الا الرأى الحسن .

El-Kevserî, önce bu haberi sened yönünden incelemiş, ravilerinden zayıf olanlara işâret ettikten sonra, metin cihetine gelince, diyerek Ebû Hanîfe'den sahih rivâyetle gelen şu habere yer vermiştir:" Hz. Peygamber'den Kur'an'ın hilâfına hadis rivâyet eden herhangi birini reddetmek, ne Rasûlüllah'ı reddetmek ve ne de O'nu yalanlamaktır. Bu ancak, Rasûlüllah (a.s.)'a isnad ederek bâtıl bir şeyi rivâyet eden bir kimseyi reddetmektir. Bu durumda itham Rasulüllah'a değil, raviye râcîdir. İster işitelim, ister işitmeyelim, Rasûlüllah (a.s.)'ın söylemiş olduğu her şey başımız gözümüz üstünedir. İnanır ve şehâdet ederiz ki, O Allah'ın nebîsinin dediği gibidir(239)."

El-Kevserî, metni lafızları itibariyle de tahlîle tabi tutar ve buradaki " النبى " lafzının, ravilerden biri tarafından tashife uğratılmış olabileceğini, kelimenin aslının ise " البتى " el-Betti, olduğunu(240) kaydeder. Bu eradaki " صلى الله عليه وسلم " cümlesinin ise, yine ravi tarafından metne idrac(241) edilmiş olabileceğini s söyler. Diğer taraftan " قل الدين الا الرأى الحسن " ifadesindeki " الدين " kelimesinind de aslının " ارى " olduğunu, zira eskilerin hattında " ر "nın az bir eğimle, evvelindeki elifle birlikte " لد " şekline getirilebileceğini, yine noktalamanın kullanılmadığı yazı sitilin-

---

(237) Et-Terhîb,s.303.

(238) Musahhaf: Bir kelimenin bilinen şeklinden başka bir şekle çevirilmesi ile ortaya çıkan hadis çeşidi. Tashif bazen noktalamalarda olurken, bazende kelimenin aslında olur. Bkz. Menhecü'n-Nakdi fi Ulûmi'l-Hadis,s.444.

(239) Te'nibü'l-Hatîb,s.125: Ebû Hanîfe, el-Alim v e'l-Müteallim,thk el-Kevserî,Kahire,1368,s.25.

(240) Osman b. Süleymân b. Cürmüz el-Betti(ö.h.143)Kûfeli iken, daha sonra Basra'ya yerleşmiştir. Betût- Bir çeşit kalın giysi sattığı için ona nisbet edilmiştir. Bkz. Kitabü'l-Meârif,s.596 Ebû Hanîfe'den yedi sene önce vefat etmiştir. Aralarında karşılıklı yazışmalar olmuş, ancak içlerinden sadece Ebû Hanîfenin, O'na yazdığı bir mektup bize ulaşabilmiştir. Ümmetin ileri gelen müçtehidlerinden birisidir. Mezhebi inkârasa uğramıştır. Risaletü Ebi Hanife ila Osman el-Betti,s.33.

" ى "nin, çok rahat "ين" halinde yazılabileceğini, böylece " ارى " nın "الدين" haline dönüştürülmüş olacağınıkaydeder. Asal metnin şöyle olması gerektiğini söyler:

لوادركنى البتى وادركته لاخذ بكثير من قولى وهل أرى الا الرأى الحسن

Ebû Hanife bu sözle şunu kastetmiştir: Osman el-Betti re'y ve ictihad taraftarı birisidir. nasıl olurda benim sözlerimi kabul bul etmez, oysa ben sadece güzel re'y taraftarıyım(242).Bu örnek daha önceki kaideler de misal teşkil etmektedir.

Zâhid el-Kevserî, kendisinin de çok sık kullandığı Ebû Hanîfe'nin haberlerin kabulü için ileri sürdüğü şartları şöyleş e sıralar:

a. Haberi âhad, şerîatı'ın kaynaklarının tamamını taradıktan sonra-istikrâ- elde edilen usullere arzedilir. Âhad haber bu usûle muhalif düştüğü taktirde, iki delilden daha kuvvetli olan alınarak, muhalif olan haber reddedilir. ve bu haber " şâz" diye isimlendirilir(243).

b. Âhad haberler, Kur'an'ın umûm ve zahirine arzedilirler, eğer haber Kitab'ın umum ve zahirine ters düşerse , yine iki delilden daha kuvvetli olanı alınarak, kitap alınırve haber terkedilir. Zira kitabın subut ve zahiri katidir. Umum ifadeleri ise yine ona göre kesinlik arzeder. Ancak haber Kur'an'ın âm ve zahirine muhalif olamaz. Bilakis eğer ondaki müşkeli beyan sadedinde gelmişse o taktirde kabul edilir. Zira beyan olmadan delalet sözkonusu değildir (244). Bu kuralın tatbiki ile ilgili bisaller için En-Nüketü't-Tarife'nin, "Elmeshu alel-Amâme Had. No.15", "Tefyu'z-Zani ve'z-Zâniye Had.No.23","Miyâru'l-Heclis Had.No.35", "Mel fî mâ dûne Hamseti Wsukin Sadakah No.125" bakınız .

---

(241) Müdrec;Hadisten olmayan bir cümlenin râvi tarafından metin yahud ta senede zikredildiği hadistir. Menheçü'n-Nakd, fî 'Ulûmi'l-Hadis,s.439.

(242) Fe'naibü'l-Hatib,s.129.

(243) A.g.e. s.223; En-Nüketü't-Tarife,s.44; Nukhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm,s.34.İbnü Abdilberr şöyle diyor: "Ehli Hadisten pek çok kimse,adil ravilerin âhâd haberlerini red ettiği için Ebu Hanife'ye ta'n etmeyi caiz gördüler. Zira O,bu konuda âhâd haberlerin Kur(an manalarından ve hadislerden bir araya getirilen usullere arz edilmesi kanaatinde idi. Bu usullere muhalif olanları reddeder ve " şâz" diye isimlendirirdi." Bkz.El-İntikâp,149.

(244) Fe'naibü'l-Hatib,s.223,en-Nüketü't-Tarife,s.260.

c. Ravinin kendi rivayetine muhalif amel ettiği haberé itibar edilmez (245). El-Kevseri bu prensiple ilgili olarak şu açıklamaya yer verir: "Sahabinin Resulullah (s.a.v.)dan rivayeti kendisine nisbetle katiyyet ifade eder. Daha sonraki tabakalrad ise âhâd böyle değildir. Binaenaleyh Sahabinin kendi yanında kesinlik ifade eden bir şeyi -Hadisi- terk edip,zan ifade eden bir şeyi -re'yi- alması tasavvur olunamaz. Bunun aksini farz etmek, Sahabenin mevkiini bilmemek olur. İtibar rivayet ettiğinedir, re'yine değil diyenin sözüne gelince, kesinlikle Sahabe hakkında doğru olamaz. Bilakis Sahabi olan ravinin kendi amaline ters düştüğünden dolayı rivayetinin terk edilmesi, selefin yanında rivayetlerdeki illet konusunda kendisine itibar edilen bir metoddur(246)." İlgili misaller için en-Nüketü't-Tarife'nin "Esbâbü Ani'l-Meyyit No.22", "En-Nikahu min Şeyri Veliyy No.21"," Bulûğu'l-Kelb,No.53", bakınız.

d. İki haberden birisinde, sened yahud metin yönünden bir fazlalık bulunursa ihtiyaten bu fazlalık kabul edilmez (247). Bu prensibe el-Kevseri şu misali verir: "İki tane sahih haber geldiği zaman, bunlardan bir tanesinin senedindeki ravilerde, ziyade olarak bir şahsın ismi, yahut da metninde fazla bir lafız bulunursa bu durumda -bu Hanife fazlalık olanı terkeder, metin ve sened bakımından noksan olanını alır... Binaenaleyh, bir ravinin iki tarikten rivayeti gelse, birinde " "diğerinde " " ifadesi bulunsa, bu durumda noksan olana itibar eder ve haber "Anâne "ile gelmiş, "semi' " ile rivayet edilmemiş olur (248)."

e. Umûm-u Belvâ, yani herkesin muttali olması zaruri bulunan hususlarda haberi Vâhid ile amel edilmez. Çünki bu gibi durumlarda haber ya meşhur veya mütevatir bir yolla tesbit edilir (249). Misal için "Hadisü'l-Kasmele ve me'a-Zeker" ile ilgili rivayetler gibi(250).

---

(245) A.g.e. s.224.
(246) En-Nüketü't-Tarife,s.44; Şerhü İlelü't-Tirmizî,s.409,411.
(247) Te'nîbü'l-Hatib,s.224.
(248) Et-Terhîb,s.333.
(249) Te'nîbü'l-Hatib,s.224.
(250) En-Nüketü't-Tarife,s.264.

4) El-Ezher'de Sünnet İlimlerinin Yeniden Canlılık Kazanması İçin Hazırladığı Öneri

Muhammed Zâhid el-Kevseri'nin Hadis ilimleri sahasındaki çalışmalarına el-Ezher Üniversitesinde Sünnet ilimlerinin yeniden canlılık kazandırılması için yaptığı teklif ile son verdirelim.

Zamanın Ezher Şeyhi Mustafa Abdurrazık(251)'in el-Kevseri'ye karşı ileri düzeyde itimad ve iltifatı vardı. Bu güvenin neticesi olarak O'ndan Ezherde Hadis İlimlerinin yeniden canlılık kazanmasını temin edecek nitelikte bir program hazırlamasını rica etti. El-Kevseri de bu talebe binaen on maddelik bir rapor hazırladı ve sundu. Mustafa Abdurrâzık derhal raporu uygulamaya koymak için gerekli girişimlere başladı. Ancak, kısa süre sonra Şeyhin vefat etmesi üzerine bu program tatbik imkanı bulamadı (252). Bu teklifi "İhyâu Ulûmi's-Sünneti Bi'l-Ezher" ünvanıyla Makâlâtu'l-Kevseri'nin son makalesidir.

İHYÂ-Ü ULÛMİ'S-SÜNNE Bİ'L-EZHER

1 - Tefsir, Hadis gibi aslî ilimler için ders yerinin Ezher Camii olması uygundur. Bu dersler sabah, öğle ve ikindi namazlarını müteakip verilmelidir. Derslerin başlangıç ve bitimlerinde, zil ve benzeri şeyler kullanılarak, İslamî ilimlerdeki hür ders ortamı ihlal edilmemeli, hocanın nefesleri sınırlı vakitlere sıkıştırılmayıp dersini kâmilen vermesine fırsat tanınmalıdır. Diğer dersler için de gayesine uygun olarak müsaid vakitler tayin edilmelidir.

---

(251) Mustafa Abdurrazık (m.1885-1947) Fransaya gitmiş, orada felsefe ve fransız edebiyatı üzerine çalışmalar yapmıştır. Bir ara Mısır Evkaf Bakanlığına getirilmiş, 1945'te Ezher şeyhliğine tayin olmuş, ölüm tarihi olan 1947'ye kadar bu görevde kalmıştır. Hey'etü Kibâri'l-Ulemâda üye olmadan Ezher şeyhliğine atanan ilk şahıstır. Felsefe, Tevhid, Edebiyat ve mantık sahalarında pek çok eseri vardır. Ms.bz. "Et-Tevhid -i Tarihi'l-Felsefe", "Şeyhu'l-Arab ve'l-Muallimü's-Sâir", "Ed-Dinü ve'l-Vahyü fi'l-İslam" bkz. El-Ezher fi Elfi Âm, s.130.

(252) Ahmed Hayri, Kasidetü'l-Ezher, 1.b. Kahire, Matbaatü's-Saade, 1369, s.66,67.

2) Hadis ve Hadis ilimleri ile alakalı Muhtelif eserleri bulunduran bir araştırma salonu kurulmalı, buraya doğu ve batı kütüphanelerinden ister tasvir, ister istinsah ve isterse satın alınarak ilgili eserler temin edilmeli, Hoca,talâbe ve araştırıcıların hizmetine sunulmalıdır. Hadis kürsüsü başkanı, yahudda özel bir komisyon,Hadis İlmine mütealllik önemli mevzularda, hususi incelemeler belirlemeli ve bu yolla öğrencileri, bu salona devamlarını temin etmelidir. Aralarındaki ilmî rekaboti körükleyerek öğrencilerin kısa zamanda yetişip gelişmelerini sağlamalıdır. Bu salonda özellikle şu eserler bulundurulmaya gayret edilmelidir:

- Et-Temhid (253) Muvatta şerhi,müellifi Ebu Amr Yusuf b.Abdillah b.Abdilberr en-Nemerî (h.368-463).

- El-Kabes (el-Mesâlik) Muvatta şerhi, Müellifi Ebu Bekr İbnü'l-Arâbi el-Meâfiri el-İşbîli (h.468-540) .

- Ricalü'l-Buhari (254) müellifi Ebu'l-Velid Süleyman el-Baci (h.403-474).

- Şerhu Câmiu't-Tirmizî,Müellifi,Ebu'l-Feth Muhammed b.Seyyidi'n-Nas el-Ya'murî el-Endelûsî,(h.671-734) (255).

- Tekmiletü Şerhi Camiiit-Tirmizi, Müellifi, Zeynü'd-Din el-Irakî (h.725-806) .

- Şerhu İbni Rislân Lis Süneni Ebî Dâvud (257) Şihabuddin b.Rislan el-Makdisi.

- Es-Sikât (258) Müellifi Ebu'l-Hasan Ahmed b.Abdullah b. Salih el-'İclî el-Kûfî.

---

(253) Kitabın tam ismi şöyledir:"Et-Temhid Limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd" İbni Abdil Berr'in en büyük eseri olup, İmamı Malik'in şeyhlerine göre tasnif etmiştir.

(254) Kitabın esas adı, "et-Ta'dil ve't-Tecrih limâ harrece enhü el-Buhârî fi's-Sahih"dir. Kitap yazma olarak Nur-u Osmaniye Kütüphanesi 1/66 yazma eserler fihristi h.2.no.179'da mevcuttur. Bkz.Muhammed Isam Arar Kâdî,Ihtâfu'l-Kâri,1.b.Dımaşk, Mektebetü'l-Yemâme,1987,s,30.

(255) Kitabın asıl adı, "El-Levhu'ş-şeza fi Şerhi't-Tirmizi, Tirmizinin üçte ikisini on cilt halinde şerh etmiştir. Bkz. Zeylü Tezkireti'l-Huffaz,s.16,350.

(256) İbnü Seyyidi'n-Nas'ın tamamlayamadığı kısmı şerh etmiştir. 11 cilt halindedir. Ancak İbnu Tolon'un ifadesine göre el-Irakî Tekmileyi tamamlayamadan vefat etmiştir.A.g.e. s.17,220

(257) Bu kitap 4 cilt halinde İstanbul Laleli Kütübhanesi No.498, 501'de mevcuttur.Bkz.Risaletü Ebi Davud,s.3.

(258) Tezkiretü'l-Huffaz,c.ii,s.560

- Tertibü's-Sikat:Müellifi, Zeynüddin Ebu'l-Adl Kasım b. Kutlubuğa (h.802-879).

- El-İkmal (259) Müellifi,Muğlatay b.Kılıç b. Abdillah Alâuddin el-Bekçerî (h.689-762).

- El-İlel : Müellifi,Ebu'l-Hasan ed-Darekutnî (h.306-385).

- El-İrşad (260): Müellifi,Ebu Ya'lâ el-Halil b.Abdillah b. Ahmed el-Kazvini (ö.h.446)

- El-İşraf:Ebu Bekir b.el-Münzir en-Nisâburî (ö.h.318).(261)

- El-Musannaf (262): Müellifi, Ebu Bekir b.Ebi Şeybe (h.159-235).

- El-Musannaf: Müellifi, Abdurrezzak b.Hammamb.Nafi' El-Himyeri (h.162-211).

- Es-Sünen :Müellifi,İbni Şu'be Said b.Mansur (ö.h.227)

- El-Mevridü'l-Hanî fi Şerhi's-Sâyer li Abdilğani (263): Müelliifi,Kutbeddin Ebu Ali Abdulkerim el-Halebî el-Misrî (h.664-735)

- Camiu't-Tahsil fi Ahkâmi'l-Meracil: Müellifi, Salahuddin Ebu Said Abdullah el-Alâi ed-Dimeşkî (h.694-761)

- Tahricü Ehâdisi'l-İhtiyar :Mü. İbnu Kutluboğa.

- Takdimetü Ma'rifeti'l-Cerh ve't-Ta'dil :Mü.Abdurrahman b. Ebi Hatim er-Razi (ö.h.327)

- Et-Takyid li Ruvâti's-Süneni ve'l-Mesânid (264): Mü.Mu'yinuddin Ebu Bekir Muhammed el-Bağdadi el-Hanbeli İbnu Nokta (h.570-629)

---

(259) El-Mizzi'nin "Tehzibü'l-Kemal"ne zeyl yazmış ve "el-İkmal diye isimlendirmiştir.Zeylü Tezkireti'l-Huffaz,s.133.

(260) Kitabın aslı adını ez-Zehebi "el-İrşad fi ma'rifeti'l-Muhaddisin" olarak zikretmiştir, Ebu Cudde ise,"El-İrşad fi ulemâi'l-Bilâd"olarak kaydetmiştir.Bkz.Tezkiretü'l-Huffaz,c.III, s.1123;Er-Refu ve't-Tekmil,s.292.

(261) Kitabın tam adı "El-İşnaf alâ Mezâhibi'l-İlm"dir.Sahasında yazılmış en güzel eserdir. Ez-Zehebi İbnü'l-Münzir'in eserlerinin bir benzerlerinin daha tasnif edilmediğini söyliyor. Bkz.Tezkiretü'l-Huffaz,c.III,s.782; Kitabu'l-Vefayat,s.205.

(262) İbni Ebi Şeybe'nin bu eseri, Ahkâm Hadisleri cahasında yazılmış en geniş eserdir. Fıkıh bablarına göre tertip etmiş, her babda merfu,mevsul,mürsel,makt'u,mevkuf, Sabii özü ve konu ile ilgilenen diğer alimlerin sözlerine yer vermiştir. Bkz.En-Nüketü't-Terife,s.3.

(263) Zeylü Tezkireti'l-Huffaz,s.13,349.

(264) Es-Zehebi Kitabın adını "Et-Takyid fi Ruvati'l-Kütübi ve'l-Mesânid" şeklinde kaydetmiştir.Bkz.Tezkiretü'l-Huffaz,cIV,s. 1412.

- Takyidü'l-Mühmel (265): Mü.Ebu Ali Hüseyin b.Muhammed b. Ahmed el-Gassânî (h.427-498)

- El-Muhaddisu'l-Fasıl Beyne'r-Râvi ve'l-Vâî: Mü.Ebu Muhammed el-Hasan b.Abdürrahman b.Hallâder-Rûmehurmûzî (ö.h.360)

-El-İlmâ ' İ Kavaidi'r-Rivâyeti ve'ş-Semâ' (266) Mü.İyâd b. Musa b.İyâd b.Amrun b.Musa b.İyâd (h.476-544)

- Şerhu İlelâ't-Tirmizi Mü.Ebu'l-Ferec Zeynuddin el-Hanbeli (h.736-795)

- Et-Tahkik fi Ahâdisi't-Ta'lik: Mü.Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b.el-Cevzî (h.510-597)

- Tenkihu't-Tahkik (267):Mü. Şemsüddin Muhammed b.Ahmed b. Kudame el-Makdisi el-Hanbeli (h.705-744)

- El-Müştebih :Mü. Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b.Ahmed b.Osman b.Kaymaz et-Türkmânî ed-Dımeşkî İbnü'z-Zehebî (h.673-748)

- Tabsiru'l-Müntebih fi Tahriri'l-Müştebih :Mü. Şihabuddin Ebu'l-Fadl Ahmed İbnu Hacer el-Askalânî (h.773-852)

3 - Şu kitapların okutulması da zorunlu olacaktır:

- El-Câmiu's-Sahih :Mü.El-Buharî
- El-Câmiu's-Sahih :Mü.Müslim b.El-Haccac el-Kuşeyri
- El-Müctebâ Mine's-Sünen :Mü.En-Nesâi
-Sünenü Ebî Dâvud: Mü.Süleyman b.Eşas es-Sicistânî
- El-Camiu's-Sahih :Mü.Ebu İsa et-Tirmizi
- Sünenü İbni Mâce :Mü.Ebu Abdillah b.Mace el-Kazvini
- El-Muvatta' :Mü.Ebu Abdillah Malik b.Enes: Bununla beraber iki rivayeti a)Ebu Abdillah Muhammed b.el-Hasan eş-Şeybânî ve b) Yahya b.Yahya el-Leysî el-Endelûsî.
- Tertibü Muhtasari Müsnedi Ebî Hanife (268). Mü.Muhammed b.Abdü Abid es-Sindî (ö.h.1257)

---

(265) Kitabın tam ismi "Takyidü'l-Mühmel Ve Temyizü'l-Müşkil"dir. Bkz.Tezkiretü'l-Huffaz,c.iv,s.1253; Kitabu'l-Vefeyat,s.263.

(266) Matbu olan nushada kitabın adı "El-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli-r-Rivaye ve Takyidi's-Semâ'" şeklindedir.

(267)Zeylü Tezkireti'l-Huffaz,s.49,351.

(268) Kitabın tam adı "el-Mevâhibü'l-latife alâ Müsnedi'l-İmam Ebi Hanife"dir.Bkz.Mu'cemü'l-Müellifin,c.x,s.113.

- Meâniyü'l-Âsâr :Mü. Ebu Cafer et-Tahavi
-Tertibü Müsnedi'ş-Şafii :Mü.Muhammed b.Abid es-Sindî
- Sünenü'ş-Şafii :Mü.Ebu Cafer et-Tahavî

Bu eserlerden her birerini okutmak üzere birer hoca tayin edilmeli, kitapların metin ve sened bakımından,isim, künye ve lakapların doğru tayininden onlar sorumlu olmalıdır. Öğrenciler bu eserlerden birini seçmeli ve muayyen vakitlerde, ona devam etmelidirler. Her kitabın bitiminden sonra, diğer bir kitabın ders halkasına iştirak etmek durumunda olacaklardır. Kitaplar rivayet tarzı üzerine okunmalı, öğrenciler sıra ile okumalılar, hoca ise lüzumlu bazı kelime ve tabirlerin izahı ile iktifa etmelidir. Kitabın en kısa zamanda bitirilebilmesini temin için derin izah ve şerhlere girilmemelidir. Bu arada rical ile ilgili araştırmalara öğrenciler sevkedilmeli, mümkün olursa bu konu ile ilgili küçük eserler talebelere dağıtılarak muttali olmaları temin edilmelidir. Bu eserlere şunları misal verebiliriz:

- Hulasatü Tehzîbi't-Tehzib
- Takribü't-Tehzib :Mü.İbnü Hacer el-Askalanî
- El-Mugnî :Mü.Muhammed b.Tahir el-Fettenî el-Hindî (Hâlikü'l-Muhaddisîn), (h.913-986/m.1507-1578)
- Usulü Hadis

4 -Hadis Usûlü, bir bayka ifadeyle Hadis ıstılahları için ayrı bir hoca tayin edilir. Hadis ilminin çeşitli meselelerine dair fakihlerin görüşlerini de ilave ederek şu kitaplar esas olmak üzere Hadis usulü öğrencilere verilmelidir:

- El-Muhaddisu'l-Fasıl :Er-Ramehurmüzi
-El-Ilmâ' :Mü. Kâdı Iyâd
- El-İktirâh :Mü.Takiyyüddin Ebu'l-Feth Muhammed b.Ali b.Vehb b.Mutî' el-Kuşeyri,İbnu Dakikel-Iyd (h.625-702)
- El-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye:Mü.Ebu Bekir el-Hatib el-Bağdadî
- Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis :Mü.Ebu Abdillah Muhammed b.Abdillah b.Muhammed b.Hamdevî bin Nuaym ed-Dabbi et-Tahmanî en-Nisâbûrî,el-Hakim Ibnu'l-Beyyi' (h.321-405)

- Şerhu Elfiyeti'l-Hadis (269): Mü. Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b.Abdirrahman es-Sehavî (h.831-902)

- Şerhu'n-Nuhbe (270): Mü.İbnu Hacer el-Askâlânî. Bunula beraber Kasım b.Kutlubuğa, Aliyyulkârî ve Muhammed Ekrem es-Sindî'nin "Nuhbe" şerhlerinden de istifade edilmelidir.

5 - Zayıf ve mevzu haberler için de ayrı bir hoca tayin edilmelidir. Şu kitaplar esas alınmalı, eğer hoca lüzum görürse bu konu ile ilgili diğer eserleri de inceledikten sonra, müelliflerinin durumuna işaret etme kaydı ile yeni bir eser de kaleme alabilir.

- Tenzihü'ş-Şeria el-Merfû'a Ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a: Mü.Ebu'l-Hasan Ali b.Muhammed el-Arrâk el-Kenânî (ö.h.963)

- El-Keşfu'l-Hasis an men ruviye Sivazi'l-Hadis: Mü. İbrahim b.Muhammed b.Halil Ebu'l-Vefa et-Trablûsî el-Halebi, Sibtu İbni'l-Acemi (h.753-841)

6 - Mürsel haberlerin hükmü ve ilim ehlinin bu konudaki görüşlerini okutmak üzere ayrıca bir hoca tayin edilmelidir. Hoca aşağıda zikredeceğimiz eserlerden istifade etmeli bu arada öğrencileri Sahihu'l-Buhari'deki muallak,mürsel ve mevkuf -özellikle de Kitabu't-Tefsir kısmında -, Müslim'deki maktu' ve Mürsel haberlere ayrıca bu yönleriyle sözkonusu iki kitap üzerinde ilim ehlinin yapmış olduğu çalışmalara da muttali kılmalıdır. Sünenü Erbaa ve El-Muvatta'ın da bu yönlerini ihmal etmemelidir.

- Takdimetü'l-Cerhi ve't-Ta'dil ; Kitabu'l-Merasil: Mü.İbnü Ebi Hatim

- Ahkamü'l-Merasil(271): Mü.Selahuddin el-Alâî

- Şerhu İlleli't-Tirmizî : Mü.İbnü Receb el-Hanbeli

---

(269) Kitabın tam adı "Fethu'l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis" dir.

(270) Şerhin adı "Nüzhetün-Nazar Şeru Nuhbetü'l-Fikar Fî Mustalahi'Ehli'l-Eser"dir.

(271) Kitabın tam adı "Câmiu't-Tahsil Li Ahkâmi'l-Merâsîl"dir. Bkz. Zeylü Tezkireti'l-Huffaz,s.45

7 - Öğrencilerin muhtelif fıkıh ekollerinin kullanmış oldukları deliller arasında mukayese yapabilmesi, rivayetlerdeki ravilerin cerh ve ta'dil bakımından değerlendirilmesinde ve münakaşasında olumlu neticeye varabilmeleri için aşağıdaki eserleri okutacak ayrı bir hoca tayin edilmelidir. Ayrıca, bu konuda iyi yetişebilmeleri için bazı tahric eserlerine de ihtiyaçları olacaktır.

- Et-Tahkik fî Ahâdisi't-Ta'lîk: Mü. İbnü'l-Cevzi
- Tenkîhu't-Tahkik: Mü. İbnu Kudâme el-Makdisi
- Tühfetü'r-Ravi fi Tahrici Ahâdisi Tefsîri'l-Beydâvi: Mü. Muhammed b. Hasan Şbni Himmâd ed-Dımaşkî (h.1091-1175)(272).

Bunun yanında Zeylaî ve İbnü'l-Hacer'in, Tefsiru'l-Keşşâf'a dair hadislerin tahricini içeren eserlerinden de faydalanılmalıdır ki, öğrencilerin tefsir kitaplarındaki hadislerden haberleri olsun.

8 -Siyer ve Mağazî dersi için de ayrı bir hoca tayinine ihtiyaç vardır. Hoca rical tenkidini de ihmal etmeyerek, bu konu da bir kitap hazırlamalıdır. Eser, Müsteşriklerin tarafsız ilmî çalışma perdesi altındaki gizli maksatlarına da set çekebilecek nitelikte olmalıdır. Örneğin Şiblî Numanî'nin ve talebesi Süleyman en-Nedvî'nin kitabı "Temhîdu's-Sîreti'n-Nebeviyye ani'r-Rivâyâti'z-Zaife" hindçe olarak yazılmış, daha sonra İngilizce ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu eser, Müsteşriklerin iç yüzlerini ortaya koymada büyük bir boşluğu doldurmuştur.

9 - Ezher'de zaman zaman, Hadis İlimlerinin muhtelif sahalarına dair konferanslar verilmelidir. Örneğin; Hadisin illet yönleri, vürûd sebebleri, nâsih - Mensûh, İmamların haberleri kabul şartları, Tedlis ve hükmü, Hadis tedvin tarihi, huffâz, Muhadram, Tedlis yapanlar ve ihtilata arız olanlar hakkında malumat, neseb künye, lakab ve isimlerin tesbitinde en sahih kaynakların neler olduğu vb. böylece öğrenciler gayrete getirilip yeni yeni eserler vermelerine fırsat tanınmalıdır.

---

(272) Bkz. İntikadü'l-Müğnî, s. 3-4; Tarihu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm, s. 75.

şu eserlerinde müfredata alınmasında son derece büyük faydalar mevcuttur:

-El-Keşşâf :Mü.Ebu'l-Kasım Câru'l-Lah Mahmud b.Omer b.Muhammed el-Havarizmî ez-Zemahşerî (h.467-538)

- Câmiu'l-Beyân Fî Sanâateyi'n-Nesri ve'n-Nazm :Mü.Nasrullah b.Muhammed b.Muhammed b.Abdulkerim b.Abdulvahid eş-Şeybânî Ebu'l-Feth Ziyâuddin (h.558-637)

- İrtişâfu'd-Darb fi Kavâidi'Lisani'il-Arab :Mü.Hayyan b.Halef b.Huseyin b.Hayyân b.Muhammed b.Hayyân b.Vehb bHayyân el-Kurtubî (h.337-469)

10 -Müsteşrik ve misyonerlerin İslam aleyhine yapmış oldukları çalışmalarına cevap vermek üzere bir komisyon teşekkül ettirilmelidir. Bu iş için özel bir bölüm tahsis edilmeli, istişrak ile ilgili çalışmalar burada enine boyuna tetkik edilmelidir. Etraflıca inceleme yapılıp, kuvvetli delillerle reddiyeler hazırlanmadan bu nevi eserlerin terceme edilip neşredilmesine müsaade edilmemelidir. Bilakis, müsteşrik çalışmasına hangi dilde kaleme almışsa reddiye de önce bu dilde yazılıp, ilgili ülkelerde piyasaya sürülmelidir. Daha sonra İslam ülkelerinde ,Müslümanların dilinde aynı reddiyenin yayınlanması temin edilmelidir (273).

(273) Makâlâtü'l-Kevseri,s.565.

III- FIKIH İLMİ:

1) Bu Sahadaki Çalışmaları

   a- Telif ettiği eserler
   b- Makâleleri
   ü- Ta'lık ve Tashîhini Yaptığı Eserler

2) Fıkıh İlmi İle İlgili Bazı Meselelerdeki Mütâlaaları

   a- Ashabu'r-Re'y Kimlerdir
   b- İstihsan Prensibinin Mahiyyeti
   c- İslâm Fıkhında Örf ve Maslahat'ın Yeri ve Mahiyeti
   d- Zâhid El-Kevserî'nin Fıkha Bakışı

3) Irak Fıkıh Ekolü'nün Genel Karakteri

III- FIKIH İLMİ

Hadis ilminde olduğu kadar, fıkıh ilminde de engin malûmat sahibi olan Muhammed Zâhid el-Kevserî, bu ilmin hem usûlüne müteallik ve hem de furûuna yönelik pek çok konuda görüş beyan etmiştir. İlgili mevzularda yazmış olduğu makâleler, ilim çevrelerinde derin tesirler uyandırmıştır. Hanefî olan el-Kevserî, nasıl bu mezhebin imamlarının hukukunu müdafaada , büyük gayret sarfetmişse, aynı şekilde mezhebingörüşlerini savunmada da, oderece gayret sarfetmiştir. Diyebiliriz ki, h. 3. ve 4. asırlarda İmam Tahâvi(h. 229-321) ve Ebû Bekir el-Cassas(h.305-370)'in, h. 9. asırda Bedrüddin el-Aynî(h. 762-855)'in hanefi mezhebinin görüşlerini müdafaada, işlemiş oldukları fonksiyonu h.14. asırda hakkıyle el-Kevserî işlemiştir. Bu nedenle talebelerinden Ahmed Hayri, vefatı üzerine yazdığı şiirinin bir yerinde şöyle demekte hedir(274).

احييت علم ابی حنيفة فی الورى | وجلوت ما اخفاه منه المعترى
بينته بين الانام مجاهدا | وموضحا فضل الفقيه الاشهر
القمت خصمان الامام حجارة | فی شدة ونفاسة كالجوهر
وردت كيدهم ورب معاند | ظلت سفاهته طوال الدهر
حتى انبريت له باقوى حجة | وجعلت قولته حديث المزدری
اسميت بين رجال مذهب النعمان | كالبيهقی الشافعی المفتخر
يا معشر الاحناف مات فقيهكم
من كان يدفع عنكم من يفترى

---

(274) El-İmâm el-Kevseri, s.34.
Halk içinde Ebû Hanîfe'nin ilmini ihya ettin,
Müfteciler in gizlemeye çalıştıklarını gün gibi ortaya çıkardın,
Şöhreti göğe çıkmış fakih'in üstünlüğünü ortaya koyarak, ve bu yolda uğraş vererek, nâs içinde onu izah ettin,
İmamın hasımlarına,cevher nefasetinde bir taş atıp susturdu Sofihliği, asırlardır süregelen nice inatçının hilesini kendine döndürdün,
En güçlü delillerle itiraz edip, sözünü sıradan birinin sözü kıldın,
Mezhebinin ileri gelen imamları içerisinde, şafii Beyhaki misali oldun, Ey Hanefîler topluluğu fakihinin öldü...

El-Kevseri'nin Hanefi Mezhebini müdafaadaki hırsını,O'nun bazı çevreler tarafından Hanefi mutaassıbı olarak tavsif edilmesine yol açmıştır. Bu konuya daha önce değinmiştik. Şimdi O'nun fıkhî yönüne ağırlık tutması bakımından bu sahadaki eserlerine, sonra da bazı fıkhî meselelerdeki görüşlerine değinelim.

1) Telif ettiği eserler:

-En-Nüketü't-Tarife
-İhkaku'l-Hak
-El-İşfâk
-Er-Ref'u'l-İştibâh
-El-İfsah
-Mahku't-Takavvul
-Fakhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm
-Târihü Mezâhibi'l-Fukahâ' ve İntişârihâ

2) Makaleleri:

- Ed-Dînü ve'l-Fıkh
- Şer'ul-Lahi fî Nazari'l-Müslimin
- E Neshü'l-Ahkâmi fî Hakki'l-İmam
- Hel Liğayri'l-Lahi Hakkun Fi'l-İcâbi ve'ş-Tahrim
- Havle Fikreti't-Takrîb Beyne'l-Mezahib
- El-Lâmezhebiyye Kantaratün Lâ Diniyye
- Hutûratü't-Tesar-Ru'i fi'l-İftâ'
- Kelimetün Havle'l-Meharib
- Binâu Mesâcid ale'l-Kuburi ve's-Salâtü İleyhâ
- El-İdd ve'l-Cum'a
- Keşfü'r-Ruûsi ve Lübsü'n-Ni'âli fi's-Salâ
- Hel Tesihhü İmâretü'l-Mesacidi min Zekâti'l-Mal
- Muhadesetün Kadimetün Havle'l-Vakfi'l-Ehli
- Hutûratu'l-Mesâs bi'l-Evkâfi'l-İslamiyye
- Kelimeküka Uhrâ fi'l-Vakf
- Teaddüdü'z-Zevcât ve't-Talâk
- El-Hikmetü Fî Teaddüdi'z-Zevcât
- Havle Teaddüdi'z-Zevcât Eydan
- Ba'sü'l-Hakemeyn 'İnde Havfi'ş-şikâkı Beyne'z-Zevceyn

- Mengeû İlzâmi Ehli'z-Zimmeti Bi Şâirin Hâssin ve Hükmü Telebbüsi'l-Müslimi bihi 'İnde'l-Fukahâ'
- Hicabu'l-Mer'ati
- Nazaru'l-Mer'i ilâ ger'il-Lahi Mi'yârü Dinihi
- Eserü'l-'Urfi ve'l-Maslahati fi'l-Ahkâm
- Re'yü'n-Neom et-Tûfi fi'l-Maslaha
- Nusûs Tenfe'u fî Teşhîsi'l-Ezheri'l-Ahadis
- Hükmü Muhaveleti Faslî'd-Dîni Ani'd-Devle
- Mahku't-Takavvul fî Mes'eleti't-Tevessül

3) Tahkik ve Tashihini Yaptığı Eserler:

- En-Nübem fî Üsûli'l-Fakhi'z-Zâhiri (275)
- Meratibü'l-İcma' Libni Hazm ve Nakduhu Lib İbni Teymiyye (276)
- El-İntisar ve't-Tercih Li Mezhebi's-Sahih (277)
- El-Ğurretü'l-Münife fî Tahkiki'l-İmam Ebî Hânife (278)
- Keşfü's-Setr an Farziyyeti'l-Vitr

---

(275) Müellifi Ebu Muhammed Ali b.Ahmed b.Said b.Hazm el-Endelüsî el-Kurtübî (h.384-405)

(276) Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b.el-Müfti Şihabüddin Abdulhalim b.Mecdüddin Abdisselam b.Abdillah b.Ebi'l-Kasim el-Harrânî, İbni Teymiyye (h.661-728)

(277) Ebu'l-Muzaffer Cemaluddin Yusuf b.Ferğal b.Abdillah el-Bağdâdî Sibtu'l-Hâfız Ebi'l-Ferec b.El-Cevzî (h.581-654) Es.Ba."Tefsirü'l-Kur'an " 29 cilt, "Şerhu'l-Cami'i'l-Kebir", "Müntehe's-Sûl fî Şireti'r-Resûl" ,"El-Levâmi' fî Ahâdisi'l-Muhtasar ve'l-Cami'", "İsârü'l-İnsâf fî Mesâili'l-Hilaf" ,"El-İntisâr fî Eimmeti'l-Emsâr"iki cilt,"Mir'âtü'z-Zamân" 8ark cilt. El-Kevseri bu son eserin İstanbul-Topkapı Kütüphanesinden mevcut olduğunu söyliyor. Bkz.El-İntisâr ve't-Tercîh,s.4: El-Fevâidü'l-Behiyye s.230.

(278) Sirâcüddin Ebu Hafs Omer b.İshak b.Ahmed el-Hindî el-Gaznevî (h.704-773) Es.Bz."Et-Tevşih Şerhu'l-Hidaye" ,"Eş-şamil Fi'l-Fakh" ," Zübdetü'l-Ahkâm fi İhtilâfi'l-Eimmeti'l-A'lâm", "Şerhu Bidi'il-Üsûl" ,"Şerhu'l-Muğnî" vb. Bkz.El-Gaznevî,el-Ğurretü'l-Münife,Thk.El-Kevseri-Kahire 1379,s.11; Fevaidü'l-Behiyye,s.148.

2) Fıkıh İlmiyle İlgili Bazı Meselelerdeki Mutalaalara

a - Ashabu'r-Re'y Kimlerdir?

Muhammed Zâhid el-Kevseri re'y ve ictihad konusuna değinmiş ve bu işle uğraşan herkesin, mutlaka re'y Ehli olacağını ifade etmiştir. Fıkhın olduğu her yerde, hiç şüphesiz re'yin de bulunacağını, daha doğrusu o olmadan fıkıhtan bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Re'yin sıhhat ve meşru'iyyetine delalet eden pek çok haberin bulunduğunu, bunun yanında onu kınayan eserlerin de mevcut olduğunu, ancak,bu meyanda gelen rivayetlerin heva ve hevesten kaynaklanan re'yi kastettiğini belirtmiştir. Fukahanın "Ehli Hadis" ve "Ehlü Fıkh" diye iki kısma ayrılmasının bir temelinin bulunmadığını bunun Ahmed b.Hanbelin Halku'l-Kur'an fitnesi sonucu başına gelen sıkıntılardan sonra, bazı cahil ravilerin sözlerine dayanarak, son devirlerdeki cahil kimselerin hayalinden başka bir şey olmadığını belirtir. Bu hususta hülasaten şu kanaate yer verir:

"Rey (kıyas) konusunda, hem O'nu kınayan ve hem de öven haberler mevcuttur (279). Yerilen rey hevanın ürünü olan reydir. Öven ise; yeni ortaya çıkan bir hadisenin hükmünü, Sahabe, Tabiun, ve Tabiu't-Tabiinin usullerine uygun olarak, nastan çıkarmaktır. Bu da, Kitap ve Sünnette bulunmayan bir şeyi Onlarda mevcut olan, benzeri bir şeye kıyas etmekle olur. Bu konuda kat'î kanaat şudur; Sahabe, Tabiun ve Tabiuttabinin fakihleri, yukarıda işaret ettiğimiz manada re'y ile amel etmişlerdir. Yani, yeni zuhur eden hadiselerin hükmünü nasslardan çıkarmışlardır. Ve bu inkarı kabil olmayan icmalar cümlesindendir... Bu manasıyla rey, her fakihin kendisi ile övünebileceği bir niteliktir. Zira, bu anlayışın inceliğini,kavrayışın mükemmelliğini ifade etmektedir. Bu itibarla İbnu Kuteybe "El-Maarif" adlı eserinde fukahayı "Ashabu'r-Re'y" başlığa altında incelemiş ve bu arada el-Evzâî, Süfyan-ı es-Sevri Malik b.Enes gibi Zahirleri da bunlardan saymıştır (280). Aynı

---

(279) Bu haberler için bkz.Câmiu Beyâni'l-İlm Ve Fadlih,s.474

(280) Kitabu'l-Maarif,s.494-500.

şeklide Hafız Muhammed b.el-Haris el-Huşeni, İmam Malik'in Ashabını "Kudâtu Kurtuba" adlı eserinde ashabu'r-re'y ismiyle zikretmiştir. Ebu'l-Velid İbnu'l-Ferâzi de "Tarihu Ulemâi'l-Endelüs" isimli eserinde, aynı yekilde hareket etmiştir. Diğer taraftan, Ebu'l-Velid el-Bacci, Muvatta'daki "Ed-Dau'l-Udal" hadisini İmam Malik'ten rivayet edenlere cevap sadedinde şerh ederken, İbnu Abdilberr'den şu nakilde bulunur: Böyle bir şeyi İmam Malik'in Ashabının "Ehli Re'y" olanlarından hiç kimse rivayet etmemiştir (281). Bu sözüyle Malik'in Ashabından fakih ehli olan kimseleri kastetmektedir. Böylece anlaşılıyor ki, heva ve hevese dayanan re'yi kınama için gelen haberleri, fukahanın fakihane ve onların, beşer tarihinin sonuna kadar bitip tükenmeyecek olan yeni hadiseleri, Kur'an ve Sünnette zikredilmiş bulunanlara kıyas etmelerine hamletmek, şer'î delillerin reddettiği çirkin bir arzudan başka bir şey değildir (282)."

El-Kevseri bu konuda Süleyman et-Tufî el-Hanbeli'nin "Şerhu Muhtasaru'r-Ravda" adlı eserinde şöyle dediğini de ilave eder: "Bilinmelidir ki, Ashabu'r-Re'y izafî olarak, hükümlerde re'yi kullanan herkestir. Binaenaleyh bütün islam Alimlerini kapsamına alır. Zira, Hiçbir müctehid, ictihad ederken nazar ve re'yden müstağni kalamaz. İsterse bu sıhhatinde şüphe olmayan "Tahkiku'l-Menat" ve "Tenkihu'l-Menat" gibi kurallarda olsun. Ashabu'r-Re'y tabiri , alem olarak ise, Halku'l-Kur'an meselesinden sonra, rivayetçe uğrayanlar tarafından Iraklılara, yani Ebu Hanife ve O'nun peşinden giden Kûfelilere ad olarak verilmiştir(283)". El-Kevseri'Hanefilerin bu isimle adlandırılmaları hususunda ise şu bilgilere yer verir: "Hanefilerin bu isimle anılmalarına gelince bu sadece onların hüküm istinbatındaki maharetlerinden ileri gelmektedir. Yoksa fakih her nerede oturursa olsun, ister Medine'de isterse Irak'ta, mutlaka beraberinde re'y de bulunacaktır. Fakih ekollerinin hepsi, ellerindeki delilller muvacehesinde, yalnızca içtihadın şartlarında ihtilaf etmişlerdir. Kitap, Sünnet, İcmâ' ve kıyasla amel edileceği ve bunlardan sadece bir tanesi ile yetinilemeyeceği konusunda ittifak halindedirler.

---

(281) İbnu Abdilberr'in bu görüşü için bkz. El-İntika, s.150

(282) Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm , s.14; Te'nib, s.153

(283) A.g.e. s.20

...Şihabuddin İbnu Hacer El-Mekkî eş-şafii "El-Hayrâtü'l-Hisân" adlı eserinde bu mevzu ile ilgili olarak şöyle diyor: "Ulemanın -son devir şafii alimlerinin- Ebu Hanife ve Ashabı hakkında Ashabü'r-Re'ydir demelerinden, onları küçük düşürmek maksadında olduklarını anlamamak gerekir. Yine onların maksadı, kendi görüşlerini Resulullah'ın Sünneti ve Ashabın sözlerine taktim ettiklerini söylemek değildir. Çünkü onlar bundan beridirler...Fukaha arasında sadece Ebu Hanife ve Ashabını tenkid eden. bir takım salih raviîlerin bulunduğunu inkar etmek istemiyorum. Bu onların Ebu Hanife ve Ashabının terk ettiği haberleri illetlerini bilmemelerinden ileri geliyor. Böylece sannediyorlar ki, Onlar hadisi terk edip re'y ile amel ediyorlar. Genellikle, Ebu Hanife ve Arkadaşlarının ince kavrayışlarının bir ürünü olarak delillerden nasıl hüküm çıkardıklarını, bu hadisçiler idrakedememişlerdir. Bu da onların anlayış melekelerinin donukluğundan kaynaklanmaktadır. Ondan sonra kalkıp fukahayı, hadisi terkedip, re'y ile amel ediyorlar diye kınamaya çalışıyorlar. Onların bu davranışı, yalnızca kendilerine sayarizdir (284)."

El-Kevseri, İslam Hukuk tarihinde ilk defa olarak kıyası en-Nazzâm (285)'ın reddettiğini, Ona bu fikrinde Bağdatlı bazı kelamcıların tabi olduklarını, daha sonra da Zahiri Mezhebinin bânisi Davud b.Ali (286)'nin aynı fikri savunduğunu, İbni Nazzam da, re'y karşıtı tutumunu O'nun bir devamı olduğunu, ifade eder.

---

(284) Bakhu Ehli'l-Irak,Ve Hadisühüm,s.28

(285) Ebu İshak İbrahim b.Seyyar en-Nezzâm,(ö.h.231) Ebu Huzeyl el-Allaf (ö.h.236)'ın kız kardeşinin oğludur. Mutezile fikirlerini dayısından almıştır. Ehli Sünnetin ötesinde,dayısı ve daha pek çok mutezili alim küfrüne hükmetmişlerdir. O,icmâ' ve şer'î kıyâsı reddeden ilk şahıstır.Bkz.İbni Hazm Meratibu'l-İcmâ' Thk.El-Kevseri,Beyrut,s.13

(286) Ebu Süleyman Davud b.Ali b.Davud b.Halef el-İsfahânî(ö.h. 270) Bkz.El-F[illegible]t,s.271

b - İ s t i h s a n P r e n s i b i n i n M a h i y e t i

El-Kevseri, Hanefilerin hüküm istinbatında esas aldıkları prensiplerden biri olan "İstihsân" konusunda da görüş beyan etmiş, kıyasa temelde kabul edenlerin, istihsanın meşruiyyeti üzerindeki ihtilaflarının lafzî olmaktan öteye gitmediğini söylemiştir. İmam Şafii'nin, ibtalu'l-İstihsan ifadesinin ancak bir kalem hatası olabileceğini, aksi taktirde, istihsanın ibtaline dair delillerin sahih olması halinde, ondan evvel kıyasın ibtal edilmesini gerektireceğini belirtmiştir. Ayrıca İstihsanın ilimde nasibini alamamış bazı kimselerin dediği gibi, insanın arzusuna uygun olarak hüküm vermesi manasına gelmediğini, onun, illetin bulunması ile hükmün tahsis edilmesi anlamını taşıdığını belirtmiştir. Bu konuda Ebu Bekir el-Cassas'ın "El-Fusûl" adlı eserinden bir takım nakillerde bulunarak şu kanaatlere yer verilmiştir :

"İlimle fazla iştigal etmemiş, anlayışı kıt bazı kimseler, Hanefilerin istihsan prensiplerinin, insanın kendi heva ve arzusuna göre hüküm vermesi anlamına geldiğini sanırlar. Hatta İbni Hazm "El-İhkam"ında; doğru olsun, yanlış olsun, İstihsan nefsin arzu ettiği şeydir,diye yorumlamıştır. Ne varki; Hiç bir fakih, İstihsanı bu şekilde anlamamıştır. Eğer Hanefilerin İstihsandan kastettikleri bu olsaydı, muhaliflerinin onlara tenkidde yerden göğe kadar hakları olurdu... Kıyasın delil olduğunu söyleyenler arasında, Hanefilerin kastettikleri manasıyla İstihsan yapmayan yoktur.... İstihsanın tâli mevzuu, İmam Şafii'nin kalem hatasından başka bir şey değildir. Eğer O'nun istihsanı ibtal için ileri sürdüğü deliller sahih olacak olursa, herşeyden önce kıyasın ibtalini icap ettirirler.İstihsan lafzını kullanmanın cevazına dair deliller ise şunlardır:

فبشر عباد الذين يستمعون القول فيتبعون احسنه ... "

"...Sözü dinleyip te en güzeline tabi olan kullarımı müjdele(287)

---

(287) Ez-Zümer,17.

ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن وما رآه المؤمنون سيئا فهو عند الله سيئ

"Müslümanların güzel gördükleri şey Allah katında da güzeldir(288). Kur'an ve Sünnette istimal edildiğini gördüğümüz bir lafzı, kullanmamızda bir beis yoktur,İstihsana yapılacak itiraz ya lafzi yönden veya manası yönünden olabilir. Lafzi cihetinden olana gelince, isteyen istediği lefızda ifade etsin bunun pek o kadar önemi yoktur. Çünkü herkes düşündüğü manayı dilediği lafızda ifade edebilir. İnsan bir manayı, bazan arapça bazan da faraşa bir lafızla söyliyebilir. Bu inkar edilemez. Fukaha da İstihsan lafzını kullanmışlardır. Hatta Bizzat İmam şafii "ستحسن ان يكون المتعة ثلاثين درهما" demekle aynı lafzı kullanmıştır. Manası bakımından ise; İstihsan lafzı, iki anlamda kullanılmaktadır:

1- Bizim ictihad ve reyimize bırakılan miktarları (ölçü birimleri) tayin ederken içtihad etmek ve bu hususta re'yin galip gelmesidir. Mesela ; و متعوهن على الموسع قدره و على المقتر قدره متاعا بالمعروف حقا على المحسنين

"...Onların nafakalarını karşılayan, zengine durumuna göre, fakire de durumuna göre de, örfe uygun olarak vermek düşer (289)."

Bu ayeti Kerimede bir takım şartlar dahilinde boşanmış olan kadınlara verilmesi gereken "Mut'a" dan bahsedilmektedir. Şiri ademin zengin ya da fakir oluşuna göredir. Bunun için muayyen bir miktar tayin edilmemiştir. Bunu tayın ederken re'ye ve zann-ı galibe göre hareket edilecektir ki, işte bu da İstihsandır.

2- Daha evlâ (kuvvetli) olan bir delilden dolayı -ki o da kıyasın Cilî'dir- kıyası terketmektir. Bu da iki şekilde olur:

Birincisi, İki esasa benzeyen fer'î bir mesele bulunması halinde, bu meseleyi deliller müvacehesinde bunlardan yalnıza birine dahil etmek icabeder. İşte Hanefiler bu ameliyyeye İstihsan adını vermişlerdir.

İkincisi, Herhangi bir illetin mevcud olmasından dolayı hükmün tahsis edilmesidir ki, bu da İstihsan cümlesindendir (290).

(288) El-Makasidu'l-Hasane,s.367.

(289) El-Bakara 2/236

(290) Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm,s.26,32

c- İslam Fakhında Örf Ve Maslahatın Yeri Ve Mahiyeti

Zâhid el-Kevseri İslam Hukuknun delillerinden olan örf ve maslahat konularına da değinmiş, bugün bazı insanların, bu iki delili kendilerine kalkan edinerek Şer'in naslarına tebdil ve ta'tile çalışmalarından yakınmıştır. Oysa, ne onların anladıkları örfün İslam hukukunda delil telakki edilen örf, v e ne de maslahat dedikleri şeyin şâri'in kaste ettiği maslahat olmadığına belirtmiştir. Şimdi sıra ile bu iki konu hakkında, Onun değerlendirmelerini görelim. Önce örf nedir?

"...Allah Teâla'nın şu sözündeki " "affı tercih et, örf ile emret ve cahillerden yüz çevir"(291). Örf kavramı orada burada işlenegelen adet manasına değildir. Bilakis o İslamın reddetmediği, akıl da çirkin görmediği, bunula da kalmayıp dinin prensiplerinin tasdik edip, akıl iyi ve güzel telakki ettiği maruf olan hükümdür... Buradaki örf kavramına adet olarak yorumlamaya kalkışan kimse, ne rivayet ve ne de dirayet yönünden onu anlamaksızın sırf kendi kanaatiyle yorumlamış olur. Örfün adet olarak tanımı, dinin tekamül seyrine muttali olanlara malum olduğu üzere, ancak vahiy döneminden sonraya rastlar. Binaenaleyh faizin ve muta nikahının helal olması, birden fazla evliliğin yasaklanması, içkinin müeyyed soğuk çay diye isimlendirmekle mubah telakki edilmesi, açılıp saçılmaya cevaz verilmesi sözkonusu olamaz. Aynı şekilde, boşama hakkı meşrû Sahisinin elinden alınıp, kadına ya da hakime devredilemez. Muallak veya münciz olan bir talak, sırf bazı şaz kimselerin hevesine binaen geçersiz sayılamaz. Yine ilk devirlerden bu yana tatbik edilegelen vakıfların, İbnu Abdus veye İbnu Abduna isnad edilen bir görüşe binaen ortadan kaldırılması düşünülemez. Oruç ayının Ramazandan başka bir aya devredilmesi, oruca güç yetirebilen bir kimsenin onun yerine fidye ödemesi gibi pek çok şey, maslahat örf, zaman ve sosyal yapının değiştiği ileri sürülerek değişikliğe uğratılamaz(291).

---

(291) El-Kevseri, "Nazaru'l-Mer'i ilâ Şeri'l-Lâhi Mi'yârü Dinihi" Makâlâtü'l-Kevseri, s.253.

El-Kevseri,örfün ancak ulemânın anladığı, usul ve furû' kitaplarında zikrettikleri şekilde anlaşılabileceğini ve bir delil olarak da sadece o kapsamda kullanabileceğini belirtir. Şöyle ki: "...Mü'min insan, kendilerini şöhret olma arzusunu, ilk dönem fakihlerini kusurlarını bulup ortaya çıkarmaya, yani bir takım uslup ve yöntemler koşma sevdasına düşürdüğü, alim kılığında kimselerin bulunuşundan son derece üzüntü duyar. Onlar böylece,kelimeleri asıl kullanımlarından saptırıp, prensipleri ve hükümleri apaçık olan Allah'ın Kanununu, zamanın emrine vermek istiyorlar. Bu sadece onların, İslam hakkında zerre kadar iyi niyet beslemeyenlere yaklaşma arzularının bir ürünüdür. Zaman zaman şöyle dediklerini görürsün: "Bizde örf var, bizde maslahat var,bu ikisiyle nice hükümler değiştirilmiştir! Aynı şeyi pek alâ biz de yapabiliriz," böylece Allah'ın Hukukunu her ortama göre şekil alma istidadında olan civik beyinleri gibi, zaman ve şartlara tabi olacak bir yapıya sokmak istiyorlar...İslam Hukukunda örfün kapsamı, ancak alimlerin kavâid,usul ve furû' kitaplarında beyan ettikleri kadardır. Şöyle ki,Alışverişte kullanılan para biriminin,alışverişin yapıldığı memleketteki maruf olan paraya hamledilmesi gibi. Aynı şekilde ölçü birimleri "rıtl", örfen şart koşulan bir şeyin mahzende şart koşulmuş addedilmesi gibi. Yine insanlar arasında binaların odalarını birbirine müsavi yapmak örf haline gelmişse, müşteriden bu odalardan yalnızca birini görmekle "Hiyarü Ri'yet" görme serbestisi hakkının kalkmış olması gibi. Aynı şekilde böyle bir örfün cari olmadığı beldelerde rü'yet hakkının baki kalması gibi (292) . Kişinin adaleti hususunda, dürüstlüğün hâkim olduğu devirlerde, sadece müslüman olması ile iktifa edilip, nifak ve aldatmanın galebe çaldığı zamanlarda zâhiren müslümanım demesiyle adaletine hükmetmemek gibi (293).

---

(292) El-Kevseri," Şerhu'l-Lahi fî Nazeri'l-Müslimin",Makalâtü'l-Kevseri,s.93

(293) El-Kevseri "Eserü'l-Urfi ve'l-Maslahati fi'l-Ahkâm," Makalâtü'l-Kevseri,s.260.

Zâhid el-Kevseri bu gibi konuları detayları ile işlegen en kapsamlı eserlerin,Muhammed Hibetüllah el-Ba'li et-Tasi'-nin "Et-Tahkiku'l-Bâhir fi şerhi'l-Eşbâhi ve'n-Nazâir" üç cilt,ile Salah el-Alâi'nin "El-Mecmû'u'l-Müzehheb fî Kavâidi'-ş-Mezheb",Ebu Muhammed İzzuddin b.Abdisselam'ın "Kavâidu'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-Enâm", El-Karafi'nin,"Kitabu'l-Furuk" u olduğunu söyler. Ayrıca örfün kıyas ve nassı tahsisi edebile-cek bir niteliğinin de bulunmadığını belirtir. Şöyle der: "İlim ehlinin yanında örf ne kıyas ve ne de eseri tahsis ede-bilecek bir nitelikte değildir. Ancak eğer nesiller boyu tevarüs halinde süregelen umumi bir örf halini almışsa bu duruma müstesnadır. Nassın üzerine hükmetmesi ise hiç sözkonusu değildir. Örf-ü Hâssa gelince, kendisiyle hüküm ancak kıyas ve esere muhalif düşmediği zamanlarda tesbit edilebilir. Bu ikisini tahsis edecek nitelikte de değildir (294).

Maslahata gelince Zahid el-Kevseri maslahatın, insanların kendi heva ve heveslerine göre maslahat telakki ettikleri şey-ler olmadığını, zira maslahatın tayininin insan aklına bırakıl-madığını çünkü aklın çoğu zaman mefsedeti, maslahat zannedebilecek bir yapıda olduğunu işaret eder. Maslahat-ı mürsele ve benze-ri maslahatların, ancak hakkında nas olmayan konularda cereyan edebileceğini, filhakika maslahatın, şer'in naslarına muhalif düşmesini ileri sürmenin, şeria cehalet isnad etmek olacağını belirtir. Nas ve icma ile tearuz ettiği taktirde maslahatın öne alınacağına dair fikri ilk defa ortaya atanın Necmüddin et-Tûfî el-Hanbeli (295) olduğunu belirten el-Kevseri,genel olarak bu konuda şu kanaate yer verir:"

"Keyiflerinin icabi şerî değişikliğe uğratabilmek için, girişimde bulundukları çürük metodlardı cümlesinden olmak ü-zere, bazı kimselerin şöyle dedikleri görülür ; Muamelat ve benzeri hususlarda Teşrîin esası maslahattır. Nas maslahatla çatıştığı taktirde, nas terkedilir ve maslahat alınır. Yuh olsun ağzından böyle bir kelime sadır olan kimseye ki, bunu ken-dine asıl alıyor ve yeni şer'ini onun üzerine bina ediyor. Bu

---

(294) El-Kevseri "Nazaru'l-Mer'i fi şer'il-Lah,"Makalâtü'l-Kevseri,s.253.

(295) Süleyman b.Abdilkavi b.Abdilkerim Es-Sarsari et-Tûfî el-Bağdâdî,(h.656-716).

ilahî Dinin onun haram kıldığını hhelalleştirmekle ortadan kaldırma çabasından başka bir şey değildir. Ona sormak lazım,kendi dinini üzerine bina etmek istediği maslahat nedir? Eğer bununla "Maslahat-ı şeriyyeyi" kasdediyorsa, bunu bilebilmenin vahiyden başka yolu yoktur Hatta kendilerine aklı esas alıyorla dediğimiz Mutezile bile bu kanaattedir.Geniş bilgi için Ebu'l-Huseyin El-Besri'nin "El-Mu'temed fi şerhi'l-Umed"§296) bakılabilir. Yok eğer maslahat-ı dünyeviyyeyi kastediyorlarsa ki, bu herkesin taktirine göre farklılık arzeder. Bunun da şer'î nassa muhalif olduğu durumlarda, müslümanın yanında hiç bir değeri yoktur. Zira akıl dinin hilafına çoğunlukla mefsedeti maslahat zannedebilir. Ama maslahat-ı mürsele,kavâid ve usul kitaplarında zikreden diğer maslahatlar,İzlam ulemasının ittifakıyla hakkında nas bulunmayan yerlerde caridir. Binaenaleyh şer'in delillerine muhalif düştüğü durumlarda kendisiyle amel edilmesi mümkün değildir... Maslahata ters düşmesi itibariyle, Nassın ibtali belasının kapısını ilk olarak açan et-Tufî'dir.

İslamda zarar vermek te, zarara uğramak ta yoktur, hadisini şerhederken şöyle demiştir ;" Teâruz hakkında maslahatın gözetilmesi nas ve icma'danönce gelir."Bu sözü,ondan önce müslüman lardan hiç kimse söylememiş,ondan sonra da kendisine, ondan daha düşükleri tabi olmuş. Bunun ibadetler şeriin hakkı olduğu için yalnızca hükümleri kulların maslahatları gerçekleştirmek için konulan muamelatta tatbik edilebileceğini söylemek, taksimi gerektirici bir unsurolmadan ibadet ve muameleta birbirinden ayırmak olur. Zira Allah Teala dile-

---

(296) Ebu'l-Huseyin Muhammed b.Ali b.Et-Tayyib el-Basri el-Mu'tezili (ö.h.463/m.1044) Mutazili usulü fıkıh sahasında tek müelliftir. Sözkonusu eseri "Kitabu'l-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh"adı ile,Muhammed Hamidullah'ın tahkiki ile 1964 yılında Dımeşk(de iki Cilt halinde basılmıştır. El-Kevseri, el-Basrî'nin konu ile ilgili mutalaalarını "Nazaru'l-Mer'i" adlı makalesinde naklotmiştir.Bkz. Makalâtü'l-Kevseri,s.255. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak bkz.İz b.Abdisselam,Kavaidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm,c.1,3.b.Beyrut,Daru'l-Cîyl,1980,s.10

diği konuda, emrinin ibadât ya da muamelat konusunu birbirinden ayırmaksızın, dilediği gibi emreder. Bir takım alışveriş nevilerini helal kılan, bir kısmını ise haram eden Odur. Aynı şey selem, sarf, ve icare gibi diğer fıkıh bablarında da caridir. Bu anlayış, bir kere revac bulduğu taktirde, İslam Hukukunun bütün bablarına sirayet edecek ve bir müddet sonra Allah'ın dini nerede ise yok olup gidecektir. Ancak, Allah Nurunu tamamlamayı murad etmiştir. Maslahatın kitap, Sünnet ve icma gibi şer'î delillerle çatıştığını kim söyleyebilir? Bir defa böyle bir görüş, Allah'ın, Kullarının maslahatını bilemediğini anlamını taşır. Adeta onlar daha iyi biliyorlarmış da, Peygamber tarafından tebliğ edilen emirlerin kendisine delalet ettiği hükümlerle maslahatlarının çatıştığı tasavvur edilebilsin. İşte bu apaçık bir ilhad olur..."(297).

El-Kevseri, Ne sahabenin ve ne de muctehid imamlardan hiç birisinin maslahata binaen nassı terketmediklerini, Hz. Ömer gibi bazı sahabilerin yapmış oldukları bir takım uygulamaların ancak ikizarardan daha hafif olanı, ya da taaruz esnasında daha kuvvetli olan delili almak olduğunu belirtir. Örneğin müellefe-i kulûbe yapılan tatbikat konusunda şöyle der: "Müellefe-i Kulûbe yapılan uygulamaya gelince; zekattan onlara da pay verilmesi şeklindeki tatbikat, ihtiyaca binaen kalblerini İslama ısındırmaya matuf bir uygulama idi. Bu gerçekleşip ihtiyaç ortadan kalktıktan sonra, bizzat Kur'an nassı ile zekattan onlara da verilmesini gerektirecek hiç bir neden kalmamıştır. Çünki " تعليق الحكم بالمشتق يفيد علية ماأخذ الد شتقاق " "Bir hükmün müştakka bağlanması, iştikakın yapıldığı aslın illiyetini ifade eder." Bu durumda da illetin gitmesiyle hüküm ortadan kalkar. İllâtin yeniden ortaya çıkması ile ise hüküm de yeniden geri gelir (298)."

---

(297) El-Kevseri, "Şer'u'l-Lahi fî Nazari'l-Müslimin", Makâlâtü'l-Kevseri, s.95. El-Kevseri et-Tûfî'nin kanaatine ilişkin olarak müstakil bir makale yazmıştır.

(298) El-Kevseri, "Rayu'n-Necmi't-Tûfî fi'l-Maslahati," Makalâtü'l-Kevseri, s.265.

4- Zâhid el-Kevserî'nin Fıkha Bakışı

Muhammed Zâhid el-Kevserî, İslâm fıkhına, ilâhi kaynaklı bir hukuk sistemi olarak bakar. Onun, prensiplerinde hiç bir değişikliğe gitmeden, her zaman ve zeminde , insanlığın salahını hını temine müsâit bir sistem olduğunu savunur. Bu hususta şu kanaatlere yer verir:

" Müslümanların nazarında, Allahın dîni, insanların dünya ve âhirette, mutluluklarını temin maksadıyle, hz. Peygamber'in Rabbından tebliğ ettiği, ilâhi bir kanundur. Özgürlüğünü yitirmemiş olan bir mü'minin,bırakın tamamını, onun hükümlerinden bir kısmını dahi değiştirmeye sahahiyyeti yoktur. Ancak, başka ve işkence halinde, küfrü icap ettiren bir sözü söylemesinde bir mahsur olmayabilir.Ying, Onu alternatif bir sistem kabul etmesi de, hiçbir durumda caiz olamaz. O, vaz'î kanunların aksine olarak, her zaman ve mekanda, insanlığın ihtiyaçlarına karşılayacak, işlerini düzene koyacak niteliktedir. Çünki, vaz'î kanunlar,bir zaman ve mekan için yeterli olsalar bile, diğer zamanlar ve bölgeler için, kifâyet etmeyebilirler.Beşer aklının,bütün zaman ve mekanların değişimine rağmen, insanlığın tüm maslahatlarını ihata edebilecek bir kapasitesi yoktur ki,böyle bir kanun yapması düşünülebilsin.Bugün yaptığını, mutlaka yarın bozmak durumunda kalacaktır. Allah Teâla ise,her şeyi ilmi ile kuşatmıştır. Binaenaleyh O'nun şer'i, müslümanın nazarında,her zaman ve mekanda, kullarının maslahatlarını içerecek niteliktedir. Bu itibarla, İslam hukukunu, İslâmi olmayan kanunlara yaklaştırmak isteyenin aklî ve kalbî sakantısı var demektir.O, böylelikle salah ve terakkî ararken, fesat ve helâketten başka bir şeyle karşılaşmıyacaktır. Kimki aklını Allah'ın ilminden ve emirlerinden üstün telakki ederse, onun zaten İslamla bir alakası yok demektir. Kısa, müslümanların dinini yaşadığı zamana mutabık görmediğinden dolayı gönlü daralan kimse de aynı durumdadır (299). Allah Tesla şöyle buyuruyor: "Hayır, Rabbına yemin olsun ki, aralarında çıkan ihtilaflarda Seni hakem tayin etmedikçe, sonra da verdiğin hükümden dolayı, gönüllerinde hiç bir sıkıntı

---

(299) El-Kevseri," şaru'l-Lahi fî Nazari'l-Müslimin," Makalâtü'l-Kevseri,s.90.

bulunmaksızın teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"(300).

El-Kevseri İslam Hukukunun asıllarının, Sahabe,Tabiûn ve Tebeu-Tebiinin, Allah'ın Kitabı ve Resulu'nun Sünneti'nden, Arap Dilinin esaslarına göre anlamış oldukları prensipler olduğunu yegane Kanun Koyucusunun ise, Kainatı yaratan Zat olduğunu, fukahanın teşri'de bir dahlının bulunmadığını, Onlarının yaptıklarının sadece şâri'in vaz' ettiği prensibleri anlamak ve izah etmekten ibaret olduğunu belirtir. Ayrıca İslamın ne ıslaha ve ne de Luter gibi büyük ıslahatçıya ihtiyacı olmadığı kanaatindedir. Şöyle ki:"İslam Hukukunun hükümleri, sahabe, Tabiun ve Tebuu't-Tebiinin, Arap Dilinin gereğine göre Kur'an ve Sünnetten anladıklarıdır. Fakihlerin yapmış oldukları ise sadece bu iki kaynağı anlamaktan ibarettir. Katiyyetle kanun vaz'ında Allah'tan başka hiç kimsenin bir dahlı yoktur. Kim fukahayı Kanun koyucu ve teşrîde söz sahibi telakki ediyorsa o, aynı anda hem şer'i hem de fıkhı bilmiyor demektir. Ve bu cehaleti ile din düşmanlarının eline fırsat vermekten başka bir şey yapmış olmaz. Nitekim müşahede ediyorum. Daha sonra gelen fakihler, yalnızca yeni ortaya çıkan hadiselere hakkında fikir beyan edebilirler. Hukukun asıllarında, ilk devir alimlerinin naslardan anlamış olduklarının aksine görüş beyan edemezler. Zira onların dilin esas sahipleridir. Dilde tebdilat olmadan evvel, Sahabe arasında konuşulduğu şekliyle ona muttali olmuşlar, ilmi, Vahiy olayını bizzat müşahede eden kimselerden almışlardır. Bu itibarla, onların dinden anlamış oldukları asıldır. Delil olacak nitelikte bulmadıkları şeylerden kabul edilmekten uzaktır. Ancak onların bahsetmedikleri, ya da hükmünde ihtilaf ettikleri konularda fikir beyan edilebilir. Kim İslamın hıristiyanlıkta ıslahat yapan Alman ıslahatçısı Luter gibi bir reformiste ihtiyacı olduğu hayaline kapılırsa, o Hz.Peygamber'in tebliğ ettiği gibi nasları korumuş olan İsnadla, tahrifata uğramış olan kitapla-

---

(300) En-Nur,63.

rının tarihinin ıslaha muhtaç bulunmadığını, hıristiyanlığı, birbirine mukayesede haltetmiş olur. İslam'da ıslahat yapılmasını gerektiğini geveleyen kimse, hem kilise tarihini ve hem de İslam tarihini bilmiyor demektir... (301)"

Diğer taraftan el-Kevseri'nin anlayışında, fıkıh ile din birbirinin lazımıdır. Bu itibarla, fıkhı, dinden ayrı bir şey telakki etmek mümkün değildir. Müctehidlerin, fıkhın furuuna taalluk eden meselelerdeki ihtilaflarını, dinde ihtilaf addetmek te doğru olmaz. Zira onların yaptıkları iş yalnızca delile tabi olmaktır. Delile ittiba sonucu, isabet ya da hata etmeleri söz konusudur., Hak veya batıla tercih etmeleri değildir.[302] Böyle ki: "Dinde fıkhın mevkiini sarsmak maksadıyla, Allah'ın Kitabında fıkhın, dinden ayrı bir şey olduğunu, onun muhalif mutlak, mefhum, doğruluk ve hakikata itibariyle zıt olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Zira fıkıh dinin marifetinden başka bir şey değildir. Din ilminin yine dine muhalif olabilmesini, ilmin malumuna zıt düşebilmesini tasavvur etmek, sadece bırakın manaları, ne önünü, ne arkasını ve ne de şahısları birbirinden ayıramayacak derecede gafil olan kimselere hastır. Allah'ın şu hitabı karşısında, Dinin fıkıh değil de, Müslüman mı olanla olmayan kimsenin eşit olduğu bir kelimeden ibaret olmasını ne kadar basit bir iddiadır. فلولا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا في الدين و لينذروا قومهم اذا رجعوا اليهم

"Her toplumdan bazılarının, dinlerini iyice öğrenmek ve döndüklerinde halklarını Allah'ın azabıyla ikaz etmek üzere kalmaları gerekmez mi? (302)". Hz. Peygamber ise şöyle diyor: " اذا اراد الله بعبد خيرا فقهه في الدين "Allah Teala kimin hakkında hayır dilerse O'nu dinde fakih kılar." Yahut ta dini inkar etmeden, mutlaka olarak dinin fıkhına inkara imkan bulabilmek için, akıllı birisinin herhangi bir şeyle ona ait bilginin birbirine zıt olabilece ği kanaatinde olması mümkün mü?

...Hükümlere esas olan delillerin farklılığından ötürü, fakihlerin, fıkhî meselelerin dörtte birinde ihtilaf etmiş olmaları ve bu meselelerin dörtte üçünde ittifak ettikten sonra,

---

(301) El-Kevseri: "Es'eru'l-Örfi Ve'l-Maslaha fi'l-Ahkam" Makalâtü'l-Kevseri, s.258

(302) Et-Tevbe 9/122

T. C.
Yükseköğretim Kurulu

görüşlerinin farklı farklı olması,hiç bir şekilde fıkhın hurmetinin çiğnenmesini teşvik edemez. Bilakis din ictihadında yanılan mazhabidin mazur olup, isabet edenin kat kat ecir alacağını söylüyor. Allah'ın Kitabında din kavramı, Sahih inanç, güzel amel ve iyi ahlaka dair konularda, Allah'ın emirlerine itaat etmeyi ifade eder. Bu nedenle, fıkhı " معرفة النفس مالها وماعليها " kişinin kendi leh ve aleyhine olan şeyleri bilmesi, şeklinde tarif eden kimse, sözkonusu üç hususu da tarifine dahil etmiştir. Aynı şekilde dini; " وضع الهي سائق للبشر الى ما هو خيرله في الدين " din beşeriyyeti dünya ve ahirette hayra ulaştıran ilahî bir kanundur, şeklinde tarif eden de, bu üç unsuru tarifinin kapsamına almıştır. Allah Teâla şöyle buyuruyor: "O, müşrikler hoşlanmasalar da dinini bütün dinlere üstün kılmak için, elçisini hidayet ve Hak Dîn ile gönderendir (303)". Başka bir ayette, "Dinin gereğini tamı tamına yerine getirin ve onda ayrılığa düşmeyin (304)". Buradaki din ifadesi, sadece tastiki gerektiren iman değildir. Bilakis, onu da içermekle beraber, ibadet,muamelat ve ahlaka dair hükümlerde Allah'a itaat etmeyi de kapsamaktadır. Bu dosdoğru esaslar,bütün peygamberlerde ortak olan esaslardır. Kim bunları yerine getirirse, dini ikame etmiş olur. Kim de bunlardan bir tanesini terk ederse, dinde ihtilaf edenler zümresinden olur. Allah teâla her peygamber için bir şeriat ve metod tayin etmiştir. Ümmete düşen, Peygamberliği müddetince delilleri nüvvecehesinde o şeriata sımsıkı sarılmaktır. Muhammed Ümmetinin fakihlerinin, inanç, amel ve ahlaka dair hüküm suslarda Allah Teala'ya itaati icab ettiren bu usullerin teferruatına dair meselelerde, yine Allah'ın, bu Ümmet için koymuş olduğu delilller çerçevesinde bilgileri fıkhın tâ kendisidir. Binaenaleyh, bu delillerden elde edilen hükümlere itaat etmek bizzat dinin kendisidir. Bu itibarla söz konusu delillerden hareketle fer'i bir takım meselelerde ihtilaf etmenin, dinde ayrılığa düşmekle hiç bir alakası yoktur (305).

---

(303) Et-Tevbe,9/33

(304) Eş-Şûra,42/13

(305) El-Kevseri,"Fd-Din ve'l-Fakh","Nusus Tanfe'u fî Teşhisi'l-Ezher el-Hadis,"Makalâtü'l-Kevseri,s.85,374

3) Irak Fakih Ekolünün Genel Karakteri

Belki de,ilk defa olarak derli toplu bir şekilde, İslam Hukuk Merkezleri arasında, Irak Ekolünün fakhî yapısına değinen ve onu etraflıca izah eden Zâhid el-Kevseri'dir. O, Küfe'nin kuruluşundan itibaren geçirdiği muhtelif evrelerde, buranın ilmî hüvyetini incelemiş, oraya diğer İslam merkezlerinden ayıran ve üstün kılan özellikleri tesbit ettikten sonra, Irak Fakih Ekolünün temsilcisi, Ebu Hanife Mezhebi'nin bir şura mezhebi olduğunu, orada elde edilen sonuçların da, yine bir şura meclisinin onayından geçen sonuçlar olduğunu belirtmiştir. Diğer Fukuk ekollerinin ise, vardıkları neticeleri tek tek müctehidlerin görüşlerinin bir araya getirilmesinden oluştuğunu kaydetmiştir. Şöyle ki: "Ebu Hanife Mezhebini diğerlerinden ayıran en bariz özellik,O'nun bir şura mezhebi olmasıdır. Tâ Sahabeye varıncaya kadar bir cemaat diğer bir cemaatten telakki etmiştir. Diğer mezhebler, bunun hilafına İmamların görüşlerinin bir araya toplanmasından teşekkül etmiştir (306). Ebu Hanife ise, kendisinden önceklerin ilmini elde etmiş ve bu ilmi, arapça, Kur'an ilimleri hadis,ve fıkıh sahasında temayüz etmiş talebeleri ile, sayıları kırk civarında fukahadan oluşan bir fıkıh komisyonunda münakaşa ve münazara ettikten sonra tedvin etmiştir (307). El-Muvaffak el-Mekkî şöyle demiştir :Ebu Hanife, Mezhebini şura esası üzerine bina etmiştir. Allah, Resulü ve mü'minler için nasihat görevinde titiz davranarak,Allah'ın Dininde yalnızca kendi ictihadı ile hareket etmemiştir. O,konuları mesele mes'el güdeme getirir,şurada bulunanların görüşlerini dinler,kendi kanaatini de belirtirdi. Bu görüşlerden birinde karar kılınıncaya kadar, bazan bir ay, bazan bir aydan daha fazla üzerinde münakaşa edilirdi, Daha sonra Ebu Yusuf varılan neticeyi "usûl"e kayderdi. O, böyle böyle bütün usulleri kaydetmiştir. İşte böyle oluşan bir mezhep, mezhebini tek başına oluşturan ve yalnızca O'nun görüşüne muracaat edilen bir kimsenin mezhebinden daha çok doğruya ve hakka yakın olur. Kalbler onunla, daha kolay sükünet bulur."(308).

---

(306) Fakhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm,s.55

(307) El-Kevseri,"El-Lâmezhebiyye Kantaratün Lâ Diniyye," Makalâtü'l-Kevseri,s.131

(308) Hüsnü't-Tekâdî,s.13

İmam Tahavî ise şöyle rivayet ediyor:" Ebu Hanife'nin kendisiyle beraber kitaplara tedvin eden ashabı, ilimde ileri gelenlerden kırk kişi idi." başka bir rivayette :" Ebu Hanife ile beraber kitaplara tadvin eden ashabının sayısı kırk idi. en önde gelen on kişi şunlardır: Ebu Yusuf , Zufer b.Huzeyl (309), Davud et-Tâî, Esed b.Amr, Yusuf b.Halid es-Semtî -şafiînin hocalarından-, Yahya b.Zekeriyya b.Ebi Zâide (ö.h.183) ki, 30 sene onların katipliğini yapmıştır." (310). Es-Sayմerî (311) ise şöyle rivayet ediyor: Ebu Hanife ve Arkadaşları, bir meseleyi mutalaaya dalarlar, Afiye b.Yezid'in gelmesiği zamanlarda, Ebu Hanife, Afiye gelinceye kadar meseleyi münakaşadan kaldırmayınız, derdi. Afiye geldiği vakit, eğer onlara muvafakat ederse, Ebu Hanife meselenin yazılmasını aksi taktirde yazılmamasını söylerdi. " (312).

Zâhid el-Kevseri, daha buna benzer pek çok haberi, muhtelif kaynaklardan naklettikten sonra şöle der: "Hulasa, bu mezhebin özelliklerinden bir tanesi meselelerin uzun münakaşalar sonucu, şuranın onayına istinaden tedvin edilmiş olmasıdır. Yine hükümlerin telakkisinin, bir cemaatinin diğer cemaatten alması şeklinde, fıkhın ilk kaynağı dan ,ashabenin fakihlerine kadar ulaşması, yeni ortaya çıkan hadiselerin hükümlerinin tesbitinde yine cemaat halinde çalışılması Allah'ın dilediği zamana k kadar devam etmiştir. Öyle ki, Mezhebin görüşleri, her asrın ihtiyacına mutabık, begeriyyetin, medeni bakımından ilerlemesinin gereklerine münasip bir tarada devam edegelmiştir (313)."

El-Kevseri'nin bu konu ile ilgili değerlendirmelerine geniççe Fıkhu Ehli'l-Irak adlı eserinin "Menziletü'l-Küfe min Ulûmi'l-İctihad,s.40 bölümüyle, "Tarikatü Ebi Hanife fi't-Tekkih,s.53 bölümüne bakılabilir. Ayrıca Hüsnü't-Tekâdi s.10-13 ve Te'nubü'l-Hatib 202 -205'e de bakılabilir.

---

(309) Züfer b.Hüzeyl el-Basrî (ö.h.185) el-Kevseri'nin Onun hakkında "Lemahâtü'n-Nazar fi Sireti İmam Züfer "adlı eserî vardır.

(310) Hüsnü't-Takadî,s.12

(311)Ebu Abdillah el-Hüseyin b.Ali b.Cafer (h.351-436)

(312)Hüsnü't-Tekadi s.12

(313)Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm,s.57

IV - KELÂM İLMİ

1) Bu Sahadaki Çalışmaları

a - Telif ettiği Eserler

b - Makaleleri

c - Ta'lik ve Tashihini yaptığı Eserler

2) Kelam ilmi ile ilgili Bazı Meselelrdeki Mutalelaları

a - Kelamî Mezheplerin doğuşu ve Bunda Etken olan Amiller

b - Allah(ın Sıfatları Meselesi

c - Halku'l-Kur'an Mevzuu

3) İbnu Teymiyyeye Karşı Muhalefeti

4) Kulların Hilli ve Mustafa Sabri Efendi ile Aralarındaki Münazara

5) Tarih Boyunca Harici Unsurların İslam Toplumuna Etkilerinin Kısa bir Değerlendirmesi

IV - KELÂM İLMİ

Pek çok münasebetle belirttiğimiz gibi, Muhammed Zâhid el-Kevseri naklî ilimlerde olduğu kadar, aklî ilimlerde de engin bilgi sahibidir. Kelamî mezheblerin oluşumuna dair yazıları bulunduğu gibi, Kelâmî mevzuların hemen hepsi hakkında te'lif, ta'lik ve tashihleri vardır. Allah'ın Sıfatları meselesi, kulların fiilleri, kaza ve kader gibi en çetrefilli mevzular üzerinde, tahvil ve incelemeler yapan el-Kevseri, kendisi maturidi olmasına karşın eş-Arî kelamını savunup, daha çok onunla ilgili eserlerin basımına önceli olmuştur. Hatta bu yüzden bazılarını Onu, içinde bulunduğumuz asırda, Eş'arî Kelamını yeniden ihya eden Zat olarak tavsif etmişlerdir.

Bilhassa tenzih akidesini müdafaada, bütün gücüyle kendini ortaya koyan el-kevseri, bu yüzden kelam sahasında, hayatı boyunca en çok İbnu Teymiyye ve İbnu'l-Kayyımla uğraşmıştır. Onları, sedef akidesi saydında savunageldikleri şeyin, teşbih ve tecsimin tâ kendisi olduğunu ısrarla iddia etmiştir. Hatta İbnu Teymiyye'nin itikadi görüşlerini eleştirmek için yazı yazanların yegane baş vurdukları kaynak el-Kevseri olmuştur. Örneğin, "İbnu Teymiyye Leyse Selefiyyen" adlı kitabın yazarı Mansur Muhammed Avis Kitabında el-Kevseri'nin bu konudaki değerlendirmelerini yagma etmiştir /314).

Dahası kelami çalışmaların etkinliğinden dolayı, camiatü'l-Ezher, Usuluddin Fakültesinde, Hamid İbrahim Muhammed tarafından "Eş-şeyh Muhammed Zâhid b. el-Hasan b.Ali el-Kevseri ve Cühüdühü Kelamiyye" isimli 360 sahife hacminde bir doktora çalışması da yapılmıştır (315). Ahmed Hayri el-Kevseri'nin bu yönüne işaret ederken şöyle demiştir(316).

واذا نعرض للعقائد ناصحا فمحمد ان شئت اوكالد شعرى

---

(314) Kitab,1970'te Daru'n-Nahdatü'l-Arabiyye tarafından Kahire'de basılmıştır.

(315) Tez Usulu'd-Din Fakültesi Kütüphanesi'nde (2027) numarada mevcuttur.

(316) Muhammed Ebu Mansur el-Maturidi,(ö.h.333); Ebu'l-Hasan el-Aş'arî (ö.h.324)

1) Bu Sahadaki Çalışmalara

a - Teşir Etmiş Eserler

-Rafu'r-Reybe An Tahabbutati İbni Kuteybe
- Naslu'l-Makal fî Bahsi'l-Ev'âl
- Mazratün Abirah fî Mezâimi Men Yünkiru Nuzûle İsâ Kable'l-Ahire
- Mahku't-Tamavvul fi Mesâleti't-Tevessül
- El-İstibsâr fi't-Tahaddüsi 'Ani'l-Cebri ve'l-İhtiyar
- Tahkihu'l-Berak ve Te'sirüha ale'l-Musteme'

b - Makaleleri

- Bid'atü's-Savtiyye Havle'l-Kur'an
- El-Akidetü'l-Mütevâtıresse ve'l-Hakku'l-Mütevâtıres
- İnkârru Nuzûli İsa ve İkrârü Akideti't-Tecsim
- Nemâzic Mimma fî Nakzi'd-Dârimi Ellezî Ubiha Neşruhu
-Huturatü'l-Kavl bi'l-Cihe Fadlan Ani'l-Kavl bi't-Tecsimi's-Sarih
- Havle Tehammülü'l-Kasimi el-Yevm
-Tahzirü'l-Ümme min Duâti'l-Vesseniyye
-Ustûratu'l-Av'âl
- Hitnetü'l-Mücs'ss-Sim ve Sunûfu Mehasihim
- Kitabun Yüsemmâ Kitabe's-Sünne ve huve Kita'bu's-Zayğ.
- Esasirâu'l-Ahir Beyne'l-İslam ve'l-Vesseniyye
- Akidetü't-Tenzih
- Kelimetün fî Tenzîhi'l-Lahi Teâla Li Ali b.Ebi Talib
-Er-Risaletü Ve'l-Ezher
- Mürûku'l-Kadiyaniyye
- El-Kuvvetü'l-Hafiyye Fi'l-Kevn
- Mes'eltü'l-Hulûd.

e - T a ' l i k V e T a s h i h i n i Y a p t ı ğ ı E s e r l e r

- Mukaddime Li Kitabi'l-Mukaddimât el-Hamse ve'l-İşrûn min delâleti'l-Hâirin Mü.İbnü Meymûn.
- Def'u şubehi't-Teşbih,Mü.Ebu'lAbbas Abdurrahman el-Cevzi
- Leftü'l-Lahz ilâ mâ El-İhtilâfü fi'l-Lafz,Mü.İbnu Kuteybe
- Es-Seyfü's-Sekilfi'r-Reddi alâ İbni Zefil Mü.İbnu's-Subki el-Kebir
- Tebyînü Kezibi'l-Müfteri Mü.İbnu Asâkir
- Et-Tabsir fi'd-Din Mü.Ebu'l-muzaffer el-Isfareynî
- El-Fark Beyne'l-Firak Mü.Abdulkâhir el-Bagdâdi
- El-Alim ve'l-Müteallim, Mü. Ebu Hanife
- Risaletü Ebî Hanife ilâ Osman el-betti, Ebu Hanife
- El-Fikhu'l-Absat Mü. Ebu Hanife
- Et-Tenbîhve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ"ve'l-Bida' Mü.Ebu'l-Huseyn Muhammed b.Ahmed b.Abdirrahman el-Malatî eş?şafiî
- El-İnsaf fî mâ Yecibü i'tikâdühü ve lâ Yecüzü'l-Cehlü Bihi Mü.Ebu Bekir b.Et-Tayyib el-Bakillânî
- Kitabu'l-Esmâ' ve's-Sifât Mü. Ebu Bekir el-Beyhâkî
- El-Lum'atü Fi'l-Vucud ve'l-Kader ve Efâli'l-İbâd Mü. İbrahim b,Mustafâ el-Halebi el-Müzarî (ö.h.1190)
- El-Hadâik fi'l-Felsefeti'l-Îliya Mü.El-Bataliyevsi
- Keşfül Esrari'l-Batiniyye Mü. Muhammed b. Melik Hammâdî
- El-Akidetü'n-Nizamiyye Mü.İmamu'l-Haremeyn el-Cüveynî

2) Kelam İlmi İle İlgili Bazı Meselelerdeki Mutalaaları

a-Kelamî Mezheblerin Doğuşu Ve Bunda Etken Amiller

İslam'da itkadî mezheblerin ortaya çıkışı konusunu da muhtelif vesilelerle işleyen Muhammed Zâhid el-Kevseri, değerlendirmelerinde, Bu mezheplerin zuhuruna neden olan belli başlı unsurlara yer verir. Genel olarak siyasî, ilmî ve İslam dışı inanç ve düşünceleri bunda etkin olduğunu belirten el-Kevseri örneğin, Hariciilerle şiilerin teşekkülünde temel unsurun siyasi olduğunu, Mutezile, murcie ve kaderiyye gibi mezheplerin teşekkülünde esas etkenin ilmi olduğunu, Cebriyye ve Haşaviyye gibi farkaların oluşumunda ise, daha çok İslam öncesi ve İslam dışı inanç ve değerlerin etkili olduğunu belirtir. O şöyle der:

" Açıktır ki, ne şî'a ve ne de Hariciilerin ortaya çıkışlarında ilmin bir fonksiyonu yoktur. Bilakis Onları doğuran yeğane amil siyasî kapristir. Daha sonra, zındıklardan din Düşmanı bazı kimseler aralarına sızmış, Binaenaleyh olumsuz gelişmeler kaydetmişlerdir. Onların asıl prensipleri, hali hazırda mevcut olan yönetime muhalefet etmektir. Murcie ise bir çeşit ilmi araştırmanın ürünüdür. Temel prensipleri itikat esaslarında Hariciilerin tam zıttınadır. Daha sonralara, bu mezhebten, insanı atalete sevkeden hem din ve hem de ilimden uzak fikirler zuhur etmiştir. Meskenetin davetçisi olan cebriyye ise, ilmî olmayan bir unsurun ürünüdür. Ortaya çıkışlarında en önemli etken, Sennîye, Berahime gibi farkalardır. Kaderiyye ilmi bir araştırmanın sonucu ortaya çıkmıştır. Temel prensipleri tembellik ve miskinliğe düşmanlıktır. Gelişmesi esnasında, bazı putperest fikirlerden etkilenmiştir. Haşeviyye ise cehalet ve fikri dokluğun ortaya çıkardığı bir zümredir. İslam öncesi farklalardan miras aldıkları cahiliyye fikirlerini ileriye sürerler. Sabie ,Ehli Kitap ve putperestlerin yaldızlayıp ortaya koydukları görüşler anlayışlarına hakim olmuştur(317)

---

(317) Tebyinü Kezibi'l-Müfteri,s.17-18

Mezheplerin ortaya çıkışlarında saik olan unsurları belirttikten sonra el-Kevseri, özellikle bu farkalar içerisinden ikisi üzerinde çok durur ve onların doğuşları ile İslam fikir tarihindeki etkinliklerinin neler olduğunu izah eder. Bu iki fırka metod olarak birbirinin tamamen karşıtı olan „utezile ile Haşaviyye fırkasıdır. Mutezile Mezhebinin ortaya çıkışı hakkında el-Kevseri, yaygın ve meşhur olan rivayetlerin aksine şu anlayışa yer verir:

"...Kendilerini Mutezile diye isimlendirmişlerdir. Bu, Hz.Hasan b.Ali'nin, Hz.Muaviye'ye bey'at edip hilafet işini tamamen ona devdi ettiği vakit olmuştur. Bu hadise üzerine hem Hz.Hasan'a, hem Muaviye'yi ve hem de diğer insanlarla teşrik-i Mesayiyi terk etmişlerdir. Oysa daha evvel Hz.Ali'nin taraftarlarından idiler. Daha sonra evlerine ve mescidlerine çekilip, biz artık ilim ve ibadetle meşgul olacağız demişler, böylece de mutezile diye isimlendirmişlerdir. Buradan ortaya çıkıyor ki bu mutezile lakabını, bizzat kendileri seçmişler, insanlar da bu hususta onlara tabi olmuşlardırb Oysa onların bu isimle anılmalarında meşhur olan "el-Menzileti beyne'l-Menziletiyn" anlayışına sahip olmalarıdır. Yahudda Hasan el-Basri'nin ders halkasından itizal etmiş olmalarıdır. Ne var ki, mezkür rivayet mana bakımından daha doğru ve daha münasiptir. Üstelik en eski rivayetler cümlesindendir...Bu isimle tesmiye edilmelerinde etken olduğu söylenen el-Menzileti Beyne'l-Menziletey'n de zaten pek net değildir. Nitekim, Mutezilenin öncülerinden Vasıl b.Ata'nın Hasan el-Basri'den evvel, Ebu Haşim Abdullah b.Muhammed İbnu'l-Hanefiyye ile ilişkisi vardır. Ve zaten Mutezililer de ilk önce kendilerini Ona isnad etmişlerdir. Bu da diğer rivayetlerin, onların bu şekilde adlandırılmalarına sebeb olduğu yolundaki kanaati çürütüyor. Çünki Meclisten kovulmuş birinin de itizal etmiş sayılması zaten doğru olmaz (318)."

---

(318) Ebu'l-Huseyin el-Malati,Et-Tenbih ve'r-Rad alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida',Bağdad,Mektebetü'l-Müsenna,1388/1968 s.1,2;Tebyinü Kezibi'l-Müfteri,s.10

Zâhid el-kevseri, ilk dönemlerde yabancı kültürlerden yapılan tercemelerin ortaya çıkarmış olduğu İslam dışı fikirlere karşı,dinin akide ve esaslarını savunmada Mutezilenin taktire şayân bir mücadelesinin olduğunu belirtir. Halku'l-Kur'an meselesininmünlar adına bir er olduğunu, uzun yıllar süren münakaşa ve münazaraların da, prensiplerinde salt akılcılığın ön plana çıkmasına neden olduğunu böylece de mütedil olan çizgiden uzaklaştıklarını ifade eder (319).

Mutezilenin tam karşıtı, fikri donukluk ve taklidin simgesi olan Haşaviyye mezhebinin ortaya çıkışında ve görüşlerinde müessir olan amiller hakkında ise el-Kevseri şu kanaatlerine yer verir:

"...Hasan el-Basri, Tabiunun ileri gelenlerindendir. Uzun yıllar,Basra'da ilmin yayılmasına hizmet etmiştir. Derslerine ilim ehlinin ileri gelenleri iştirak ederlerdi. Bir gün meclisine daha çok rivayetle iştigal eden bazı sapık kimseler geldiler. (Allah Teâla hakkında, O'nun şanına yakışmayacak tarzda) saçma sapan konuştuklarını duyunca Hasan el-Basri, "Atın şu herifleri ders halkasının dışına"dedi. Böylece de Haşaviyye diye isimlendirildiler (320). Mücessime ve müşebbihe'nin bazı fırkaları da O'nun kollarındandır... Haşaviyye inhiraf ve cehaletlerinde, sapık ve ahmak kimselere ittibaya devam etmişler, Allah Teâla hakkında ne aklın ve ne de dinin cevaz vermiyeceği laflar etmişlerdir. Hareket etmek, bir yerden diğer bir yere intikal etmek, haddi olması, bir cihette bulunması, oturması, oturtulması,yaslanması bir mekanda karar kılması ve buna benzer şeyler Allah'a nisbet ettikleri şeylerdir. Tabi bütün bunları,kafalara karıştıran ehl-i kitap ve putperestlerin dedeallarından, daha önce göçüp gitmiş milletlerin sapık değer yargılarından almışlardır. Bu konuda kitaplar yazıyorlar, başkalarını sapıklığa sevkedecek fikirlerle de dolduryorlardı. Sünnet örtüsüne bürünerek ve kendilerini Selefe isnad ederek başkalarını küfürle ithamda haddi aşmışlardır...(321).

---

(319) Tebyînü Kezibi'l-Müfteri,s.18-19

(320) A.g.e. s.11; Seyfu's-Sekil, fi'r-Reddi alâ İbni'z-Zefil,s.13; İşaratü'l-Meram Min İbârâti'l-İmam,s.140

(321) Tebyinü Kezibi'l-Müfteri,s.14

Genellikle İslamın siyasi sultasının zayıfladığı dönemlerde, fikirlerini yaymada ivme kazandıklarını belirten el-Kevseri, son zamanlarda da bu farkenin anlayış ve telakkilerinin revaç bulması üzerine, içinde bulunduğumu asırda onlarda cevap ve reddiyelerde bulunan yegane şahsiyettir.

El-Kevseri Mutezile ile Haşaviyye Mezhebi arasındaki çekişmelerin had seviyede olduğu bir zamanda, İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin geldiğini ve mutedil olan görüşü ortaya kayd koyduğunu belirtir. Şöyle ki: "Bu sıkıntılı şartalr içerisinde, müslümanların içine düştükleri çaklazın yoğun olduğu bir ortamda, Ebu'l-Hasan el-Eş'ari çıkmış, Sünnete yardımcı olup, bid'atlerin kökünü kazımıştır. İlk önce İslam ümmetinin iki büyük fırkasının arasını bulmaya çalışmış onları aşırılıklarından vazgeçirip, alımlı bir ortama getirmeye çalışmıştır... Eş'ariler,Mutezile ile Haşeviyye arasında mutedil bir konumdadırlar. Mutezile'nin yaptığı gibi ne tamamen nakilden uzaklaşmışlar ve ne de Haşaviyye'nin yaptığı gibi akla büsbütün saf dışa bırakmışlardır (322)."

Eş-Arilerle Maturilerin de bir değerlendirmesini ve mukayesesini yapan Zâhid el-Kevseri, bu konuda şöyle der:

"...Eş'ariler arasında, hicri beşinci asırdan bu yana, Eş'ari Ekolü esaslarına göre Sünnete hizmet eden Sufî İmamların peşinden giden sefilere rastlamak mümkündür. İşlediği fonksiyon itibariyle Kelamcılar arasında İmam Eş'ariye muvazi bir başkasını göstermek mümkün değildir. Bununla beraber,eleştiri konusu yapılabilecek bazı görüşleri de yok değildir. Mahdud bazı nazari meselelerde görüşlerinideğerlendirmeye tabi tutanın telakkisine göre, bazan akil dairesinden biraz, bazan da nakil çerçevesinden biraz uzaklaştığı söylenebilir. Örneğin bunlara: hüsün-kubuh, illet meselesi ve nakli delilin değeri vb. konular misal verilebilir. Mutezile ve Haşaviyye gibi zümrelerle uzun zaman münazara eden birisinin sözlerinde elbette bu kabil şeylere rastlanacaktır(3

---

(322) Tebyinü Kezibi'l-Müfteri,s.17,19

Ancak bu gibi şeyler, Onun çağdaşı İmamü'l-Hidaye, şeyhu's-Sünne Ebu Mansur el-Maturidi dâ vuku bulmamıştır. Çünki Onun yaşadığı bölgede, Sünnet bütün bid'at sahibi zümrelere mutlak bir hakimiyyet ve üstünlük sağlamış, Onunla münazaralarında fitnelerini izhar edememişlerdir. Binaenaleyh Og görüşlerinde tam bir itidal olmayı başarmış , hem akla ve hem de nakle gereken hakkı vermiştir. Konum itibariyle Maturidiler, Eş'arilerle Mutezile arasında yer alırlar, Aralarında da çok az sayıda mutasavvıf vardır. Eş'ari ile Maturidi, doğuda ve batıda ehli Sünnet ve'l-Cemaatın iki büyük İmamıdır. Çok sayıda eserleri vardır. Bu iki İmam arasında mevcut olan ihtilafların çoğu lafzi olmaktan öteye gitmiş...(323)."

---

(323) Tedvinü Kenzi'l-Müfteri,s.19.

b - Allah'tan Sıfatlara Meselesi

Zâhid el-Kevseri, Allah'ın sıfatları konusunda Ehl-i Sünnet alimlerinin,"Tenzih" esas olmak üzere iki şekilde konuya yaklaştıklarını, bunlardan " Mutekaddimun" dediğimiz ilk devir alimlerinin kanaatinin " التفويض مع التنزيه " yani Allah Teala'ya şanına münasib olmayacakvasıflardan tenzih etmekle beraber,O'nun kendine sıfat olarak zikretmiş olduğu vasıfların hakikatini Allah'a havale etmek, yorum ve izaha yeltenmemek olduğunu söyler.

"Mutaahhiru" dediğimiz, daha sonra gelen alimlerin ravsiplerinin ise " التأويل مع التنزيه "yani, Allah Teâla'ya noksanlıklardan tenzih etmekle beraber, sözkonusu sıfatları, O'nun şanına münasib bir şekilde Tevil etmek şeklinde kaydeder.

Bu konuda Müşebbihe'nin ise, Biz sıfatlarla ilgili nasların zahirine inanırız, yorumunu yapmayız demelerinin doğru bir anlayış olamayacağını belirten el-kevseri bunun sebebini şöyle belirtir: "İnsanlar arasında kullanılan ve anlaşılan manasıyla lafızların zahiri manasının Allah'a hamledilmesinin teşbihten başka bir şey olmadığı açıktır. İşte bundan dolayı bu sözleri doğru değildir...(324) .

c -Halku'l-Kur'an Mevzuu

İslam Ümmeti arasında uzun münakaşa ve problemlere yol açan Kur'an'ın mahluk olup olmaması meselesinde el-Kevseri özet olarak şu yorumu yapar: "Allah'la kaim olan Kadîm olup mahluk değildir. Mahlukat arasında mevcud olan ise mahluktur (325). El-Kevseni Kur'an'ın müşterek bir lafız olduğunu bu itibarla hem Allah Teala'nın Zat ile Kâim olan Kelam sıfatına delalet ettiğini, bu manasıyla Kur'an'ın mahluk olmadığını aynı zamanda hem de kitaplarda yazılı olan, insanlar tarafından ezberlenen ve okunan kelam'a delalet ettiğini, bu yönüyle ise elbette mahluk olacağını belirtir (326).

---

(324) Def'u şibehi't-Teşbih,s.28; Es-Seyfu's-Sakil,s.133

(325) El-İhtilaf fi'l-Lafz,s.48

(326) El-İnsaf s.26; Es-Seyfu's-Sakil s.67; El-İhtilaf fi'l-Lafz s.43; Makalâtü'l-Kevseri s.27

3) İbni Teymiye'ye Karşı Muhalefeti

Muhammed Zâhid el-Kevseri, ömrü boyunca İbnü Teymiyye ve talebesi İbnu el-Kayyım'ın fikirleri ile mücadele etmiştir. İbni Teymiyye'nin, bir hoca önünde yetişmediğini, bu itibarla da meseleleri güzelce tahkik ve takrir etme imkanının olmadığını söyler. Moğol istilası esnasında, kaçırılıp Dımeşke götürülen "İlel ve Nihal kitaplarını tek başına karıştırdığını, oralardan anlayabildiği kadarıyla da, gönlüne itikadi ve amelî hususlarda baş olma sevdasının düştüğünü belirtir. Sonra dan kalkıp Allah Teala hakkında, tasavvur edilmesi mümkün olmayan hususları O'na isnad etmeye başladığını bu itibarla da başının sıkıntılardan hiç bir zaman salim olmadığını kaydeder (327). El-Kevseri İbni Teymiyye'nin bu çeşid fikirlerine şu misalleri verir: (328)

"-Arş konusundaki Kanaati: Arş kelimesi, lugatte üzerine oturulan ya da yatılan şey manasınadır. Bu yukarısına nazaran böledir. Aşağısı itibariyle ise tavan manasına gelir. Kur'an Allah Teala'nın Arşından bahsediyorsa, O'nun Allah'a nazaran tavan manasına olmadığı bellidir. O zaman anlaşılır ki, başkasına nisbetle koltuk ne ise, Allah'a nisbetle de Arş O'dur. Bu da Allah'ın Arşın üzerinde olmasını icabettirir." El-Kevseri ise bu ifadelerin apaçık Arşın Allah'ın oturağı manasını taşıdığını belirtir (329).

"- Uluv hakkındaki görüşü: Allah Teala hakiki manası ile alemin üzerinedir, rütbe itibariyle değildir. Nitekim her şeye tekaddüm etmek mekan bakımından olabileceği gibi, mücerred mertebe itibariyle de olur. Örneğin, alimin cahile, İmamın cemaate tekaddümü gibidir. Allah'ın Âlem üzerine tekaddümü ise sadece böyle değildir. Bilakis O hakiki bir önceliktir. Aynı şekilde Âlem üzerine yüceliği de sırf rütbe itibariyle değil, hakikidir. Bilakis O alem üzerine hakiki bir şekilde yükselmiş-

---

(327) Es-Seyfü's-Sakil, s.5

(328) El-Kevseri İbni Teymiyyeye isnad ettiği bu alıntılarına O'nun er-Razi'nin "Esasü't-Takdis" adlı eserine reddiye ek olarak yazdığı "Et-Te'sis fi'r-Reddi esâsi't-Takdis" adlı eserinden yapmıştır. Kitabın yazmasının, Dımeşk, Zahiriyye Kütübhanesinde "el-Kevâkibü'd-Derari" isimli eserin 24,

tir ki bu da maruf olan uluv ve maruf olan takaddumdur." El-Kevseri, Allah'ın alem üzerine yüceliğinin, Mekanî bir üstünlük olduğunu söylemenin putperestçi bir anlayış olduğunu belirtir ve Allah'ın fevkiyyetini hissî bir fevkiyyet olduğunu anlamak için şu ayetlere bakivermenin yeteceğini belirtir."Allah'ın âli onların ellerinin üzerindedir" "Her bilenin üzerinde bir bilen vardır" "O kullara üzerinde Kahir olan Zattır" (330) .

"- Allah cisim değildir demenin cisim olmadığı yolundaki görüşü : Bilinmektedir ki, ne kitap ne sünnet ve ne de icma cisimlerin hepsinin hâdis olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Allah'ın cisim olmadığını da zikretmemiştir. Ayrıca müslümanların âlimlerinden hiç biri de böyle bir şey dememiştir. Şu halde benim bu sözü terketmem ne fıtrattan ve nede şeriattan uzaklaşmam manasını taşımaz... Diyoruzuz ki, Allah cisim değildir. O cevher de değildir. Herhangi bir mekanı işgal etmemiştir, bir cihati de yoktur. O'na hususi olarak hissi olarak işaretde bulunulamaz. Ve Ondan hiç bir şey ayrılmaz. Bunu da şu şekilde ifade ediyoruzuz. Allah kısımlara ayrılmaz, O mürekkep te değildir. O'nun haddi ve sınırı da yoktur. Bununla da O'nun muayyen bir had ve miktarının imkansızlığını ya da sonsuz bir miktarın imkansızlığını kastediyoruzuz. Peki bütün bunlara nefyetmek, ne kitap ve ne de Sünnet olmadan sıfat nasıl cisim oluyor? (331)...Ne Allah'ın Kitabında,ne Resûlü'nün Sünnetinde, ne Sahabe ve Tabiunun sözünde ve ne de Tebeût-Tâbiinin sözünde müşebbeheyi kınayan, Teşbihi yeren ve Müşebbihe Mezhebini reddeden ve buna benzer şeyler hususunda hiç bir şey varid olmamıştır...(332)

El-Kevseri bu ve buna benzeri konularda İbni Teymiyye'nin görüşlerini uzun uzun eleştirir ve yukarıda zikrettiğimiz hususlarda hulasa olarak şöyle der: "...Tenzih ifade eden ayetlerdenmeye gitti? Belki de her aptalın kanaati doğrultusundaki saçmalamalara hakkında nas bulunmasını bekliyor. Allah Teala'nın " لیس کمثله شئ "O'nun benzeri hiç bir şey

---

(330) ₴25,26.c.nin içerisinde olduğunu söyler Bkz.Makalâtü'l-Kevseri,s.319.
(329) Makalâtü'l-Kevseri,s.319
(329) Es-Seyfu's-Sakil,s.87,88.
(331) Et-Tabsir Fi'd-Din s.145,146
(332)

yoktur" (333) ayeti yetmiyor mu? Yahutta sikredilmedikleri için Allahü Teala şunu yer, şunu çiğner şunun tadına bakar demeyi mubah na saymak istiyor... (334).El -Kevseri zikredilen ayeti Kerimede teşbih edatı olan "Kâf" ile "misil" in bir edatın yerine kullanılmış olmasının " كمثله "hatra ve hayala gelebilecek şekil ve biçimleri nefyetme sadedinde ," شئ " nekre ifadesi ile de kapsamına giren her şeyin nefyedilmiş olmasının, herhangi bir yönden Allah Tealaya benzer olabilecek, denk olabilecek hiç bir şeyin bulunmadığı manasına en açık ve kuvvetli bir şekilde ifade ettiğini söyler (335). İbni Teymiyye'in yukarıda naklettiğimiz anlayışlarını daha da ileri götürerek ,Allah Teala'nın kürsüsünün bir kısmına Hz.Peygamberi oraya oturtmak için boş bıraktığını söyler. Bunun da müfessir Ebu Hayyan tarafından " "

Allah'ın kürsüsü yer ve gökleri kuşatmıştır (336),ayeti Âşimesinin tefsiri esnasında nakledildiğini belirtir. El-Kevseri, Ebu Hayyan Tefsirinin yazma nüshalarında mevcut olan bu ifadelerin, matbu olanda bulunmadığını, Matbaatü's-Saade tarafından basılan bu eserin tashihini yapan Zatın bizzat kendisine, böyle bir kanaatin bir müslümandan sadır olmasına gönlünün tahammül etmediğini ve bu itibarla baskısı yapılan nüshadan çıkarmış olduğunu haber verdiğini, kendisinin de bunu telafi etmek maksadı ile Âş-Şeyfu's-Sakile yazmış olduğu ta'likte sikretmesini kendisinden istediğini belirtir (337).

İbni Teymiyye'nin bazı görüşlerini Yahudi asıllı Musa b. Maymun (ö.h.600) ileyine başka yahudi asıllı Ebu'l-berekât Hibetullah b.Melika el-Bağdadi (ö.h.547)den aldığını belirten el-Kevseri, örneğin O'num hâdis dediğimiz sonradan vücuda gelen bazı şeylerin Allah'a hulul edebileceğini, O'nunla kaim olabileceğine dair görüşüyle, Allah'ın değişken nitelikli malumla ilgili irade ve bilgisinin de değişebileceğine dair görüşünü İbni Melika'dan aldığını belirtir. Hatta bunu daha da ileri götürerek Allah'ın âlaminde harf ve sesin olabileceğini, O'nun nesnelere dokunabileceğini,yürüyüp, oturup, hareket edebileceğini, bir sınırı olduğunu, herhangi bir cihette yer tutabileceğinu ve buna benzer hususlara kadar teşmil ettiğini söyler.

(333) Eş-Şura 11
(334) Makalâtü'l-Kevseri s.320,
(335) El-Ihtilaf fi'l-Lafz s.39
(336) El-Bakara 2/255

Oysa Allah Teala'nın ne ilminde ve ne de iradesinde değişkenliğin katiyyetle sözkonusu olmadığını, çünkü bunların zaman ve mekana tealluk etmediklerini, Allah'ın hem irade ve hem de ilminin "huzurî" olduğunu, bu itiberla onların zaman veya mekana takaddüm ya da teahhür etmelerinin sözkonusu olamıyacağını, söyleyen el-Kevseri bunu sırf kavranmasını kolaylaştırmak için şöyle bir misalle izah eder:

"Geniş ve uzun bir zemin üzerinin düzenli bir takım renklerle boyanmasını ve bu zemin üzerine bir karıncanın bırakılmasını halinde, karıncanın her renk birimini ancak ona ulaştığı vakit idrak edebileceğini, örneğin, siyah zeminde yürürken kendisini uçsuz bucaksız siyah bir sahrada yürüyor zannedeceğini, beyaz kısma geldiği vakit te yine, aynı şekilde uçsuz bucaksız beyaz bir sahrada yürüdüğünü zannedeceğini, böylece her renge ulaştığı vakit yavaş yavaş onun bilgisini idrak etmiş olacağını belirtir. Oysa bizim, karıncaya nisbetle ilmimizin, renkleri kavrayışımızın bir anda olacağını, herhangi bir öncelik veya geciktirmenin sözkonusu olamayacağını söyleyen el-Kevseri, kendisiyle alakalı hiç bir şeyin bizim yanımızda olanlara benzemediği Allah Teala'nın ilminin haydi haydi huzurî olacağını, zaman ve mekanla kayıklanmasının ise imkansız olduğunu belirtir (338)

---

(338) El-Kevseri, Min 'İberi't-Tarih fi'l-Keydi lil İslam, Kahire Daru'l-Meraa, t.y. s.11, Not: El-Kevseri'nin İbni Teymiyye'ye isnad ettiği görüşlerin tamamını yalnızca O'nun kitap ve Ta'liklerinden almış bulunuyoruz. Kendisi bütün görüşlerin iktibas ettiği kaynak ve eserlerini söylemiş olmasına rağmen bizim asılları ile mukayeseli tetkikine imkanımız olmamıştır.

4) Kulların Fiili ve Mustafa Sabri Efendi İle Aralarındaki Münazara

Eserleri bölümünde, "El-Istibsâr " adlı kitabından bahsederken değindiğimiz üzre, Muhammed Zâhid el-Kevserî, asrın kelâmcısı, büyük ilim adamı ve emsalsiz eleştirmen olarak tavsîf ettiği, dostlukları uzun yıllara dayanan, şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendinin "meşîet" konusundaki kanaatlerini eleştiri konusu yapmıştır.

Mustafa Sabri Efendi, Mısıra hicret ettikten sonra, o zamana kadar tabî olup, savunageldiği Matürîdî mezhebinin, kulun meşîetinde "muhtar"- özgür- olduğu anlayışını terketmiş, onun yerine : Kulun irâde ve fiillerinde mecbûr ve fakat bununla birlikte yaptıklarında mesul olacağını, muhtar suretinde ama mecbur olduğunu savunmaya başlamıştır. Bu konuda müstakil olarak,"Mevkıfü'l-Beşer Tahte Sultâni'l-Kadr" isimli eserini kaleme almıştır. Ayrıca," Mevkıfü'l-Akl ve'l-İlmi ve'l-Âlem" adlı dört ciltlik muhteşem eserinde de bu mevzuya yer vermiştir. Sabri Efendinin,"Cebri Mutevassıta"da dediği mezhebinin tarifi ve esas aldığı delili şudur:

"...Kullar, Allah Teâlâ'nın yapmalarını istediği şeyi, kendi irâde ve serbestileri ile yaparlar, onu yapmaktan ictinâb edemezler.İsteyerek yaptıklarına nasıl aran hürdürler. Yalnızca Allah'ın murad etmiş olduğunu tercih edebilmelerine nazaran ise mecburdurlar, yahut ta, sanki mecbur gibidirler...İnsan, dilediğini yapar. Ancak, Allah'ın,O'nun dilemesini istediğinden başkasını dileyemez. OO, Allah'ın ve kendisinin beraberce murad ettikleri şeyi yapar.Burada "Tefvîd تفويض",yanî, işin kula bırakılması söz konusudur. Zîrâ, dilediğini yapmaktadır.Ama aynı anda, bir "cebr" sözkonusudur. Çünkü, Allah'ın murad ettiğinden başkasını yapamamaktadır.Bu, mecburiyyetle berâber,işin kula bırakılmış olması, serbesti ile birlikte, hârici bir güç tarafından sürüklenmesi, Allah'ın kudretine has bir olaydır.O'ndan başkası buna güç yetiremez.Eğer, bu durumda insan, fiillerini işleme konusunda, mecbur sayılacak olursa, evet, O, mecburdur. Mecbur, fakat yaptıkları konusunda da mazûr değildir. ...Bu anlayışın delîli ise: لو شاء الله لجعلكم امة واحدة ولكن يضل من يشاء ويهدى من يشاء ولتسألن عما كنتم تعملون .

"Dileseydi Allah Teâlâ, sizi bir tek ümmet yapardı, Ancak, O,dilediğini

diğini hidâyete, dilediğini de dalâlete götürür, ve mutlaka siz-
ler de yaptıklarınızdan hesâba çekileceksiniz(339)."

Zâhid el-Kevserî ise, Sabri Efendinin bu anlayışının, hatalı olduğunu, tarihte Cebr mezhebinin ilk defa Cehm b. Safvân er-Râsibî(ö.h.128)'nin ortaya attığını, bu kanaatinin temelinde de Vahdet-i Vücûd anlayışının yattığını söyler. Cumhur alimlerin ise, kulların yapıp ettikleri fiillerinde, bir bir seçenek hakkına sahip oldukları-rını,gerçekte de, teklif ve mesuliyetin üzerine bina edildiği yegâne esasındı, bu seçme serbestisi olduğunu belirtir. Buna da Kelam ilminde "Kesb" diye isim verilmektedir(340).

Bu meseleyi,bedîhiyyattan sayan el-Kevserî-Sabri Efendi ise en çetrefilli meselelerden saymaktadır- mevzu hakkında onaltı ayrı görüş bulunduğunu, birde Sabri Efendinin kanaati eklenince, bu sayının onyedi'ye yükseleceğini, ancak, temelde bu görüşlerin iki kısma irca edililebileceğini söyler. Kulların fiillerinde paya olduğunu söyleyen bütün görüşler,"İhtiyar"mezhebinde, fiillerinde onların hiçbir payının olmadığını söyleyen bütün görüşlerde,"Cebr " mezhebinde toplanır,der.(341) Cebr anlayışının reddeden delillerin Kitap, sünnet, insanın kendi irâdi serbestisini hissetmesi, ve bizzat bu mezhebe kâil olanların itirafları olduğunu, ifade eden el-Kevserî, şu delillere yer verir:

- Kitab (Kur'an)'ın ihtivâ ettiği deliller:" وشن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر " Dileyen imân etsin, dilen küfr(342)." " Dileyen Rabbına bir yol edinmiştir(343). Bu ve buna benzer pek çok âyeti kerîme, insanların irâde serbestisine işâret etmektedir." وماتشاؤن الدان يشاء الله "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz(344)." El-Kevserî, bu ayeti kerîmede söz konusu edilen temel konunun, bizzat "meşîet"in kendisi olduğunu söyler. Buna asıl olarakta şu kaideyi zikreder:" Mütesaddi(geçişli) bir fiilin mefulü zikredilmediği zaman, kastedilen cümledeki fiilin kendisidir." Bu durumda, âyetin manası şöyle olur:"Siz, ancak, Allah Teâlâ'nın, sizin irâde edebilen varlıklar olmanızı dilemesi üzerine, irâde sahibi olabildiniz." Yahutta" Allah sizin iradeli olmanızı murad ettiği zaman, irade sahibi olabilirsiniz." El-Kevserî, Allah Teâla'nın ezelî inadesi-

---

(339) Mevkafü'l-Akl, c.III.,s.395.
(340) El-Istibsâr, s.5.
(341) A.g.e.,s.5.
(342) El-Kehf 18/29
(343) El-İnsân 76/39
(344) El-İnsân 76/30

nin, kulun devamedegelen iradesinin sebebi olduğunda bütün farkaların ittifak halinde olduklarını işaret eder.(345)." ولو شاء الله لجعلكم امة واحدة ولكن يضل من يشاء ويهدي من يشاء "âyeti kerîmesine ise, şöyle mana verir:"Eğer Allah Teâla, sizin cebren, tevhîd üzere olmanızı isteseydi, mutlaka bunu yapardı. Ve sizleri, birtek ümmet kılardı.Fakat yapmadı. Zira bu (yani kulun zorlanmaması), hikmetle imtihan edileceği dünyada, O'nun seçme serbestisine muhaliftir. Ancak,O, hidâyeti isteyeni hidâyete, sapıklığı isteyeni de ona ulaştırır(346)." Burada:" " fiillerindeki zamir'lerin, yakınına" "değilde, " " lafza-i celâline döndürülmesinindeki, netiseyi değiştirmeyeceğini, çünki, Kur'an ve Sünnet'in umumi beyanları itibârı ile, gerçekte hidâyete ulaştıranın, hidâyeti, hür arsusu ile isteyene, aynı şekilde sapıklığa sevkedenin de, yine özgüree tercihiyle, sapıklığı talep edenin olduğunu, belirtir. Bu meyandaki ayeti kerîmelerinde doğru bir şekilde anlaşılabilmeleri için, el-Kevserî, şöyle bir kâideye yer verir:"...Mevcut olduğu takdirde, pek çok yöne ihtimalli olan âyetleri,delâletinde açık ve kati olan nass'a hamletmek, onunla yorumlamak, müteşâbih olanları da, muhkem olanlara irca etmek, ehli sünnetin temel prensibidir(347)." Eğer kulların sorumluluklarına asıl olan, hür irâdeleri bulunmasaydı, müşriklerin şu itirazlarının makul olması icap ederdi."سيقول الذين اشركوا لو شاء الله ما اشركنا "Eğer Allah dileseydi,biz O'na ortaklar koşmazdık." şu halde şirklerinin nedeni kötü tercihlerinden başka bir şey değildir(348)."

- Sünnet'in delîli: El-Kevserî, Allah Teâlâ'nın eseli iradesinin, kullarınnın fiilleri konusunda sünnetini, yine onların iradelerine rabt ettiğini, bu itiberla bir hadîs-i kudsî'de şöyle denildiğini, söyer:" كلكم ضال الا من هديته فاستهدوني اهدكم "Benim hidâyete kavuşturduklarım hariç, hepiniz sapıklıktasınız, öyle ise Ben'den hidâyet isteyin ki, sizi ona kavuşturayım." Öyleki Allah Teâlâ, hidâyete uğaştırma işini, kullarının hür arsu ve isteklerine bağlamıştır. Aynı şekilde " وما يضل به الا الفاسقين " O'nunla ancak, fasıkları sapıttırır?" âyeti de buna işaret eder(349)."

---

(345) El-Istibsâr, s.18: KKitâbü'l-Lüm'a,s.50: Akîdetü'n-Nizâmiye, s.40.
(346) El-Istibsâr,s.18.
(347) A.g.e.,s.7.
(348) A.g.e.,s.10.
(349) Kitâbü'l-Lüm'a,s.33: El-Istibsâr,s.7.

• Qusûr-u Nefsî: İnsanın kendi hür irâdesini hissetmiş olması(350).

- Cebr görüşünde olanların bizzat kendi fiil ve sözleri:Mutlak manada cebr'i müdafaa eden,Cehm b. Safvân ve arkadaşlarının, Ümevî saltanatının çarpık yönlerini, kılıç zoru ile düzeltmek için, insan sanları Kitap ve Sünnet'e dâvet ettiklerini, bunun ise , hür irâdeden başka bir şey olmadığını söyleyen el-Kevserî:(351),Sabri Efendi'nin ise:"Allah'ın cebri, iradesine rağmen, mükellefi istemediği bir şeye zorlamak olmaz. Bilakis, yapmasını istediği şeyi, kalbine güzel göstermek, ona teşvik etmek, ve o işteki faydaya kalbi iknâ etmek suretiyle olur ki, sonunda , kul onu ister ve ihtiyarı ile onu yapar."dediğini, bu sözün ise turun sonunda, "ihtiyar"a itiraf etmek olduğunu söyler. Ancak doğrudan doğruya, serbest iradesinin olmadığı bir konuda, kulunu cezalandırmaya, tercih hakkı olmamasına karşın, kulu karşısında, Allah Teâlâ'ya düşen kusur biri durumuna düşürmenin manasını ve gayesini anlayamadığını da ilave eder(352)."

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin bu hususta hülâsa olarak değerlendirmesi şudur:

" Evet, KUL İHTİYAR'A MECBURDUR, şu manada: İnsan,fıtraten, hür irâdeli olarak yaratılmıştır. Adetâ bir duvar gibi, hür seçeneğinden sıyrılıp, ayrılamaz(353)...Cebrîn gereği, kulun sorumluluğunun ortadan kalkmasıdır. Bu gereği ile birlikte, mutlak cebr'i müdafaa etmek, apaçık bir küfür, cebr ile berâber, kulun mesuliyetinin kalkmayacağını söylemek ise, apaçık bir ahmaklıktır(354)."

---

(350) El-İstibsâr,s.14-15; Kitâbü'l-Lüm'a,s.67.
(351) Kitâbü'l-Lüm'a, s.47.
(352) Mevkıfü'l-Aql,c.III.,s.408.
( ) El-İstibs ı ; Kitâbü' Lüm'a,s.57.

5 5) Tarih Boyunca Hâricî Unsurların İslâm Toplumuna Etkilerinin Kısa Bir Değerlendirmesi

Muhammed Zâhid el-Kevserî, İslâm tarihinde, gayri islâmi unsurların, İslam cemiyetine ne gibi tesirler ettiğini, ve bu gi-unsurlardın neler olduğunu da muhtelif çalışmalarında kendisine konu edinmiştir.

Hz. Peygamber'in sağlığında ve O'nun vefâtını takip eden yıllarda, islâm cemiyetini, öyle derinden tesir edecek, pek kayda değer bir hadisenin vuku bulmadığını, Benû Nadîr ve Benû Kaynûka gibi, Yahûdi topluluklarının Medîne İslâm devleti aleyhine, teşebbüs ettikleri girişimlerin, en güzel bir biçimde bertaraf edildiğini, kaydeden el-Kevseri, İslam cemiyetini köklü bir biçimde saracak ilk fitnenin III. Halîfe Hz. Osman'ın şehid edilmesi ile sonuçlanan hadiseler olduğunu belirtir. Bu hadiselerin patlak vermesinde, daha sonraları Hz. Ali dönemimde de anarşinin ocağı olan, Abdullah İbn. Sebe denilen, İbnü's-Sevdâ' diye maruf olan, yâmenli, Yahudi kökenli bir zatın, çok büyük rol oynadığına işaret eder.

İslam tarihinde, gerçekte İbn Sebe diye bir şahsın, hiç bir zaman olmadığını, bunun hayali bir kâşilik olduğunu, ileri sürmeğ nin makul bir anlayış olamıyacağına işaret eden el-Kevserî , bu zatla ilgili haberlere geniş bir biçimde yer veren tarihçinin İbn. Cerîr et-Taberî(ö.h.310)olduğunu, O'nun da bu rivayetlerde kendisine dayandığı tek râvinin, Seyf b. Ömer et-Temîmi olduğunu işaret ettikten sonra, bu ravi hakkında şu değerlendirmeyie yer verir:

" Seyf b. Ömer et-Temîmî, "Kitâbü'r-Ridde vel-Fütûh" adlı eserin sahibidir. Ebû Hâtim "metrûkü'l-Hadîs" demiştir. Pek çok kimse zayıf olduğuna hükmetmiş, hatta İbn Habbân, "vaz'" ile itham etmiştir. Hakim ise, zındıklıkla suçlandığını, belirtmiştir...(355)" Ancak, buna rağmen, Seyf b. Ömer'in Harun er-Reşîd döneminde vefat ettiğini, binâenaleyh İslam tarihinde, terih alanında ilk önce yazanlardan biri olması hasebiyle, muhtelif rivâyetlerinin kabul, yada reddi hususunda nasıl hadeket edilmesi gerektiğine dair el-Kevseri şöyle der:

(355) Min Iberi't-Târîh,s.17: "Halid b. Velîd ve Katl-ü Mâlik b. Nüveyre," Makâlâtü'l-Kevserî,s.457.

" Seyf b. Ömer er-Reşâ zamanında vefât etmiştir. Binâenaleyh, İslam tarihinde, târih sahasında ilk eser yazanlardandır. Tarihi rivâyetlerde, diğer tarihçilerin haberlerine ters bir rivâyette bulunduğu zaman, O'nun sayıflığına hükmedenlerin çörüşünü tercih e eder, rivayetinde özel bir gâyesinin olup olmadığını araştırmak üz zere, üzerindetitizlikle duruyuz. Nitekim Ridde harpleri konusund daki rivayetleri hakkında öyle yapıyoruz. Çünki, bu konuda, diğer- tarihçilere muhalefet edip, yalnız kalması, hz. Halid'in kendile- rine savaş açtığıB Benû Tehîm'in O'nun amca zaâdeleri olmasından ve onlara karşı gönlündeki yakınlık hissinden olabilir. Fakat İbn. Sebe ile ilgili rivâyetlerde, böyle bir töhmet söz konusu değildir. Kaldı ki diğer tarihçilerin nuklettiklerine ters bir şey rivayet ederek, yalnız da kalmamıştır. Zaten bu dönemdefitne hala ayakta idi,Mutlaka bununda bir çekip çevireni olması gerekir. Bununda ötesinde, Seyf b. Ömer'in çağdaşı olan tarihçilerden hiç biriside O'- nu bu konuda yalanâalikla itham etmeksizin ilgili rivayetlerini nakletmişlerdir. Daha sonradan gelen tarihçilerde aynı şeyi yap- mışlardır(356)."

Seyf b. Ömer'in, Tirmizî'nin ravilerinden olduğunu da belirten el-Kevserî, töhmetin bulunmadığı durumlarda nasıl ki mağâzî konu- sunda, el-Vakıdî'nin haberlerinden müstağni kalamıyoreak, O'nunda aynı şekilde, haberlerinden müstağnî kalamıyacağımızı belirtir. Ya- hûdî asıllı müsteşrik, Ignaz Goldzier(m.1850-1921)'in dahi İbn Se- be'nin mevcudiyetini kabul etmesinden(357)sonra, var olmadığında ısrar etmenin, kraldan çok kralcılık olacağını belirtir(358).

İslam tarihinde, fitneye çanak olan diğerbir zümrenin de, ken- dilerini ehle beyt'e nisbet edip "Fatımîler"adını benimseyen, Ey- yubîler'den önce, Mısır'da hüküm süren "Abîdîler" olduğunu söyle- yen el-Kevserî: Ebû Şâme'nin" Ezhârü'r-Ravzateyn fî Ahbârî'd-Der- leteyn", İbnü Kesîr'in "El-Bidâye ve'n-Nihâye", Makrizî'nin "El- Hıtat" ve diğerlerinden yaptığı nakillerle, Fâtımîler'in nesep o- larak Ehl-i Beyt ile hiçbir alakalarının olmadığını, bilakis asıl-

---

(356) El-Akîdetü ve'ş-şeria fi'l-İslâm,s.192,205.

(357) İbn Meymûn, El-Mukaddimetü'l-Hama ve'l-Iğrûn,şrh.et-Tebrîzî, Kâhire, 1369,s.4.

(358) El-Mukaddimetü'l-Hama ve'l-Iğrûn,s.4.

larını yahûdi kökenli olup, mehdî olduğunu,hz Fatıma'nın neslinden geldiğini iddia eden,asıl ismi Said olan, Ubeydullah adlı bir sata dayandığını kaydeder. Bakıllânî, Abdülkâhir el-Bagdâdî, İbnü's-Sem'ânî,İbnü'l-Cevzî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbnü Hacer, es-Sahavî ve çoğu İbn Tolun gibi, muhakkıklerin bu kanaate olduklarını belirtir. İbnü Haldûn, İbnü'l-Esîr, ve el-Makrizî gibi tarihçilerin ise, Onların hz. Fatıma'nın neslinden geldikleri yolunda kanaat belirtirken, yanıldıklarını iddia eder(359).

Bu devletin fakihlerinden, Ya'kûb b. Kils, Nu'man b. Muhammed b. Mansûr el-Kayravânî(ö.h.363)'nin, İbnü Asâkir'in "Tarîh-ü Dımeşk ",es-Zehebî'nin "Târîhu'l-İslâmi'l-Kebîr ",ve "el-Iber ", İbnü'l-Imâd'ın "şezerâtü'z-Zeheb"inden yaptığı alıntılar ışığında el-Kevserî, Yahûdî kökenli olduklarını söyler. İmam Bakıllânî'nin onlar hakkında;" Onlar, rafizî olduklarını izhar edip, içlerinde küfrü gizleyen bir zümredir."dediğini, Mısırda Abbâdî kadılarından birisinin "El-Belâğu'l-Âzâm ve'n-Nâmûsu'l-Ekber" adlı eserine karşı, yine Bakıllânî'nin "Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr" isimli reddiyesinin bulunduğunu, ondan başka, aydınlatıcı mahiyette, Ebû Şâme'nin " Keşfü mâ Kane aleyhi Benû Abîd mine'l-Küfri ve'l-Kizbi ve'l-Mekri ve'l-Keyd " adlı eseri kaleme aldığını işâret eder.

Fatımîler döneminde, sahâbe'ye sövmedikleri için öldürülen insan sayısının dörtbinin üzerinde olduğunu, onlardan Hâkim b. Emrillâh'ın, kendi döneminde, Cuma hutbelerinde adı geçtiği vakit insanların kıyama kalkıp, secdeye varmalarını zorunlu kıldığını, hatta, İbnü'l-Cevzî'nin "el-Muntazam" da kaydettiğine göre,O'nun Rubûbiyyet iddiasında bile bulunduğunu,bazı câhil halk kesiminde kendisini gördükleri vakit," Yâ vâhidünâ, yâ ahadünâ,ya muhyî, yâ mümît "diyerek selamladıklarını, kaydeder. h.386 dan 411'e kadar h hüküm süren bu zatın, deli olmasını ileri sürmenin ise makul olmayacağını belirtir.(360)

---

(359) Bkn Iberi't-Târîh,s.4; Mukaddimetü'l-Hams ve'l-Işrûn, s.6.
(360) A.g.e.,s.6-7.

El-Kevserî, İslam tarihinde menfî rol oynayan yahûdîlerden birisininde, İseviye mezhebinin kendisine tabi olduklarını, Ebû İshâk b. Ya'kub el-Isfahânî olduğunu, bu adamın ilk defa hz. Peygâmber'in Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu kabul eden, ancak, peygamberliğinin yalnızca Araplara has bir risâlet olduğunu ileri süren şahıs olduğuna da dikkat çeker. İslâm tarihinde pek çok Yahudî'nin tıp ve felsefe sahalarında şöhret kazandıklarını belirten el-Kevserî, bunlardan en çok göze çarpanlarının ise, İbnü Kemûne, İbnü Meymûn ve İbnü Melika olduğuna değinerek, haklarında şu bilgilere yer verir:

- İbnü Kemûne: İzzüddin Sa'd b. Mansûr el-Bagdâdî (ö.h. 863) " Tahkîku'l-Ebhâs ani'l-Milelî's-Selâse " isimli eseri yazmıştır. Kitabında her üç din ile beraber - İslâm, Hristiyanlık, Yahûdîlik- nübüvvet olayınında asla bulunmadığını savunmuştur. Bunun üzerine Bagdadda halk öldürmek için üzerine hücûm etmiş, ne varki bir sandık içerisinde kaçırılmaya muvaffak olmuştur. İlgili haberleri, tarihçi Abdürrezzak el-Fûtî " El-Havâdisu'l-Câmia fi'l-Mieta's-Sâbia" sına rivâyet etmiştir.

El-Kevserî, son zamanlarad O'num görüşlerine tabî olanlardann birinin de, Cemil Sıddık ez-Zehâvî, olduğunu söyler(361). İbnü Kemûne'nin adı geçen eserine, es-Sâtî (ö.h.694)'nin reddiye yazdığını, kitabının adının " Ed-Dirru'l-Mendûd fi'r-Reddi alâ Feylesofi'l-Yahûd " olduğunu söyler, ayrıca İbn Kemûne'nin mantık ve Felsefeye dâir bir hayli eseri bulunduğuna dikkat çeker.

- Musâ b. Meymûn: (ö.h.600) Kurtubalıdır. Felsefe'yi, İbnü Tufeyl, Muhammed b. Abdilmelik ve İbnü Rüşd gibi filozoflardan almıştır. Yahûdî asıllı olan Musâ b. Meymûn, Mağripte ya müslüman olmak veya ülkeyi terketmekle karşı karşıya kalmış, bunun üzerine kalkıp Mısır'a gelmiştir. Orada bir kısım yahûdî'ler önderlik yapmıştır. "Delâletü'l-Hâirîn "adlı eseri meşhurdur. Ayrıca "Es-Sirâc şerhu'l-Mihna " adlı eseri de vardır.

---

(361) Cemil Sıdkı b. Muhammed Fevzi ez-Zehâvî (m.1279-1354) şâir, felek,tabiat ve felsefe âlimidir.Arapça, farsça, Kürdçe ve Türkçe bilirdi.Aslen kürttür.Bağdadda doğmuş,orada yetişip Maârif meclisi üyeliğinde bulunmuştur.Islahat için Yemene görevli olarak gitmiştir.Es.Bas."El-Câzibiyye ve Tehâfuhâ","Ed-Defu'l-Âmm ve's-Zevâhiru't-Tabiyye ve'l-Felekiyye","El-Fahru's-Sadık fi'r-Reddi alâ Münkiri't-Tevvesül ve'l-Kerâmât ve'l-Hevârik" bkz.Mu'cemü'l-Müellifîn,c.xxx.,s.159.

Ebû Hayyan el-Endelüsî, Tefsîrinde onon hakkında şöyle diyor: "Yaşadığı dönemde,Mısır'da yahûdîlerin önderi olmuştur. Müslüman olduğunu ilan ederek, Endelüs(ten Mısıra gelmiştir.-O zaman Mısırda Abbâsî'ler hüküm sürmekteler vegeriat'a bağlılıkları yoktum- Mısır'a gelince, Yahûdîliğe geri dönmüş ve kendisine Endelüs'te iken İslâmın zorma kabul ettirildiğini belirtmiş, bunun üzerine de bir şey yapılmadan serbest bırakılmıştır(362).

- Ebu'lberekât Hibetüllah b. Melîka el-Bagdâdî(ö.h.547) Ömrünün büyük bir kısmını yahûdî olarak yaşamıştır. Sultanın nimetlerinden istifâde edebilmek için müslüman olmuştur."El-Mu'teber " ve "Et-Ta'bîr " isimli eserlerin yazarıdır. El-Kevserî, daha evvelde birkaç vesile ile değindiğimiz gibi, İbnü Teymiyye(ö.h.728) Allah'ın değişken nitelikli malum ile ilgili, irâde ve bilgisinin değişebileceğine dâir fikri, bundan aldığını söyler(363).

Tarih boyunca İslam toplumuna olumsuz yönde tesir eden diğer bir harekete,17. y.y. başlayan"İstişrak" hareketinin olduğuna da değinen, elkevserî, Bu zamana kadar Avrupalıların, müslümanları kendi halklarına putperest olarak tanıttıklarını, bu yalanların suyu zamanınca, batılıların yenui bir yöntem geliştirdiklerini, ve bu yolla İslam cemiyetlerini teşvîşe çalıştıklarını, belirtir.

Tarafsız ilmi araştırma görünümünde, İslam dini ve İslâm tarihi hakkında doğuda yazılan eserlerden nakillerde bulunarak İslamı karalama kampanyalarına devam ettiklerini, 17. asırdan itibarende bu işi sistemli olarak yürüttüklerini kaydeden el-kevserî, ilk olarak üzerinde çalışmaları eserlerin, Doğu Hıristiyanlarından, Said b. el-Batrik el-İskenderânî(ö.h.328), Corcis b. el-Âmid (ö.h.672),Ebu'l-Ferec Gregoriyus b. Herrûn el-Malatî(ö.1269) 'nin tarihleri olduğunu belirtir. Daha sonraları Gulatâ şia'ya mensup, kimselerin eserleri üzerinde çalışmalarını sürüdrdüklerini , sonralarıd da el-Vâkıdî, İbn Hişâm, Taberi gibi, içerisinde sahih, zayıf, uydurma her istedikleri bulabilecekleri nitelikte eserleri kendi dillerine kazandırmayaşa çalıştıklarını, söyler((364).

---

(362) Min Iberi't-Târîh, s.12.

(363) A.g.ge.,s.11-12.

(364) A.g.e.,s.15. El-Kevserî, Müstegriklerini kendilerine en çok malzeme buldukları tarih kitapları hakkında, içerdikleri haberlerin ravi ve senedleri bakımından çok faydalı bilgiler vermiştir, bunlar için bkz.A.g.e.,s.16-17;"Hâlid b. Velid ve Katlü Mâlik b. Nüveyre ,"Makâlâtü'l-Kevserî,s.455.

İstiğrak hareketinin bundan sonra bir adım daha ötarak, yahûdi olan ve olmayan müsteşrıklerin arzûlarına uygun bulgular elde edebilmek maksadı ile Kur'an, Kur'an ilimleri, Hadîs, Hadîs ilimleri, Fıkıh, Fıkıh usûlü, Kelâm, Mezhepler tarihi gibi sahalara ağırlık verdiklerini belirten el-Kevserî, bu müsteşrıklerin en tehlikelilerinden bazılarının, İtalyan asıllı Prens Kaetani (365), Hollandalı Dozy(366) ve Macar asıllı Goldzier'in olduğunu belirtir. Özellikle de Goldzier hakkında şu fikirlere yer verir: "Bu zümrenin en tehlikelilerinden bir tanesi, hiç şüphesiz, Macar asıllı, Yahûdi dinine mensup Goldzier'dir. İslâma derinden düşmandır. Bütün hayatını bu uğurda harcamıştır. İçinde bulunduğumuz milâdi asrın başlarında yaşamış, Kur'an ilimleri, Hadis ve ilimleri, fıkıh, fıkıh usûlü, Kelâm ve kelâmi mezhepler konusunda çalışmalar yapmıştır. Çok kurnaz olup, kaynaklarda gâyesine uygun, hoşuna giden lafızlar üzerinde oynayıp, tabirlere taşımadıkları manalara yükleyerek, yeni şeyler elde etmede son derece mâhirdir. Bunu yaparkende söz konusu kaynakların, güvenilirlik ve sahhat derecelerini de bilmemezlikten gelir. Eğer ilmî bir komisyon teşekkül ettirilip, İslâmın azılı düşmanı bu Macar'ın kitapları tetkik edilecek olsa, o zaman hakîkat gün ışığı gibi ortaya çıkar ve böylelerine cevaplar vermekte kolaylaşmış olur...(367)."

---

(365) Leone Caetani(m.1869-1926) Romada doğmuştur. Oranın fakültelerinde tahsil görmüştür. Arapça ve İbranca dâhil yedi lisan bilmektedir. Bir ara İtalya'nın Amerika sefiri olarak görev yapmış, I.Dünya harbinden önceki serveti 50milyon altın liradır. bu nın eğinin serveti dâhil değildir. Her sene on binini ilim için sarfetmiştir. Hind, İran , Şûriye ve Lübnan'a ilmi seyahatlerde bulunmuş, Doğu kütüphânelerinin en nefis yazmalarını toplamıştır. Arap tarihi hakkında en büyük müsteşrık olarak bilinir. Bkz. El-Müsteşrikûn, a.e., s.429.

(366) R.P.A. Dozy(m.1820-1883) Fransız bir âilenin çocuğu olarak Leyden'de doğmuştur. İlk Arapça bilgileri evinde öğrenmiş, Leyden Üniversitesinde, hocası tarafından, kendisine şahîliye şiirini anlaması için, Arap dili sevgisi aşılanmıştır. İslâmî Endelüs üzerine ilk çalışmaları O yapmıştır. Latince, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, Almanca ve Hollandada dillerinde eserler yazmıştır. Bkz. El-Müsteşrikûn, a.e., s.308.

(367) Mim Tberi't-Târih, s.20.

Muhammed Zâhid el-Kevserî, tarih boyunca İslam aleyhtarı girişimlerin, bugün daha değişik bir kimliğe büründüğünü söylüyor. "Takrîbü'l-Mezâhib" ve "Takrîbü'l-Edyân" adı altında sürdürülen bi bir takım faaliyetlerin yegâne amacının müslümanları sayıf düşürmek olduğunu belirtiyor. Şöyle ki:

"... Mısır'da birtakım kimselerin, mezhepler ve dinler arasında yakınlaşma girişiminde olduklarını gördüğümüz vakit, berâberinde muhtelif dinlere mensup kimselerden müteşekkil "Ihvanü's-Safâ" cemiyetlerinin oluşturulduğunu müşahede ediyoruz. Sanki tarih kendisini yeniliyor. Nitekim Hindistan'da, Aligary Üniversitesi eski profösörlerinden oluşan bir komisyonun, memleket evlatlarına, İnsanlığın muhtelif kesimlerinden, Müslüman, Hristiyan, Yahudi, Budist, Brahman, Kadıyânî, İsmâilî ve daha başkalarının, belli prensipler etrafında birbirilerini yakınlaştırılması çalışmalarına yardımcı olmaya dâvet ettiklerini görüyoruz(368)."...Bu yolla tuzağa düşürülmek istenen, hiç şüphesiz müslümanlardır. Dinlerin birleştirilmesini ağızlarında geveleyip duran budluşumlar, bununla Doğu milletlerini, şimdiye kadar takındıkları tavrın, mutlaka terkedilmesi gereken bir taassup olduğunu söyleyerek, dinlerinden ve dînin fıkhından uzaklaştırmak istiyorlar. Tâ ki herbirerâ Batılıların ağzına uygun burer lokma olsunlar. Zîra,dinine temessülkü olmayan birinin yanında gayret, hamiyyet, izzetv ve kerâmetten bir eser yoktur. Şahsiyyeti hafif bir sarsıntıda yıkılıp gitmeye müsaittir...(369)."

Muhammed Zâhid el-Kevserî, bir taraftan "Bâtınî" fikirlerin İslamî cemiyetler arasında yayılması için çalışırken, diğer taraftan da müslüman evlatlarının, dinlerini öğrenmek üzre, Batı Üniversitelerine gönderilmesinde, tarih boyunca İslam aleyhtarı harici unsurların girişimde bulundukları faaliyetlerin son halkası olduğuna da işaret eder. Bununla Doğu insanının, kendi evlatları tarafından zillet ve meskenete düşürülmesi arzulanmaktadır,der.

---

(368) El-Kevserî, "Hevle Îberi't-Takrîb Beyne'l-Mezâhib," Makâlâtü'l-Kevserî,s.122.

(369) Min Iberi't-Târîh,s.21.

(370) A.g.e.,s.21: el-Kevserî, Mukaddimetü Kavâid-i Akâid-i Âl-i Muhammed, Kahire,1369/1950,s.4.

V) SONUÇ

1) Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Genel Değerlendirmesi

Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin umûmi bir değerlendirmesini yapacak olunca, kanaatimize göre O'nun ilk önce gelen, en belirgin niteliği akılîliğidir. Genç sayılabilecek yaşlarda tasavvufla da irtibatının olmasına karşın, O akılîlik esasını her zaman muhafaza edebilmiştir. Bunun yanında, hayatı boyunca gerek şahsî ve gerekse siyâsî ve sosyal,insanın his ve duygularını kanşılayacak hadiseler başından geçmesine rağmen aklın fonksiyonerliği, O'nda hep ön planada olagelmiştir. Hadis ilminde, rivâyetlerin metin bakımından incelenmesi esnasında aklın esaslarına arzedilmesini bir prensip olarak kabullenmesi, bu vasfının bir uzantısı olarak görülebilir.Ayrıca, ömrü boyunca kendileri ile mücâdele ettiği, aklî bakımdan cümûd ve donukluğun simgesi olarak tavsif ettiği Hanefiyye zümresinin fikirleri ile didişmesi de yine aklânî oluşunun bir sonucu sayılabilir. Diğer taraftan, Kelâm'da insanın hür iradesini, bütün varı yoğu ile savunması, teklîfe medâr olan hâssanın akıl, aklı akıl yapanında irâde özelliği olduğunu müdâfaa edegelmesi, yine bu niteliğinin bir sonucu olsa gerektir. El-Kevserî, gerek maslahatı mürsele olsun ve gerekse diğer maslahatların tayininde akla pay vermez. en azından nass'a muhalif bir maslahatın olabileceğini kabullenmez. Bu konuda O'nun aklı hacr altına aldığı kanaatimizce söylenemez, zirâ, yaptığı tek şey, aklı sınırını tayin ederek, aklın hakîki sahibine ve halıkına teslim etmesidir. O'nu aklânîyyetinin diğer bir delîli de,bütün hayatı boyunca fikir doğrultusunun aynı kalıp, düşünce çizgisinde bir eğrilik ve tutarsızlığın, kendi içerisinde bir çelişkinin bulunmayışıdır. O akla ve nakle gereken değeri verip, akıl naklin anlaşılmasında en güzel bir biçimde kullanmıştır.

El-Kevserî'nin bizim kanaatimize göre diğer belirgin vasfı ise, illî (nedensel) düşünüyor olmasıdır. Olayları ve rivâyetleri ve dahî nass'ları incelerken, üzerinde hassâsiyyetle durduğu nokta"illet"olgusudur. Hâdiselerin arkaplanında yatan temel sebeb nedir ne olduğudur. Bunun en güzel misallerinden bir tanesi, Hatîb

el-Bağdâdi'nin Hanefî aleyhtarı rivayetleri naklederken, O'nu bu işe sevk eden etmenin mezhep taassubu olduğunu belirtmesidir. O'na göre,Hatîb'in Hanefi karşıtı tutumunun n e d e n i taassuptur. Gerçi bu noktada bir itiraz söz konusu olabilir. Mâdemki Hatîb el-Bağdâdî bir tarihçidir, öyleyse O'na düşen tarihi vakaları gerçekliği olsun veya olmasın senedleri ile berâber kaydetmektir, O'da bunu yapmıştır, denilebilir. Fakat el-Bağdâdî'nin bir hadisçi olması hasebiyle, normal bir tarihçiden farklı tarafları vardır.Bu unutulmamalıdır. O cerh ve ta'dil işleminde sözüne ne bakılan bir şahsiyyettir. İşte bu bakımdan "Tarih"inde zikrettiği rivâyetler büyük önem arzediyor. Nitekim, bu sebepten dolayı Tarîh"ine aldığı rivâyetlerin mahiyet ve içerikleri konusunda,kanaatinin hangi yönde olduğunu belirtmek üzere bir kâde tesbît etmiş ve" Tarihimde, bir olayla ilgili olarak kanaatim en son zikrettiğim rivayetlerin içerikleri doğrultusundadır" demiştir(371). Bu noktadan hareket eden el-Kevserî, Hatîbi bu işe sevk eden âmilin, illet yada nedenin ne olabileceğini tayin konusunda, taassubu supta kalmıştır.

El-Kevserî'nin nedensel düşüncesine diğer bir misalde, O'nun İbnü Teymiyye'yâ cumhura muhâlif görüşler serdetmeye sevkeden âmilin, bir hoca önünde yetişmeyip, kendi kendine basa Milel-Nihal kitaplarını karıştırmasına bağlaması ile, Mustafa Sabri Efendiyi Cebri Mutavassıt görüşüne iten âmilin, O'nun siyâsi ve sosyal arenadaki mücadelesinde başarısızlığa uğramış olmasını ileri sürmesidir. Şu kadar varki bu nedensellik her zaman doğru netice vermeyebilir. İlletin tesbiti son derece önemli ve o oranda da zor bir iş olduğundan tesbitte yanılma payı çok yüksektir.Son zikrettiğimiz iki misalde ileri sürülen n e d e n l e r işâret edilen doğrultuda katiyyet ifade etmiyebilirler de.Bilâkis mezkûr iki zatı içinde bulundukları duruma iten başka unsurlar da olabilir, bunun bizzat delillerin kendilirı olması da büyük ihtimâl dahilindedir. Gerçi el-Kevserî, ibâdet ve muâmelât bakımından maslahatların tayîni konusunda illet esâsını kulların tayin etmesini bir yerde reddeder.Bu yönde gelen emir ve hükümlerin, ibâdet ve muâmelâta yönelik olduklarını belirterek, ibâdetler tesbbüdî olup illetlerinden bahsedilemez ama, muâmelâta yönelik hükümler kulla-

rın maslahatları için konulmuştur, bu itibarla da maslahat kaynaklı illet değiştiği zaman, hükümler de değişir anlayışına karşı çıkar. Burada temel illetin şari'in teabbüdî olsun illî olsun mevcut halî ile hükmü koymayı murad etmiş olmasının itibar edilmesine dikkat çekor.

El-Kevserî'nin diğer belirgin bir özelliği ise: O'nun zaman zaman kritiklerinde "ideal"den hareket etmesidir. Oysa O genellikle vakiden hareket etmektedir. Ne var ki bazan vakiî değil ideal esaslı davranmaktadır. Bunun en güzel misâlini de , Kur'anın cem' edilmesi teşkilâtı karşısında hz. Ebû Bekr'in tereddüd ve şüphesine itirazı teşkil eder. O, hz. Ebû Bekr'in tereddüdünün yapılması düşünülen işten doğacak bir vebalden kaynaklanmadığını söyler ve bununla ilgili olarakda " " âyetini delil getirir. Mademki bu âyet Kur'anda vardır, öyle ise hz. Ebû Bekr böyle düşünemez der. Ancak, ilgili rivayetler sıhhatleri yönüyle tarafımızdan incelenmemesine karşılık, yaygın ve meşhur olan tarafıyle,hz. Peygâmber'in vefatı üzerine hz. Ömer'in biran "Kim Muhammed öldü derse boynunu vururum"diyerek,hadisenin şiddetinden " " bu Kur'an âyetini hatırlayamadığı gibi,hz. Ebû Bekr'in de, hz. Peygâmber'in yapmadığı, yapmaya teşebbüs etmediği bir işe ben nasıl kalkışırım diyerek, bir anlık ilgili âyetleri hatırlayamıyarak tereddüd ettiği de söylenebilir. El-Kevserî'nin zaman zaman idealden hareket etmesinin diğer bir misâlini de, yine rivâyetlerin senod bakımından tahlîli esnasında, metni garip olan haberlerde, bu muhtevâdaki haberlerin "sika" ravilerden sadır olamıyacaklarını ileri sürerek, mücerrid isim benzerliği, künye ve nesep ortaklığına dayanarak, onlara bu metinlerin isnad edilemiyeceğini söyleyip, bu tür rivâyetleri "zayıf" ya da adı "metrûkîn" arasında geçen kimselere hamletmesi teşkil eder. Ayrıca, ileri gelen imamlar hakkında idealle ters bir davranışa veya görüşü onlardan nefy etmek tarzındaki tutumuda i d e a l d e n h a r e k e t ediğinin bir uzantısıdır denebilir.

El-Kevserî'nin bunlardan başka da öne çıkan vasıfları olmakla birlikte, biz en bariz olan bu üç hareket noktasına işaret etmekle yetiniyoruz.

2) Bu Araştırma Sonucu Üzerinde Çalışılabileceğini Uygun Gördüğümüz Mevzûlar

İslâmî ilimler alanında ansiklopedik bilgiye sahip bir araştırıcı vasfını kendisinde bulunduran Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin ilgi sahalarından hareketle, İslâmî ilimlerin muhtelif sahalarına dair, aşağıda sıralayacağımız mevzularda master ya da doktora çalışması yapılabileceği kanaatimiz hasıl olmuştur. Bunları şöyle bir lise belirtebiliriz:

a- İslâmda eğitim tarihi bakımından, tâ erken devirlerden itibâren, önceleri Kur'an eğitimi, daha sonraları islâmi öğretilerin talimi şeklinde cereyan eden eğitim faaliyetlerinin tarihi kaynaklardan tesbiti ile, eğitim alanında kuşatıcı nitelikteki âyet, hadis ve istikra sonucu elde edilen temel esaslar çerçevesinde, İslâmda eğitimin şekil ve mahiyyet bakımından tenkidli bir çalışması yapılabilir. Bu hususun tezimizdeki yeri, Kur'an tarihini işleyen dördüncü bölümün ilk kısmı dır.

b- Hadis ilimleri kısmından hareketle ise: İslâm ilem tarihinde inkârı kâbil olmayan bir olgu olarak, cerh ve ta'dil ameliyesinde ehlî re'ye mensup olmanın etkisi ne olmuştur? ne olmamıştır? Pratikte ne gibi sonuçlar doğurmuştur? incelenebilir.

Yine, Dünya tarihinde yalnızca müslümanlara has bir sistem olması bakımından, bilhassa rivâyet ilimlerinde isnad sisteminin değeri nedir? Son yıllarda, özellikle ülkemizde, daha geniş manada islam aleminde, bilhassa hadislerin değerlendirilmesinde, i isnad ilmi neden ihmal edilmektedir? ihmal edilir yada tamamen iptal edilirse ne olur? Acabâ, isnad tetkîki devrini tamamlamış yerini dâhilî tenkid de dediğimiz metin tetkikine bırakma zamanı gelmişmidir? Ya da böyle bir zamanlamadan bahsedilebilirmi? Metin tetkikinin meşru olup olmadığınıda içerecek böyle bir çalışma , kanaatimizce kendisine en çok ihtiyaçd duyulan bir çalışmadır.

c- Fıkıh sahasında ise: El-Kevserî'nin ifadesine göre prensiplerinde hiçbir değişikliğe gitmeden İslâm hukûku bütün zaman ve mekanlarda, insanlığı huzur ve sükûna kavuşturacak ilâhi bir yasal düzenleme olarak görülmektedir. Bu noktadan hareketle :

Değişmez denilen bu prensipler nelerdir? Niçin değişmez, ya da değiştirilemezler? Hukuk ilminin tarihi seyri içerisinde, bu nevin tatbîki hangi ölçüde imkân bulmuştur? Modern dünyânın gerçekleri ile onbeş asır evvel gerçekliğini bulan, ama ilâhi vasıflı bir hukûkî düzenleme ne ölçüde tetâbuk eder? Ederse bunun sırrı nedir? Bu muhtevâlı bir inceleme, vaz'î kanunlar da dediğimiz, beşerî düzenlemelerle mukâyeseli olarak, zaman ve mekan unsuru esas olmak üzere, çalışılabilir.

Bu saha ile ilgili diğer bir çalışma önerisi de şu olabilir: Fıkıh tatbîk edilecek olsa, İslâm fakihinde uzman kadroların yetiştirilmesinde esas olacak programın tayininde büyük önemi olması bakımından, ya da böyle bir programa ışık tutması açısından Kûfe'nin veya Irak re'y ekolünün fıkıhtaki yeri nedir? Fakih yetiştirirken, hem şekil ve hem de muhtevâ itibari ile takip ettikleri metod nasıl tahakkuk etmiştir? Kendisine Kûfa mezhebi de denilen, Hanefî mezhebinin öncülerini yetiştirirken takip ettiği yol da bir inceleme mevzuu yapılabilir.

d- İslâm mezhepler tarihi ve Kelâm sahasında ise: el-Kevserî nin ilgi alanından hareketle şu çalışma başlıkları tesbit edilebilir:- Mezhepler tarihinde "Heşeviye"nin yeri neresidir? Doğuşu, hangi zümreler arasında taraftar bulduğu, temel prensiplerinin neler olduğu, etki aldığı ya da etki ettiği unsurlar ve tarih boyunca İslâm tefekkürüne müsbet ya da menfi tesirleri nelerdir?incelenebilir.

- Son yıllarda, İslâmî ilimlerin her sahasında, eserlerinin basımına ve kitap piyasasında çoğalmasına büyük ölçüde gayret sarfedilen İbnü Teymiyye ve İbnü'l-Kayyım'ın itikadî konulardaki fikirleri nelerdir? İbnü Teymiyye Vâhûdî asıllı filozoflardan etkilenmişmidir? Etkilenmişse, ne boyutta etkilenmiştir? el-Kevserî ve daha başkalarının karşı çıkmaları ile birlikte bir incelleme mevzuu yapılabilir.

Bu çalışmanın sonunda, İslâm kültür mîrasına hizmet edenler sümlesinden olan Muhammed Zâhid el-Kevserînin hayatı, eserleri ve fikirleri ile doğru tanıtımına muvaffak olabilmişsek kendimizi bahtiyar addederiz. Kemâl sadece varlığa mutlak olan Zata mahsustur.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

1) Abdülhamid, Sultan, Müzekkerâtî Es-Siyâsiyye, Arap.Çev. Refik D S.b.,Beyrut, Müessesetü'r-Risâle,1968.

2) Aclûnî,İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-Elbâs, Beyrut,1985.

3) El-Akîkî, Necib, El-Müsteşrikûn,4.b.,Kahire, Dâru'l-Meârif,t.y.

4) Albayrak, Sadık, Son Devir Osmanlı Ulemâsı, İstanbul, 1981.

5) Azîmâbâdî, Ebu't-Tîb Muhammed Şemsü'l-Hak, Avnü'l-Ma'bûd Şerh-u Sünenî Ebî Dâvud,2.b., Medîne, Mektebetü's-Selefiyye 1388/1968.

6) Berakât, Ahmed,Fehd, Harekotü'l-Câmiati'l-İslâmiyye,1.b.,Kahire, Mektebetü'l-Menâr,1984.

7) El-Beydâî, Kemâlüddîn Ahmed,İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm, 1.b., Kahire, Matbaatü'l-Halebî,1949.

8) Brockelman, Carl, Tarîhü'ş-şuûbi'l-İslâmiyye,Arap. Çev. Nebîh Emin Fâris,Münir el-Ba'lebekkî, 11.b.,Beyrut, Dâru'l-Ilm,1988.

9) " " Tarihu'l-Edebi'l-Arabî,Bsr. Orj. Ad. Geschic hte De Arabischen, Litteruture, Arap. Çev. Abdülhalîm en-Neccâr,5.b.,Kâhire, Dâru'l-Meârif,1983.

10) El-Cassas, Ebû Bekr, Ahkâmü'l-Kur'an, Beyrut,1985.

11) El-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Yusuf, El-Mes'edü'l-Ahmed fî Hatmi Müsnedi'l-İmam Ahmed,Tahk: el-Kevserî,1.b., Kahire, Matbaatü'l-Enver,1369.

12) El-Cüveynî, Ebu'l-Meâlî Abdülmelik, El-Akîdetü'n-Nizâmiyye,Tahk: el-Kevserî, Kahire, Matbaatü'l-Enver,1367/1948.

13) Ed-Dehlevî, Abdülhak, Fî Usûli'l-Hadîs,1.b.,Kahire,Dârü'ş-Şahve 1987.

14) Ed-Deylemî, Muhammed b. el-Hasen, Kavâidü Akâidi Âli Muhammed, Neşr: Izzet Attar el-Huseynî,1369/1950.

15) Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as, Risâletü Ebî Dâvûd fî Vasfi Sünenihi,Tahk:el-Kevserî,1.b.,Kahire,Matbaatü'l-Enver,1369.

16) Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as,Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke,Tahk:Muhammed es-Sabbağ,3.b.,Beyrut,El-Mektebetü'l-İslâmî,1401.

17) Ebû Gudde, Abdülfettah, Erbau Resâil fî ulûmi'l-Hadîs,5.b., Kahire,Mektebetü'r-Rüşd,1984.

18) Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit, El-Alim ve'l-Müteallim,Tahk:el-Kevserî,Kahire, 1368.

19) Ebû Yusuf, Yakub b. İbrâhîm, Er-Reddü alâ Siyeri'l-Evzâî, Tahk: Ebu'l-Vefâ el-Afgânî,1.b.,Kahire,İhyâü'l-Meârifi'n-Numâniyye,t.y.

20) Goldzier, Ignaz,El-Akîdetü ve'ş-şeria fi'l-İslâm,Haz. Orj. Ad. Vorlesungen Über Den Islâm, Arap. Çev. Muhammed Yûsuf Mûsâ, et.al,Beyrut, Dâru'r-Râidi'l-Arabi, 1946.

21) Hâkim , Ebû Abdillah en-Neysâbûrî,El-Müstedrek ale's-Sahîhayn, 1.b.,Beyrut,Dârü'l-Ma'rife, 1986.

22) Hamîdullah, Muhammed, Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye,3.b.,Beyrut,Dârü'n-Nefâis,1985.

23) Hammâde, Fâruk,El-Menhecü'l-İslâmî fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl,2.b., Rabat,Matbaatü'l-Maârifi'l-Cedîd,1989.

24) Hamza, Muhammed Abdürrazzak,Havle Tarihi'l-Kevserî,bi Nakdi Te'nîbihi,Mısır,Matbaatü'l-İmâm,t.y.

25) El-Hanbelî, İbnü Receb, Şerhu Ilelî't-Tirmizî,Tahk:Suphi es-Sem Samerâî,2.b.,Berut,Âlemü'l-Kütüb,1985.

26) El-Havlî, Abdülaziz,Târihü'l-Hünûni'l-Hadîs,1.b.,Beyrut,Dârü'l-Kalem,1986.

27) El-Hâzimî, Ebû Bekr Muhammed, Şurûtü'l-Eimmeti'l-Hamse,Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1984.

28) Hayri, Ahmed, El-İmâm el-Kevserî,1.b.,Kahire,1373.

29) El-Hüseynî, Şemsüddin Ebû'l-Mehâsin Muhammed,Zeylü Tezkireti'l-Huffâz,Mekke, Dâru'l-Baz,t.y.

30) El-Huseyhî, Muhammed Isâm Arar, İthâfü'l-Kârî bi Marifeti Cühûdi ve A'mâli'l-Ulemâ alâ Sahîhi'l-Buhârî,1.b., Damegk,Mektebetü'l-Yemâme,1987.

31) El-Irâkî, Zeynüddin, Et-Takyîd ve'l-îzâh li mâ Utlika ve Uğlimin Mukaddimeti İbni's-Salâh, Müessesetü Kütübi'ş-Selefiyye,t.y.

32) " " " Tahrîcü Ahâdisi Muhtasari'l-Minhâc,Kahire,Darul'-Kütübi's-Selefiyye,t.y.

33) Itr , Nûreddin, Menheciü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs,3.b.,Dimeşk, Dâru'l-Fikr,1985.

34) İbnü Abdi'l-Berr, Ebû Amr Yusuf, Tecrîdü't-Temhîd li mâ fi'l-Muvattai mine'l-Meânî ve'l-Esânîd ev et-Takassî,Beyrut,t.y.

35) " " Câmiü Beyâni'l-İlm ve Fadlih ve mâ Yenbeği fî Rivâyetihî ve Hamlih,2.b.,Kahire, Matbaatü'l-Fenniyye, 1982.

36) " " El-İntikâ fî Fadâili'ş-Selâseti'l-Fukahâ,Beyrut,Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye,t.y.

37) İbnü Abdisselâm, İzzüddîn, Kavâidü'l-Ahkâm fî Masâlihi'l-Enâm, 3.b.,Beyrut,Daru'l-Ceyl,1980.

38) İbnü Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasen, Tebyînü Kezibi'l-Müfterî, fî mâ Nüsibe ile'l-İmâm ebi'l-Hasen el-Eş'arî,3.b., Beyrut,Daru'lKitâbi'l-Arabî,1948.

39) İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman,Kitâbü'l-Mevzûât,2.b., Kahire,1987.

40) " " El-Ilelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ahâdisi'l-Vâhiye,1.b., Beyrut,Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1983.

41) " " Def'u Şübehi't-Teşbîh bi Küffi't-Tenzîh,1.b.,Kahire, Mektebetü't-Tevfîk,1976.

42) İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saâdet Mübârek b. Muhammed,Câmiu'l-Usûl,min Ahâdîsi'r-Resûl,4.b.,Beyrut,Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî,1984.

43) İbnü Fehd, Takıyyüddin Ebü'l-Fadl,Lahzu'l-Elhâz bi Zeyli Tabakâti'l-Huffâz,Mekke, Daru'l-Baz,t.y.

44) İbnü Hazm, Ebû Muhammed Ali, Merâtibü'l-İcmâ',Beyrut,Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,t.y.

45) İbnü Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed,Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-Muhâdîsi ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn,1.b.,Halep,Dâru'l-Va'y, 1396.

46) İbnü Kuhfüş, Ebu'l-Abbâs Ahmed,Kitâbü'l-Vefeyât,Beyrut, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde,1983.

47) İbnü Kuteybe,Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, Kitâbü'l-Meârif, Ed.Krt.Servet Ukkâşe,4.b.,Kâhire,Dâru'l-Meârif,t.y

48) " " El-İhtilâf fi'l-Lafz ve'r-Reddü ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe,Beyrut,Dârul-Kütübi'l-İlmiyye,1985.

49) İbnü Mansûr, Ebû Osman Saîd,Es-Sünen,Tahk:Habîburrahman el-Azamî,1.b.,Beyrut,Darul-Kütübi'l-İlmiyye,1985.

50) İbnü Meymûn, Ebû İmrân Mûsa,El-Mukaddimetü'l-Hamse ve'l-Işrûn, min Delâleti'l-Hâirîn, şerh:Ebû Abdillah Muhammed et-Tebrîzî,Kahire,1369.

51) İbnü's-Salâh,Ebû Amr Osman b. Abdirrahman, Ulûmü'l-Hadîs,Ed.Krt. Nureddin Itr,3.b.,Dimeşk,Daru'l-Fikr,1984.

52) El-İsferâynî,Ebu'l-Muzaffer,Et-Tebsîr fi'd-Dîn,2.b.,Beyrut,Da-Rul-Kütübi'l-İlmiyye,1988.

53) Kânkâle, Ömer Rızâ, Mu'cemü'l-Mellifîn,Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye,Beyrut,Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye,t.y.

54) El-Kevserî, Muhammed Zâhid, Et-Tahrîrü'l-Vecîz fi mâ Yebtegîhi'l-Müstecîz,,1.b.,Kahire,Matbaatü'l-Enver,1360.

55) " " İrgâmü'l-Merîd fi şerh'i Nazmi'l-Atîd li Tevessüli'l-Mürîd,1.b.,İstanbul,Matbaayı Bekir Efendi,1328

56) " " Hanefî Fakhının Esasları,Esr. Orj. Ad.Fakhü Ehli'l-Irak ve Hadîsuhum,Türk.Çev.Abdülkadir şener ve Cemâl Sofuoğlu,1.b.,Ankara,Pars Matbaacılık,1982.

57) " " Fakhü Ehli'l-Irâk ve Hadîsühüm,Tahk:Ebû Gudde,1.b., Beyrut,Matbaatü'l-İslâmiyye,1390/1970.

58) " " Makâlâtü'l-Kevserî,Kahire,1373.

59) " " Safahâtü'l-Burhân alâ Safahâti'l-Udvân,1.b.,Dimeşk, Matbaatü't-Terakkî,1348.

60) " " El-İşfâk alâ Ahkâmi't-Talâk,1.b.,Mısır,Matbaatü'l-Mecelleti'l-İslâmiyye,t.y.

61) El-Kevserî, Muhammed Zâhid, Min Iberi't-Târîh,fi'l-Keydi li'l-İslâm,Kâhire,Dârü Mereâîn,t.y.
62) " " Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ îkahû fî Terceneti Ebî Hanîfete mene'l-Ekâzîb,Beyrut,Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî,1981
63) " " Et-Terhîb bi Nakdi't-Te'nîb,Beyrut, Demu'l-Kitâbi'l-Arabî,1981.
64) " " En-Nüketü't-Tarîfe fi't-Tehaddüsi an Rudûdi İbni Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe,1.b.,Kahire,Matbaatü'l-Enver, 1365.
65) " " El-Istıbsâr fi't-Tehaddüsi ani'l-Cebri ve'l-İhtiyar, 1.b.,Kahire,Matbaatü'l-Enver,1370.
66) " " Nasratün Âbira fi Mezâimi men Yünkirü Nüzûle İsâ Kable'l-Âhira, 2.b.,Kahire,Dârü'l-Ceyl,1987.
67) " " Nahku't-Tekavvül fî Mesaleti't-Tevessül,Kâhire,Matbaatü'l-Enver,1369.
68) " " Nüsnü'z-Tekâdî fî Sîreti'l-İmâm Ebî Yusuf el-Kâdî, Kahire, Matbaatü'l-Enver,1368/1948.
69) " " Bülûğu'l-Emânî fî Sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî,Kahire, Dârü'l-Nidâye,t.y.
70) " " El-İsta' bi Sîreti'l-İmâmeyn el-Hasen b. Ziyâd ve Sahibîhî Muhammed b. Şuca',Kahire,Matbaatü'l-Enver, 1368.
71) " " El-Hâvî fi Sîreti'l-İmâm ebî Ca'fer et-Tahâvî,1.b., Kahire,1368.
72) " " Nibrasü'l-Mühtedî fi'c-Tilâi Enbâi'l-Dimirdâş el-Arif Muhammedî,Kahire,Matbaatü'l-Enver,1364.
73) El-Kannevûî,Sıddık Hasan Han,Ebcedü'l-Ulûm,Dımeşk,Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye,1978.
74) El-Kudsî, Hüsâmeddîn,İntikâdü'l-Muğnî ani'l-Hıfz ve'l-Kitâb,Dımeşk,Matbaatü't-Terakkî,1343/1925.
75) El-Kevserî, Muhammed Zâhid,İhkâku'l-Hak bi İbtâli"l-Batıl fi Muğtai'l-Halk,2.b.,Kâhire,Daru'l-MedîneTi'l-Münevvere, 1988.

76) Kutluboğa, Zeynüddin Ebu'l-Adl Kasım, Müceibâtü'l-Ahkâm ve Vâkıâtü'l-Eyyâm,Tahk:Muhammed Suud el-Mafnî,Bağdad, Matbaatü'l-Irşâd,1983.

77) El-Leknevî,Abdülhayy, El-Fevâidetü'l-Behiyye li'l-Esileti'l-Aşereti'l-Kâmile,Tahk:Ebû Gudde,2.b.,Beyrut,Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye,1984.

78) " " Er-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl,Tahk:Ebû Gudde,3.b.,Kahire,Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1984.

79) " " El-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcümi'l-Hanefiyye,Beyrut, Dâru'l-Ma'rife,t.y.

80) El-Makdisî,Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte,Beyrut,Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1984.

81) El-Malatî, Ebu'l-Huseyn Muhammed,Et-Tenbîh ve"r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida',Bağdad,Mektebetü'l-Müsennâ,1388/1968

82) El-Medînî, Ebû Musa,Hasâisü'l-Mümmed,Tahk: El-Kevseri,Kahire, Mektebetü'l-Hasene,1347/1929.

83) El-Muallimî,Abdurrahman b. Yahyâ,Et-Tenkîl li mâ Verede fî Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-Ebâtîl, Kahire,Daru'l-Kütübi's-Selefiyye,t.y.

84) El-Münecid, Salahuddîn,Kavâid Tehreseti'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, 2.b.,Beyrut,Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd,1396/1976.

85) El-Müsârî, İbrâhîm Halebî, El-Lüm'a fi Tahkîki Mebâhisi'l-Vücûd ve'l-Hudûs ve'l-Kader ve Ef'âli'l-İbâd,Tahk: el-Kevseri,Kahire, Neşr: İzzet el-Attâr el-Huseyni,1358/

86) Özafşar, Mehmet Emin, Hadîsin Kur'an'a Arzı Meselesi,Basılmamış Seminer çalışması,1987-88 A.Ü. İlâhiyat Fak.

87) Sabri, Mustafa, Mevkıfü'l-Akl ve'l-İlm ve'l-Âlem min Rabbi'l-Âlemîn ve İbâdihi'l-Mürselîn,2.b.,Beyrut,Dârü İhyaü't-Türâsi'l-Arabî,1981.

88) İbn Sa4d, Tabakât,1.b.,Kahire,Matbatü Lecneti Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye,1358.

89) Es-Sagânî, Ebu'l-Fadl Hasen b. Muhammed, Ed-Dürrü'l-Mültekat fî Tebyîni'l-Galat,Beyrut,1985.

90) Es-Sahâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman,El-Makâsidü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ahâdisi'l-Müştehire ale'l-Elsine,1.b.,Beyrut,Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye,197

91) Es-Saîdî, Abdü'l-Müteal,El-Müceddidûn fi'l-İslâm, Beyrut,Mektebetü'l-Âdâb,t.y.
92) " " El-Kazâya'l-Kübrâ fi'l-İslâm,2.b.,Kahire,t.y.,
93) Es-San'anî,Muhammed b. İsmâil, Tevzîhu'l-Efkâr li maânî Tenkîhi'l-Enzâr,1.b.,Kahire, Mektebetü'l-Hancı,1366.
94) Es-Sayserî,Ebû Abdillah Hasan b. Ali,Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî,2.b.,Beyrut,Daru'l-Kütübi'l-Arabî,1976.
95) Staddard, Lothrop, Hâzırı'l-âlemi'l-İslâmî,Arap.Çev. Şekîp Arslan,2.b.,Kahire, Daru'l-Fikri'l-Arabî,t.y.
96) Es-Suyûtî,Celâlüddin,Zeylü Tabakâti'l-Huffâz, Mekke, Dârü'l-Baz, t.y.
97) Es-Sübkî, Tâcüddîn, Kâide fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl,Tahk: Ebû Guddeş.b.,Kahire,Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye,1984.
98) Süheyr, Reşâd Mihna, Haberu'l-Vâhid fi's-Sünne ve Eseruhû fi'l fıkhi'l-İslâmî,1.b.,Kahire,Darü'ş-şurûk,t.y.
99) Eş-Şeybânî,Muhammed b. Hasen,Kitâbu'l-Âsâr,Neşr:Ebu'l-Vefâ el-Afgânî,Matbaatü'l-İstikâme,1355.
100) " " Muvattaü'l-İmâm Mâlik,Tahk:Abdulvahhab Abdüllatif,1.b. Beyrut,Daru'l-Kalem,1984.
101) Et-Taberî,Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr,Tarîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim,5.b.,Kâhire, Daru'l-Maârif,1936.
102) Et-Tahtâvî,Ahmed Râfi',Et-Tenbîh ve'l-İkâz li mâ fî Züyûli Tezkireti'l-Huffâz,Dımeşk,Mektebetü'l-Kudsî,t.y.
103) Et-Tebrîsî,Muhammed Şemsüddîn, Şerhu'd-Dîbâc el-Müzehheb,2.b., Kahire,Matbaatü'l-Halebî,1371/1952.
104) Et-Tirmizî, Ebû İsâ, Câmiu's-Sahîh,Tahk:Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Dâru'l-Hadîs,t.y.
105) Et-Tûfî, Necmüddîn, El-İksîrfî İlmi't-Tefsîr,1.b.,Kahire, Matbaatü'n-Nümûzeciyye,1977.
106) Ûvî, Ahmed Muhammed, El-Ezher fî Elfi Âm, Kahire,1982.
107) El-Varrâk,İbnü Nedîm,Kitabü'l-Fihrist,3.b.,Beyrut,Darûl-Mesîre, 1988.

108) Ez-Zehebî, Ebû Abdillâh şemsüddîn,Zikru men Yu'temedü Kavlühû fi',Cerh ve't-Ta'dîl,Tahk:Ebû Ğudde,5.b.,Kahire, Mektebetü'r-Rüşd,1984.
109) " " Tezkiretü'l-Huffâz,Mekke, Dâru'l-Baz,t.y.
110) " " El-Mûkıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs,Tahk:Ebû Ğudde, 1.b.,Halep, Mektebetü Matbûâti'l-İslâmiyye,1405.
111) Zeydan, Cercî, Târih'ü Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye,son.bsk.Mısır, Daru'l-Hilâl,t.y.

D E R G İ L E R

112) Mecelletü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye,El-Ma'hadu'l-Ebhâs'ilİslâmiyye (Islamic Research Enstitu te) İslamâbad, Pakistan, 1971.
113) Mecelletü'l-Kitâb, Kahire,Dâiretü'l-Maârif,1371.
114) Mecelletü's-Sakâfe, Kahire,1952.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi